T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

EL-FETÂVA'S-SİRACİYYE ADLI ESERİ ÇERÇEVESİNDE ALİ B. OSMAN EL-ÛŞÎ'NİN FIKIH İLMİNDEKİ YERİ

Doktora Tezi

ZHARKYNBAI SEBETOV

İstanbul, 2015

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

EL-FETÂVA'S-SİRACİYYE ADLI ESERİ ÇERÇEVESİNDE ALİ B. OSMAN EL-ÛŞÎ'NİN FIKIH İLMİNDEKİ YERİ

Doktora Tezi

ZHARKYNBAI SEBETOV

Danışman: PROF. DR. KEMAL YILDIZ

İstanbul, 2015

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Anabilim Dalı İSLAM HUKUKU Bilim Dalı DOKTORA öğrencisi ZHARKYNBAI SEBETOV'nın EL-FETÂVA'S-SİRACİYYE ADLI ESERİ ÇERÇEVESİNDE ALİ B.OSMAN EL-ÛŞÎ'NİN FIKIH İLMİNDEKİ YERİ adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 14.08.2015 tarih ve 2015-32/21 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 18./09./2015

Öğretim Üyesi Adı Soyadı		**İmzası**
1. Tez Danışmanı	Prof. Dr. KEMAL YILDIZ	
2. Jüri Üyesi	Prof. Dr. FAHRETTİN ATAR	
3. Jüri Üyesi	Yrd. Doç. Dr. OSMAN AYDINLI	
4. Jüri Üyesi	Prof. Dr. ŞEVKET TOPAL	
5. Jüri Üyesi	Yrd. Doç. Dr. NUSRET DEDE	

GENEL BİLGİLER

Adı Soyadı	: Zharkynbai SEBETOV
Anabilim Dalı	: Temel İslam Bilimleri
Programı	: İslam Hukuku
Danışmanı	: Prof. Dr. Kemal Yıldız
Tez Türü ve Tarihi	: Doktora – Eylül 2015
Anahtar Kelimeler	: Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye,* Fıkıh, Hanefî mezhebi, Fetva, Fıkhî görüşler.

ÖZET

EL-FETÂVA'S-SİRACİYYE ADLI ESERİ ÇERÇEVESİNDE ALİ B. OSMAN EL-ÛŞÎ'NİN FIKIH İLMİNDEKİ YERİ

Sirâceddin Ali b. Osmân el-Ûşî 6/12. yüzyılda yaşamış Hanefî mezhebine mensup bir âlimdir. Farklı ilim dallarında eserler yazan Ûşî, Hanefî fürû-i fıkhına dair *el-Fetâva's-Sirâciyye* adlı bir eser kaleme almıştır. Müellif eserini 569/1173'te günümüzde Kırgızistan toprakları içerisinde bulunan Oş şehrinde tamamlamıştır. Araştırmamız Sirâceddin Ali b. Osmân el-Ûşî'nin hayatı, ilmî kişiliği, eserleri ve *el-Fetâva's-Sirâciyye'*deki görüşleri çerçevesinde onun fıkıh ilmindeki yerini konu edinmektedir.

Çalışmamız bir giriş ve dört esas bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmamızın amacı, önemi, yöntemi ve kaynakları hakkında bilgi verilmiştir. İlk bölümde Sirâceddin el-Ûşî'nin hayatı, yaşadığı mekân ve dönem, hocaları, talebeleri, ilmî kişiliği ve eserleri üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde *el-Fetâva's-Sirâciyye'*nin genel tanıtımı yapılmış ve Ûşî'nin eserinde atıfta bulunduğu âlimler ve eserler tanıtılmıştır. Üçüncü bölümde ise *el-Fetâva's-Sirâciyye'*nin muhtevasına yönelik bir çalışma yapılmıştır. Dördüncü bölümde ise *el-Fetâva's-Sirâciyye*'nin Hanefî fıkıh literatüründeki yeri tespit edilmeye çalışılmış ve Sirâceddin Ali b. Osmân el-Ûşî'yi Hanefî mezhebi içinde farklı kılan görüşleri değerlendirilmiştir.

GENERAL İNFORMATİON

Name Surname	: Zharkynbai SEBETOV
Department	: Theology
Programme	: Islamic Law
Thesis Advisor	: Professor Kemal Yıldız
Degree Awarded and Date	: Doctorate – September 2015
Keywords	: Uşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, Fiqh, Hanafite School of law, Fatva.

ABSTRACT

IN THE CONTEXT OF HIS WORK EL-FETAVA'S-SİRACİYYE POSİTİON OF ALİ B. OSMAN EL-UŞÎ ON THE SCIENCE OF FIQH

Sirâceddin Ali b. Osmân el-Ûşî is a Hanafite scholar who lived in the 6th/12th century. Ûşî, who composed works in different sciences, compiled a work named *el-Fetâva's-Sirâciyye* on Hanafite jurisprudence. He completed his work in 569/1173 in the city of Osh, which is currently located within the borders of Kirgizistan. This research investigates Sirâceddin Ali b. Osmân el-Ûşî's life, his scholarly method, his works and his position within the science of jurisprudence based on his views in *el-Fetâva's-Sirâciyye.*

This dissertation consists of an introduction and four main chapters. The aim, importance, method and the sources of our research are given in the introduction. The first chapter deals with Sirâceddin el-Ûşî's biography, his teachers and pupils, his scholarly method and his other works. The second chapter consists of a general review of *el-Fetâva's-Sirâciyye,* including more information about all of the scholars and works that are mentioned by el-Ûşî. The third chapter is a detailed investigation on *el-Fetâva's-Sirâciyye*'s contents. Finally, the fourth chapter tries to determine the position and importance of *el-Fetâva's-Sirâciyye* within the Hanafite jurisprudence literature, furthermore Sirâceddin Ali b. Osmân el-Ûşî's that distinguish him within the Hanafite tradition are summarized.

ÖNSÖZ

Hanefî fıkıh literatürüne baktığımız zaman 4/10. yüzyıldan itibaren ilk kaynaklarda bulunan bilgilere ek olarak daha sonra ortaya çıkan ve vâkıât, nevâzil diye anılan meselelere âlimlerin getirdiği çözümlerin ve verdiği fetvaların yer aldığı birçok esere rastlamaktayız. Bu eserlerden bazıları *el-Fetâvâ* adını taşımakla birlikte sistematik fıkıh kitapları tarzında ele alınmışken, bazıları ise soru cevap şeklinde yazılmıştır. 6/12. yüzyıl âlimlerinden Sirâceddin Ali b. Osmân el-Ûşî (v.575/1179) de e*l-Fetâva's-Sirâciyye* isimli eserini sistematik fıkıh tarzına göre kaleme almıştır. Tahâretten ferâize kadar fürûun bütün konuları ele alınan eserde müellifin içinde yaşadığı toplumun fıkıh yapısının anlaşılmasını sağlayacak bilgiler bulunmaktadır. Öte yandan eserde günümüzün bazı fıkhî meselelerine ışık tutacak bilgilere de rastlamak mümkündür. Tezimizin esas konusu hayatı, ilmî kişiliği ve eserleri yanında e*l-Fetâva's-Sirâciyye* çerçevesinde Sirâceddin el-Ûşî'nin genelde fıkıh ilmine özelde Hanefî mezhebine katkısını araştırmaktır.

Tez konusunun belirlenmesi ve tezin hazır hale gelmesi başta olmak üzere bütün çalışma sürecince maddî ve manevî destek ve katkılarından dolayı danışmanım Prof. Dr. Kemal Yıldız'a teşekkür ederim. Ayrıca değerli tavsiye ve yönlendirmeleri dolayısıyla Prof. Dr. Fahrettin Atar ve Yrd. Doç. Dr. Osman Aydınlı'ya, Farsça ibare ve kelimelerin tercümesinde yardımından dolayı Prof. Dr. Necdet Tosun'a ve bütün eğitim-öğretim süresince verdikleri destek dolayısıyla Aziz Mahmut Hüdayi Vakfı ve İLAM yetkililerine şükranlarımı sunarım.

Zharkynbai SEBETOV

İstanbul 2015

KISALTMALAR

a.mlf.	: Aynı müellif
b.	: Bin, İbn
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DEÜİFD	: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ed.	: Editör
Eİ^2	: The Encyclopaedia of İslam (new edition)
GAL	: Geschichte der Arabischen Litteratur
HTD	: Hadis Tetkikleri Dergisi
İA	: Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi
Ktp.	: Kütüphane, kütüphanesi
Mv.AU.	: Mevsû'atü A'lâmi'l-'ulemâ' ve'l-üdebâ'i'l-'Arab ve'l-müslimîn
nr.	: Numara
nşr.	: Neşreden
s.	: Sayfa
sy.	: Sayı
thk.	: Tahkik eden, muhakkik
trc.	: Tercüme eden
ts.	: Tarihsiz
v.	: Vefatı, vefat tarihi
vr.	: Varak
yay.haz.	: Yayına hazırlayan

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ iii

KISALTMALAR iv

İÇİNDEKİLER v

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ 1
II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI 2

BİRİNCİ BÖLÜM

SİRÂCEDDİN ALİ B. OSMÂN EL-ÛŞÎ'NİN (v.575/1179) HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

I. HAYATI 5
A. İSMİ 5
B. DOĞUM YERİ VE YILI 6
C. YAŞADIĞI MUHİT 7
1. Oş 7
a. Genel Bilgi 7
b. Oşlu Fakihler 8
2. Fergana 10
a. Genel Bilgi 10
b. Fergana Bölgesinin İslâmlaşma Süreci ve Siyasî Tarihi 11
c. 6/12. Yüzyılda Fergana'da Fıkıh İlmi ve Fergana Fakihleri 14
D. HOCALARI 17
E. TALEBELERİ 22
F. İLMÎ KİŞİLİĞİ 23
G. VEFATI 24

II. ESERLERİ 26
A. GÜNÜMÜZE ULAŞAN ESERLERİ 26
1. *el-Emâlî* 26
2. *Nisâbü'l-ahbâr li-tezkireti'l-ahyâr* 27
3. *Müsnedü Enes b. Mâlik* 27
4. *Cevâhirü'l-ahkâm fi'l-fıkh* 27
B. GÜNÜMÜZE ULAŞMAYAN ESERLERİ 28
1. *Gurerü'l-ahbâr ve dürerü'l-eş'âr* 28
2. *Muhtelifü'r-rivâye* 28

İKİNCİ BÖLÜM

EL-FETÂVA'S-SİRÂCİYYE'NİN TANITIMI VE KAYNAKLARI

I. *EL-FETÂVA'S-SİRÂCİYYE*'NİN TANITIMI 30
A. GENEL BİLGİ 30
B. YAZMA NÜSHALARI 30
C. HAKKINDA YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR 31
D. *EL-FETÂVA'S-SİRÂCİYYE* İLE AYNI ADI TAŞIYAN DİĞER ESERLER 32
E. *EL-FETÂVA'S-SİRÂCİYYE*'YE YÖNELİK BAZI ELEŞTİRİLER 33

II. *EL-FETÂVA'S-SİRÂCİYYE*'NİN KAYNAKLARI 36
A. *EL-FETÂVA'S-SİRÂCİYYE*'DE ATIFTA BULUNULAN ESERLER 36
1. 2. Yüzyıl Eserleri 36
2. 3. Yüzyıl eserleri 40
3. 4. Yüzyıl Eserleri 41
4. 5. Yüzyıl Eserleri 44
5. 6. Yüzyıl Eserleri 45
6. Kaynaklarda Bilgi Bulamadığımız Eserler 48
B. *EL-FETÂVA'S-SİRÂCİYYE*'DE ATIFTA BULUNULAN ÂLİMLER 49
1. 2. Yüzyıl Âlimleri 50
2. 3. Yüzyıl Âlimleri 52
3. 4. Yüzyıl Âlimleri 54
4. 5. Yüzyıl Âlimleri 64
5. 6. Yüzyıl Âlimleri 72
6. Yaşadıkları Dönemi Tespit Edemediğimiz Âlimler 82
7. Kaynaklarda Bilgi Bulamadığımız Âlimler 83

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EL-FETÂVA'S-SİRÂCİYYE'NİN MUHTEVASI VE DEĞERLENDİRİLMESİ

I. *EL-FETÂVA'S-SİRÂCİYYE*'NİN MUHTEVASI 85
A. *EL-FETÂVA'S-SİRÂCİYYE*'NİN TASNİFİ 85
B. *EL-FETÂVA'S-SİRÂCİYYE*'NİN DİL VE USLÛBÜ 96
C. *EL-FETÂVA'S-SİRÂCİYYE*'DE GÖRÜŞ VE İHTİLAFLAR 106
1. Mezhep İçi Görüş ve İhtilaflar 106
a. Görüşlerin Tercihinde Kullanılan Kavramlar 109
b. İmâmeyn'e Karşı Ebû Hanîfe'nin Görüşlerinin Tercih Edildiği Durumlar 110
c. Ebû Hanîfe'ye Karşı İmâmeyn'in Görüşlerinin Tercih Edildiği Durumlar 112
d. Ebû Yûsuf ile Ebû Hanîfe'ye Karşı İmam Muhammed'in Görüşlerinin Tercih Edildiği Durumlar 114

e. Ebû Hanîfe'ye Karşı İmam Muhammed'in Görüşlerinin Tercih Edildiği Durumlar . 115
f. Ebû Yûsuf'a Karşı İmam Muhammed'in Görüşlerinin Tercih Edildiği Durumlar 116
g. İmam Muhammed'e Karşı Ebû Yûsuf'un Görüşlerinin Tercih Edildiği Durumlar ... 117
h. Meşayih Görüşleri ve İhtilafları 118
2. Mezhepler Arası Görüş ve İhtilaflar 122
a. Mâlikî Mezhebi 124
b. Şâfiî Mezhebi 125
II. *EL-FETÂVA'S-SİRÂCİYYE'*NİN FIKIH USULÜ AÇISINDAN TAHLİLİ 133
A. ŞER'Î DELİLLER 133
1. Kur'ân-ı Kerîm 134
2. Sünnet 136
3. İcmâ 138
4. Sahâbe Sözü ve Uygulaması 140
5. İstihsan 141
6. Örf ve Âdet 143
B. HÜKÜM ÇIKARMA YOLLARI 148
1. Delâlet Türleri 148
a. İbarenin Delâleti 148
b. İşaretin Delâleti 149
c. Nassın Delâleti 149
d. İktizânın Delâleti 149
2. Nesih 150
C. HÜKÜM BAHİSLERİ 151
1. Şer'î Hükümler 151
a. Teklîfî Hükümler 152
(1) Farz 152
(2) Vâcip 153
(3) Sünnet 154
(4) Mendup 154
(5) Mekruh 155
(6) Haram 156
(7) Mubah 156
b. Vaz'î Hükümler 158
(1) Sebep, Şart, Mâni' 158
(2) Sıhhat, Fesâd, Butlân 160
2. Hâkim 162
3. Mahkûm fîh 162

4. Mahkûm aleyh (Mükellef) 163
D. İCTİHAD 163
III. *EL-FETÂVA'S-SİRÂCİYYE*'NİN NEVÂZİL AÇISINDAN TAHLİLİ 165
A. ÛŞÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEMDEN ÖNCE ORTAYA ÇIKAN NEVÂZİL MESELELERİ 170
1. Belh Âlimlerinin Görüşleri 171
2. Semerkand Âlimlerinin Görüşleri 173
3. Buhara Âlimlerinin Görüşleri 174
B. ÛŞÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEMDE ORTAYA ÇIKAN NEVÂZİL MESELELERİ 175
1. Tatar Savaşında Öldürülenlerin Hükmü 176
2. Cin ve Su İnsanları İle Evlilik 176
3. Esir Düşen Müslümana Hükümdara Secde Etmesiyle İlgili Verilen Emir 177
4. Şâfiî Mezhebine İntikal Eden Kimsenin Durumu 177
5. Başka Birisine Ait Hesap Defterinin Telef Edilmesi 178
6. Bir Kimseye "Bir Secde Allah İçin, Bir Secde De Benim İçin Yap" Diyen Kimsenin Durumu 179
7. Alacaklının Vâris Bırakmadan Ölümü Halinde Borçlunun Edâsı 179
8. Akitten Sonra Muhayyerlik Hakkı Tanıma 179

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

*EL-FETÂVA'S-SİRÂCİYYE'*NİN HANEFÎ LİTERATÜRÜNDEKİ YERİ VE ÛŞÎ'Yİ HANEFÎ MEZHEBİ İÇİNDE FARKLI KILAN GÖRÜŞLERİ

I. *EL-FETÂVA'S-SİRÂCİYYE*'NİN SONRAKİ FIKIH ESERLERİNE ETKİSİ 181
A. *EL-FETÂVA'S-SİRÂCİYYE*'Yİ KAYNAK OLARAK KULLANAN ESERLER 181
1. Hanefî Mezhebi 181
2. Şâfiî Mezhebi 187
II. HANEFÎ MEZHEBİ İÇİNDE ÛŞÎ'Yİ FARKLI KILAN BAZI GÖRÜŞLERİ 190
A. ÛŞÎ'NİN İFTÂ USULÜ'NE DAİR GÖRÜŞLERİ 190
1. Fetva Vermenin Hükmü 190
2. Fetva Usulü 191
3. Müftünün Uyması Gereken Kurallar 191
4. Müftünün Vasıfları 194
5. Müsteftî 194
B. ÛŞÎ'NİN GENEL OLARAK HANEFÎ MEZHEBİNDE BENİMSENEN GÖRÜŞLERE MUHALİF BAZI GÖRÜŞLERİ 194
1. Teşehhüdde Şahadet Parmağını Kaldırmak 194
2. Bayram Namazından Sonra Tekbir Getirmek 196
3. Canlıların Resmini Yapmanın Hükmü 197
4. Kişinin Kendi Câriyesiyle Evlenmesi 198

5. Cünüp Olan Delinin Ayıldıktan Sonra Gusül Alması 199
C. İBADETLERDE ARAPÇA DIŞINDA BAŞKA DİLLERİN KULLANILMASIYLA İLGİLİ GÖRÜŞLERİ 199
1. Ezanın Farsça Okunması 200
2. İftitah Tekbirinin Arapça Dışında Başka Bir Dilde Alınması 200
3. Namazda Kıraatin Herhangi Bir Dil İle Yapılması 201
4. Cuma Hutbesinin Farsça Okunması 202
5. Kunut Duasının Farsça veya Başka Bir Dilde Okunması 202
D. ÖRF VE ÂDET, ZAMAN VE MEKANIN DEĞİŞMESİYLE HÜKÜMLERİN DEĞİŞMESİNE İLİŞKİN BAZI GÖRÜŞLERİ 202
1. Kadınların Camiye Gitmesi 203
2. Kur'ân Öğretimi Karşılığında Ücret Alma 204
3. Çocuklara Ad Koyma 204
4. Ecîrin (İşçi) Nafakası 205
5. Müzâraada Süre Tayini 206
6. Bir Günlüğüne Binek Hayvanın Kiralanması 206

SONUÇ 208

KAYNAKÇA 213

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

İslâm'ın Orta Asya'da yayılmasından itibaren bu topraklarda çok sayıda âlim yetişmiş ve bu âlimler farklı İslâm ilim dallarının gelişmesine büyük katkı sağlamışlardır. Meselâ, hadis ilmi alanında Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil el-Buhârî (v.256/870), kelâm ilmi sahasında Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî (v.333/944), fıkıh ilminde Şemsüleimme Muhammed b. Ebû Sehl es-Serahsî (v.483/1090) gibi âlimler bunlardan sadece birkaçıdır. İslâm tarihi ve coğrafyası kaynaklarında daha çok Mâverâünnehir olarak isimlendirilen bu bölgede yetişen âlimler yazdıkları eserleri ve yetiştirdikleri talebeleri ile kendilerinden sonra gelen nesillere büyük bir ilmî miras bırakmışlardır. Bu âlimlerden birisi, günümüzde Kırgızistan toprakları içerisinde bulunan Oş şehrine nisbet edilen 6/12. yüzyıl Hanefî âlimlerinden Sirâceddin Ali b. Osmân el-Ûşî'dir (v.575/1179). Bu çalışmamızın amacı, daha çok akaid sahasındaki *el-Emâlî* adlı risalesi ile meşhur olan Sirâceddin el-Ûşî'nin fıkıh ilmi sahasında kaleme almış olduğu ve yüzyıllardır ilim dünyasında faydalanılmış olan *el-Fetâva's-Sirâciyye* isimli eserini tanıtmak ve müellifin fıkıh ilmine katkısını inceleyerek onun fıkıh ilmindeki yerini tespit etmeye çalışmaktır. Sirâceddin el-Ûşî ve eseri *el-Fetâva's-Sirâciyye* çerçevesinde onun fıkıh ilmindeki yerini araştırmamızın bir diğer amacı, kendi topraklarımızda yetişen önemli bir İslâm âlimini Orta Asya ilim dünyasına tanıtmak ve bu sayede büyük ilmî mirasımıza sahip çıkmaktır.

Sirâceddin el-Ûşî, fıkıh ilmi yanında kelam, hadis ve edebiyat gibi farklı ilim alanlarıyla da ilgilenmiş ve bu sahalarda birçok eser kaleme almıştır. Onun bu eserlerine ve ilgili alandaki görüşlerine yönelik çok sayıda çalışma yapılmıştır. Meselâ, kelam ve hadis ilim dallarında Ûşî'nin mütekellim ve muhaddislik yönü araştırılmış ve ilgili ilim alanlarına olan katkıları incelenmiştir. Hanefî fıkıh âlimlerinden olmasına rağmen Sirâceddin el-Ûşî ve eseri *el-Fetâvâ's-Sirâciyye* hakkında İslâm hukuku ilim dalında ise bugüne kadar herhangi bir araştırma yapılmamıştır. Bu yönüyle çalışmamız kendi alanında bir ilk olma özelliği taşımaktadır.

II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI

Çalışmamızda eser ve müellif merkezli bir yöntem izlenmiştir. *el-Fetâvâ's-Sirâciyye'*nin basılmış nüshası (Beyrut 2011) esas alınan araştırmamızda müellif Sirâceddin el-Ûşî'yi Hanefî mezhebi içinde farklı kılan görüşlerinin taranması ve tespiti ile tahlil ve tasvir yöntemleri takip edilmiş, yeri geldiğinde görüşlerin diğer âlimlerin görüşleriyle karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi ve gruplandırılması yoluna gidilmiştir. Sirâceddin el-Ûşî, Hanefî mezhebine mensup bir âlim olduğu için genellikle konular Hanefî mezhebi çerçevesinde değerlendirilmiş, ilgili kısımlar dışında diğer mezhep görüşlerine değinilmemiştir. Konunun sunulmasını ise şöylece özetleyebiliriz:

Çalışmamız giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın amacı, önemi, araştırma yöntemi ve kaynakları ile ilgili kısaca bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde Sirâceddin Ali b. Osmân el-Ûşî'nin hayatı, yaşadığı mekan ve dönem, hocaları, talebeleri, ilmî kişiliği ve eserleri üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde *el-Fetâva's-Sirâciyye*'nin genel tanıtımı yapılmış ve Sirâceddin el-Ûşî'nin eserinde atıfta bulunduğu âlimler ve eserler tanıtılmıştır.

Üçüncü bölümde ise *el-Fetâva's-Sirâciyye*'nin muhtevasına yönelik bir inceleme yapılmıştır. Eserin tasnifi, dil ve üslubu araştırılmış ve ayrıca eser fıkıh usulü ve nevâzil açısından da tahlil edilmiştir.

Dördüncü bölümde ise *el-Fetâva's-Sirâciyye'*nin Hanefî fıkıh literatüründeki yeri tespit edilmeye çalışılmış ve Sirâceddin Ali b. Osmân el-Ûşî'yi Hanefî mezhebi içinde farklı kılan görüşleri değerlendirilmiştir.

Sonuç kısmında ise araştırmamız neticesinde ulaştığımız sonuçlar farklı başlıklar altında sunulmuştur.

Araştırmanın kaynaklarına gelince, öncelikle araştırma konusu eserin yazmaları ve basılmış nüshalarından istifade edilmiştir. *el-Fetâva's-Sirâciyye'*nin farklı kütüphanelerde bulunan yazma nüshaları tespit edilmiş, imkan dahilinde olanlar elde

edilmiştir. Ayrıca eserin farklı baskılarına ulaşılarak gerekli karşılaştırmalar yapılmıştır. Çalışmamızın ilgili bölümünde *el-Fetâva's-Sirâciyye'*nin yazma ve basma nüshaları hakkında geniş bilgi verilmiştir.

Müellif Sirâceddin Ali b. Osmân el-Ûşî'nin hayatı, ilmî kişiliği ve eserleri ile ilgili farklı biyografik ve bibliyografik eserlere, ilgili güncel çalışmalara ve *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (*DİA)* maddelerine başvurulmuştur. Hanefî tabakat kitaplarında Sirâceddin el-Ûşî hakkında sınırlı bilgi bulunmaktadır. Abdülkadir b. Muhammed el-Kureşî'nin *el-Cevâhirü'l-mudıyye fî tabakâti'l-hanefiyye*'si (Riyad 1413/1993), Ali b. Sultân el-Kârî'nin *el-Esmârü'l-ceniyye fî esmâi'l-Hanefiyye*'si (Patna ts., Khuda Bakhsh Oriental Library) ve Kâsım b. Kutluboğa'nın *Tâcü't-terâcim'*inde (Dımaşk 1413/1992) Ûşî'nin sadece ismi zikredilir. Eserleri ile ilgili bilgilere Kâtib Çelebi'ye ait *Keşfü'z-zunûn 'an esmâi'l-kütüb ve'l-fünûn*'de (Beyrût ts., Dârü ihyâ'i't-türâsi'l-'Arabî) rastlanır. Son dönem çalışmalarında Ûşî hakkında daha geniş bilgilere rastlamak mümkündür. Ahmet Özel'in *Hanefî Fıkıh Alimleri* adlı eserinde, *DİA*'nın ilgili maddesinde (Mehmet Sait Toprak, "Ûşî", *DİA*, İstanbul 2012, c. 42, s. 230-231) ve *Mevsû'atü A'lâmi'l-'ulemâ' ve'l-üdebâ'i'l-'Arab ve'l-müslümîn*'de (Cemil Fâik es-Sâdikî, "el-Ûşî, Ebû Muhammed Sirâcüddîn, Ali b. Osmân", *Mevsû'atü A'lâmi'l-'ulemâ' ve'l-üdebâ'i'l-'Arab ve'l-müslümîn*, Beyrut 2004-2007, c. 2, s. 563-571) daha derli toplu bilgiler verilmiştir. Mâverâünnehir Hanefî fıkıh âlimleriyle ilgili son dönem çalışmalarında önemli bir yeri olan Yusuf Ziya Kavakçı'ya ait *XI. ve XII. Asırlarda Karahanlılar Devrinde Mâvarâ' al-Nahr İslam Hukukçuları* isimli eserde ise Ali b. Osmân el-Ûşî'ye yer verilmemiştir. Sirâceddin el-Ûşî ile ilgili şu ana kadar yapılmış en kapsamlı araştırma Mehmet Sait Toprak'ın *Hadiste Derlemecilik Devrinin Başlaması ve Ûşî'nin Nisâb'ül-Ahbâr'ı* adlı doktora çalışmasıdır (Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005). Bu çalışmada Ûşî'nin hayatı, yaşadığı dönem, ilmî seyahatleri, hocaları, talebeleri ve eserleriyle ilgili geniş bilgiler bulunmaktadır.

Yaşadığı mekân ve dönemin incelenmesinde İslâm tarihi ve coğrafyası kaynaklarından ve ilgili mekân ya da dönem hakkında yapılmış güncel çalışmalardan istifade edilmiştir. Meselâ, Ebû Abdullah b. Ahmed el-Makdîsî'nin *Ahsenü't-tekâsîm fî*

ma'rifeti'l-ekâlîm'i (Leiden 1906), İbn Havkal en-Nâsıbî'nin *Kitâbü Sûreti'l-'arz*'ı (Leiden 1939), Şerîf Muhammed b. Muhammed el-İdrîsî'nin *Nüzhetü'l-müştâk'*ı (Beyrut 1989), Yâkût b. Abdullah el-Hamevî'nin *Mu'cemü'l-büldân*'ı (Beyrut 1977), Ebû İshak İbrâhim b. Muhammed el-İstahrî'nin *Mesâlikü'l-memâlik*'i (Leiden 1927) Sirâceddin el-Ûşî'nin yaşadığı mekân ve dönemin araştırılmasında sıkça başvurulan eserlerdir. Güncel çalışmalardan ise Yunus Akyürek'in *Fergana Bölgesinin İslâm Tarihindeki Yeri ve Önemi (VIII.-XIII. yüzıllar arası)* adlı doktora tezine (Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2008) başvurulmuştur.

Sirâceddin el-Ûşî'nin fıkhî görüşleri incelenirken Hanefî fıkhına dair farklı eserlere başvurularak gerekli değerlendirmeler yapılmıştır. Genel olarak Muhammed b. Ebû Sehl es-Serahsî'nin *el-Mebsût*'u (Beyrut ts., Dâru'l-ma'rife), Kâdîhan Hasan b. Mansûr el-Özkendî'nin *Fetâvâ Kâdîhan*'ı (Beyrut 2009), Alâeddin Ebû Bekir b. Mes'ûd el-Kâsânî'nin *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi'ş-şerâ'i'*i (Beyrut 1424/2003), Burhâneddin Mahmûd b. Ahmed el-Buhârî'nin *el-Muhîtu'l-Burhânî fi'l-fıkhi'n-Nu'mânî'*si (Beyrut 1424/2004), İbn Âbidîn'in *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr'*ı (Riyad 2003/1423) gibi eserlere müracaat edilmiştir. Ayrıca çalışmamızda değindiğimiz her konuyla ilgili *DİA* maddelerinden ve bazı güncel çalışmalardan da istifade edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

SİRÂCEDDİN ALİ B. OSMÂN EL-ÛŞÎ'NİN (v.575/1179) HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

Bu bölüm iki kısım şeklinde ele alınacaktır. İlk kısımda Sirâceddin Ali b. Osmân el-Ûşî'nin hayatı, doğum yılı ve yeri, hocaları, talebeleri, ilmî kişiliği ve vefatı üzerinde durulacaktır. İkinci kısımda Sirâceddin el-Ûşî'nin eserleri hakkında bilgi verilecektir.

I. HAYATI

A. İSMİ

İsmi Ali b. Osmân, künyesi Ebû Muhammed [1] ve Ebü'l-Hasen, [2] lakabı Sirâceddin'dir.[3] Kaynaklarda çoğunlukla el-Ûşî[4] olmak üzere el-Fergânî,[5] et-Teymî,[6] eş-Şehîdî,[7] el-Hanefî,[8] el-Mâtürîdî[9] nisbeleri ile de anılmaktadır.

Sirâceddin Ali b. Osmân'ın Oş şehrinde doğduğu veya yaşadığından dolayı el-Ûşî, genel olarak bu bölgenin ismi Fergana olduğu için el-Fergânî, mensuplarından

---

[1] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, Beyrût ts., (Dârü ihyâ'i't-türâsi'l-'Arabî), c. 2, s. 1200; Hayreddin Ziriklî, *el-A'lâm: kâmûsu terâcimi li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'arabi ve'l-musta'rabîne ve'l-müsteşrikîn* (nşr. Züheyr Fethullah), Beyrut 2002, c. 4, s. 310.

[2] Ali b. Sultân el-Kârî, *Dav'ü'l-me'âlî fî şerhi Bed'i'l-emâlî*, s. 2, (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, nr. 1791); Ahmed b. Ömer Abakandî, *Şerhu Bed'i'l-Emâlî*, vr. 2a, (Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 1791); Yûsuf Elyân Serkîs, *Mu'cemü'l-matbû'âti'l-'arabiyye ve'l-mu'arrebe*, Kahire 1351/1932, c. 1, s. 499; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmi'u'ş-şurûh ve'l-havâşî*, Abudabi 1425/2004, c. 1, s. 439.

[3] Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *el-Müştebih fî esmâ'i'r-ricâl*, Leiden 1881, s. 17; Abdülkadir b. Muhammed el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye fî tabakâti'l-Hanefiyye* (thk. *Muhammed* Abdülfettâh el-Hulv), Riyad 1413/1993, c. 2, s. 583; Muhammed b. Abdullah İbn Nâsıreddin, *Tavzîhü'l-Müştebih fî zabti esmâ'i'r-ruvât ve ensâbihim ve elkâbihim ve künâhüm*, Beyrut 1414/1993, c. 1, s. 285; Zeyneddin Kâsım b. Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim fî tabakâti'l-Hanefiyye* (thk. Muhammed Hayr Ramazân Yûsuf), Dımaşk 1413/1992, s. 212; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1224, 1350; İsmâil Paşa el-Bağdâdî, *Îzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn*, Beyrut ts., (Dârü ihyâ'i't-türâsi'l-'Arabî), c. 2, s. 483.

[4] Zehebî, *el-Müştebih*, s. 17; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 583; İbn Nâsıreddin, *Tavzîhü'l-Müştebih,* c. 1, s. 285; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 212; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1350

[5] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1350; Ali b. Sultân el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye fî esmâi'l-Hanefiyye*, Patna ts., (Khuda Bakhsh Oriental Library), s. 243; İsmâil Paşa el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, İstanbul 1951, c. 1, s. 700; a.mlf., *Îzâhu'l-meknûn* , c. 2, s. 483; Serkîs, *Mu'cemü'l-matbû'ât*, c. 1, s. 499; Ziriklî, *el-A'lâm*, c. 4, s. 310.

[6] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1224; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, c. 1, s. 700; Ziriklî, *el-A'lâm*, c. 4, s. 310.

[7] Zehebî, *el-Müştebih*, s. 17; İbn Nâsıreddin, *Tavzîhü'l-Müştebih,* c. 1, s. 285; Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Tabsîrü'l-müntebih bi-tahrîri'l-Müştebih* (nşr. Ali Muhammed Bicavî-Muhammed Ali en-Neccâr), Beyrut 1967, s. 52.

[8] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1350; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, c. 1, s. 700; Habeşî, *Câmi'u'ş-şurûh*, c. 1, s. 439; Ziriklî, *el-A'lâm*, c. 4, s. 310.

[9] Serkîs, *Mu'cemü'l-matbû'ât*, c. 1, s. 499; Habeşî, *Câmi'u'ş-şurûh*, c. 1, s. 439.

bazıları şehit düşen Teym kabilesine velâ yoluyla müntesib[10] olduğu dolayısıyla et-Teymî ve eş-Şehîdî, Hanefî ve Mâtürîdî mezhebine mensup olması sebebiyle el-Hanefî ve el-Mâtürîdî nisbelerini almıştır.

Kâtib Çelebî'nin (v.1067/1657) *Keşfü'z-zunûn*'da Sirâceddin'in yanında Rükneddin[11] lakabıyla da zikrettiği Ûşî, kaynaklarda eş-Şeyh,[12] el-İmâm,[13] el-'Allâme,[14] el-Fakîh,[15] el-Muhakkik[16] gibi sıfatlar ve İmâmü'l-Harameyn[17] unvanıyla anılmaktadır. Ûşî'ye ait *Nisâbü'l-ahbâr* adlı eserin bazı yazma nüshalarında kendisinden Şemsü'l-İslâm olarak da bahsedilmektedir.[18]

Kaynaklardan tespit edebildiğimize göre Ûşî'nin tam adı Sirâceddin (Rükneddin) Ebû Muhammed (Ebü'l-Hasen) Ali b. Osmân b. Muhammed b. Süleymân b. Ali el-Ûşî el-Fergânî et-Teymî eş-Şehîdî el-Hanefî el-Mâtürîdî'dir. *el-Fetâva's-Sirâciyye* adlı eserinin bazı yazma nüshalarında kendisinin Süleymân b. Hâlid el-Yemenî'nin soyundan geldiğini belirten bir bilgi mevcuttur.[19]

B. DOĞUM YERİ VE YILI

Kaynaklarda Sirâceddin Ali b. Osmân el-Ûşî'nin doğum tarihi ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak vefat tarihinden (575/1179)[20] hareketle onun 6/12. yüzyılın başlarında doğduğunu söyleyebiliriz. Doğum yeri ile ilgili de net bir bilgi bulunmamakla birlikte el-Ûşî nisbesinden hareketle günümüzde Kırgızistan sınırları içinde bulunan Oş şehrinde doğduğunu tahmin etmek mümkündür.[21]

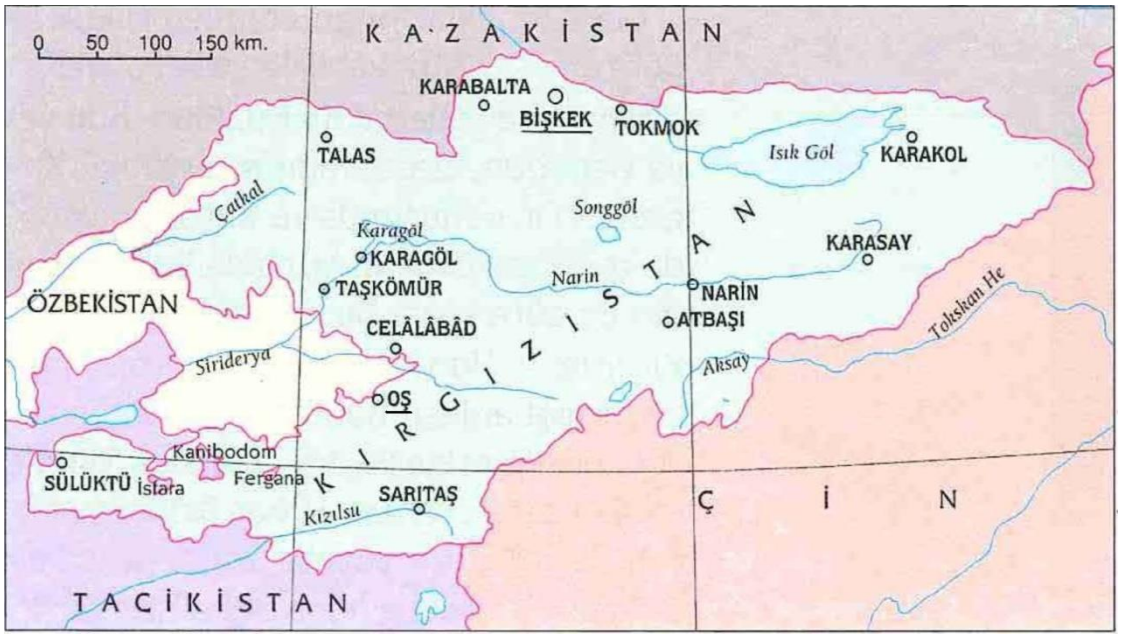
[10] Cemîl Fâik es-Sâdikî, "Kitâbü Nisâbi'l-ahbâr li-tezkireti'l-ahyâr", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, İstanbul 2005, c. 3/1, 153.
[11] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 526.
[12] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1349.
[13] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 583; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 212; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1349.
[14] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 583; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 212.
[15] Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, c. 1, s. 700.
[16] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 583.
[17] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1954.
[18] Ali b. Osmân el-Ûşî, *Nisâbü'l-ahbâr li tezkireti'l-ahyâr*, vr. 5a, (Süleymaniye Ktp., Laleli, nr. 1509).
[19] İmâd Abdüsselam Raûf, *el-Âsârü'l-hattıyye fi'l-Mektebeti'l-Kâdiriyye*, Bağdat ts., (Dârü'r-risâle li't-tıbâ'a), c. 2, s. 31.
[20] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1350; Bağdadî, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, c. 1, s. 700.
[21] Cemil Fâik es-Sâdikî, "el-Ûşî, Ebû Muhammed Sirâcüddîn, Ali b. Osmân", *Mevsû'atü A'lâmi'l-'ulemâ' ve'l-üdebâ'i'l-'Arab ve'l-müslimîn*, Beyrut 2004-2007, c. 2, s. 563; Mehmet Sait Toprak, "Ûşî", *DİA*, İstanbul 2012, c. 42, s. 230.

C. YAŞADIĞI MUHİT

1. Oş

a. Genel Bilgi

İslâm tarihi ve coğrafyası kaynaklarında Ûş,[22] Uç[23] şeklinde zikredilen ve günümüz Kırgız Türkçesi'nde ismi Oş olarak telaffuz edilen şehir,[24] Kırgızistan'ın güney batısında, deniz seviyesinden 870-1110 m. yükseklikte bulunmaktadır.[25]

Oş hakkındaki ilk bilgilere milâttan önce 2. yüzyılın sonlarına doğru Çin kaynaklarında rastlanmaktadır. Bu bilgilere göre Oş, nüfusu 2300 civarında olan bir yerleşim merkeziydi.[26] Oş ile ilgili ayrıntılı bilgileri 4/10. yüzyıl İslâm coğrafyacılarının eserlerinde görmek mümkündür. İstahrî (v.340/951-52), Oş'un Fergana bölgesinde yer alan bir şehir olup insanlarla mamur olduğunu, etrafı surlarla çevrili bir kalesinin bulunduğunu ve kalenin, üzerinde Türkler'e karşı gözetleme yeri bulunan bir dağa

[22] Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Makdîsî, *Ahsenü't-tekâsîm fî ma'rifeti'l-ekâlîm*, Leiden 1906, s. 272; İbn Havkal en-Nâsıbî, *Kitâbü Sûreti'l-'arz*, Leiden 1939, s. 513, 514; Şerîf Muhammed b. Muhammed el-İdrîsî, *Nüzhetü'l-müştâk*, Beyrut 1989, c.1, s. 217, 508; Yâkût b. Abdullah el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, Beyrut 1977, c. 1, s. 281; Ebû İshak İbrâhim b. Muhammed el-İstahrî, *Mesâlikü'l-memâlik*, Leiden 1927, s. 333.

[23] Mahmûd b. Hüseyin el-Kaşgârî, *Dîvânü lügâti't-Türk* (nşr. Kilisli Muallim Rifat Bilge), İstanbul 1333, c. 1, s. 38.

[24] *Kırgız Sovet Ensiklopediyası*, (ed. B. O. Oruzbayeva), Frunze 1979, c. 4, s. 523; *Kırgız Tarıhı: Ensiklopediya*, Bişkek 2003, s. 180.

[25] İ. Egemberdiyev, "Oş", *Kırgızstandın Geografyası* (ed. Ü. Asanov), Bişkek 2004, s. 543.

[26] Nikita Yakovleviç Biçurin, *Sobraniye Svedeniy o Narodah, Obitavşih v Sredney Azii v Drevnie Vremena*, Moskva-Leningrad 1953, c. 2, s. 190.

bitişik olduğunu söylemektedir.[27] Şehrin Dağ kapısı, Su kapısı ve Ateş kapısı olmak üzere üç demir kapısı bulunmaktaydı.[28] Geniş bir meydanı, çarşının ortasında camii ve her taraftan gelen ziyaretçilerin uğradığı büyük bir kervansarayı vardı.[29] Oş, büyüklük açısından bölgenin Ahsîket ve Kuba'dan sonra üçüncü şehri sayılmıştır.[30]

Kaynaklarda belirtildiğine göre Oş, bir nehrin (Ak Buğra) kıyısında bulunmakta olup toprakları verimlidir.[31] Faziletli bir şehir olduğundan bahsedilen[32] Oş ile ilgili birçok rivayet vardır. Söz konusu rivayetlerin toplandığı *"Bu Risâle-i Hayru'l-Büldân Ûş Şehrini Sıfatı"* isimli bir risale bulunmaktadır. Müellifinin adı, yazılış tarihi ve yeri bulunmayan bu eseri İsmail Hakkı Ünal, *"Şehirlerin Faziletleriyle İlgili Uydurma Hadisler ve "Hayru'l-Büldân" Risâlesi"* adlı çalışmasında tanıtmıştır.[33] Bu risalede geçen hadislerde Oş hakkında "hayru'l-büldân", "belde-i ma'sûm" diye bahsedilmekte olup Oş halkının da özellikleri ve faziletleri zikredilmektedir.[34] Bâbürlü Devleti'nin kurucusu Zâhireddin Muhammed Bâbür (v.937/1530), kendi hayatını anlattığı hâtırat kitabı *Bâbürnâme*'de " اوش نينك فضيلتى دا خيلى احاديث وارد بولوبتور" (Ûşning fazilatida hayli ehâdis vârid bolubtur) diyerek yukarıda bahsedilen rivayetlerden söz etmiş olabilir.[35]

b. Oşlu Fakihler

(1) Mes'ûd b. Mansûr el-Ûşî (v.519/1125)

Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali es-Semnânî'den ilim almıştır. Semerkand'da yaşamış ve orada bulunan Hamza ribâtında Hanefî mezhebini öğretmiştir. 519/1125'te vefat etmiştir.[36]

---

[27] İstahrî, *Mesâlikü'l-memâlik,* s. 333.
[28] İbn Havkal, *Kitâbü Sûreti'l-'arz*, s. 513.
[29] Makdîsî, *Ahsenü't-tekâsîm*, s. 272.
[30] İbn Havkal, *Kitâbü Sûreti'l-'arz*, s. 513.
[31] Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, c. 1, s. 281; İdrîsî, *Nüzhetü'l-müştâk,* c. 1, s. 208.
[32] Makdisî, *Ahsenü't-tekâsîm*, s. 272.
[33] İsmail Hakkı Ünal, "Şehirlerin Faziletleriyle İlgili Uydurma Hadisler ve "Hayru'l-Büldân" Risâlesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 41, sayı: 1, s. 67-90.
[34] Ünal, "Şehirlerin Faziletleriyle İlgili Uydurma Hadisler", *AÜİFD*, c. 41, sy. 1, s.78-90.
[35] Zâhireddin Muhammed Bâbür, *Bâbürnâme*, vr. 3b, (Süleymaniye Ktp., Hüseyin Kazım, nr. 84).
[36] Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî, *el-Ensâb* (nşr. Abdullah Ömer el-Bârûdî), Beyrût 1988, c. 1, s. 483; Muhammed b. Abdülganî İbn Nukta, *Tekmiletü'l-İkmâl* (thk. Abdülkayyûm Abdürabbinnebî), Mekke 1410/1989, c. 1, s. 206; Zehebî, *el-Müştebih*, s. 17; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 474-475; Muhammed b. Abdullah İbn Nâsıreddin, *el-İ'lâm bimâ vaka'a fî Müştebihi'z-Zehebî mine'l-evhâm* (nşr. Abdürabbinnebî Muhammed), Medine 1405/1984, s. 113-114; a.mlf., *Tavzîhü'l-Müştebih,* c. 1, s. 283-284; İbn Hacer el-Askalânî, *Tebsîrü'l-müntebih*,

(2) İmrân b. Mansûr el-Ûşî

Yâkût el-Hamevî, İmrân b. Mansûr el-Ûşî ile yukarıda bahsedilen Mes'ûd b. Mansûr el-Ûşî'nin kardeş olduklarını bildirmektedir.[37]

(3) Ebû Abdullah Muhammed b. Süleymân el-Ûşî

Kaynaklarda doğum tarihi ile ilgili bir bilgiye rastlanmamaktadır. Zahireddin el-Kebîr el-Mergînânî (v506/1113) ve İbrâhim b. İsmâil es-Saffâr'dan (v.534/1139) ilim öğrenmiştir. Öğrencileri arasında Sirâceddin Ali b. Osmân el-Ûşî[38] ve *el-Hidaye* müellifi Burhâneddin el-Mergînânî bulunmaktadır.[39] Vefat tarihi belli değildir. Yusuf Ziya Kavakçı'nın *XI. ve XII. Asırlarda Karahanlılar Devrinde Mâvarâ' al-Nahr İslâm Hukukçuları* adlı eserinde Muhammed b. Süleymân el-Ûşî'nin vefat tarihini yanlışlıkla 592/1195 olarak verildiği kanaatindeyiz.[40] Kaynak olarak gösterilen Kınalızâde'nin *Tabakâtü'l-fukahâ*'sında Muhammed b. Süleymân el-Ûşî ile Kâdîhan'nın aynı başlık altında zikredilmiş olması Kavakçı'nın söz konusu bilgiyi vermesine sebep olmuş olabilir. Ayrıca Kavakçı'nın Ûşî'ye atfettiği eserler[41] de Kâdîhan'a aittir.

(4) İmrân (Ömer) b. Mûsâ el-Ûşî

Kaynaklardan sadece ismini öğrenebildiğimiz[42] bu âlim hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

(5) Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ûşî el-Buhârî (v.613/1216)

Bağdat'ta Ömer b. Muhammed ez-Zerencerî'den ders okumuştur.[43] Buhara'da yaşamış ve burada Hanefî mezhebini öğretmiştir. Buhara'nın önde gelen Hanefî

Kahire 1967, s. 52. İbnü'l-Esîr, Mes'ûd b. Mansûr b. Mürsel el-Ûşî'nin vefat tarihini 510/1116 olarak vermiştir. bkz. İzzeddin Ali b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb fî tehzîbi'l-Ensâb*, Bağdat ts., (Mektebetü'l-müsennâ), c. 1, s. 94.

[37] İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, c. 1, s. 94; İbn Nukta, *Tekmiletü'l-İkmâl*, c. 1, s. 206; Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, c. 1, s. 281.

[38] Toprak, "Ûşî", *DİA*, c. 42, s. 230.

[39] Kınalızâde Ali Efendi, *Tabakâtü'l-fukahâ* (nşr. Ahmed Neyle), Musul ts., s. 98; Yusuf Ziya Kavakçı, *XI. ve XII. Asırlarda Karahanlılar Devrinde Mâvarâ' al-Nahr İslâm Hukukçuları*, Ankara 1976, s. 129-130.

[40] Kavakçı, *Mâvarâ' al-Nahr İslâm Hukukçuları*, s. 129.

[41] Kavakçı, *Mâvarâ' al-Nahr İslâm Hukukçuları*, s. 130.

[42] İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, c. 1, s. 21; Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, c. 1, s. 281; İbn Nukta, *Tekmiletü'l-İkmâl*, c. 1, s. 206.

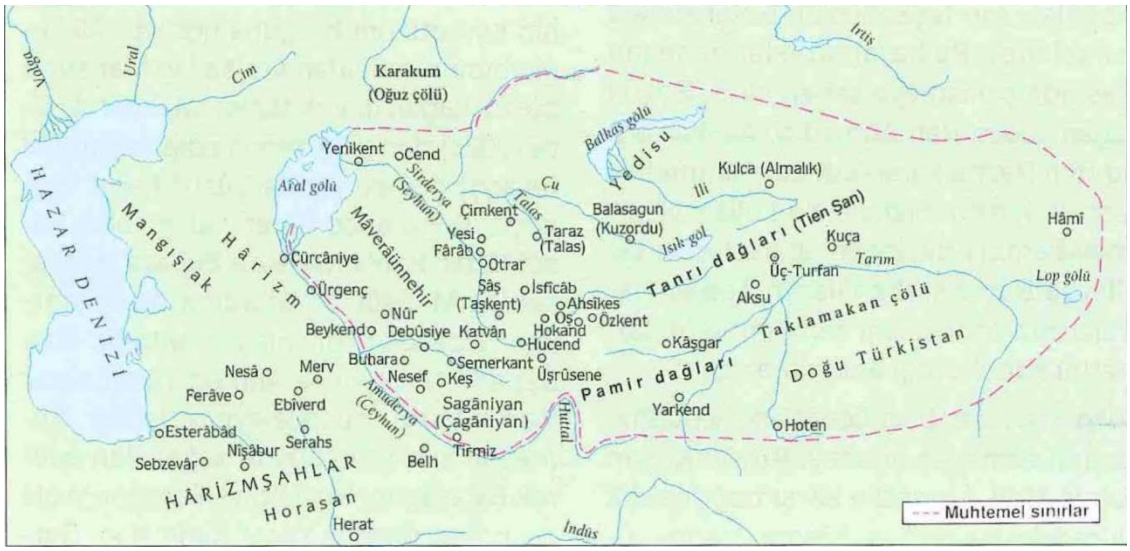
[43] Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm* (thk. Ömer Abdüsselâm Tedmîrî), Beyrut 1998/1418, c. 44, s. 163; İbn Nukta, *Tekmiletü'l-İkmâl*, c. 1, s. 206-207; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 48-49.

âlimlerindendir.[44] Öğrencileri arasında Ebû Abdullah Muhammed b. Saîd İbnü'd-Dübeysî bulunmaktadır. 613/1119'da vefat etmiştir.[45] Günümüze ulaşmamakla birlikte *Menâsikü'l-Hâlidî* adlı eseri kaleme almıştır.[46]

2. Fergana

a. Genel Bilgi

Fergana, günümüzde Orta Asya'da coğrafî bir bölge olup toprakları Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan arasında bölünmüştür. Özbekistan Cumhuriyeti sınırlarında kalan kısım idarî bir birim teşkil eder ve buranın merkezi olan şehrin ismi de Fergana'dır.[47]

Ortaçağ müslüman coğrafyacıları, Mâverâünnehir'i beş bölgeye ayırmışlardır. Birincisi; Soğd bölgesidir. Bölgenin siyasî, ticarî ve ilmî merkezi sayılan Buhara ve Semerkand gibi şehirleri içine alır. İkincisi; Hive bölgesidir. Soğd'un batısında bulunmakta olup Amuderya (Seyhun) ile Aral Gölü'nün birleştiği delta bölgesini teşkil eder. Üçüncüsü; Sagâniyân ve Huttel topraklarını kapsayan güney bölgesidir. Dördüncüsü; Bedahşân ve Vahan bölgesidir ki, Amuderya'nın yukarısında yer almaktadır. Beşincisi; Fergana ve Şaş bölgelerinden oluşan kuzey bölümüdür.[48] Fergana,

[44] Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 44, s. 163.
[45] İbn Nâsıreddin, *Tavzîhü'l-Müştebih,* c. 1, 284; Askalânî, *Tebsîrü'l-müntebih*, s. 52.
[46] Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, c. 2, s. 84; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, c. 3, s. 84.
[47] *Uzbek Sovet Ensiklopediyasi* (ed. K. A. Zufarov), Taşkent 1979, c. 12, s. 27.
[48] Guy Le Strange, *Büldânü'l-hilâfeti'ş-şarkıyye* (çev. Beşir Fransis-Korkis Avvâd), Beyrut 1985, s. 476 vd.; Osman Aydınlı, *Fethinden Sâmânîler'in Yıkılışına Kadar (93-389/711-999) Semerkant Tarihi*, İstanbul 2011, s. 43-44;

Mâverâünnehir'in diğer bölümlerine oranla daha genişti ve 4/10. yüzyıl itibariyle bölgede kendisinden daha fazla köyü olan başka bir yer yoktu.[49]

Makdisî, Fergana bölgesini üç bölüme ayırmıştır. Birincisi; bölgenin doğu kısmını kapsayan Miyân Rudân yöresidir. İkincisi; Nesyâ yöresidir. Aşağı ve yukarı Nesyâ olmak üzere bölgenin güney tarafında yer alır. Üçüncüsü; Vâgiz yöresidir. Sırderya'nın kuzeyinde bulunan şehirleri içine alır.[50] Makdisî, bu yörelerde bulunan şehirleri de tek tek saymış ve Oş'u Fergana'nın Nesyâ yöresinde bulunan şehirlerin arasında zikretmiştir.[51] Hamevî, Fergana'nın aynı zamanda bir şehir ismi olduğunu da kaydetmektedir.[52]

Fergana bölgesi ile ilgili bize gelen ilk bilgiler milâttan önce 2. yüzyılın sonlarına kadar uzanır.[53] Bu tarihlerde Çinliler tarafından bilinen bölgede yetmişe yakın yerleşim merkezi bulunmaktaydı.[54] Bölgenin Fergana olarak isimlendirilmesi ise milâttan sonra 5. yüzyıla denk gelmektedir.[55] Kaynaklarda bulunan bilgilere göre bu dönemlerde Fergana'da başşehri Kâsân olan ve kalabalık bir orduya sahip bulunan bir devlet vardı. Ancak 649/1251'de gerçekleşen bir savaş neticesinde bölge Göktürkler'in hâkimiyeti altına girmiştir.[56] Fergana, 658/1260'ta Batı Göktürk Devleti'nin ortadan kalkması neticesinde bir Çin eyaleti haline gelmiş, daha sonra da bir Türk hükümdarının yönetimine girmiştir.[57]

b. Fergana Bölgesinin İslâmlaşma Süreci ve Siyasî Tarihi

Emevî Devleti ordusu Fergana topraklarına ilk seferini 94/713'te Kuteybe b. Müslim'in kumandasında düzenlemişse[58] de bundan önce Hulefâ-yi Râşidîn döneminin

---

Yunus Akyürek, *Fergana Bölgesinin İslâm Tarihindeki Yeri ve Önemi (VIII.-XIII. yüzıllar arası)*, (Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2008, s. 13.

[49] İbn Havkal, *Kitâbü Sûreti'l-'arz*, s. 512-514; İstahrî, *Mesâlikü'l-memâlik*, s. 333 vd.; Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, c. 2, s. 253.

[50] Makdisî, *Ahsenü't-tekâsîm*, s. 312.

[51] Makdisî, *Ahsenü't-tekâsîm*, s. 312.

[52] Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, c. 2, s. 253.

[53] Kürşat Yıldırım, *Çin Kaynaklarında Türkistan Şehirleri*, İstanbul 2013, s. 97-98.

[54] Biçurin, *Sobraniye Svedeniy o Narodah*, c. 2, s. 147, 186.

[55] Vasilij Vladimiroviç Barthold, "Fergana", *İA*, İstanbul 1977, c. 4, s. 558.

[56] Tahsin Yazıcı, "Fergana", *DİA*, İstanbul 1995, c. 12, s. 375.

[57] Yazıcı, "Fergana", *DİA*, c. 12, s. 376.

[58] Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu't-Taberî* (nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim), Kahire 1384/1964, c. 6, s. 500; Barthold, "Fergana", *İA*, c. 4, s. 558.

Fergana bölgesinin siyasî tarihinde dolaylı da olsa etkin bir yeri vardır.[59] Hz. Ömer döneminde Nihavend zaferinin (21/643) neticesinde Sâsânîler etkisiz bırakılarak Horasan istikametindeki bölgelerin fethinin önü açılmış ve 22/643'te Ahnef b. Kays, bütün Horasan'ı fethetmiştir.[60] Dönemin Horasan yöneticisi müslüman ordusuna karşı Türk hakanı ve Fergana ile Soğd halkından yardım istemiş, ancak Ahnef b. Kays bu koalisyon güçlerini de geri püskürtmüştür. Böylece Türkler ve bu arada Ferganalılar da ilk defa müslüman-Araplarla karşılaşmış oldular.[61] Hz. Osman döneminde ise Mâverâünnehir ve civarına daha kapsamlı akınlar başlatılmıştır (30/651). Ancak iç karışıklıklar sebebiyle fetihler hızını kaybederek belli bir noktadan sonra durmuştur. Bu sıralarda Horasan valisi Umeyr b. Osman, Fergana güzergâhındaki yerel hükümdarlar ile anlaşmalar yapmıştır.[62] Bu bilgilere dayanarak Ferganalılar ile müslüman-Araplar arasındaki ilişkilerin Hz. Osman döneminden itibaren başladığını söylemek mümkündür. Ancak bu dönemlerde düzenlenen seferlerin programlı ve kalıcı fetih hareketleri olmaktan ziyade, akınlar şeklinde gerçekleştiğini söylemek daha isabetli görülmektedir.[63]

Yukarıda da ifade edildiği üzere Fergana topraklarına ilk seferi 94/713'te Kuteybe b. Müslim düzenlemiş ve bölgenin Hocend ve Kâsân kentlerini ele geçirmiştir.[64] 96/715'te Emevî sınırları, Mâverâünnehir ve Fergana'yı aşarak Kaşgar'a kadar ulaşmıştır.[65] Ancak aynı tarihte Kuteybe b. Müslim kendi askerleri tarafından öldürülmüş ve Emevî ordusu bölgeyi terk etmek zorunda kalmıştır.[66] Emevîler, 121/739'da Fergana'ya Nasr b. Seyyâr'ı göndermişlerse de bu seferden bir başarı elde edilememiştir.[67]

Abbâsî Halifesi Mansûr-Billâh döneminde (136-158/754-775) baskılara dayanamayıp Kaşgar'a sığınan Fergana hükümdarı ile büyük bir meblağ karşılığında

[59] Akyürek, *Fergana Bölgesinin İslâm Tarihindeki Yeri*, s. 49.
[60] Taberî, *Târîh*, c. 4, s. 167; Zekeriya Kitapçı, "Orta Asya'nın Müslüman Araplar Tarafından Fethi", *TÜRKLER*, Ankara 2002, c. 4, s. 272.
[61] Akyürek, *Fergana Bölgesinin İslâm Tarihindeki Yeri*, s. 49.
[62] Akyürek, *Fergana Bölgesinin İslâm Tarihindeki Yeri*, s. 50.
[63] Akyürek, *Fergana Bölgesinin İslâm Tarihindeki Yeri*, s. 50.
[64] Akyürek, *Fergana Bölgesinin İslâm Tarihindeki Yeri*, s. 67.
[65] Taberî, *Târîh*, c. 6, s. 500; İzzeddin Ali b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, Beyrut 1385/1965, c. 4, s. 581; Akyürek, *Fergana Bölgesinin İslâm Tarihindeki Yeri*, s. 61.
[66] Yazıcı, "Fergana", *DİA*, c. 12, s. 376.
[67] Barthold, "Fergana", *İA*, c. 4, s. 560; Yazıcı, "Fergana", *DİA*, c. 12, s. 376.

barış anlaşması yapılmıştır.[68] Mehdî-Billâh devrinde (158-169/775-785) Ahmed b. Esad kumandasında gönderilen Abbâsî ordusu bölgenin başşehri Kâsân'ı ele geçirmiştir.[69] Hârûnürreşîd zamanında (170-193/786-809) dönemin Kaşgar Valisi Gıtrîf b. Atâ, Amr b. Cemîl komutasında bir orduyu Karluk yabgusuna (idarî bir unvan) karşı Fergana'ya göndermiştir.[70] Yeniden ortaya çıkan ayaklanmayı bastırmak için Me'mûn döneminde (198-218/813-833) yeni bir Abbâsî ordusu gönderilmiş, ayaklanma bastırıldıktan sonra aralarında Fergana'nın da bulunduğu Mâverâünnehir'in bazı bölgelerinin yönetimi Vali Gassân b. Abbâd tarafından Sâmânîler'e devredilmiştir.[71] Böylece Fergana, 9. ve 10. milâdî asırlarda Abbasîler'e bağlı Sâmânî valileri tarafından idare edilir hale gelmiştir.[72]

Milâdî 10. yüzyılın sonlarına doğru Mâverâünnehir'in diğer kısımları gibi Fergana bölgesi de Karahanlılar'ın hâkimiyetine girdi. Dolayısıyla bölgeyi yöneten ilk Türk-İslâm hanedanı Karahanlılar (225-609/840-1212) olmuşlardır. Nümizmatik bulgulardan da anlaşıldığına göre bu hanedan, Moğol istilasına kadar – aradaki bazı seneler hariç – Fergana bölgesindeki hâkimiyetini sürdürmüşlerdir.[73]

Hanedan mensubu Satuk Buğra Han, Müslümanlığı kabul ettikten sonra (308/920 veya 333/945)[74] Karahanlılar'ın batı topraklarında İslâmiyet'in yayılmasına çalışmıştır. Satuk Buğra Han'ın torunu Ebü'l-Hasan Ali Arslan Han'ın döneminde (365-388/975-998) Fergana da dâhil olmak üzere Mâverâünnehir bölgeleri Karahanlılar'ın hâkimiyetine girmiştir.[75] Ebü'l-Hasan Ali Arslan Han'ın vefatıyla (388/998) oğlu Ebû Nasr Ahmed büyük kağan sıfatıyla tahta oturmuş ve bu tarihten sonra Karahanlı Devleti, Ali ve Hasan kolu olmak üzere iki kol halinde devam etmiştir. Hanedanın Ali koluna mensup olup devletin batı kısmı Fergana bölgesinde hüküm süren İlig Nasr Han, Abbâsî Halifesi Kâdir-Billah'a bağlılığını bildiren ilk Karahanlı hükümdarıdır.[76] Bu tarihten

[68] Vasilij Vladimiroviç Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan* (haz. Hakkı Dursun Yıldız), Ankara 1990, s. 217-218; Yazıcı, "Fergana", *DİA*, c. 12, s. 376.
[69] Barhtold, *Türkistan*, s. 218; Yazıcı, "Fergana", *DİA*, c. 12, s. 376.
[70] Barthold, *Türkistan*, s. 218.
[71] Yazıcı, "Fergana", *DİA*, c. 12, s. 376; Akyürek, *Fergana Bölgesinin İslâm Tarihindeki Yeri*, s. 91.
[72] Akyürek, *Fergana Bölgesinin İslâm Tarihindeki Yeri*, s. 98.
[73] Barthold, "Fergana", *İA*, c. 4, s. 561.
[74] Abdülkerim Özaydın, "Karahanlılar", *DİA*, İstanbul 2001, c. 24, s. 405.
[75] Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, Ankara 2002, s. 132; Osman Aydınlı, "V/XI. Yüzyılda Mâverâünnehir'de Siyasî ve Kültürel Durum", *Ulusalararası Serahsî Sempozyumu (2010: Sakarya)*, Ankara 2013, s. 49.
[76] Omelyan Pritsak, "Kara-Hanlılar", *İA*, İstanbul 1977, c. 6, s. 254; Yazıcı, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, s. 132; Özaydın, "Karahanlılar", *DİA*, c. 24, s. 405.

sonra Karahanlı hükümdarlarında Abbâsî Halifeleri'ne bağlılıklarını bildirmek bir gelenek haline gelmiş olmalı ki, Sirâceddin Ali b. Osmân el-Ûşî (v.575/1179) *el-Fetâva's-Sirâciyye'*de "*günümüzde Halifeler Abbâsîler'den olduğu için bazı bölgelerde bayram namazı tekbirlerinde İbn Abbâs'tan gelen rivayete uyuyorlar*" ifadesini kullanmıştır.[77]

433/1041-1042'de Karahanlı Devleti, Doğu ve Batı Karahanlılar olmak üzere ikiye ayrılmıştır.[78] Doğu Karahanlı Devleti, Balasagun, Kaşgar, Talas, İsficâb, Şaş, Doğu Fergana, Yedisu, Yarkend ve Hotan topraklarına; Batı Karahanlı Devleti, Özkent, Semerkand, Hocend, Batı Fergana ve Mâverâünnehir'in diğer bölgelerine hâkim olmuştur.[79] Bu bölünmeden sonra Batı Karahanlılar'a bağlı bir kağanlık olarak varlığını devam ettiren Fergana kısa bir süreliğine (440/1048) Doğu Karahanlılar'ın hâkimiyetine girmiştir.[80] 480-535/1088-1141 yılları arasında Selçuklular'a bağlı Batı Karahanlı idarecileri tarafından yönetilen bölgede, 536/1141'de Karahıtaylar'ın Mâverâünnehir'i ele geçirmesinin ardından başşehri Özkent olmak üzere bağımsız küçük bir devlet olan Fergana Karahanlı Hanlığı kurulmuştur.[81] Milâdî 13. yüzyılın ilk çeyreğine kadar hüküm süren bu devlet hakkında kaynaklarda oldukça sınırlı bilgi bulunmaktadır.

c. 6/12. Yüzyılda Fergana'da Fıkıh İlmi ve Fergana Fakihleri

Sirâceddin Ali b. Osmân el-Ûşî, Karahanlılar'ın hâkimiyetindeki Fergana bölgesinde bulunan bir şehirde (Oş) doğduğu ve ilmî faaliyette bulunduğu için bu dönemde bu bölgede yaşayan fıkıh âlimleri ve fıkıh çalışmaları hakkında genel olarak bir tanıtım yapmak yerinde olacaktır.

6/12. yüzyıl Mâverâünnehir bölgesi için siyasî açıdan çalkantılarla dolu bir dönem olmuştur. Devletler arası savaşlar, hanedanlar arası çekişmeler meydana gelmiş ve iktidar sürekli el değiştirmiştir. Ancak bütün bunlara rağmen bölgede ilmî faaliyetler canlılığını koruyabilmiştir. Karahanlılar dönemi Mâverâünnehir bölgesinde 300'e yakın

[77] Ali b. Osmân el-Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, (thk. Muhammed Osmân el-Bistevî), Beyrût 2011, s. 110.
[78] Pritsak, "Kara-Hanlılar", *İA*, c. 6, s. 259.
[79] Yazıcı, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, s. 135.
[80] Pritsak, "Kara-Hanlılar", *İA*, c. 6, s. 270; Yazıcı, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, s. 138; Özaydın, "Karahanlılar", *DİA*, c. 16, s. 410.
[81] Yazıcı, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi,* s. 138; Özaydın, "Karahanlılar", *DİA*, c. 16, s. 410; Ahmet Taşağıl, "Özkent", *DİA*, İstanbul 2007, c. 34, s. 130.

fıkıh âliminin yetişmesi ve bunların fıkıh ilmine dair 350'den fazla eser yazmış olmaları[82] bu ilmî canlılığın göstergesidir. Karahanlılar döneminde ilk medresenin Tamgaç Buğra Karahan İbrâhim (İbrâhim b. Nasr) (438-459/1046-1067) tarafından Semerkand'da kurulduğu[83] bilinmekle birlikte bu tarihlerde Fergana bölgesinde bulunan herhangi bir medrese ismine rastlayamadığımızı belirtmemiz lazımdır. Öte yandan bu dönemde ilim dünyasının tanımış olduğu birçok âlimin yetişmiş olması, ismi bilinmese veya günümüze ulaşmasa da bunları yetiştiren medreselerin veya ilim halkalarının bulunduğunu gösterir.[84] Yine bu dönemlerde ilmî faaliyetlerin merkezi olarak cami ve mescitleri de düşünebiliriz. Nitekim 374/985'te bölgeyi gezen İslâm coğrafyacısı Makdisî (v.390/1000 civarı), Fergana'da camii olan 40 kadar şehir ve köy ismini vermektedir.[85] Zaten İslâm'ın ilk asırlarından itibaren cami ve mescitlerin namaz kılma yeri olması yanında ilmî çalışma ve faaliyetlerin de yürütüldüğü yerler olduğu görülür. Meselâ, bazı âlimlerin eserlerini bir camide veya mescitte kaleme aldıklarına veya hadis dinlediklerine ve rivayet ettiklerine ya da ilmî tartışmaların yapıldığına dair anlatımları, camilerin veya mescitlerin de medrese gibi yoğun birer ilim merkezleri olduğunu ortaya koymaktadır.[86]

Bilindiği üzere Hanefî mezhebinin imamı Ebû Hanîfe (v.150/767), Kûfe'de dünyaya gelmiş ve ilim tahsili için bir müddet Basra'da, Emevî iktidarı ile muhalefeti sebebiyle de kısa bir süre Mekke'de bulunmuş, ömrünün büyük çoğunluğunu ise Kûfe'de geçirmiştir.[87] Kaynaklarda ifade edildiğine göre sayıları yüzü hatta bini geçen öğrencileri kendisinden ilim tahsil etmiş ve farklı bölgelere dağılarak daha ilk dönemde mezhebin yayılmasını sağlamışlardır.[88] Bu öğrencileri içerisinde Ebû Yûsuf (v.182/798) ile Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin (v.189/805) büyük bir önemi bulunmaktadır. Özellikle Şeybânî, Hanefî mezhebindeki hoca-talebe silsilelerinin mezheb imamı Ebû

[82] Kavakçı, *Mâvarâ' al-Nahr İslâm Hukukçuları*, s. 305.
[83] Yazıcı, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, s. 167-168. Bu dönemde Semerkand'da bulunan diğer bazı medrese isimleri için bkz. Aydınlı, *Semerkant Tarihi*, s. 372-373.
[84] Şemsüleimme es-Serahsî, *el-Mebsût*'unun önemli bir bölümünü Özkent kalesinde hapisteyken öğrencilerine imlâ yoluyla yazdırmıştır. (bkz. Muhammed Hamidullah, "Serahsî", *DİA*, İstanbul 2009, c. 36, s. 546; Eyyüp Said Kaya, "el-Mebsût", *DİA*, Ankara 2003, c. 28, s. 214). Demek ki, o tarihlerde (5/11. yüzyılın ikinci yarısı) Özkent kalesinde bir hapishanede ders halkasından bahsetmek mümkündür.
[85] Makdisî, *Ahsenü't-tekâsim*, s. 362-372.
[86] Aydınlı, *Semerkant Tarihi*, s. 371; a.mlf., "V/XI. Yüzyılda Mâverâünnehir'de Siyasî ve Kültürel Durum", *Uluslararası Serahsî Sempozyumu*, s. 62.
[87] Mustafa Uzunpostalcı, "Ebû Hanîfe", *DİA*, İstanbul 1994, c. 10, s. 131-138.
[88] Ali Bardakoğlu, "Hanefî Mezhebi", *DİA*, İstanbul 1997, c. 16, s. 2-3.

Hanîfe'ye bağlanmasında kavşak noktayı temsil etmekte ve Mâverâünnehir bölgelerine yayılmış kolların tamamı yine İmam Muhammed vasıtasıyla Ebû Hanîfe'ye ulaşmaktadır.[89]

Her ne kadar Mâverâünnehir bölgesi mezhebin ilk ortaya çıktığı Irak bölgesinden uzakta bulunsa da daha ilk dönemlerde fıkıh faaliyetlerinin aktif olarak yürütüldüğü bir yer olmuştur. İmam Muhammed'in öğrencilerinden Ebû Hafs el-Kebîr'in ve onun silsilesindeki öğrencilerinin Buhara merkezli yürüttüğü ilmî faaliyetler yüzyıllar boyu dikkat çeke gelmiştir. Daha sonraki dönemlerde ise Semerkand ve Nesef gibi şehirler de ilmî açıdan önem kazanmış ve buralarda pek çok âlim yetişmiştir. 6/12. yüzyıla gelindiğinde ise Mâverâünnehir'in en uç noktasında bulunan Fergana bölgesi, Alâeddin Ebû Bekir b. Mes'ûd el-Kâsânî (v.587/1191), Kâdîhan lakabıyla tanınan Hasan b. Mansûr el-Özkendî (v.592/1196) ve Burhaneddin Ali b. Ebû Bekir el-Mergînânî (v.593/1197) gibi isimlerle adından söz ettirir hale gelmiştir. 6/12. yüzyıl fakihlerinin son halkasını oluşturan bu üç âlimin Hanefî fıkıh doktrininin klasik şekil ve muhtevasını kazanmasında oldukça büyük payı vardır.[90] Sirâceddin Ali b. Osmân el-Ûşî (v.575/1179) de 6/12. yüzyılda yaşamış ve bölgesindeki ilim merkezlerini ziyaret ederek dönemin önde gelen âlimlerinden ilim tahsil etmiştir.[91]

Fergana bölgesinde yetişen 6/12. yüzyılın diğer fakihleri arasında Kâdîhan'ın dedesi ve hocası Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Abdülaziz el-Özkendî'yi zikretmek mümkündür.[92] Kaynaklarda el-Kâdî ve Şemsüleimme olarak anılan[93] Mahmûd b. Abdülaziz'in günümüze ulaşmayan *el-Fevâid fî fürû'i'l-Hanefiyye* isimli eseri vardır.[94] Yine bu dönemin fakihleri arasında hem Sirâceddin el-Ûşî'nin hem de Burhâneddin el-Mergînânî'nin hocaları olan Ebü'l-Mehâsin Zahîreddin Hasan b. Ali el-Mergînânî ve

[89] Huzeyfe Çeker, "Hanefî Mezhebinin Fıkıh Silsilesi", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Konya 2012, sy. 19, s. 199.
[90] Bardakoğlu, "Hanefî Mezhebi", *DİA*, c. 16, s. 10.
[91] Sâdikî, "el-Ûşî", *Mv.AU*, c. 2, s. 563-564; Mehmet Sait Toprak, *Hadiste Derlemecilik Devrinin Başlaması ve Ûşî'nin Nisâbü'l-ahbârı* (Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2005, s. 148-150; a.mlf., "Ali b. Osmân el-Ûşî: Hayatı ve Eserleri", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir 2006, sy. 23, s. 74-77.
[92] Kaynaklarda zikredilmemekle birlikte Mahmûd b. Abdülaziz el-Özkendî'nin 6/12. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra vefat ettiği tahmin edilebilir. Çünkü vefat tarihi 592 olan torunu Kâdîhan ondan ilim tahsil etmiştir.
[93] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 446; Ali el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye*, s. 307; Muhammed Abdülhay el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye* (tsh. Muhammed Bedreddin Ebû Firâs en-Na'sanî), Beyrût ts., (Dârü'l-ma'rife), s. 62, 209.
[94] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1301.

Nasîreddin Muhammed b. Süleymân el-Ûşî bulunmaktadır.[95] Zahîreddin Hasan b. Ali el-Mergînânî'nin Kâdîhan'ın da hocası olması,[96] Sirâceddin el-Ûşî'nin hem Kâdîhan ve hem de Burhâneddin el-Mergînânî ile ders arkadaşı olabileceğini düşündürmektedir. Burada isimlerini zikrettiğimiz bu âlimlerden ve diğer âlimlerden ilmî mirası devralan ve yazdıkları eserleriyle genelde fıkıh ilmine özelde Hanefî mezhebine büyük katkıları bulunan Alâeddin Ebû Bekir b. Mes'ûd el-Kâsânî (v.587/1191), Kâdîhan Hasan b. Mansûr el-Özkendî (v.592/1196), Burhaneddin Ali b. Ebû Bekir el-Mergînânî (v.593/1197) Fergana bölgesinin önde gelen fakihleridir. Sistem ve metodu itibariyle klasik Hanefî literatürü içinde ayrı bir yeri olan Kâsânî'nin *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi'ş-şerâ'i'* adlı eseri, kaynak eser sayılan Kâdîhan'ın *el-Fetâvâ* adlı eseri ve yine mezhep fıkhının klasiklerinden biri sayılan Mergînânî'nin *el-Hidaye*'si asırlar boyu temel eserler arasında zikredile gelmiştir.[97]

D. HOCALARI

Araştırmamız kapsamında kaynaklarda Nâsıreddin Muhammed b. Yûsuf es-Semerkandî [98] (v.556/1161) dışında Sirâceddin el-Ûşî'nin ders okuduğu hocaları hakkında başka bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak Ûşî'nin hocalarının tespiti hususunda Mehmet Sait Toprak'ın aşağıdaki değerlendirmesi aydınlatıcı olabilir:

> *"Ûşî, Nisâbü'l-ahbâr'ın mukaddimesinde, eserine aldığı kitapların müelliflerine varıncaya dek sıraladığı kaynaklarının kitâb râvîlerini tek tek sıralamıştır. Şâyet, son râvînin, kitabın rivayet hakkını aldığı ya da kitabı okuduğu hocası olduğu kabul edilirse, o zaman bu şahısların Ûşî'nin hocaları olduğuna kanaat getirilebilir."*[99]

Toprak bu ifadelerinden sonra bu râvî senedlerinin aynı zamanda Ûşî'nin ilmî yolculuklarını tahmin hususunda da yardımcı olabileceğini söyler.[100] Bu bilgilerden hareketle Ûşî'nin hocalarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

---

[95] Kınalızâde, *Tabakâtü'l-fukahâ*, s. 98; Toprak, "Ûşî", *DİA*, c. 42, s. 230.
[96] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 576; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 151; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 61, 94; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları*, Ankara 2013, s. 85.
[97] Bardakoğlu, "Hanefî Mezhebi", *DİA*, c. 16, s. 10.
[98] Zehebî, *el-Müştebih*, s. 17; İbn Nâsıreddin, *Tavzîhü'l-Müştebih,* c. 1, s. 285.
[99] Toprak, *Hadiste Derlemecilik*, s. 148; a.mlf., "Ali b. Osmân el-Ûşî", *DEÜİFD*, sy. 23, s. 74.
[100] Toprak, *Hadiste Derlemecilik*, s. 148; a.mlf., "Ali b. Osmân el-Ûşî", *DEÜİFD*, sy. 23, s. 74.

1. Alâeddin Ebü'l-Mehâmid Muhammed b. Abdülhamid el-Üsmendî es-Semerkandî (v.552/1157)

Ali b. Osmân el-Ûşî bu hocasından Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ es-Sülemî et-Tirmizî'nin (v.279/892) *el-Câmi'u's-sahîh*'ini okumuştur.[101]

Alâeddin Muhammed b. Abdülhamid el-Üsmendî es-Semerkandî 488/1095'te Semerkand'ın Üsmend (Esmend) köyünde doğmuştur.[102] Eşref b. Muhammed el-Alevî, Sadrüşşehîd Ömer b. Abdülaziz el-Buhârî (v.536/1141) ve Ali b. Ömer el-Harrât'tan ilim öğrenmiştir.[103] Öğrencileri arasında Ebü'l-Muzaffer Esad b. Muhammed el-Kerâbîsî, *el-Ensâb* müellifi Abdülkerim es-Sem'ânî'nin oğlu Abdürrahîm es-Sem'ânî ve *el-Hidâye* müellifi Burhâneddin el-Mergînânî'nin oğlu Nizâmeddin Ömer b. Ali el-Mergînânî'nin isimleri zikredilir.[104] *Tarîkatü'l-hilâf beyne'l-e'immeti'l-eslâf*, *Bezlü'n-nazar fi'l-usûl*, *Lübâbü'l-kelâm*, *Şerhu Manzûmeti'n-Nesefiyye* isimli eserleri[105] bulunan Alâeddin el-Üsmendî 552/1157'de vefat etmiştir.[106]

2. Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ali en-Nesefî (v.555/1160)

Sirâceddin el-Ûşî, bu hocasından Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin (v.373/983) *et-Tenbîhü'l-gâfilîn'*ini, Şiruye b. Şehredâr ed-Deylemî'nin (v.509/1115) *Firdevsü'l-ahbâr bi-me'sûri'l-hitâb'*ını ve Muhammed b. Bişreveyh el-Belhî'nin *Kenzü'l-ahbâr*'ını okumuştur.[107]

Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ali en-Nesefî, 477/1085'de Nesef'te doğmuştur.[108] Ebû Hafs Necmeddin Ömer b. Muhammed en-Nesefî'ye ait (v.537/1142) *el-Kand fî zikri 'ulemâ'i Semerkand* isimli eserin râvîlerinden biridir.[109] Ebû İbrâhim İshak b.

---

[101] Ûşî, *Nisâbü'l-ahbâr*, vr. 2a; Toprak, *Hadiste Derlemecilik*, s. 149; a.mlf., "Ali b. Osmân el-Ûşî", *DEÜİFD*, sy. 23, s. 75.
[102] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 209; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 74; İltaş, "Üsmendî", *DİA*, İstanbul 2012, c. 42, s. 388.
[103] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 209; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 244; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 75; İltaş, "Üsmendî", *DİA*, c. 42, s. 388.
[104] Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. 1, s. 156; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 74; İltaş, "Üsmendî", *DİA*, c. 42, s. 388.
[105] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1187, 1636, 1868, 2040; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 75-76; İltaş, "Üsmendî", *DİA*, c. 42, s. 389.
[106] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 209; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 74; İltaş, "Üsmendî", *DİA*, c. 42, s. 388.
[107] Ûşî, *Nisâbü'l-ahbâr*, vr. 2a, 3b, 4a; Toprak, *Hadiste Derlemecilik*, s. 148; a.mlf., "Ali b. Osmân el-Ûşî", *DEÜİFD*, sy. 23, s. 75.
[108] Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî, *et-Tahbîr fi'l-Mu'cemi'l-kebîr* (thk. Münîre Nâcî Sâlim), Bağdat 1975/1395, c. 2, s. 286.
[109] Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 36, s. 448.

Muhammed en-Nûhî'den (v.518/1124) hadis rivayet etmiştir.[110] Kendisinden Dülef b. Abdullah İbnü'l-Bettân el-Bağdâdî ve Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî (v.562/1166) hadis dinlemiştir.[111] Semerkand'da yaşamış ve 555/1160'ta burada vefat etmiştir.[112]

3. Nâsıreddin Muhammed b. Yûsuf es-Semerkandî (v.556/1161)

Hanefî âlimlerinden olan Ebü'l-Kâsım Nâsıreddin Muhammed b. Yûsuf es-Semerkandî**,** Sirâceddin el-Ûşî'nin kaynaklarda ismi tespit edilebilen tek hocasıdır.[113] Ayrıca Ûşî de hem *el-Fetâva's-Sirâciyye'*sinde hem *Nisâbü'l-ahbâr*'ında ondan el-Üstâz diye bahsetmektedir.[114] *el-Fetâvâ's-Sirâciyye*'nin pek çok yerinde Nâsıreddin es-Semerkandî'nin görüşlerine yer vermiş ve *el-Mültekat fi'l-fetâva'l-Hanefiyye* ve *el-Câmi'u'l-kebîr fi'l-fetâvâ* isimli eserlerine de atıfta bulunmuştur.[115] *Nisâbü'l-ahbâr'*daki bilgilerden anlaşıldığına göre Ûşî, Nâsıreddin es-Semerkandî'den Hüseyin b. Yahyâ el-Buhârî ez-Zendevistî'nin (v.400/1010) *Ravzatü'l-'ulemâ'*sını, Muhammed b. Ahmed el-Mervezî'ye ait *el-İknâ*'ı ve Ebû Ubeyd Kâsım b. Selâm el-Bağdâdî'ye ait *Garîbü Ebî 'Ubeyde*'yi okumuştur.[116]

Ebü'l-Kâsım Nâsıreddin Muhammed b. Yûsuf es-Semerkandî'nin doğum tarihi ile ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır. Müfessir, muhaddis ve mütekellim olduğundan da bahsedilmektedir.[117] Hacdan dönerken Bağdat'ta bir süre kalmış[118] ve 543/1149'da Merv'e gitmiştir.[119] Muhammed b. Ca'fer el-Becelî'den rivayette bulunmuştur. *el-Mültekat* isimli eserinde Kâdîhan Hasan b. Mansûr el-Özkendî'nin (v.592/1196) dedesi Mahmûd b. Abdülaziz el-Özkendî'nin kendisinin hocası olduğundan bahsetmektedir.[120]

---

[110] Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 35, s. 422; a.mlf., *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ',* c. 19, s. 471.
[111] Sem'ânî, *et-Tahbîr*, c. 2, s. 286; Halîl b. Aybek es-Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât* (nşr. Ahmed el-Arna'ût-Türkî Mustafâ), Beyrut 200/1420, c. 14, s. 20.
[112] Sem'ânî, *et-Tahbîr*, c. 2, s. 286.
[113] Zehebî, *el-Müştebih*, s. 17; İbn Nâsıreddin, *Tavzîhü'l-Müştebih,* c. 1, s. 285.
[114] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 304; a.mlf., *Nisâbü'l-ahbâr*, s. 4.
[115] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 29, 33, 83, 96, 98, 101, 104, 123, 194, 198, 220, 222, 239, 254, 260, 269.
[116] Ûşî, *Nisâbü'l-ahbâr*, vr. 1b, 2b, 3b; Toprak, *Hadiste Derlemecilik*, s. 148; a.mlf., "Ali b. Osmân el-Ûşî", *DEÜİFD*, sy. 23, s. 74.
[117] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 409; Ziriklî, *el-A'lâm,* c. 7, s. 149; Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifîn,* c. 3, s. 789.
[118] Ziriklî, *el-A'lâm,* c. 7, s. 149; Kavakçı, *Mâvarâ' al-Nahr İslâm Hukukçuları,* s. 149.
[119] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 409;
[120] Muhammed b. Yûsuf es-Semerkandî, *el-Mültekat fi'l-fetâva'l-Hanefiyye* (nşr. Mahmûd Nassâr-Seyyid Yûsuf Ahmed), Beyrût 2000, s. 454.

556/1161'de Semerkand'da vefat eden[121] Muhammed b. Yûsuf es-Semerkandî'nin günümüze ulaşmış *el-Mültekat fi'l-fetâva'l-Hanefiyye, el-Fıkhü'n-nâfi', el-Câmi'u'l-kebîr fi'l-fetâvâ* isimli eserleri bulunmaktadır.[122] *el-Kânûn fi'l-fürû'i'l-Hanefiyye, Mesâbihu's-sübül fî fürû'i'l-Hanefiyye, el-Menşûr fî fürû'i'l-Hanefiyye, el-İhkâk, Fethu'l-galak fi't-tevhîd, Halâsu'l-müftî fi'l-fürû', Riyâzu'l-ahlâk, Bülûgu'l-erab min tahkîki isti'ârâtü'l-'arab, Mebsûtu'l-İmâm* gibi kaynaklarda ona ait olduğundan bahsedilen eserler[123] ise günümüze ulaşmamıştır.

4. Ebû Sâbit Hasan b. Ali el-Pezdevî (v.557/1161)

Ûşî'nin Ebû Abdullah Tâhir b. Muhammed el-Haddâdî el-Mervezî'ye (v.410/1019) ait *'Uyûnü'l-mecâlis*'i ve Ebû Mutî' Mekhûl b. Fazl en-Nesefî'ye (v.218/833) ait *el-Lü'lü'iyyât*'ı okuduğu hocasıdır.[124]

Ebû Sâbit Hasan b. Ali el-Pezdevî, Ebü'l-Usr el-Pezdevî'nin (v.482/1089) oğludur.[125] 476/1084'te Semerkand'da doğmuş, Buhara'da yaşamış ve orada bir müddet kadılık görevini üstlenmiştir.[126] Hocaları arasında amcası Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî'nin (v.493/1100) ismi bilinmektedir.[127] Ömrünün sonuna doğru Pezde'ye taşınmış ve 557/1161'de burada vefat etmiştir.[128]

5. Zahîreddin Ebü'l-Mehâsin Hasan b. Ali el-Mergînânî

el-Fetâvas-Sirâciyye'de kendisine atıfta bulunulan[129] Ebü'l-Mehâsin Hasan b. Ali el-Mergînânî, Sirâceddin el-Ûşî'nin *Sahîhu'l-Buhârî*'yi okuduğu hocasıdır.[130]

---

[121] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 409; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 565, 571; c. 2, s. 1813; Bağdadî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 94; Kavakçı, *Mâvarâ' al-Nahr İslâm Hukukçuları,* s. 149.

[122] Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1813; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 94; Ziriklî, *el-A'lâm,* c. 7, s. 149; Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifîn,* c. 3, s. 789; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 76-77; a.mlf., "Semerkandî, Muhammed b. Yûsuf", *DİA*, İstanbul 2009, c. 36, s. 479.

[123] Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1580; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 94; a.mlf., *Îzâhu'l-meknûn,* c. 2, s. 161; Ziriklî, *el-A'lâm,* c. 7, s. 149; Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifîn,* c. 3, s. 789; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 77; a.mlf., "Semerkandî, Muhammed b. Yûsuf", *DİA*, c. 36, s. 479.

[124] Ûşî, *Nisâbü'l-ahbâr*, vr. 3a, 4a; Toprak, *Hadiste Derlemecilik*, s. 149; a.mlf., "Ali b. Osmân el-Ûşî", *DEÜİFD*, sy. 23, s. 76.

[125] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 76; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 63.

[126] Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 63.

[127] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 76; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 63, 188.

[128] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 76.

[129] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 204, 216, 232, 253, 302, 349, 384, 472, 477.

[130] Toprak, *Hadiste Derlemecilik*, s. 149; a.mlf., "Ali b. Osmân el-Ûşî", *DEÜİFD*, sy. 23, s. 75.

el-Fudalâ'i's-sitte olarak tanınan kardeşlerden[131] Zahîreddin el-Kebîr Ali b. Abdülaziz el-Mergînânî'nin (v.506/1113) oğludur.[132] Hocaları arasında Mahmûd b. Abdülaziz el-Özkendî ve Mes'ûd b. Hasan el-Kuşânî'nin (v.520/1126) isimleri bilinmektedir.[133] Kendisinden Kâdîhan Hasan b. Mansûr el-Özkendî[134] ve *el-Hidâye* müellifi Burhâneddin el-Mergînânî[135] ilim öğrenmiştir.

Zahîreddin Hasan b. Ali el-Mergînânî günümüze ulaşmamakla birlikte *Kitâbü'l-Akziye, eş-Şurût, el-Fetâvâ* ve *el-Fevâid* isimli eserleri kaleme almıştır.[136]

6. Ebû Abdullah Muhammed b. Süleymân el-Ûşî

Sirâceddin el-Ûşî'nin kendisinden *Müsnedü Enes b. Mâlik*'i rivayet ettiği ve Ebû Bekir Muhammed b. Ebû Ali el-Kulûsî'ye ait *Kitâbü't-Tabakât*'ı okuduğu hocası[137] ve muhtemelen dedesi olan bu zat[138] aynı zamanda *el-Hidaye* müellifi Burhâneddin el-Merginânî'nin (v.593/1197) de hocasıdır.[139] Ebû Abdullah Muhammed b. Süleyman el-Ûşî hakkında yukarıda bilgi verilmiştir.

7. Zuhreddin Ebü'l-Kâsım Ali b. Hüseyn el-Bistâmî

Sirâceddin el-Ûşî'nin Muhammed b. İsmâil el-Buhârî'ye (v.256/870) ait *Şihâbü'l-ahbâr*'ı okuduğu hocasıdır.[140]

Kaynaklarda Ali b. Hüseyn el-Bistâmî hakkında bir bilgiye rastlanmamıştır.

8. Seyfeddin Muhammed b. Muhammed el-Hocendî

Ûşî, Seyfeddin el-Hocendî'den Hocend'de Ahmed b. Abdullah el-Haffâf es-Serahsî'nin *Kitâbü'l-Yevâkît* isimli eserini okumuştur.[141]

---

[131] Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. 5, s. 260; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 446.
[132] Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 121.
[133] Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 62.
[134] Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 62.
[135] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 466.
[136] Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 62.
[137] Ûşî, *Nisâbü'l-ahbâr*, vr. 3a, 4a-4b; Toprak, "Ali b. Osmân el-Ûşî", *DEÜİFD*, sy. 23, s. 76.
[138] Toprak, "Ûşî", *DİA*, c. 42, s. 230.
[139] Kınalızâde, *Tabakâtü'l-fukahâ*, s. 98.
[140] Ûşî, *Nisâbü'l-ahbâr*, vr. 2b; Toprak, *Hadiste Derlemecilik*, s. 149; a.mlf., "Ali b. Osmân el-Ûşî", *DEÜİFD*, sy. 23, s. 75.
[141] Ûşî, *Nisâbü'l-ahbâr*, vr. 5a; Toprak, *Hadiste Derlemecilik*, s. 150; a.mlf., "Ali b. Osmân el-Ûşî", *DEÜİFD*, sy. 23, s. 77.

Kaynaklarda Seyfeddin Muhammed b. Muhammed el-Hocendî hakkında da bir bilgiye rastlanmamıştır.

Yukarıda isimlerini saydığımız hocalarının nisbet edildikleri şehirler ve onların yaşadıkları yerler dikkate alındığında Sirâceddin el-Ûşî'nin Semerkand, Buhara, Nesef, Mergînân, Hocend ve Bistâm gibi Horasan ve Mâverâünnehir'in pek çok ilim merkezlerine ilmî seyahatlerde bulunduğu anlaşılmaktadır.[142]

E. TALEBELERİ

Kaynaklarda Sirâceddin Ali b. Osmân el-Ûşî hakkında çok sınırlı bilgi bulunmaktadır. Her ne kadar ilmî kariyerini ifade eden birçok lakapla anılsa da onun yetiştirdiği talebeleri hakkında fazla bilgiye ulaşamadık. Sadece Zehebî'nin *el-Müştebih fî esmâ'i'r-ricâl* adlı eserinde Ûşî'nin Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed el-Buhârî el-Attâbî'ye (v.586/1190) icâzet verdiğinden bahsedilmektedir.[143]

Ebû Nasr Zeyneddin Ahmed b. Muhammed el-Buhârî el-Attâbî, Mâverâünnehir'in önde gelen âlimlerindendir.[144] Buhara'nın Dârü Attâb veya Attâbiyye mahallesine nisbetle Attâbî diye anılır.[145] Fetva kitabıyla ve Hanefî mezhebinin temel kaynaklarına yaptığı şerhlerle tanınmış olan Attâbî, müfessirliğiyle de bilinir.[146] Kaynaklarda Ûşî dışında başka hocalarının ismine rastlanmamaktadır. Öğrencileri arasında Şemsüleimme Muhammed b. Abdüssettâr el-Kerderî'nin (v.642/1244) ismi zikredilmektedir.[147] Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan Attâbî, 586/1190'da Buhara'da vefat etmiş ve Kelâbâz'da Yedi Kadı Mezarlığı'na[148] defnedilmiştir.[149]

---

[142] Toprak, *Hadiste Derlemecilik*, s. 150; a.mlf., "Ali b. Osmân el-Ûşî", *DEÜİFD*, sy. 23, s. 77.
[143] Zehebî, *el-Müştebih*, s. 17.
[144] Halit Ünal, "Attâbî, Muhammed b. Ahmed", *DİA*, İstanbul 1991, c. 4, s. 93; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 83.
[145] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, s. 299; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 103; Muhammed b. Ali ed-Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, Beyrut ts., (Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye), c. 1, s. 85.
[146] Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, c. 1, s. 85.
[147] Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 83.
[148] Makberatü'l-Kudâti's-seb'a.
[149] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, s. 299; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 103.

Attâbî'nin *el-Fetâva'l-'Attâbiyye (Cevâmi'u'l-fıkh), Şerhu'z-Ziyâdât, Muhtasaru'l-Câmi'i'l-kebîr, Şerhu'l-Câmi'i'l-kebîr, Şerhu'l-Câmi'i's-sagîr, Tefsîru'l-Kur'ân* isimli eserleri bulunmaktadır.[150]

F. İLMÎ KİŞİLİĞİ

Kaleme aldığı eserlerinden de anlaşılacağı üzere Ûşî, fıkıh, hadis, kelâm ve edebiyat gibi ilimlerle meşgul olmuştur. Kaynaklarda Sirâceddin, Rükneddin, Şemsülislâm, eş-Şeyh, el-İmâm, el-Fakîh, el-Muhakkik, İmâmü'l-Harameyn gibi lakaplarla anılması da onun ilmî derinliğine delalet etmektedir. Akaid ve kelâm metinleri arasında çok rağbet gören ve yüzyıllardır medreselerde okutulan Mâtürîdîyye akaidine dair *el-Emâlî* adındaki risâlesi Sirâceddin el-Ûşî'nin kelâmcılığını; *Cevâhirü'l-ahkâm fi'l-fıkh* ve *el-Fetâva's-Sirâciyye* adlı eserleri ise fıkıhçılığını; *Gurerü'l-ahbâr ve dürerü'l-eş'âr, Nisâbü'l-ahbâr li-tezkireti'l-ahyâr, Müsnedü Enes b. Mâlik* gibi hadis alanındaki eserleri hadisçiliğini ortaya koymaktadır. Tabakat kaynaklarında rastlanmamakla birlikte *el-Emâlî* şârihleri eserlerinin giriş bölümlerinde Sirâceddin el-Ûşî hakkında el-Kâdî diye bahsetmektedirler.[151] Bu bilgiler onun kendi zamanında kadılık görevinde bulunduğu düşüncesine ulaştırabilir. Ancak nerede ve hangi yıllarda kadılık yaptığı hakkında kesin bir bilgi sahibi değiliz. Ûşî, Kâtib Çelebî tarafından İmâmü'l-Harameyn[152] olarak anılmakla birlikte bu lakabı hangi sebepten dolayı aldığı hususunda da bir bilgiye ulaşamadık.

Sirâceddin Ali b. Osmân el-Ûşî, ilim dünyasında daha çok kelamcı yönü ile tanınmış ve onun bu yönü ile ilgili birçok araştırma yapılmıştır. Bu çalışmalar şunlardır: Kemâl Edîb Kürkçüoğlu, "Lâmiyye-i Kelâmiyye",[153] Durmuş Özbek, "el-Ûşî ve *"Kasîdetü'l-Emâlî"*,[154] Yuldus Musahanov, *Oşî ve Emâlî Kasîdesi*,[155] Muhit Mert,

[150] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, s. 299; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 103; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 453, 563, 567, 570; c. 2, s. 963; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, c. 1, s. 85; Ünal, "Attâbî, Muhammed b. Ahmed", *DİA*, c. 4, s. 93; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 83.

[151] Halîl b. Alâ en-Neccârî, *Nefîsü'r-riyâz li-i'dâmi'l-emrâz*, vr. 2a, (Süleymaniye Ktp., Kadızade Mehmed, nr. 315); Muhammed b. Ebû Bekir er-Râzî, *el-Hidâye mine'l-i'tikâd*, vr. 2a, (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2286).

[152] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1954.

[153] *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1954, c. 3/1-2, s. 1-21.

[154] *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, yıl: 1994, sy.5, s. 261-308.

[155] Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2001.

"Oşlu Din Âlimi Ali b. Osmân ve *Bed'ü'l-Emâlî* Adlı Eseri Bağlamında İtikadî Görüşleri".[156]

Ûşî'nin hadisçiliği ile ilgili çalışmalar şunlardır: Cemil Fâik es-Sâdikî, "Kitâbü Nisâbi'l-ahbâr li-tezkireti'l-ahyâr", [157] Mehmet Sait Toprak, *Hadiste Derlemecilik Devrinin Başlaması ve Ûşî'nin Nisâb'ül-Ahbâr'ı*, [158] Mehmet Sait Toprak, "Ali b. Osman Sirâceddîn el-Ûşî ve Hadis İlmine Katkıları".[159]

Genel anlamda Ûşî hakkında yapılan çalışmalara gelince, Rahmetullah Hacı Damla, "Diyarımız Allameleri: Sirâcüddîn Ali b. Osmân el-Oşî",[160] Sönmez Kutlu, "Ali b. Osmân el-Oşî",[161] Mehmet Sait Toprak, "Ali b. Osmân el-Ûşî: Hayatı ve Eserleri",[162] Kencebek Çıybılov, "Sirâcüddin el-Ûşî'nin Hayatı ve Kimliği",[163] Cemil Fâik es-Sâdikî, "el-Ûşî, Ebû Muhammed Sirâcüddîn, Ali b. Osmân",[164] Mehmet Sait Toprak, "Ûşî".[165]

G. VEFATI

Kaynaklarda vefat tarihiyle ilgili iki farklı rakamın zikredildiği görülmektedir. Kâtib Çelebî, Sirâceddin Ali b. Osmân el-Ûşî'ye ait *Gurerü'l-ahbâr ve dürerü'l-eş'âr*'ı tanıtırken onun 569/1173'lerde vefat ettiğini söyler.[166] Yine Ûşî'nin *el-Fetâva's-Sirâciyye* adlı eserini tanıttığı yerde müellifin bu eserini 569/1173'te Oş'ta tamamladığı bilgisini aktaran[167] ve *Nisâbü'l-ahbâr*'ı tanıtırken Ûşî'nin 569/1173'te hayatta olduğunu kaydeden[168] Kâtib Çelebî, *Bed'ül-Emâlî* isimli eserini tanıttığı yerde ise Ûşî'nin vefat tarihi olarak 575/1179 yılını verir.[169] Görüldüğü üzere *Keşfü'z-zunûn*'da Ûşî'nin ölüm tarihiyle ilgili iki farklı tarih zikredilmekle birlikte 575/1179 senesi olması daha güçlü ihtimaldir. Sadece bir yerde 569/1173[170] diğer yerlerde ise bu senede Ûşî'nin hayatta

[156] Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2005/1-2, cilt: 7, sy. 7-8, s. 7-32.
[157] *Hadis Tetkikleri Dergisi*, İstanbul 2005, 3/1, s. 153-158.
[158] Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2005.
[159] *Uluslararası Türk Dünyasının İslâmiyete Katkıları Sempozyumu, Bildiriler*, Isparta 2007, s. 263-282.
[160] Yuldus Musahanov, *Oşî ve Emâlî Kasîdesi* (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2001'den naklen.
[161] *Ala-Too Jurnalı*, (Oş 3000 Özel Sayısı), Bişkek 2000.
[162] *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir 2006, sy. 23, s. 65-86.
[163] *Araşan Gumanitardık İnstitutunun İlimiy Jurnalı*, Bişkek 2007, sy. 3-4, s. 119-131.
[164] *Mevsû'atü A'lâmi'l-'ulemâ' ve'l-üdebâ'i'l-'Arab ve'l-müslümîn*, Beyrut 2004-2007, c. 2, s. 563-571.
[165] *DİA*, Ankara 2012, c. 42, s. 230-231.
[166] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1200.
[167] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1224.
[168] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1954.
[169] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1350.
[170] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1200.

olduğu ve eser yazdığı bilgilerinden hareketle, onun yakalandığı hastalık neticesinde 575/1179'da vefat ettiğini düşünüyoruz. İsmâil Paşa el-Bağdadî onu ölüme götüren bu hastalığın veba olduğunu kaydeder.[171]

[171] Bağdadî, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, c. 1, s. 700.

II. ESERLERİ

Hayatını ve ilmî kişiliğini anlatırken Ûşî'ye bir takım lakap ve sıfatların[172] verildiğinden bahsetmiştik. Bunlar onun kendi döneminin (6/12. yy.) önemli ilim adamlarından biri olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak bu önemli âlim hakkında yeteri kadar bilginin günümüze ulaşmaması üzücü bir durumdur. Kaynaklarda hayatı ile ilgili sınırlı bilgiler bulunduğu gibi Ûşî'nin eserleri hakkında da az miktarda bilgi bulunmaktadır. Kaynaklardan tesbit edilebildiği kadarıyla Ali b. Osmân el-Ûşî'nin 7 eseri bulunmaktadır: 1. *el-Emâlî,* 2. *Nisâbü'l-ahbâr li-tezkireti'l-ahyâr,* 3. *Müsnedü Enes b. Mâlik,* 4. *Cevâhirü'l-ahkâm fi'l-fıkh,* 5. *el-Fetâva's-Sirâciyye,* 6. *Gurerü'l-ahbâr ve dürerü'l-eş'âr,* 7. *Muhtelifü'r-rivâye.* Farklı ilim dallarıyla ilgili bu eserleri günümüze ulaşanlar ve ulaşmayanlar şeklinde iki grupta ele alarak tanıtacağız.

A. GÜNÜMÜZE ULAŞAN ESERLERİ

1. *el-Emâlî*

Ûşî'nin Mâtürîdiyye akâidine dair manzûm bir risâlesidir.[173] Müellifi tarafından *el-Emâlî* olarak adlandırılmış olması ve daha çok bu isimle tanınmış olmasıyla birlikte *Kasîdetü'l-Hanefiyye,*[174] risâlenin ilk cümlesinden dolayı *Bed'ü'l-Emâlî,*[175] *Kasîdetü yakûlü'l-abd,*[176] beyitlerin son kelimeleri "lâm" harfiyle sona erdiğinden dolayı *Lâmiyye-i Kelâmiyye, el-Kasîdetü'l-lâmiyye fi't-tevhîd*[177] gibi isimlerle de kaynaklarda anılmaktadır. 569/1173 yılında yazılmış olup[178] altmış yedi veya altmış sekiz beyitlik bazı yazma ve basma nüshaları bulunmakla beraber genellikle altmış altı beyit olarak nazmedildiği kabul edilir.[179]

Mâtürîdiyye akâidi konularının kısa ve öz bir şekilde anlatıldığı bu manzum risale ilim dünyasında çok rağbet görmüştür. Yüzyıllardır İslâm âleminin çeşitli

---

[172] Sirâceddin, Rükneddin, Şemsülislâm, İmâmü'l-Harameyn, el-Muhakkik, el-Fakîh, eş-Şeyh, el-İmâm, el-'Allâme.
[173] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1349-1350; Bağdadî, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, c. 1, s. 700; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, c. 2, s. 475; Carl Brockelmann, "Ûşî", *İA*, İstanbul 1986, c. 13, s. 75; Ziriklî, *el-A'lâm*, c. 4, s. 310; Wilferd Madelung, "al-Ûshî", *EI*[2], Leiden 2000, c. 10, s. 916.
[174] Brockelmann, *GAL*, c. 1, s. 552; a.mlf., *Suppl*., c. 1, s. 764.
[175] Serkîs, *Mu'cemü'l-matbû'ât*, c. 1, s. 499.
[176] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1349.
[177] Kemâl Edîb Kürkçüoğlu, "Lâmiyye-i Kelâmiyye", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1954, 3/1-2, s. 1-21.
[178] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1350.
[179] Mehmet Sait Özervarlı, "el-Emâlî", *DİA*, Ankara 1995, c. 11, s. 73.

bölgelerindeki medreselerin ilk sınıflarında okutulup ezberletilmesi,[180] üzerine pek çok şerhlerin yapılması, [181] farklı dillere tercüme edilmesi [182] ve dünyanın farklı kütüphanelerinde pek çok yazma nüshalarının bulunması[183] da bu rağbetin bir kanıtı olmalıdır.

2. *Nisâbü'l-ahbâr li-tezkireti'l-ahyâr*

Ûşî'nin hadise dair eseridir.[184] Toplam 1000 hadis ihtiva etmekte olup her birinde on hadisin yer aldığı 100 bölümden oluşmaktadır. Günümüze altmış kadar yazma nüshası ulaşan[185] eseri Mehmet Sait Toprak, *Hadiste Derlemecilik Devrinin Başlaması ve Ûşî'nin Nisâb'ül-ahbâr'ı*[186] isimli doktora tezinin ikinci kısmında neşre hazırlamıştır.

3. *Müsnedü Enes b. Mâlik (Cüz' fî rivâyeti Enes b. Mâlik 'an Resûlillâhi bi-isnâdin vâhid)*

*Nisâbü'l-ahbâr'*ın mukaddime kısmındaki bilgilerden de anlaşıldığı üzere Sirâceddin el-Ûşî hocası Nasîreddin el-Ûşî'den *Müsnedü Enes b. Mâlik* isimli kitabı okumuştur.[187] Bu eserde hocasından naklettiği Enes b. Mâlik rivâyeti ile gelen 300 kadar hadisi otuz sekiz bâb altında düzenlemiştir.[188] Eser günümüze ulaşmıştır.[189]

4. *Cevâhirü'l-ahkâm fi'l-fıkh*

Kaynaklarda hakkında bir bilgiye rastlanmayan eserin bazı kütüphanelerde bulunan nüshalarından [190] Sirâceddin el-Ûşî'ye ait olduğu anlaşılmaktadır. Fıkıh konularını ihtiva eden bu eser Farsça'dır.

---

[180] Özervarlı, "el-Emâlî", *DİA*, c 11, s. 73.
[181] Şerhleri hakkında bilgi için bkz. Özervarlı, "el-Emâlî", *DİA*, c 11, s. 73-74; Habeşî, *Câmi'u'ş-şürûh,* c. 1, s. 439.
[182] Tercümeleri hakkında bilgi için bkz. Özervarlı, "el-Emâlî", *DİA*, c 11, s. 74-75.
[183] Muhit Mert, "Oşlu Din Âlimi Ali b. Osmân ve *Bed'ü'l-Emâlî* Adlı Eseri Bağlamında İtikadî Görüşleri", *Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2005/1-2, c. 4, sy. 7-8, s. 9.
[184] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1954; Bağdadî, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, c. 1, s. 700; Brockelmann, "Ûşî", *İA*, c. 13, s. 75; Ziriklî, *el-A'lâm*, c. 4, s. 310; Madelung, "al-Ûshî", *EI*^{2}, c .10, s. 916.
[185] *Nisâbü'l-ahbâr*'ın yazma nüshaları ile ilgili geniş bir bilgi için bkz. Toprak, *Hadiste Derlemecilik*, s. 225-231.
[186] *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İzmir 2005.
[187] Ûşî, *Nisâbü'l-ahbâr*, s. 5, 6; Toprak, *Hadiste Derlemecilik*, s. 150; a.mlf., "Ali b. Osmân el-Ûşî", *DEÜİFD*, sy. 23, s. 76.
[188] Toprak, "Ûşî", *DİA*, c. 42, s. 230.
[189] Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 787.
[190] Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr., 1033; Özbekistan İlimler Akademisi Ktp., Doğu El Yazmaları Bölümü, nr. 4/293.

Bunların dışında bazı kataloglarda Ûşî'ye ait olduğu ifade edilen [191] ve kütüphanelerde nüshası bulunan [192] *Hidâyetü'l-müftî bi-kifâyeti'l-müsteftî* adlı eserin müstakil bir kitap olmayıp *el-Fetâva's-Sirâciyye*'nin "Edebü'l-müftî" bölümünden ibaret olduğu tarafımızdan görülmüştür.

B. GÜNÜMÜZE ULAŞMAYAN ESERLERİ

Kaynaklarda isimleri zikredilmekle birlikte Ali b. Osmân el-Ûşî'ye ait günümüze ulaşmayan eserleri de bulunmaktadır.

1. *Gurerü'l-ahbâr ve dürerü'l-eş'âr*[193]

Bu eserde günlük hayatı ilgilendiren konulara dair hadislerle öğüt ve hikmete dair şiirler derlenmiştir. [194] Yukarıda bahsedilen *Nisâbü'l-ahbâr* bu eserin muhtasarıdır.[195]

2. *Muhtelifü'r-rivâye*[196]

Ebû Hafs Necmeddin Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Nesefî'ye (v.537/1142) ait Hanefîler arasında meşhur olan muhtasar bir fıkıh metni olan *el-Manzûmetü'n-Nesefiyye fi'l-hilâf*'ın şerhidir.[197]

Kaynaklarda Ûşî'ye nisbet edilen ve *Nisâbü'l-ahbâr*'ın şerhi olarak gösterilen *Meşâriku'l-ahbâr* [198] Mehmet Sait Toprak'a göre *Nisâbü'l-ahbâr*'ın tâ kendisidir. [199] Sadece Kâtib Çelebî'nin zikrettiği *Sevâkibü'l-ahbâr* [200] ve Brockelmann'dan sadece ismini öğrenebildiğimiz *Nûru's-sirâc*[201] adlı eserleri ile ilgili başka kaynaklardan bir bilgiye rastlayamadık. Ayrıca Cemil Fâik es-Sâdikî'nin de Sirâceddin el-Ûşî'ye

---

[191] *el-Fihrisü'ş-şâmil li't-türâsi'l-Arabiyyi'l-mahtût: el-fikh ve usuluhu* (nşr. Müessesetü Âli'l-beyt li'l-fikri'l-İslâmî), Amman 1421/2000, c. 11, s. 444.
[192] İran Şûrâ Meclisi Kütüphanesi, nr. 4392/2.
[193] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1200; Bağdadî, *Hediyyetü'l-'ârifîn*,c. 1, s. 700; Brockelmann, *GAL*, c. 1, s. 553;a.mlf., *Suppl*., c. 1, s. 765; Ziriklî, *el-A'lâm*, c. 4, s. 310; Madelung, "al-Ûshî", *EI²*, c. 10, s. 916.
[194] Toprak, "Ûşî", *DİA*, c. 42, s. 230.
[195] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1200.
[196] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1868; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, c. 2, s. 475.
[197] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1868; Habeşî, *Câmi'u'ş-şurûh*, c. 3, s. 1899; Toprak, *Hadiste Derlemecilik*, s. 154; a.mlf., "Ûşî", *DİA*, c. 42, s. 230-231.
[198] Bağdadî, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, c. 1, s. 700.
[199] Toprak, *Hadiste Derlemecilik*, s. 154; a.mlf., "Ali b. Osmân el-Ûşî", *DEÜİFD*, sy. 23, s. 82.
[200] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 526; Bağdadî, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, c. 1, s. 700.
[201] Brockelmann, *Suppl.*, c. 1, s. 765.

atfettiği *'Uyûnü'l-mesâ'il fî ilmi'l-kelâm*[202] adlı eser hakkında başka kaynaklarda hiç bir bilgi bulunmamaktadır. İsmâil Paşa Bağdâdî'nin ona ait eserler arasında zikrettiği *Yevâkîtü'l-ahbâr*[203] ise Ahmed b. Abdullah es-Serahsî'ye aittir ve *Nisâb'ül-ahbâr'*ın kaynaklarından biridir.[204]

[202] Sâdikî, "Kitâbü Nisâbi'l-ahbâr", *HTD*, c. 3/1, s. 157.
[203] Bağdadî, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, c. 1, s. 700.
[204] Toprak, "Ûşî", *DİA*, c. 42, s. 231.

İKİNCİ BÖLÜM

EL-FETÂVA'S-SİRÂCİYYE'NİN TANITIMI VE KAYNAKLARI

Bu bölüm iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda *el-Fetâva's-Sirâciyye* hakkında genel bilgi verilecek ve esere yönelik bazı eleştiriler cevaplandırılmaya çalışılacaktır. İkinci kısımda Ûşî'nin *el-Fetâva's-Sirâciyye'*de atıfta bulunduğu eserler ve görüşlerine başvurduğu âlimlerin tanıtımı yapılacaktır.

I. *EL-FETÂVA'S-SİRÂCİYYE'*NİN TANITIMI

A. GENEL BİLGİ

el-Fetâva's-Sirâciyye Sirâceddin Ali b. Osmân el-Ûşî'nin Hanefî fıkhına dair bir eseridir.[205] Müellif eserini 8 Muharrem 569/1173'te Oş'ta tamamlamıştır.[206] Ûşî, mukaddimede belirttiği üzere eserini kendinden önce kaleme alınmış eserlerden ihtisar etmek suretiyle meydana getirmiştir.[207] Bununla birlikte başka fıkıh eserlerinde rastlanmayan nevâdir ve vâkıât meselelerini bulundurma özelliği taşır.[208] Diğer kaynaklarda bulunmamakla birlikte İsmâil Paşa el-Bağdadî'ye ait *Hediyyetü'l-'ârifîn* adlı eserde *el-Fetâva's-Sirâciyye*'nin Necmeddin Yûsuf b. Ahmed el-Hâsî (v.634/1236) tarafından tertip edildiği kaydedilmiştir.[209] Günümüze ulaşan nüshalardan elde ebebildiklerimiz Hâsî'nin vefat tarihinden sonra istinsâh edilmiştir. Dolayısıyla bu nüshaların onun tertip ettiği şekli olduğunu düşünmekteyiz.

B. YAZMA NÜSHALARI

Eserin farklı kütüphanelerde olmak üzere çok sayıda yazma nüshaları vardır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Türkiye'de Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi (III Ahmed nr. 796), Süleymaniye Kütüphanesi (Atıf Efendi, nr. 1133) ve Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesinde (nr. 41731) birer nüsha bulunmaktadır.

---

[205] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1224; Bağdadî, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, c. 1, s. 700; Brockelmann, *GAL*, c. 1, s. 553; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, c. 2, s. 475; Brockelmann, "Ûşî", *İA*, c. 13, s. 75; Ziriklî, *el-A'lâm*, c. 4, s. 310; Serkîs, *Mu'cemü'l-matbû'ât*, c. 1, s. 500; Madelung, "al-Ûshî", *EI²*, c. 10, s. 916.

[206] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1224; Serkîs, *Mu'cemü'l-matbû'ât,* c. 1, s. 500; Raûf, *el-Âsârü'l-hattıyye,* c. 2, s. 31.

[207] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 24.

[208] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1224.

[209] Bağdadî, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, c. 2, s. 554.

Bunların dışında Suudi Arabistan,[210] Irak,[211] Özbekistan,[212] Hindistan,[213] Pakistan,[214] Tunus,[215] Amerika,[216] Lübnan,[217] İngiltere[218] gibi ülkelerin kütüphanelerinde yirminin üzerinde nüshası mevcuttur.

C. HAKKINDA YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR

1. Taş baskısı

Ulaşabildiğimiz bilgilere göre *el-Fetâva's-Sirâciyye'*nin ilk taş basımı 1243/1827'de Kalküta'da (Matba'atü'ş-Şeyh Hidâyetullah) yapılmıştır. Eserin bu baskısı tarafımızdan elde edilmiş olup 604 sayfadan oluşmaktadır. Aşağıda ilk ve son sayfaları gösterilmiştir. Kaynaklardan öğrenebildiğimiz kadarıyla ikinci taş basımı ise (*Fetâvâ Kâdîhan*'ın kenarında olarak) 1293-1295/1876-1878'de Leknev'de yapılmıştır.[219] *el-Fetâva's-Sirâciyye'*nin bu baskısına ulaşılamamıştır.

2. Tahkikli Neşri

*el-Fetâva's-Sirâciyye'*nin tahkikli neşri Muhammed Osman el-Bestevî tarafından (Beyrut 2011) yapılmıştır. Bestevî, esere bir mukaddime hazırlamış ve burada ilim ve fıkhın önemini anlatmış, âlimlerin fıkha büyük önem verdiklerini ve metinler, şerhler ve fetva kitapları olmak üzere pek çok sayıda eser kaleme aldıklarını ifade etmiştir. Bu eserlerden biri olarak *el-Fetâva's-Sirâciyye'*nin sonraki âlimler tarafından çok rağbet gördüğünü, daha önce de birkaç defa basılmakla birlikte hatalarla dolu olduğunu ve bu yüzden tahkik etmeye karar verdiğini söylemektedir. Tahkikte nasıl bir yöntem izlediğini belirtmiş, eserin beş farklı yazma nüshasını takip etmiş ve bu nüshalar hakkında da kısaca bilgi vermiştir. Ayrıca Ûşî'nin eserini yazarken kaynak olarak kullandığı eserleri ve müellifleri hakkında kısa bilgiler vermiştir.[220]

---

[210] Melik Suud Üniversitesi Kütüphanesi, nr. 697; Melik Abdülaziz Kütüphanesi, nr. 1701.
[211] Raûf, *el-Âsârü'l-hatttyye,* c. 2, s. 31.
[212] Abdurrahman Farfûr-Muhammed Mutî' el-Hâfiz, *el-Müntekâ min mahtûtât Ma'hadi'l-Bîrûnî li'd-dirâsâti'ş-şarkiyye bi-Taşkend*, Dubai 1416/1995, s. 91.
[213] http://kblibrary.bih.nic.in/Vol34/Bp041.htm (Erişim tarihi 03.06.2015).
[214] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 10 (muhakkikin girişi).
[215] *el-Fihrisü'ş-şâmil,* c. 7, s. 153.
[216] http://ocp.hul.harvard.edu/dl/ihp/006954271 (Erişim tarihi 03.06.2015).
[217] *el-Fihrisü'ş-şâmil,* c. 7, s. 152.
[218] *el-Fihrisü'ş-şâmil,* c. 7, s. 153.
[219] Özel, *Hanefi Fıkıh Alimleri,* s. 81; Toprak, "Ûşî", *DİA*, c. 42, s. 231.
[220] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 8-23.

D. *EL-FETÂVA'S-SİRÂCİYYE* İLE AYNI ADI TAŞIYAN DİĞER ESERLER

Kaynaklarda Sirâceddin el-Ûşî'ye ait *el-Fetâva's-Sirâciyye* dışında bazı âlimlerin de aynı adı taşıyan eserlerinin bulunduğu kaydedilmektedir.

1. Sirâceddin Muhammed b. Muhammed es-Secâvendî (v.596/1200'den sonra)[221]

Ferâiz ilmine dair *el-Ferâ'izu's-Sirâciyye* adlı eseriyle tanınan Hanefî âlimidir. Gazne ile Belh arasında bulunan Secâvend'e (Sekâvend) nisbet edilmiştir. Kaynakların çoğunda herhangi bir bilgiye rastlanmamakla birlikte bazı kaynaklarda Secâvendî'nin *el-Fetâva's-Sirâciyye* adlı eserinin bulunduğu kaydedilmektedir.[222] Bazı kütüphanelerde Secâvendî adına kaydedilen eserlerin[223] Ûşî'ye ait *el-Fetâva's-Sirâciyye* olduğu tespit edilmiştir.

2. Sirâceddin Ömer b. İshak el-Gaznevî (v.773/1372)[224]

es-Sirâcü'l-Hindî lakabıyla tanınan Hanefî âlimidir. Kahire'de kadılık, kazaskerlik ve kâdılkudâtlık görevlerinde bulunmuştur. Kaynaklarda *el-Gurretü'l-münîfe fî tahkîki ba'zı mesâ'ili'l-İmâm Ebî Hanîfe, Zübdetü'l-ahkâm fi'htilâfi'l-mezâhibi'l-e'immeti'l-erba'ati'l-a'lâm* gibi eserleri yanında *el-Fetâva's-Sirâciyye* adlı eser de nisbet edilmiş, bazı kaynaklarda ise son eserin ona nisbetinde şüphe bulunduğu ve Kâriülhidâye'nin aynı adı taşıyan eseriyle karıştırıldığı ifade edilmiştir.[225] Meselâ, Süleymaniye Kütüphanesinde Gaznevî adına kaydedilen eserlerin[226] Kâriülhidâye'ye ait olduğu tarafımızdan görülmüştür.

---

[221] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 331-332; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 245; Bağdadî, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, c. 2, s. 106; Brockelmann, *GAL*, c. 1, s. 470-471; a.mlf., *Suppl.*, c. 1, s. 650-651, 850; Ziriklî, *el-A'lâm*, c. 7, s. 27; Kavakçı, *Mâvarâ' al-Nahr İslâm Hukukçuları,* s. 137; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 91-92; a.mlf., "Secâvendî, Muhammed b. Muhammed", *DİA*, İstanbul 2009, c. 36, s. 266-268.

[222] Brockelmann, *GAL*, c. 1, s. 471; a.mlf., *Suppl.*, c. 1, s. 651; Kavakçı, *Mâvarâ' al-Nahr İslâm Hukukçuları,* s. 137; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 91-92; a.mlf., "Secâvendî, Muhammed b. Muhammed", *DİA*, c. 36, s. 267.

[223] Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, nr. A 796; Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, nr. 41731; Riyad Melik Suûd Üniversitesi Kütüphanesi, nr. 697.

[224] İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 232-233; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 148-149; Brockelmann. *GAL*, c. 2, s. 96, s. 96; a.mlf., *Suppl.*, c. 2, s. 89; Ziriklî, *el-A'lâm*, c. 5, s. 42; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 148-149; Ahmet Akgündüz, "Gaznevî, Ömer b. İshâk", *DİA*, İstanbul 1996, c. 13, s. 487-488.

[225] Ziriklî, *el-A'lâm*, c. 5, s. 42; Akgündüz, "Gaznevî, Ömer b. İshâk", *DİA*, c. 13, s. 487.

[226] Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa, nr. 486; Lala İsmail, nr. 98; Laleli, nr. 1268, 1269; Esad Efendi, nr. 929.

3. Kâriülhidâye Sirâceddin Ömer b. Ali el-Mısrî (v.829/1426)[227]

Mısırlı Hanefî âlimidir. Alâ es-Seyrâmî, Ekmeleddin el-Bâbertî, Bedreddin İbn Hâs Bek gibi âlimlerden ilim öğrenmiştir. Öğrencileri arasında İbnü'l-Hümâm, İbn Kutluboğa ve Nâsıreddin İbnü'l-Adîm gibi isimler bulunmaktadır. Kâriülhidâye'nin günümüze ulaşan tek eseri *el-Fetâva's-Sirâciyye* olarak da anılan *Fetâvâ Kâri'i'l-Hidâye*'sidir. Eser, öğrencisi İbnü'l-Hümâm tarafından derlenmiş olup çeşitli konularda verdiği fetvalarını içermektedir. Fıkhın bütün konularını değil bazı meselelerini kapsayan eserde fetvalar klasik fıkıh sistematiğine göre sıralanmıştır. Kırk iki bâbta toplam iki yüz sekiz fetva bulunmaktadır. Fetvaların büyük çoğunluğu muamelât konuları hakkındadır ve fetvalarda genellikle Ebû Hanîfe'nin görüşleri tercih edilmiştir.[228] Çok sayıda yazma nüshaları bulunan[229] eser Muhammed er-Rahîl Garâyibe ve Muhammed Ali ez-Zagûl tarafından yayımlanmıştır (Amman 1999).

E. *EL-FETÂVA'S-SİRÂCİYYE*'YE YÖNELİK BAZI ELEŞTİRİLER

el-Fetâva's-Sirâciyye'nin bazı yerlerinde Sirâceddin el-Ûşî'den (v.575/1179) sonra vefat eden Kâdîhan lakabıyla tanınan Hasan b. Mansûr el-Özkendî (v.592/1196), Burhaneddin Ali b. Ebû Bekir el-Mergînânî (v.593/1197) gibi âlimlerden nakiller bulunduğundan ve 12. yüzyılda meydana gelen Moğol savaşından bahsedildiğinden dolayı eserin Ûşî'ye ait olmadığı söylenmiştir.[230]

> 1. *"Elbise ıslak bir necis yere bırakılır ve sıkıldığı takdirde bir şey akmayacak ve damlamayacak şekilde üzerinde necasetin eseri görülürse, "esah olan elbisenin necis sayılmamasıdır" denilmiştir. Bunu* ***Kâdîhan*** *söylemiştir."*[231]

---

[227] Bağdadî, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, c. 1, s. 792; Brockelmann, *GAL*, c. 2, s. 98; a.mlf., *Suppl.*, c. 2, s. 91; Ziriklî, *el-A'lâm*, c. 5, s. 57; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 172-173; Hüseyin Kayapınar, "Kâriülhidâye", *DİA*, İstanbul 2001, c. 24, s. 495.

[228] Kâriülhidâye Sirâceddin Ömer b. Ali, *Fetâvâ Kâri'i'l-Hidâye*, (nşr. Muhammed er-Rahîl Garâyibe ve Muhammed Ali ez-Zagûl), Amman 1999, s. 13-16, (neşredenlerin girişi).

[229] Meselâ, bkz. Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1064; Şehid Ali Paşa, nr. 936, 947, 948; Ayasofya, nr. 1423, Lâleli, nr. 1269; Cârullah Efendi, nr. 2095; Köprülü Ktp., nr. 652.

[230] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 21-23, (muhakkikin girişi).

[231] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 37.

Meseleyle ilgili Kâdîhan'ın görüşü[232] burada zikredildiği gibi olmakla birlikte yukarıdaki "*Bunu **Kâdîhan** söylemiştir"* ibaresinin Ûşî'ye ait olduğu şüphelidir. Çünkü – muhakkikin belirttiği üzere – bu kısım *el-Fetâva's-Sirâciyye'*nin bazı yazma nüshalarında bulunmamaktadır.[233] Bu ibare daha sonra bazı müstensihler tarafından eklenmiş olabilir.

> 2. *"Eğer kişinin mestine su girer ve ayağının çoğu ıslanırsa, mesh geçerli değildir. Bu, Şeyhulislâm'ın görüşüdür.* ***Burhaneddin el-Mergînânî*** *ise şöyle demiştir: "Ayağının çoğu yıkanmış hale gelse bile mesh bozulmaz. Çünkü mest hadesin ayağa geçmesine engeldir."*[234]

Muhakkik Muhammed Osman el-Bestevî, burada zikredilen ibarenin Burhaneddin el-Mergînânî ile ilgili kısmının *el-Fetâva's-Sirâciyye'*nin bazı yazma nüshalarında bulunmadığını ifade etmektedir.[235] Ona göre bu cümle daha sonra bazı müstensihler tarafından eklenmiş olabilir. Mergînânî'nin *el-Hidâye*'sinde meseleyle ilgili herhangi bir bilgi bulunmamakta, *et-Tecnîs ve'l-mezîd fi'l-fetâvâ*'sında ise yukarıda zikredildiği gibi bir durumda meshin bozulacağına dair bilgi kaydedilmektedir.[236]

> 3. *"**Tatar savaşında** (cenk Tatâr) öldürülenlerin hükmü isyancıların hükmü gibidir."*[237]

Müellifin burada Tatarlar'dan kastı Moğollar olmalıdır. Çünkü Arapça kaynaklara bakıldığı Tatar ifadesinin daha ziyade Moğollar için kullanıldığını görmek mümkündür.[238] İbaredeki Tatar savaşının ise kaynaklarda "Moğol istilası" olarak anılan ve Sirâceddin el-Ûşî'nin (v.575/1179) vefatından sonra meydana gelen savaş değil,

---

[232] Hasan b. Mansûr el-Özkendî, *Fetâvâ Kâdîhan*, (thk. Sâlim Mustafa el-Bedrî), Beyrut 2009, c. 1, s. 35-36.
[233] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 22, (muhakkikin girişi). Ayrıca bkz. s. 37, 4. dipnot.
[234] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 44.
[235] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 22, (muhakkikin girişi). Ayrıca bkz. s. 44, 3. dipnot.
[236] Burhâneddin Ali b. Ebû Bekir el-Mergînânî, *et-Tecnîs ve'l-mezîd fi'l-fetâvâ* (thk. Muhammed Emin Mekkî), Karaçi 1424/2004, c. 1, s. 348-349.
[237] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 132.
[238] Meselâ, bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 10, s. 339, 399, 401, 406, 411, 420.

Moğol asıllı[239] Karahıtaylar'ın 6/12. yüzyılda Mâverâünnehir'i ele geçirdikleri sırada cereyan eden savaş olması muhtemeldir.[240]

[239] Ahmet Taşağıl, "Karahıtaylar", *DİA*, İstanbul 2001, c. 24, s. 415.

[240] Tarihte Katavan savaşı olarak bilinen bu savaş ile ilgili geniş bilgi için bkz. Osman G. Özkuzugüdenli, *Sultan Sencer ve Karahıtaylar-Katavan Savaşı* (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1994.

II. *EL-FETÂVA'S-SİRÂCİYYE*'NİN KAYNAKLARI

Müellif Sirâceddin Ali b. Osmân el-Ûşî eserinin mukaddimesinde bahsettiği üzere *el-Fetâva's-Sirâciyye*'yi kendinden önce değişik dönemlerde ve bölgelerde yaşamış âlimler tarafından kaleme alınmış çok sayıdaki eserden özetleyerek meydana getirmiştir.[241] Ancak müellif, görüşlerine atıfta bulunulan âlimlerin ve bilgi aktarılan eserlerin bir listesini vermemiştir. Biz burada *el-Fetâva's-Sirâciyye*'nin bilgi kaynaklarını tanıtırken önce Ûşî'nin eserini kaleme aldığı sırada yararlandığı eserleri ve sonra da görüşlerine başvurduğu âlimleri ele alacağız. Eserler tanıtılırken müelliflerinin yaşadığı dönem, dolayısıyla kaleme alındıkları tarihler dikkate alınmak suretiyle kronojik olarak tasnif edilmiştir. Âlimlerin tanıtımında da vefat tarihlerine göre farklı dönemlere ayırarak bilgi verilmeye çalışılmıştır. Müellifi bilinmeyen ve kaynaklarda bilgi bulamadığımız eserlerin, yaşadıkları dönemi tespit edemediğimiz ve hakkında kaynaklarda bilgiye rastlayamadığımız âlimlerin her kısmın sonunda verilmesi uygun görülmüştür.

A. *EL-FETÂVA'S-SİRÂCİYYE*'DE ATIFTA BULUNULAN ESERLER

1. 2. Yüzyıl Eserleri

Hanefî mezhebinin kurucu imamı Ebû Hanîfe (v.150/767), döneminde karşılaşılan meseleler ve kendisine yöneltilen sorularla ilgili pek çok ictihadda bulunmakla birlikte, bunların bir araya getirildiği bir kitap yazmamıştır. Ancak ders halkasında talebeleri ile birlikte fıkhî meseleleri ele alıp tartıştıktan sonra ortaya çıkan çözümleri yazdırdığı bilinmektedir. Ebû Hanîfe'nin vefatından sonra bu ders halkalarını devam ettiren Ebû Yûsuf Yakûb b. İbrâhim el-Kûfî (v.182/798), Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (v.189/805) ve Züfer b. Hüzeyl (v.158/775) gibi önde gelen talebeleri, hocalarının görüşleri ile birlikte kendi görüşlerini de imlâ ve telif yoluyla talebelerine aktarmışlardır. Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî tarafından derlenen ve kendisinden tevâtür ve şöhret yoluyla nakledilen eserler "zâhirü'r-rivâye" olarak anılır. Hanefî fıkhının temelini oluşturdukları için "mesâ'ilü'l-usûl" olarak da bilinen bu eserler şunlardır: *el-Asl (el-Mebsût), ez-Ziyâdât, el-Câmi'u'l-kebîr, el-Câmi'u's-sagîr, es-*

[241] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 24.

Siyerü'l-kebîr.[242] Şeybânî'ye ait *el-Hücce 'alâ ehli'l-Medîne* ve *el-Âsâr* gibi diğer eserler ve Ebû Hanîfe'nin ders halkasına mensup diğer kişilerin metin ve rivayetleri, tevâtür ve şöhret yoluyla değil, daha az kişi tarafından (âhâd yolla) nakledildiği için "nâdirü'r-rivaye" olarak nitelendirilir.[243]

Zâhirü'r-rivâye eserleri Hanefî mezhep fıkhının ilk ve en güvenilir kaynakları olduğu için sonraki dönemlerde kaleme alınan kitapların temel başvuru kaynağı olmuştur. Nitekim 6/12. yüzyıl Hanefî fakihlerinden Ali b. Osmân el-Ûşî'nin (v.575/1179) *el-Fetâva's-Sirâciyye'*sinde de bu eserlere sıklıkla atıfta bulunulduğu görülür. Sırasıyla *ez-Ziyâdât*, *el-Câmi'u's-sagîr*, *el-Asl (el-Mebsût)* ve *es-Siyerü'l-kebîr'*e atıfta bulunulmakla birlikte yine zâhirü'r-rivâye kapsamında değerlendirilen Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'ye ait *Ziyâdâtü'z-Ziyâdât* sadece bir yerde kaynak olarak gösterilmektedir.[244]

a. *el-Asl*

Zâhirü'r-rivâye eserlerinin en hacimlisi olup İmam Muhammed'in ilk kaleme aldığı eseridir.[245] *el-Mebsût* olarak da bilinen[246] eserde Ebû Hanîfe'nin görüşleri esas alınmış ve müellif ile Ebû Yûsuf'un ona katılmadıkları konulardaki farklı görüşlerine de yer verilmiştir. Bazı yerlerinde soru-cevap üslûbu kullanılan eserde genelde fıkhî taliller bulunmamaktadır.[247] En kuvvetlisi Ebû Süleymân el-Cûzcânî'ninki (v.200/815'den sonra) olmak üzere[248] *el-Asl*'ı Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin birçok talebesi rivayet etmiştir.[249]

el-Asl'ın çeşitli kütüphanelerde pek çok yazma nüshası bulunmaktadır.[250] Eserin "Kitâbü'l-büyû'" kısmı Şefik Şehhâte tarafından bir cilt (Kahire 1954), bir bölümü de Ebü'l-Vefâ el-Efgânî tarafından dört cilt halinde neşredilmiştir (Haydarâbâd

---

[242] Muhammed Emîn İbn Âbidîn, "Şerhu Manzûmeti 'ukûdi resmi'l-müftî", *Mecmû'atü'r-resâ'il,* Beyrut ts., (Dâru ihyâ'i't-türâsi'l-'Arabî), c. 1, s. 16; Eyyüp Said Kaya, "Zâhirü'r-rivâye", *DİA*, İstanbul 2013, c. 44, s. 101.
[243] İbn Âbidîn, "Şerhu Manzûmeti 'ukûdi resmi'l-müftî", *Mecmû'atü'r-resâ'il,* c. 1, s. 16; Eyyüp Said Kaya, "Nâdirü'r-rivâye", *DİA*, İstanbul 2006, c. 32, s. 278-279.
[244] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 299.
[245] Leknevî, *en-Nâfi'u'l-kebîr*, Beyrut 1986, s. 33.
[246] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1581.
[247] Halit Ünal, "el-Asl", *DİA*, İstanbul 1991, c. 3, s. 494.
[248] İbn Âbidîn, "Şerhu Manzûmeti 'ukûdi resmi'l-müftî", *Mecmû'atü'r-resâ'il,* c. 1, s. 17.
[249] İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 54.
[250] Fuat Sezgin, *Târîhu't-turâsi'l-'Arabî* (çev. Mahmûd Fevzî Hicâzî), Riyad 1991/1411, c. 1/3, s. 56-57.

1969-1973). Daha sonra iki çalışma birleştirilip hepsi Efgânî'ye nisbet edilerek tekrar yayımlanmıştır (1-5, Beyrut 1410/1990). Eserin tamamını Mehmet Boynukalın tahkik etmiş ve on iki cilt halinde yayımlamıştır (1-12, Beyrut 1433/2012).

b. *el-Câmi'u's-sagîr*

Şeybânî'nin Ebû Yûsuf'un isteği üzerine kaleme aldığı eseri olup[251] hocası Ebû Hanîfe'den Ebû Yûsuf vasıtasıyla kendisine ulaşan görüşleri ihtiva etmektedir.[252] Rivayetlerine göre değişebilmekle birlikte 1532 fıkhî mesele ele alınan eserde hükümler delilleri belirtilmeksizin nakledilmektedir.[253] *el-Câmi'u's-sagîr* pek çok kişi tarafından rivayet edilmiş olup en meşhurları Ebû Süleymân el-Cûzcânî (v.200/815'den sonra) ve Ebû Hafs el-Kebîr'e (v.216/831) ait rivayetlerdir.[254] Kütüphanelerde birçok yazma nüshası bulunan[255] *el-Câmi'u's-sagîr*'in üzerine çok sayıda şerh ve haşiye yazılmış[256] ve Necmeddin en-Nesefî (v.537/1142), Muhammed b. Muhammed el-Kubâvî (v.726/1326) ve Şam müftüsü Mahmûd Hamza tarafından manzum hale getirilmiştir.[257] Eser, Leknev (1291, 1294, 1328), Bulak (1302), Beyrut (1406/1986) ve İstanbul'da (2009) basılmıştır.

c. *es-Siyerü'l-kebîr*

İmam Muhammed'e ait olup hukuk tarihinde devletler hukuku meselelerini ele alan ilk kapsamlı eserdir.[258] Eserde ağırlıklı olarak devletler umumi hukuku kapsamına giren konular işlenmekle birlikte irtidad, öşür ve cizye gibi siyer geleneğine özgü konulara değinilmekte ve devletler hukukuyla doğrudan ilgisi bulunmayan bazı konuların da müstakil başlıklar altında incelendiği görülmektedir.[259] Şeybânî'nin öğrencileri olan Ebû Süleyman el-Cûzcânî ile İsmâil b. Tevbe el-Kazvînî tarafından

---

[251] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 561-562.
[252] Yunus Vehbi Yavuz, "el-Câmi'u's-sagîr", *DİA*, İstanbul 1993, c. 7, s. 112.
[253] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 561; Mehmet Boynukalın, "*el-Câmi'u's-sagîr* li'l-İmâm Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî, Dirâse tevsîkıyye tahlîliyye nakdiye", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 2008, sy. 20, s. 10.
[254] Boynukalın, "*el-Câmi'u's-sagîr* li'l-İmâm Muhammed", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sy. 20, s. 8.
[255] Sezgin, *Târîh*, c. 1/3, s. 67.
[256] Şârihlerin geniş bir listesi için bkz. Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 562-564; Sezgin, *Târîh*, c. 1/3, s. 67-70.
[257] Yazma nüshaları için bkz. Sezgin, *Târîh*, c. 1/3, s. 70-71; eseri nazma çevirenlerin geniş bir listesi için ayrıca bkz. Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 564.
[258] Ahmet Yaman, "es-Siyerü'l-kebîr", *DİA*, İstanbul 2009, c. 37, s. 327.
[259] Yaman, "es-Siyerü'l-kebîr", *DİA*, c. 37, s. 327-328.

rivayet edilen *es-Siyerü'l-kebîr*,[260] asıl metin olarak günümüze ulaşmamıştır. Bize ulaşan, Şemsüleimme es-Serahsî'nin (v.483/1090) *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*'inin içinde yer alan metindir.[261] Günümüze ulaşmamamakla birlikte kaynaklarda *es-Siyerü'l-kebîr*'in Halvânî, Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin es-Suğdî (v.461/1068) ve Mahmûd b. Ahmed el-Hasîrî (v.636/1238) tarafından şerhedildiği belirtilmiştir.[262]

İlk defa 1335/1917-1336/1918 yıllarında Haydarâbâd'da dört cilt halinde neşredilen eserin ikinci tam neşrin ilk üç cildi 1957-1960 yıllarında Selâhaddin el-Müneccid, son iki cildi 1971'de Kahire'de Abdülaziz Ahmed tarafından yapılmıştır. *es-Siyerü'l-kebîr* Fransızca ve Türkçe'ye tercüme edilmiştir.[263]

d. *ez-Ziyâdât*

Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin zâhirü'r-rivâye kapsamında değerlendirilen eserlerinden biridir. Sistematik ve kapsamlı bir fıkıh eseri olmaktan çok İmam Muhammed'in önceki eserlerine yaptığı ilavelerden meydana gelmektedir.[264] Günümüze ulaşan müstakil bir nüshası bilinmeyen *ez-Ziyâdât*'ın üzerine birçok şerh ve ihtisar çalışmaları yapılmıştır.[265]

e. *Ziyâdâtü'z-Ziyâdât*

Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin *ez-Ziyâdât*'a yaptığı eklerin toplandığı yedi bâbdan oluşan küçük hacimli bir eserdir.[266] Genellikle *ez-Ziyâdât* ile birlikte şerhedilen bu risalenin Ebü'l-Usr el-Pezdevî (v.482/1089), Şemsüleimme es-Serahsî (v.483/1090) ve Ahmed b. Muhammed el-Attâbî'ye (v.586/1190) ait olmak üzere üç şerhi günümüze ulaşmıştır.[267]

---

[260] Muhammed Zâhid el-Kevserî, *Bülûgu'l-emânî fî sîreti'l-İmâm Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî*, Kahire 1418/1998, s. 64.
[261] Sezgin, *Târîh*, c. 1/3, s. 72.
[262] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 567; c. 3, s. 433.
[263] Yaman, "es-Siyerü'l-kebîr", *DİA*, c. 37, s. 328.
[264] Murteza Bedir, "ez-Ziyâdât", *DİA*, İstanbul 2013, c. 44, s. 483-484.
[265] Şerh ve ihtisarları hakkında bilgi için bkz. Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 962-964; Sezgin, *Târîh*, c. 1/3, s. 72.57.
[266] Bedir, "ez-Ziyâdât", *DİA*, c. 44, s. 483.
[267] Sezgin, *Târîh*, c. 1/3, s. 59.

f. *el-Kesb (el-İktisâb fi'r-rızkı'l-müstetâb)*

Kazanç konusunda bilinen ilk eser olup Şeybânî, telifine en son başlamış ve tamamlamaya ömrü yetmemiştir.[268] *el-Kesb*'in aslı müstakil olarak günümüze ulaşmamıştır. Bize ulaşan bölümü Şemsüleimme es-Serahsî'nin bunun üzerine yazdığı şerhtir ve *el-Mebsût*'ta "Kitâbü'l-Kesb" başlığı altında yer almaktadır.[269]

2. 3. Yüzyıl eserleri

a. *Edâhi'z-Za'ferânî*

İlk dönem Hanefî fakihlerinden Ebû Abdullah Hasan b. Ahmed ez-Za'ferânî'ye aittir.[270] Kaynaklardan sadece ismini öğrenebildiğimiz eserin içeriği hakkında hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Müellifi 210/825'te vefat etmiştir.[271]

b. *Nevâdirü Hişâm*

Ebû Yusuf Yakub b. İbrâhim ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin öğrencilerinden[272] Hişâm b. Ubeydullah er-Râzî'nin (v.221/836) Hanefî fıkhına dair eseridir.[273] Kaynaklarda sadece ismine rastlayabildiğimiz *Nevâdirü Hişâm'*ın nüshaları günümüze kadar ulaşmamıştır.

c. *Edebü'l-kâdî*

Ebû Bekir Ahmed b. Ömer el-Hassâf'a (v.261/874) ait olup[274] Hanefî mezhebinde muhâkeme usulüne dair günümüze ulaştığı bilinen ilk eserdir.[275] Genel anlamda muhakeme sırasında uyulması gereken usul ve kaidelerin ele alındığı *Edebü'l-kâdî* toplam 120 bab olarak düzenlenmiştir.[276] Pek çok âlim tarafından şerh edilmiş

---

[268] Aydın Taş, "Şeybânî, Muhammed b. Hasan", *DİA*, İstanbul 2010, c. 39, s. 39.
[269] Muhammed b. Ebû Sehl es-Serahsî, *el-Mebsût*, Beyrut ts., (Dâru'l-ma'rife), c. 30, s. 244-287.
[270] Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 60.
[271] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 562.
[272] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 569; Hüseyn b. Ali es-Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbih*, Beyrut 1985, s. 162.
[273] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 569; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1981; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 223; Sezgin, *Târîh*, c. 1/3, s. 78.
[274] Muhammed b. İshak İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist fî ahbâri'l-'ulemâ'i'l-musannifîn mine'l-kudemâ' ve'l-muhdesîn ve esmâ'i kütübihim* (nşr. Rızâ-Teceddüd), Tahran, 1391/1971, s. 259; Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, s.164; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ'* (nşr. Şuayb el-Arnaût - Hüseyin el-Esed), Beyrut 1405/1985, c. 13, s. 125; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, s. 231; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 46.
[275] Sezgin, *Târîh*, c. 1/3, s. 87.
[276] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 46; Abdülvehhab Öztürk, "Edebü'l-kâdî", *DİA*, İstanbul 1994, c. 10, s. 410.

olup[277] bunların en meşhurları Ebû Bekir el-Cessâs (v.370/981) ve özellikle Sadrüşşehîd Ömer b. Abdülaziz'in (v.536/1141) şerhleridir.[278]

3. 4. Yüzyıl Eserleri

a. *Muhtasarü't-Tahâvî*

Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed el-Mısrî et-Tahâvî'ye (v.321/933) ait olup[279] Hanefî fıkhının ilk muhtasarı sayılır.[280] Büyük ölçüde İsmâil b. Yahyâ el-Müzenî'ye (v.264/878) ait *el-Muhtasar*'ın tertibi esas alınarak hazırlanmıştır.[281] *el-Muhtasar* üzerine pek çok şerh yazılmış olup Kâtib Çelebî, bazı özelliklerine yer vererek dokuz şerh zikretmektedir.[282]

b. *el-Kâfî*

Hâkim eş-Şehîd olarak meşhur olan Hanefî fâkihi[283] Ebü'l-Fazl Muhammed b. Muhammed el-Mervezî'nin (v.334/945) eseridir.[284] Müellif, *el-Kâfî'de* Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin zâhirü'r-rivâye kitaplarını birleştirip tekrarları çıkararak konuları fıkıh bablarına göre tanzim etmiştir. Hanefî mezhep görüşlerinin naklinde İmam Muhammed'in kitaplarından sonra temel kaynaklardan biri sayılan el-Kâfî'nin birçok şerhi bulunmakta olup en meşhuru Şemsüleimme es-Serahsî'ye (v.483/1090) ait *el-Mebsût'*tur.[285]

---

[277] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 46-47.
[278] Öztürk, "Edebü'l-kâdî", *DİA*, c. 10, s. 410.
[279] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 276; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 101; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1627-1628; Kınalızâde Ali Efendi, *Tabakâtü'l-Hanefiyye* (thk. Muhyî Hilâl es-Serhân), Bağdat 1426/2005, c. 2, s. 26; Ahmed b. Mustafa Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde*, Beyrût 1985, c. 2, s. 249; Ali el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye*, s. 54.
[280] Davut İltaş, "Tahâvî", *DİA,* İstanbul 2010, c. 39, s. 387.
[281] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1627
[282] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1627-1628.
[283] Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. 3, s. 477; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, c. 2, s. 217; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 32; Beşir Gözübenli, "Hâkim eş-Şehîd", *DİA,* İstanbul 1997, c. 15, s. 195.
[284] Muhammed b. Ca'fer en-Nerşâhî, *Târîhu Buhârâ* (trc. Emîn Abdülmecîd Bedevî-Nasrullah Mübeşşir et-Tırâzî), Kahire ts., (Dâru'l-me'ârif), s. 18; Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. 3, s. 478; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1378; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 185; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 37; Ziriklî, *el-A'lâm*, c. 7, s. 19; Sezgin, *Târîh*, c. 1/3, s. 99; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 32.
[285] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1378.

c. *el-Müntekâ*

*el-Kâfî'*de olduğu gibi zâhirü'r-rivâye görüşlerin toplandığı Hâkim eş-Şehîd'e ait eserdir.[286] *el-Kâfî* kadar yaygınlaşmayan eser günümüze de ulaşmamıştır.

d. *el-Muhtasar*

Yine Hâkim eş-Şehîd'e ait bir eser[287] olmakla birlikte hakkında kaynaklarda farklı görüşler bulunmaktadır. Bazılarına göre *el-Muhtasar* müstakil bir eserdir. Bazılarına göre ise bu eserden maksat *el-Kâfî'*dir.[288]

e. *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*

Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed el-Mısrî et-Tahâvî'nin (v.321/933) *el-Muhtasar'*ının önemli şerhlerinden biri olup Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs'a (v.370/981) aittir.[289] Pek çok yazma nüshası bulunan eser[290] İsmetullah İnayetullah Muhammed tarafından tahkik edilmiş ve yayımlanmıştır (1-7, Medine 1431/2010).

f. *'Uyûnü'l-mesâ'il*

el-Fakîh[291] ve İmâmü'l-hüdâ[292] lakaplarıyla meşhur Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed es-Semerkandî'nin (v.373/983) eseridir.[293] Hanefî fıkhının erken dönem tarihi için önemli bir kaynak niteliğinde olan eserde Ebû Hanîfe ve talebelerinin zâhirü'r-rivâye dışında kalan görüşleri derlenmiştir. Müellif kendi görüşlerini de bazı

---

[286] Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. 3, s. 478; Kınalızâde, *Tabakâtü'l-Hanefiyye,* c. 2, s. 23; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1851-1852; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye,* s. 185; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 37; Ziriklî, *el-A'lâm*, c. 7, s. 20; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 32; Gözübenli, "Hâkim eş-Şehîd", *DİA,* c. 15, s. 195.

[287] Kınalızâde, *Tabakâtü'l-Hanefiyye,* c. 2, s. 23; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye,* s. 185; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 32.

[288] Gözübenli, "Hâkim eş-Şehîd", *DİA,* c. 15, s. 196.

[289] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, s. 223; Kınalızâde, *Tabakâtü'l-Hanefiyye,* c. 2, s. 49; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 96; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1627; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye,* s. 28; Serkîs, *Mu'cemü'l-matbû'ât,* c. 1, s. 699; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn,* c. 1, s. 202; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 34.

[290] Sezgin, *Târîh*, c. 1/3, s. 95.

[291] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye,* c. 3, s. 544; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 243, 487, 703; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye,* s. 220; Ali el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye,* s. 317; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 251; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 490.

[292] Kureşi, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 544; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 310; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye,* s. 220; Ali el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye,* s. 317; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 251; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 490; Ziriklî, *el-A'lâm*, c. 7, s. 27.

[293] İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 310; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1187; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye,* s. 220; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 251; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 490.

yerlerde rivâyetlerin sonuna eklemiştir.[294] Eser, Haydarabad'da (1960), Bağdat'ta (1385-1387/1965-1967) ve Beyrut'ta (1998) yayımlanmıştır.

g. *en-Nevâzil*

Ebü'l-Leys es-Semerkandî'ye aittir.[295] Kendi türünün ilk örneği sayılan[296] *en-Nevâzil*'in muhtevasını büyük ölçüde Muhammed b. Şücâ' es-Selcî (v.266/880), Muhammed b. Mukâtil er-Râzî, Muhammed b. Seleme, Nusayr b. Yahyâ, Muhammed b. Selâm el-Belhî, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed el-İskâf (v.336/947), Ali b. Ahmed el-Fârisî ve Ebû Ca'fer Muhammed b. Abdullah el-Hinduvânî (v.362/973) gibi Belh meşâyihinin görüşleri teşkil etmektedir.[297] Haydarâbâd'da 1936'da ve Beyrut'ta 2004'te *Fetâva'n-nevâzil* adıyla basılan ve Ebü'l-Leys es-Semerkandî'ye nisbet edilen eser ona ait değildir.[298]

h. *Fetâvâ Ebî Bekir b. Fazl*

*el-Fetâva's-Sirâciyye'*deki bilgilerden anlaşıldığı üzere Ebû Bekir Muhammed b. Fazl el-Kümârî el-Buhârî'ye (v.381/991) ait eser olup hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır.

i. *Şâmilü'l-Beyhakî*

Hanefî fıkıh âlimi [299] Ebü'l-Kâsım İsmâil b. Hüseyn el-Beyhakî'nin (v.402/1011) eseridir.[300] İmam Muhammed'in *el-Asl (el-Mebsût)*, *el-Cami'u'l-kebîr*, *el-Cami'u's-sağir* ve *ez-Ziyâdât* adlı eserlerinin ihtisarı olan *el-Mücerred* isimli kendi eserinin şerhidir.[301]

---

[294] İshak Yazıcı, "Semerkandî, Ebü'l-Leys", *DİA,* İstanbul 2009, c. 36, s. 474.
[295] Kureşi, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 545; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 310; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 220; Ali el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye*, s. 317; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 251; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 490.
[296] Eyüb Said Kaya, "Nevâzil", *DİA,* İstanbul 2007, c. 33, s. 34-35; Ahmet Özel, "Hanefî Mezhebi, Literatür", *DİA,* İstanbul 1997, c. 15, s. 23.
[297] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1981.
[298] Yazıcı, "Semerkandî, Ebü'l-Leys", *DİA,* c. 36, s. 474.

[299] Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 209; Ziriklî, *el-A'lâm*, c. 1, s. 312; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 36.
[300] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, s. 398; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1024-1025; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 209; Ziriklî, *el-A'lâm*, c. 1, s. 312.
[301] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1593.

4. 5. Yüzyıl Eserleri

a. Şâmilü'l-Beyhakî

Hanefî fıkıh âlimi [302] Ebü'l-Kâsım İsmâil b. Hüseyn el-Beyhakî'nin (v.402/1011) eseridir.[303] İmam Muhammed'in *el-Asl (el-Mebsût)*, *el-Cami'u'l-kebîr*, *el-Cami'u's-sağir* ve *ez-Ziyâdât* adlı eserlerinin ihtisarı olan *el-Mücerred* isimli kendi eserinin şerhidir.[304]

b. *Muhtasarü'l-Kudûrî*

Hanefî mezhebinde temel metinlerden biri olup Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebû Bekir Muhammed el-Kudûrî'ye (v.428/1037) aittir.[305] Hanefî fıkıh literatüründe "el-kitâb" dendiği zaman genelde bu eser kastedilir.[306] Diğer klasik fıkıh eserleri gibi kitâb ve bâb sistemine göre düzenlenen eser yaklaşık 12.000 meseleyi içermektedir.[307] Düzenli sistematiğe, zengin muhtevaya ve sade üslûba sahip *el-Muhtasar*, Hanefî mezhebinde hem ders kitabı hem de temel başvuru kaynağı olarak şöhret kazanmıştır. Eserin yirminin üzerinde şerh ve haşiyesi bulunmaktadır ve bir çok dile tercüme edilmiştir.[308]

c. *Vâkı'âtü'n-Nâtıfî*

Kısaca *el-Vâkı'ât* olarak da anılan ve Ebû Hanîfe ile talebelerinden sonraki dönemde ortaya çıkan meselelere dair hükümleri ihtiva eden Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed en-Nâtıfî'ye (v.446/1054) ait eserdir.[309] Irak Hanefî ulemâsından rivayet edilen nevâzil meselelerinin bir bölümünü topladığı belirtilen[310] *el-Vâkı'ât*'ın günümüze ulaştığına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

---

[302] Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 209; Ziriklî, *el-A'lâm*, c. 1, s. 312; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 36.
[303] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, s. 398; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1024-1025; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 209; Ziriklî, *el-A'lâm*, c. 1, s. 312.
[304] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1593.
[305] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, s. 248; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 98; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 255; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1631-1634; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 30.
[306] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1631.
[307] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1631.
[308] *el-Muhtasar*'ın şerh, haşiye ve tercümeleri hakkında bilgi için bkz. Ferhat Koca, "el-Muhtasar", *DİA*, İstanbul 2006, c. 31, s. 65-66.
[309] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, s. 298; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 102; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 253; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 36; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 76; Ziriklî, *el-A'lâm*, c. 1, s. 213; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, c. 1, s. 287; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 38.
[310] Tahsin Özcan, "Nâtıfî", *DİA*, İstanbul 2006, c. 32, s. 438.

d. *el-Mebsût*

Muhammed b. Hasan eş-Seybânî'nin zâhirü'r-rivâye eserlerinin özeti olan Hâkim eş-Şehîd'e ait *el-Kâfî* isimli eseri esas alınarak meydana getirilen [311] Şemsüleimme es-Serahsî'nin (v.483/1090) eseridir.[312] Hanefî fıkıh literatüründe en önemli eser olarak kabul edilen *el-Mebsût*'un büyük bir kısmı Serahsî'nin Özkent'teki hapis yıllarında yazılmıştır.[313] Kaynaklar, Serahsî'nin bu eserini hiçbir kitaba müracaat etmeksizin talebelerine imlâ yoluyla yazdırdığını kaydetmektedir.[314]

5. 6. Yüzyıl Eserleri

a. *Fetâvâ Evhadiddîn en-Nesefî*

el-Fetâva's-Sirâciyye'den Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed en-Nesefî'ye (v.508/1114) ait olduğu anlaşılan eser hakkında kaynaklarda bir bilgiye rastlanmamıştır.

b. *Kitâbü'l-İ'tikâd*

el-Fetâva's-Sirâciyye'de İbrâhim b. İsmâil ez-Zâhid es-Saffâr el-Buhârî'ye (v.534/1139) nisbet edilen eser hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Bu eserden kasıt yine es-Saffâr el-Buhârî'ye ait *Telhîsü'l-edille li-kavâ'idi't-tevhîd*[315] isimli itikad kitabı olabilir. Yazma nüshaları günümüze ulaşan[316] *Telhîsü'l-edille li-kavâ'idi't-tevhîd,* bütün kelâm konularını ayrıntılı olarak içermektedir. Müellif, eserinde Mâtürîdiyye yerine Hanefiyye ve daha çok Ehl-i sünnet terimlerini öne çıkarmıştır. Esmâ-i hüsnâ alfabetik sıraya göre oldukça geniş biçimde işlenmiş, birçok kelâm konusu esmâ-i hüsnâ ile irtibatlandırılarak anlatılmıştır.[317]

c. *el-Fetâva'n-Nesefiyye*

Ebû Hafs Necmeddin Ömer b. Muhammed en-Nesefî'nin (v.537/1142) eseridir. [318] Müellif *el-Fetâvâ'*da diğer eserlerinde değinmediği zamanının birçok

---

[311] Kaya, "el-Mebsût", *DİA,* c. 28, s. 214.
[312] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 81; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 234; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 165; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 76; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn,* c. 3, s. 52.
[313] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 78; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 234.
[314] İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 235.
[315] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 472; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 9; Ziriklî, *el-A'lâm*, c. 1, s. 32.
[316] Âtıf Efendi Ktp., nr. 1220.
[317] İlyas Üzüm, "Saffâr, Ebû İshâk", *DİA*, İstanbul 2008, c. 35, s. 463.
[318] İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 220; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1230; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 47.

meselesinin çözümlerini ele almıştır.[319] Ayrıca kaynaklarda Ebü'l-Hasan Necmeddin Atâ b. Hamza es-Suğdî'nin Nesefî tarafından derlenen fetvalarını içeren *Fetâvâ Necmiddîn* isimli eserin bulunduğu da zikredilmektedir.[320] Bir yazma nüshası bulunan[321] *Fetâvâ Necmiddîn* ile *el-Fetâva'n-Nesefiyye*'nin aynı kitap olup olmadığı bilinmemektedir.

d. *et-Tecrîdü'l-rüknî fi'l-fürû'*

Abdurrahman b. Muhammed b. Emîrveyh el-Kirmânî'ye (v.543/1149) ait eserdir.[322] Yazma nüshası bulunan[323] bu eserin ne zaman kaleme alındığı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Şerhlerinden Kirmânî'nin öğrencisi Abdülgafûr b. Lokmân el-Kerderî'nin (v.562/1166) *el-Müfîd ve'l-mezîd*'i[324] bilinmekte olup günümüze kadar ulaşmıştır.[325]

e. *Câmi'u'l-fetâvâ*

Ebü'l-Kâsım Nâsıreddin Muhammed b. Yûsuf es-Semerkandî'nin (v.556/1161) eseridir.[326] Kâtib Çelebi tarafından muteber bir kitap olarak değerlendirlen[327] eser günümüze ulaşmış olup birçok nüshası mevcuttur.[328]

f. *el-Mültekat fi'l-fetâva'l-Hanefiyye*

Câmi'u'l-fetâvâ gibi bu eser de Ebü'l-Kâsım Nâsıreddin Muhammed b. Yûsuf es-Semerkandî'nindir.[329] Hanefî fukahası arasında meşhur olan bu eser müellifin *el-*

---

[319] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1230.
[320] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1230.
[321] Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 2345.
[322] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 388; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 184; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 257; Kınalızâde, *Tabakâtü'l-Hanefiyye*, c. 2, s. 156; Takıyyüddîn b. Abdülkadir et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye fi terâcimi'l-Hanefiyye* (thk. Abdülfettâh Muhammed Hulv), Kahire 1390/1970, c. 4, s. 304; Ali el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye*, s. 223; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 345; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 91; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 519; Ziriklî, *el-A'lâm*, c. 3, s. 327; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, c. 2, s. 109.
[323] Murad Molla Ktp., nr. 1084.
[324] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 345-346; Kâmil Yaşaroğlu, "Kirmânî, Abdurrahman b. Muhammed", *DİA*, Ankara 2002, c. 26, s. 65.
[325] Beyazıt Devlet Ktp., Merzifonlu Kara Mustufa Paşa, nr. 181.
[326] Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 94; Ziriklî, *el-A'lâm,* c. 7, s. 149; Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifîn*, c. 3, s. 789.
[327] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 565.
[328] Nüshaların bulunduğu kütüphanerle ilgili olarak bkz. Özel, "Semerkandî, Muhammed b. Yûsuf", *DİA,* İstanbul 2009, c. 36, s. 479.
[329] Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1813; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 94; Ziriklî, *el-A'lâm*, c. 7, s. 149; Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifîn*, c. 3, s. 789.

*Câmi'u'l-fetâvâ'*sından seçmelerle meydana getirilmiş[330] olup 549/1154 senesinde kaleme alınmıştır.[331] *el-Mültekat* daha sonra Mahmûd b. Hüseyin el-Üsrûşenî tarafından yeniden düzenlenmiştir.[332] Eser kaynaklarda *Me'âlü'l-fetâvâ* olarak da anılmaktadır.[333] Klasik fıkıh kitaplarının tertibine göre düzenlenen eserde her başlık altında konular bütün halinde ele alınmayıp ihtiyaç duyulan hususlar kısa hüküm cümleleri şeklinde kaydedilmiş, delillere yer verilmemiş, zaman zaman Hanefî mezhebi imamları ile daha sonraki ulemâya atıflar yapılmıştır.[334] Çok sayıda yazma nüshası günümüze ulaşmış[335] ve eser basılmıştır (Beyrut 1420/2000).

g. *el-Vâkı'âtü'l-Hüsâmî*

Hüsameddin ve Sadrüşşehîd[336] lakaplarıyla tanınan Ömer b. Abdülaziz el-Buhârî'ye (v.536/1141) ait eserdir.[337] Müellif, *el-Vâkı'ât'*ını *el-Fetâva'l-kübrâ* isimli eserinden seçmelere daha sonra yaptığı ilâvelerle kaleme almıştır.[338] Kaynaklarda *el-Ecnâs* diye de anılan eserin[339] yazma nüshaları mevcuttur.[340]

h. *Şerhu'l-Câmi'i's-sagîr*

Sadrüşşehîd'in Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'ye ait Hanefî fıkhının ilk kaynaklarından sayılan *el-Câmi'u's-sagîr* isimli eseri üzerine yazdığı şerhidir. *Şerhu'l-Câmi'i's-sagîr'*in birçok yazma nüshası bulunmaktadır.[341]

i. *Şerhu Muhtasari'l-'İsâm*

el-Fetâva's-Sirâciyye'deki bilgilerden anlaşıldığı üzere Sadrüşşehîd Ömer b. Abdülaziz'e ait olup kaynaklarda eser hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

---

[330] Özel, "Semerkandî, Muhammed b. Yûsuf", *DİA,* c. 36, s. 479.
[331] Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1813.
[332] Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1813; Özel, "Semerkandî, Muhammed b. Yûsuf", *DİA,* c. 36, s. 479.
[333] Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1574, 1813.
[334] Özel, "Semerkandî, Muhammed b. Yûsuf", *DİA,* c. 36, s. 479.
[335] Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1000, 1001; Lâleli, nr. 1165; Şehid Ali Paşa, nr. 975; Yenicami, nr. 575.
[336] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 649; Ali el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye*, s. 252; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 149; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, c. 2, s. 562.
[337] Ali el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye*, s. 252; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 149; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 783; Kavakçı, *Mâvarâ' al-Nahr İslâm Hukukçuları,* s. 87.
[338] Özel, "Semerkandî, Muhammed b. Yûsuf", *DİA,* c. 35, s. 426.
[339] Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 783; Özel, "Semerkandî, Muhammed b. Yûsuf", *DİA,* c. 35, s. 426.
[340] Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 2490-2492; Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 573; Şehid Ali Paşa, nr. 1086, 1087; Molla Çelebi, nr. 98, 99.
[341] Süleymaniye Ktp., Amcazâde Hüseyin Paşa, nr. 196; Ayasofya, nr. 1093, 1094, 1358; Fâtih, nr. 1544-1549; Lâleli, nr. 850.

j. *Muhtasarü'l-Fetâvâ*

Yine Sadrüşşehîd'e ait olan bir eserdir. Ancak kaynaklarda *Muhtasarü'l-Fetâvâ* ile ilgili bilgilere rastlanmamaktadır.

6. Kaynaklarda Bilgi Bulamadığımız Eserler

Sirâceddin el-Ûşî, *el-Fetâvâ*'sında atıfta bulunmakla birlikte hakkında kaynaklarda bilgiye rastlanmayan ve kimlere ait olduğu tarafımızdan tespit edilemeyen eserler şunlardır:

a. *el-Fetâvâ*

Herhangi bir âlime nisbet edilmeden birçok yerde atıfta bulunulan[342] *el-Fetâvâ'*nın kime ait olduğu tespit edilememiştir. Bu isimde pek çok eserin de bulunması müelliflerinin tespitini daha da zorlaştırmaktadır.

b. *Fetâvâ eimmeti Semerkand*

Kâtib Çelebî'nin *Fetâvâ ehli Semerkand* olarak zikrettiği[343] eserle aynı olmalıdır. Ancak eserin içeriği, ne zaman ve kimler tarafından kaleme alındığı bilgisi mevcut değildir. İsminden Semerkandlı âlimlerin fetvalarını içeren bir kitap olduğu tahmin edilebilir.

c. *en-Nevâdir*

Ûşî'nin dönemine kadar yaşayan pek çok âlimin *en-Nevâdir* isimli eseri bulunmaktadır.[344] Dolayısıyla burada yazarı zikredilmeden atıfta bulunulan[345] bu eserin kime ait olduğu tesbit edilememektedir. Bu eser daha önce tanıttığımız Hişâm b. Ubeydullah'ın *en-Nevâdir'*i olabileceği gibi başka âlime ait bir eser olması da mümkündür.

el-Fetâva's-Sirâciyye'de hicrî ikinci yüzyıldan başlayarak kaleme alındığı döneme (hicrî altıncı yüzyıl) kadar yazılmış her dönemden eserler kaynak olarak kullanılmıştır. Ancak bu dönemler arasında dördüncü ve altıncı asırlara ait eserlerin

[342] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 35, 129, 133, 162, 197, 210, 211, 273, 393, 414.
[343] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1221.
[344] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1980-1981.
[345] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 408.

daha ağırlıklı kullanıldığı dikkatimizi çekmektedir. Eserlerin telif türlerine bakıldığında çoğunlukla vâkıât ve nevâzil türü kitapların adı geçmektedir. Ayrıca eserlerin tamamı Hanefî mezhebi literatüründen seçilmiş olup müellifin İmam Muhammed'e ait eserlere özel bir önem verdiği görülmektedir. İmam Muhammed'in nâdirü'r-rivâye kapsamında değerlendirilen eserlerine rastlanmamakta, görüldüğü üzere zâhirü'r-rivâye olarak değerlendirilen *el-Asl (el-Mebsût,) ez-Ziyâdât*, *el-Câmi'u's-sagîr*, *es-Siyerü'l-kebîr* ve *Ziyâdâtü'z-Ziyâdât* gibi eserler kaynak olarak kullanılmaktadır.

Bilgi kaynağı olarak istifade edilen eserlerin kullanım sıklıkları da farklı olmakla birlikte İmam Muhammed'in *el-Câmi'u's-sagîr*'i ve *ez-Ziyâdât*'ı dışında en çok atıfta bulunulan kaynakların Ebü'l-Kâsım Nâsıreddin Muhammed b. Yûsuf es-Semerkandî'nin (v.556/1161) *el-Mültekât*'ı ve müellifini tespit edemediğimiz *el-Fetâvâ* adlı eserin olduğunu görmek mümkündür.

Yine Ûşî'nin eserinde atıfta bulunduğu Kitâbu's-Salât,[346] Kitâbü'l-Hasr,[347] Kitâbü'd-Da'vâ,[348] Kitâbü'l-Kısme,[349] Kitâbü'l-Bey',[350] Kitâbu's-Sulh'ün[351] müstakil eserler olmayıp bir kitabın bölümleri olduğunu düşünüyoruz.

B. *EL-FETÂVA'S-SİRÂCİYYE*'DE ATIFTA BULUNULAN ÂLİMLER

el-Fetâva's-Sirâciyye'de İbrâhim en-Nehaî (v.96/714), Ebû Amr Âmir b. Şerâhîl eş-Şa'bî (v.104/722), Hasan-ı Basrî (v.110/728) gibi tâbiîn âlimleri başta olmak üzere İmam Şâfiî ve İmam Mâlik gibi bazı diğer mezhep imamları ve Hanefî mezhebi âlimlerinin görüşlerine temas edilmiş ve nakillerde bulunulmuştur. Mezhebin kurucuları olmasından dolayı Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'in isimlerine en sık rastlanmaktadır. Biz burada Ûşî'nin eserinde görüşlerine başvurulan Hanefî âlimlerini İmâmeyn'in öğrencilerinden itibaren yaşadıkları zamanları dikkate alarak farklı dönemlere ayırmak suretiyle tanıtmayı uygun bulmaktayız.

[346] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 102.
[347] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 118.
[348] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 340.
[349] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 430.
[350] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 522.
[351] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 523.

1. 2. Yüzyıl Âlimleri

a. Ebû Süleymân Mûsâ b. Süleymân el-Cûzcânî

Horasan'a bağlı bir şehir olan Cüzcân'a nisbet edilen[352] Ebû Süleymân el-Cûzcânî Bağdat'ta yaşamıştır.[353] Ebû Yûsuf Yakub b. İbrâhim[354] ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin[355] talebelerindendir. Şeybânî'den *el-Asl* (*el-Mebsût*) adlı eserini rivayet etmiştir. Cûzcânî'nin rivayet ettiği nüsha daha önce de geçtiği gibi, *el-Asl*'ın en güvenilir nüshası kabul edilmektedir.[356] Abdullah b. Mübârek ve Amr b. Cümey'den hadis rivayet etmiş, kendisinden Ahmed b. Muhammed el-Birtî, Bişr b. Mûsâ, Abdullah b. Hasan el-Hâşimî ve Ebû Hâtim er-Râzî gibi âlimler rivayette bulunmuştur.[357]

Halife Me'mûn tarafından teklif edilen kadılık görevini kabul etmeyen[358] Ebû Süleymân el-Cûzcânî, 200/815 senesinden sonra vefat etmiştir.[359]

Eserleri: Bazı kaynaklarda Ebû Süleymân el-Cûzcânî'ye ait eserin bulunmadığı[360] kaydedilmekle birlikte diğer bazı kaynaklarda onun şu eserleri kaleme aldığı zikredilmektedir: *es-Siyerü's-sagîr,*[361] *Kitâbü'r-Rehn,*[362] *en-Nevâdir,*[363] *Kitâbü's-Salât,*[364] *Kitâbü'l-Hiyel.*[365]

b. Ebû Saîd Halef b. Eyyûb el-Belhî

Ebû Saîd Halef b. Eyyûb el-Belhî, Ebû Yûsuf, İmam Muhammed ve Züfer'in talebelerindendir.[366] Esed b. Amr el-Becelî, İsrâil b. Yûnus, Cerîr b. Abdülhamid'den

---

[352] Sem'ânî, *el-Ensâb,* c. 2, s. 116.
[353] İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist,* s. 259.
[354] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ',* c. 10, s. 194.
[355] İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist,* s. 259; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 299; Ali el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye,* s. 315.
[356] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1581; Ünal, "el-Asl", *DİA*, c. 3, s. 494; Abdülkadir Şener, "Cûzcânî, Ebû Süleymân", *DİA*, İstanbul 1993, c. 8, s. 98.
[357] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ',* c. 10, s. 194; Şener, "Cûzcânî, Ebû Süleymân", *DİA*, c. 8, s. 98.
[358] Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe,* s. 161; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye,* c. 3, s. 518; Ali el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye,* s. 315.
[359] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye,* c. 3, s. 518; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye,* s. 216; Şener, "Cûzcânî, Ebû Süleymân", *DİA*, c. 8, s. 98.
[360] İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist,* s. 259.
[361] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 519; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 299; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye,* s. 216; Bağdâdî, *İzâhu'l-meknûn,* c. 2, s. 33; a.mlf., *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 477.
[362] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 519; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 299; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 477.
[363] Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye,* s. 216; Bağdâdî, *İzâhu'l-meknûn,* c. 2, s. 33; a.mlf., *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 477.
[364] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 519; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 299.
[365] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1415; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 477.
[366] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye,* c. 2, s. 170; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 166; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 234; Ali el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye,* s. 198; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye,* s. 71.

hadis dinlemiştir.[367] Kendisinden Eyyûb b. Hasan, Yahyâ b. Muîn, Ahmed b. Hanbel hadis rivayet etmiştir.[368] Hayatı hakkında kaynaklarda sınırlı bilgi bulunmaktadır.

205/820'de vefat eden [369] Halef b. Eyyûb'un *el-İhtiyârât* adlı eseri bulunmaktadır.[370]

c. Ebû Hafs Ahmed b. Hafs el-Kebîr el-Buhârî

Mâverâünnehir'in büyük Hanefî âlimlerinden olan Ebû Hafs el-Kebîr 150//767'de doğdu.[371] Buhara köylerinden Hayzâhazâlıdır.[372] Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'den ders almış,[373] Vekî' b. el-Cerrâh (v.197/812), Huşem b. Beşîr ve Cerîr b. Abdülhamid'den hadis dinlemiştir.[374] Kendisinden Ebû Hafs es-Sagîr olarak tanınan oğlu başta olmak üzere pek çok kişi ilim öğrenmiştir.[375]

Ebû Hafs el-Kebîr, 216/831'de Buhara'da vefat etmiştir.[376] *Fevâidü Ebî Hafs* isimli eseri bulunmaktadır.[377]

d. Ebû Bekir b. Hâmid

Kaynaklarda hakkında oldukça sınırlı bilgi bulunan Ebû Bekir b. Hâmid'in, Ebû Hafs el-Kebîr'in (v.216/831) akranı olduğu ve günümüze ulaşmayan *Kitâbü'z-Ziyâdât* isimli bir eserinin bulunduğu kaydedilmektedir.[378]

e. Ebû İsmet İsâm b. Yûsuf el-Belhî

Kendi döneminde Belh'in önde gelen âlimlerinden olan İsâm b. Yusuf el-Belhî[379] İbnü'l-Mübârek'ten rivayette bulunmuştur.[380]

---

[367] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 171.
[368] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 171.
[369] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ'*, c. 9, s. 543; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 171; Ali el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye*, s. 198; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 71.
[370] Bağdâdî, *İzâhu'l-meknûn*, c. 1, s. 48.
[371] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ'*, c. 10, s. 158; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 26.
[372] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, s. 166; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, c. 1, s. 395.
[373] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ'*, c. 10, s. 157; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, s. 166; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 94; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 234; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, c. 1, s. 395; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 30.
[374] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ'*, c. 10, s. 157-158; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 30.
[375] Ali el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye*, s. 148; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 18.
[376] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ'*, c. 10, s. 159; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 30.
[377] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1294.
[378] Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 52.

210/825'te vefat etmiştir.[381] *Muhtasar fi'l-fikh* adlı eseri bulummaktadır.[382]

f. Şeddâd b. Hakîm el-Belhî

Züfer b. Hüzeyl'in (v.158/775) öğrencilerinden olup[383] kaynaklarda hayatı hakkında çok sınırlı bilgi bulunmaktadır. Kadılık yaptığı[384] bilinmekle birlikte ne zaman ve nerede bu görevi üstlendiği bilinmemektedir.

Şeddâd b. Hakîm el-Belhî, 210/825'te vefat etmiştir.[385]

g. Muhammed b. Mukâtil er-Râzî

Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin öğrencilerinden olan[386] Muhammed b. Mukâtil er-Râzî, Rey'de kadılık yapmıştır.[387] Ebû Mutî' Hakem b. Abdullah el-Belhî (v.199/814), Vekî' b. el-Cerrâh (v.197/812), Cerîr ve Ebû Muâviye'den rivayette bulunmuştur.[388]

2. 3. Yüzyıl Âlimleri

a. Ebû Bekir Ahmed b. Ömer el-Hassâf

Hanefî âlimi Ebû Bekir Ahmed b. Ömer el-Hassâf'ın 181/797'de doğduğu tahmin edilmektedir.[389] Babası Ömer b. Müheyr'den fıkıh öğrenmiştir.[390] Ebû Âsım en-Nebîl,[391] Abdullah b. Mesleme el-Ka'nebî,[392] Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn,[393] Vehb b.

---

[379] Kureşi, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 527
[380] Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. 1, s. 388; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye,* s. 116.
[381] Kureşi, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 527; Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. 1, s. 388.
[382] Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 663.
[383] Kureşi, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 547; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 171; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye,* s. 83.
[384] Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye,* s. 83.
[385] Kureşi, *el-Cevâhirü'l-mudıyye,* c. 2, s. 548; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 171.
[386] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 372.
[387] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 372; Kınalızâde, *Tabakâtü'l-Hanefiyye,* c. 1, s. 286; Ali el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye,* s. 298.
[388] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 372; Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb* (nşr. İbrâhim Zeybek-Âdil Mürşid), Beyrut 1416/1995, c. 3, s. 708.
[389] Abdülvehhab Öztürk, "Hassâf", *DİA,* İstanbul 1997, c. 16, s. 395.
[390] Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye,* s. 29; Özel, *Hanefi Fıkıh Alimleri,* s. 28; Öztürk, "Hassâf", *DİA,* c. 16, s. 395.
[391] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, s. 230; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 97; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 250; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye,* c. 1, s. 484; Ali el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye,* s. 151.
[392] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ',* c. 13, s. 123; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye,* c. 1, s. 230; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye,* c. 1, s. 484.
[393] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye,* c. 1, s. 230; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye,* c. 1, s. 484; Ali el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye,* s. 151.

Cerîr,[394] Ebû Dâvûd et-Tayâlisî,[395] Amr b. Âsım,[396] Yahyâ b. Abdülhamid el-Himmânî,[397] Ebû Fazl Ârim b. Muhammed'den[398] hadis rivayet etmiştir. Abbâsî halifesi Mu'tez-Billâh zamanında (252-255/866-869) kısa süre kadılık görevinde bulunmuştur.[399] Sonraki halife Mühtedî-Billâh'ın döneminde (255-256/869-870) halife adına vergi hukukuna dair bir eser yazmıştır. Mühtedî-Billâh'ın vefatından sonra halifeye yakınlığıyla bilinen Hassâf'ın evi de yağmalanmış ve bazı eserleri yok edilmiştir.[400] Kaynaklarda büyük bir âlim olduğundan bahsedilen Hassâf,[401] Hanefî fukaha tasnifinde meselede müctehidlerden sayılmıştır.[402]

Ebû Bekir Ahmed b. Ömer el-Hassâf, 261/875'de Bağdat'ta vefat etmiştir.[403]

Eserleri: *Edebü'l-kâdî,*[404] *Ahkâmü'l-vakf,*[405] *Kitâbü'l-Hiyel,*[406] *Kitâbü'n-Nafakât,*[407] *Kitâbü'r-Radâ'.*[408] Bu kitaplar günümüze kadar ulaşmıştır. Günümüze ulaşmamakla birlikte kaynaklarda Hassâf'a ait olduğundan bahsedilen kitaplar da şunlardır: *eş-Şürûtu's-sagîr,*[409] *eş-Şürûtu'l-kebîr,*[410] *el-Mehâdir fi's-sicillât,*[411] *Kitâbü'l-*

[394] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ',* c. 13, s. 123.
[395] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, s. 230; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 97; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 250; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye,* c. 1, s. 484; Ali el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye*, s. 151.
[396] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ',* c. 13, s. 123.
[397] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, s. 230; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye,* c. 1, s. 484; Ali el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye,* s. 151.
[398] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, s. 230; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, c. 1, s. 484.
[399] Öztürk, "Hassâf", *DİA,* c. 16, s. 395.
[400] İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist,* s. 259; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ',* c. 13, s. 123; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, s. 231.
[401] İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist,* s. 259; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, s. 232; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye,* c. 1, s. 485.
[402] Kınalızâde, *Tabakâtü'l-Hanefiyye,* c. 1, s. 303.
[403] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ',* c. 13, s. 124; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 99; Kınalızâde, *Tabakâtü'l-Hanefiyye,* c. 1, s. 305; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye,* c. 1, s. 485.
[404] İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist,* s. 259; Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe,* s.164; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ',* c. 13, s. 125; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, s. 231; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 251; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 46.
[405] İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist,* s. 259; Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe,* s. 164; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ',* c. 13, s. 125; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, s. 231; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s.21.
[406] İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist,* s. 259; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ',* c. 13, s. 125; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye,* c. 1, s. 231; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 250; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s.695.
[407] İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist,* s. 259; Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe,* s. 164; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye,* c. 1, s. 231; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 251.
[408] İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist,* s. 259; Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe,* s. 164; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ',* c. 13, s. 125; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, s. 231; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 251.
[409] İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist,* s. 259; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, s. 231; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 250.
[410] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ',* c. 13, s. 125; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, s. 231; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 250.
[411] İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist,* s. 259; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, s. 231; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 251.

Harâc,[412] *el-Menâsik,*[413] *Kitâbü'l-'Âsir ve ahkâmühû,*[414] *Kitâbü'l-Vesâyâ,*[415] *Kitâbü Zer'i'l-Ka'be ve'l-mescid ve'l-kabr,*[416] *Kitâbü İkrâri'l-verese ba'zuhüm li-ba'z.*[417]

b. Nusayr b. Yahyâ el-Belhî

Ebû Süleymân el-Cûzcânî'den (v.200/815) fıkıh öğrenmiştir.[418] Kendisinden Ebû Giyâs el-Belhî rivayette bulunmuştur.[419]

Nusayr b. Yahyâ, 268/881'de vefat etmiştir.[420]

c. Ebû Abdullah Muhammed b. Seleme el-Belhî

Muhammed b. Seleme el-Belhî, 192/808 senesinde doğmuştur.[421] Hocaları arasında Ebû Süleymân el-Cûzcânî[422] ve Şeddâd b. Hakîm[423] zikredilmektedir. Kendisinden Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed el-İskâf ilim öğrenmiştir.[424]

Muhammed b. Seleme, 278/890'da vefat etmiştir.[425]

3. 4. Yüzyıl Âlimleri

a. Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed el-Mısrî et-Tahâvî

239/853'te Mısır'ın güneyinde bulunan Tahâ köyünde doğmuştur.[426] İmam Şâfiî'nin Mısırlı talebelerinden İsmâil b. Yahyâ el-Müzenî (v.264/878), Tahâvî'nin

---

[412] İbnü'n-Nedîm, *a el-Fihrist,* s. 259; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 251.
[413] İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 97; Kınalızâde, *Tabakâtü'l-Hanefiyye,* c. 1, s. 304.
[414] İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist,* s. 259; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ',* c. 13, s. 125; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye,* c. 1, s. 231.
[415] İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist,* s. 259; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, s. 231; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 250.
[416] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ',* c. 13, s. 125; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye,* c. 1, s. 231.
[417] İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist,* s. 259; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, s. 231; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 251.
[418] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye,* c. 3, s. 546; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye,* s. 221.
[419] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye,* c. 3, s. 546.
[420] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye,* c. 3, s. 546; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye,* s. 221.
[421] Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye, s.* 168.
[422] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 162; Kınalızâde, *Tabakâtü'l-Hanefiyye,* c. 1, s. 307.
[423] Kınalızâde, *Tabakâtü'l-Hanefiyye,* c. 1, s. 307; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye,* s. 168.
[424] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 162; Kınalızâde, *Tabakâtü'l-Hanefiyye,* c. 1, s. 307; Ali el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye,* s. 279.
[425] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye,* c. 3, s. 162; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye,* s. 168.
[426] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ',* c. 16, s. 28; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, s. 273; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb,* c. 2, s. 286; Zâhid el-Kevserî, *el-Hâvî fî sîreti'l-İmâm Ebî Ca'fer et-Tahâvî,* Kahire ts., (Matba'atü'l-envâri'l-Muhammediyye), s. 4; İltaş, "Tahâvî", *DİA,* c. 39, s. 385.

dayısıdır.[427] Müzenî'den fıkıh öğrenen Tahâvî, dayısıyla ders esnasında aralarında geçen bir hadiseden dolayı Hanefî mezhebine intikal etmiştir.[428] Müzenî'nin derslerini bırakan Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Ebû İmrân el-Bağdâdî'den Hanefî mezhebini öğrenmiştir.[429] Daha sonra Dimaşk'a gitmiş ve Kadı Ebû Hâzim Abdülhamid b. Abdülaziz'in derslerine devam etmiştir.[430] 269/882-83'te tekrar Mısır'a dönerek Bekkâr b. Kuteybe'den fıkıh ve hadis dersleri almıştır.[431] Kendisinden çok sayıda talebe ders okumuştur. Bunların arasında Tahâvî'den fıkıh tahsil edenlerden Ebû Bekir ed-Dâmegânî'nin ismi zikredilmekle birlikte öğrencilerinin büyük bir kısmını ondan hadis rivayet eden kişiler oluşturmaktadır.[432]

Ebû Ca'fer et-Tahâvî, 321/993'te Kahire'de vefat etmiştir.[433]

Eserleri: *el-Muhtasar,*[434] *Ahkâmü'l-Kur'ân,*[435] *el-'Akîdetü't-Tahâviyye,*[436] *Me'âni'l-âsâr,*[437] *Kitâbü't-Tesviye beyne haddesenâ ve ahberanâ,*[438] *Müşkilü'l-âsâr,*[439]

[427] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ',* c. 16, s. 28; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye,* c. 1, s. 273; Ali el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye,* s. 54; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye,* s. 32.

[428] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, s. 273, 274; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 101; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye,* s. 32.

[429] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ',* c. 16, s. 28; Ebû İshak İbrâhim b. Ali eş-Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ'* (nşr. İhsân Abbâs), Beyrut 1401/1981, s. 142; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, s. 274; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 101; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 249; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye,* s. 32.

[430] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ',* c. 16, s. 29; Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ',* s. 142; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye,* c. 1, s. 274; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 101; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 249.

[431] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, s. 275; İltaş, "Tahâvî", *DİA,* c. 39, s. 385.

[432] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye,* c. 1, s. 275; Kevserî, *el-Hâvî,* s. 12-13; İltaş, "Tahâvî", *DİA,* c. 39, s. 385.

[433] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ',* c. 16, s. 32; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye,* c. 1, s. 273.

[434] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, s. 276; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 101; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn,* c. 2, s. 1627-1628; Kınalızâde, *Tabakâtü'l-Hanefiyye,* c. 2, s. 26; Ali el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye,* s. 54.

[435] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, s. 276; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 101; Kınalızâde, *Tabakâtü'l-Hanefiyye,* c. 2, s. 26; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 249; Ali el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye,* s. 54.

[436] Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 250; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn,* c. 2, s. 1143.

[437] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, s. 276; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 101; Kınalızâde, *Tabakâtü'l-Hanefiyye,* c. 2, s. 26; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 249; Ali el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye,* s. 54.

[438] İltaş, "Tahâvî", *DİA,* c. 39, s. 387.

[439] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, s. 276; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 101; Kınalızâde, *Tabakâtü'l-Hanefiyye,* c. 2, s. 26; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 249; Ali el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye,* s. 54.

es-Sünenü'l-me'sûre,[440] *İhtilâfü'l-'ulemâ',*[441] *eş-Şürûtü'l-kebîr,*[442] *eş-Şürûtü's-sagîr.*[443] Bunların dışında kaynaklarda Tahâvî'ye yine 30'a yakın eser nisbet edilmektedir.[444]

b. Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî

İmâmü'l-hüdâ lakabıyla meşhur olan[445] Hanefî fakîhi ve mütekellim Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, Semerkand'ın bir dış mahallesi olan Mâtürîd'e nisbet edilmiştir. Kaynaklarda hayatı hakkında çok az bilgi bulunmaktadır. Ebû Bekir Ahmed b. İshak el-Cüzcânî,[446] Nusayr b. Yahyâ el-Belhî,[447] Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed el-Cüzcânî[448] ve Ebû Nasr el-İyâzî[449] gibi hocalardan ilim almıştır. Öğrencileri arasında Ebü'l-Hasan Ali b. Saîd er-Rüstüfağnî, Ebû Muhammed Abdülkerîm b. Mûsâ el-Pezdevî zikredilmektedir.[450]

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, 333/944'te Semerkand'da vefat etmiştir.[451]

Eserleri: *Te'vîlâtü'l-Kur'ân,*[452] *Kitâbü't-Tevhîd,*[453] *Me'ahizü'ş-şerâ'i' fî usûli'l-fıkh,*[454] *Kitâbü'l-Makâlât,*[455] *Şerhu'l-Câmi'i's-sagîr,*[456] *Kitâbü'l-Cedel fî usûli'l-fıkh.*[457]

---

[440] İltaş, "Tahâvî", *DİA,* c. 39, s. 387.
[441] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 32; İltaş, "Tahâvî", *DİA,* c. 39, s. 387.
[442] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, s. 276; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 101; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1046; Kınalızâde, *Tabakâtü'l-Hanefiyye,* c. 2, s. 26; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 249; Ali el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye,* s. 54.
[443] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, s. 276; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 101; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1046; Kınalızâde, *Tabakâtü'l-Hanefiyye,* c. 2, s. 26; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 249; Ali el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye,* s. 54.
[444] Bu eserlerin isimleri için bkz. İltaş, "Tahâvî", *DİA,* c. 39, s. 388.
[445] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 360; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 250; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 86.
[446] Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye,* s. 195.
[447] Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 31; Şükrü Özen, "Mâtürîdî", *DİA*, Ankara 2003, c. 28, s. 146.
[448] Özen, "Mâtürîdî", *DİA*, c. 28, s. 146.
[449] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 360; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 250; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 86.
[450] Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye,* s. 195; Özen, "Mâtürîdî", *DİA*, c. 28, s. 147.
[451] İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 250; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 86; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye,* s. 195; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 36.
[452] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 360; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 86.
[453] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 360; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 249; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 86; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye,* s. 195; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 36.
[454] İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 250; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 86; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye,* s. 195; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 37.
[455] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 360; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 249; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye,* s. 195; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 37.
[456] Özen, "Mâtürîdî", *DİA*, c. 38, s. 149.
[457] Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 86; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye,* s. 195; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 37.

c. Ebü'l-Fazl Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Mervezî el-Belhî

Hâkim eş-Şehîd olarak meşhur olan Hanefî fâkihi[458] Ebü'l-Fazl Muhammed b. Muhammed, Merv'de doğmuştur.[459] Kaynaklarda doğum tarihi ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Döneminde Hanefî mezhebinin önde gelenlerinden sayılan[460] Hâkim eş-Şehîd, Buhara'da uzun süre kadılık yapmış[461] ve adaletiyle tanınmıştır.[462] Daha sonra dönemin emîri Nûh b. Nasr tarafından vezir tayin edilmiştir.[463] İlim tahsili için bir çok ilim merkezlerini dolaşmıştır. Merv'de Ebû Recâ Muhammed b. Hamdûye el-Hûrekânî, Yahyâ b. Sâsûye ez-Zühelî, Muhammed b. İsâm Hamek;[464] Nîsâbûr'da Abdullah b. Şîrûye;[465] Rey'de İbrâhim b. Yûsuf el-Hisicânî,[466] Bağdat'ta Heysem b. Halef ed-Dûrî, Ebû Abdullah Ahmed b. Hasan es-Sûfî;[467] Kûfe'de Ali b. Abbâs el-Becelî;[468] Mekke'de Mufaddal b. Ahmed el-Cenedî;[469] Mısır'da Ali b. Ahmed el-Mısrî;[470] Buhara'da Muhammed b. Saîd en-Nevcâbâzî, Ebü'l-Kâsım Hammâd b. Ahmed, Hasan b. Süfyân en-Nesevî ve Abdullah b. Mahmûd es-Sa'dî'den[471] ilim öğrenmiştir. Dönemin Horasan ulemâsı başta olmak üzere çok sayıda kişi Hâkim eş-Şehîd'in ders halkasına devam

[458] Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. 3, s. 477; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb,* c. 2, s. 217; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 32; Gözübenli, "Hâkim eş-Şehîd", *DİA,* c. 15, s. 195.

[459] Sezgin, *Târîh,* c. 1/3, s. 99.

[460] Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. 3, s. 477; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 37; Ziriklî, *el-A'lâm,* c. 7, s. 19.

[461] Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. 3, s. 478; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 313; Kınalızâde, *Tabakâtü'l-Hanefiyye,* c. 2, s. 23; Ziriklî, *el-A'lâm,* c. 7, s. 19; Sezgin, *Târîh,* c. 1/3, s. 99; Gözübenli, "Hâkim eş-Şehîd", *DİA,* c. 15, s. 195.

[462] Muhammed b. Ca'fer en-Nerşâhî, *Târîhu Buhârâ* (trc. Emîn Abdülmecîd Bedevî-Nasrullah Mübeşşir et-Tırâzî), Kahire 1385/1965, s. 18; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye,* c. 3, s. 313.

[463] Nerşâhî, *Târîhu Buhârâ,* s. 18; Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. 3, s. 477; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb,* c. 2, s. 217; Kınalızâde, *Tabakâtü'l-Hanefiyye,* c. 2, s. 23; Ziriklî, *el-A'lâm,* c. 7, s. 19; Sezgin, *Târîh,* c. 1/3, s. 99; Gözübenli, "Hâkim eş-Şehîd", *DİA,* c. 15, s. 195.

[464] Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. 3, s. 477; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb,* c. 2, s. 217; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 313; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 273; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye,* s. 185; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 32; Gözübenli, "Hâkim eş-Şehîd", *DİA,* c. 15, s. 195.

[465] Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. 3, s. 477; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb,* c. 2, s. 217; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 313; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 273; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 32; Gözübenli, "Hâkim eş-Şehîd", *DİA,* c. 15, s. 195.

[466] Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. 3, s. 477; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb,* c. 2, s. 217; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 314; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 273; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 32.

[467] Sem'ânî, *el-Ensâb,* c. 3, s. 477; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb,* c. 2, s. 217; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 314; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 273; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 32; Gözübenli, "Hâkim eş-Şehîd", *DİA,* c. 15, s. 195.

[468] Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. 3, s. 477; Gözübenli, "Hâkim eş-Şehîd", *DİA,* c. 15, s. 195.

[469] Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. 3, s. 477; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 314; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 273; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 32; Gözübenli, "Hâkim eş-Şehîd", *DİA,* c. 15, s. 195.

[470] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 314; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 273.

[471] Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. 3, s. 477; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 314; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 273; Gözübenli, "Hâkim eş-Şehîd", *DİA,* c. 15, s. 195.

etmiş olup[472] kaynaklarda isim olarak sadece Ebû Abdullah Muhammed b. Ali et-Tirmizî zikredilmektedir.[473]

Hâkim eş-Şehîd, vezirlik görevini devam ettirirken askerî bir ayaklanma sırasında 334/945'te şehit edilmiştir.[474]

Eserleri: *el-Kâfî,*[475] *el-Müntekâ,*[476] *el-Muhtasar,*[477] *Şerhu'l-Câmi',*[478] *Usûlü'l-fıkh,*[479] *el-Gurer,*[480] *el-Müstahlas mine'l-Câmi'*.[481]

d. Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed el-İskâf

Büyük âlimlerden sayılan[482] İskâf, Muhammed b. Seleme el-Belhî'den (v.278/890) ilim öğrenmiştir.[483] Öğrencileri arasında Ebû Bekir Muhammed b. Saîd el-A'meş ve Ebû Ca'fer Muhammed b. Abdullah el-Hinduvânî'nin isimleri zikredilmektedir.[484] Kaynaklarda İskâf'a ait Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin *el-Câmi'u'l-kebîr* isimli eserinin şerhinden bahsedilmektedir.[485] Ancak bu eser günümüze ulaşmamıştır.

Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed el-İskâf, 336/947'de vefat etmiştir.[486]

---

[472] Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. 3, s. 478; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 32.
[473] İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb,* c. 2, s. 217; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 314; Ali el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye*, s. 291.
[474] Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. 3, s. 478; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 314; Kınalızâde, *Tabakâtü'l-Hanefiyye,* c. 2, s. 23; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 273; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 185; Ali el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye*, s. 291; Gözübenli, "Hâkim eş-Şehîd", *DİA,* c. 15, s. 195.
[475] Nerşâhî, *Târîhu Buhârâ,* s. 18; Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. 3, s. 478; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1378; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 185; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 37; Ziriklî, *el-A'lâm,* c. 7, s. 19; Sezgin, *Târîh,* c. 1/3, s. 99; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 32.
[476] Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. 3, s. 478; Kınalızâde, *Tabakâtü'l-Hanefiyye,* c. 2, s. 23; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1851-1852; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 185; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 37; Ziriklî, *el-A'lâm,* c. 7, s. 20; Özel, *Hanefi Fıkıh Alimleri,* s. 32; Gözübenli, "Hâkim eş-Şehîd", *DİA,* c. 15, s. 195.
[477] Kınalızâde, *Tabakâtü'l-Hanefiyye,* c. 2, s. 23; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 185; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 32.
[478] Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. 3, s. 478.
[479] Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. 3, s. 478.
[480] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1202; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 37.
[481] Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 37.
[482] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 76; c. 4, s. 16; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 160.
[483] Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 160.
[484] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 76; Kınalızâde, *Tabakâtü'l-Hanefiyye*, c. 2, s. 8; Ali el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye*, s. 268; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 160.
[485] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 569; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 37.
[486] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 4, s. 16.

e. Ebû Bekir Muhammed b. Saîd el-A‘meş

Hanefî fakîhi Ebû Bekir Muhammed b. Saîd el-A‘meş, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed el-İskâf’tan (v.336/947) fıkıh okumuştur.[487] Öğrencileri arasında kendi oğlu Ebü’l-Kâsım Ubeydullah b. Muhammed ve Ebû Ca‘fer Muhammed b. Abdullah el-Hinduvânî (v.362/973) gibi isimler bulunmaktadır.[488]

f. Ebü’l-Hasen Ubeydullah b. el-Hüseyin el-Kerhî

Müfti’l-Irâk ve Şeyhü’l-Hanefiyye[489] lakaplarıyla tanınan Kerhî, 260/874’te doğdu.[490] Yaşamını Bağdat’ta sürdürmüş[491] ve Ebû Hâzim Abdulhamid b. Abdulaziz,[492] İsmâil b. İshak el-Kâdî[493] ve Ebû Saîd Ahmed b. Hüseyin el-Berdaî,[494] gibi âlimlerden ilim öğrenmiştir. Hanefî mezhebinde önemli bir yere sahip olan Kerhî, Ebû Abdullah ed-Dâmegânî,[495] Ebû Ali eş-Şâşî,[496] Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs[497] ve Ebû Hâmid Ahmed et-Taberî[498] gibi öğrencileri yetiştirmiştir.

Kerhî, 340/952’de vefat etmiştir.

Eserleri: *el-Muhtasar,*[499] *er-Risâle,*[500] *el-Câmi‘u’l-kebîr,*[501] *Şerhu’l-Câmi‘i’l-kebîr,*[502] *el-Câmi‘u’s-sagîr,*[503] *Şerhu’l-Câmi‘i’s-sagîr,*[504] *Kitâbü’l-Eşribe.*[505]

---

[487] Kureşî, *el-Cevâhirü’l-mudıyye*, c. 3, s. 160; Kınalızâde, *Tabakâtü’l-Hanefiyye,* c. 2, s. 69.
[488] Kureşî, *el-Cevâhirü’l-mudıyye*, c. 3, s. 160; Kınalızâde, *Tabakâtü’l-Hanefiyye,* c. 2, s. 69.
[489] Zehebî, *Siyeru A‘lâmi’n-nübelâ’,* c. 15, s. 426.
[490] Kureşî, *el-Cevâhirü’l-mudıyye*, c. 2, s. 494; İbn Kutluboğa, *Tâcü’t-terâcim,* s. 201; Temîmî, *et-Tabakâtü’s-seniyye,* c. 4, s. 421; Hacı Yunus Apaydın, “Kerhî”, *DİA,* Ankara 2002, c. 25, s. 285.
[491] Sem‘anî, *el-Ensâb,* c. 5, s. 52; İbnü’l-Esîr, *el-Lübâb,* c. 3, s. 91.
[492] Kureşî, *el-Cevâhirü’l-mudıyye*, c. 1, s. 367; c. 2, s. 493.
[493] Sem‘anî, *el-Ensâb,* c. 5, s. 52; İbnü’l-Esîr, *el-Lübâb,* c. 3, s. 91; Zehebî, *Siyeru A‘lâmi’n-nübelâ’,* c. 15, s. 426.
[494] Kureşî, *el-Cevâhirü’l-mudıyye*, c. 1, s. 164; c. 2, s. 493; Leknevî, *el-Fevâidü’l-behiyye,* s. 108.
[495] Kureşî, *el-Cevâhirü’l-mudıyye*, c. 2, s. 493; Ali el-Kârî, *el-Esmârü’l-ceniyye,* s. 230.
[496] Kureşî, *el-Cevâhirü’l-mudıyye,* c. 2, s. 493; Ali el-Kârî, *el-Esmârü’l-ceniyye,* s. 230; Leknevî, *el-Fevâidü’l-behiyye,* s. 108.
[497] Zehebî, *Siyeru A‘lâmi’n-nübelâ’,* c. 15, s. 426; Kureşî, *el-Cevâhirü’l-mudıyye,* c. 2, s. 493; Ali el-Kârî, *el-Esmârü’l-ceniyye,* s. 230; Leknevî, *el-Fevâidü’l-behiyye,* s. 108.
[498] Leknevî, *el-Fevâidü’l-behiyye,* s. 108.
[499] İbn Kutluboğa, *Tâcü’t-terâcim,* s. 201; Ali el-Kârî, *el-Esmârü’l-ceniyye,* s. 231; Kâtib Çelebî, *Keşfü’z-zunûn,* c. 2, s. 1634-1635; Leknevî, *el-Fevâidü’l-behiyye,* s. 108; Kehhâle, *Mu‘cemü’l-müellifîn,* c. 2, s. 351; Özel, *Hanefi Fıkıh Alimleri,* s. 33; Apaydın, “Kerhî”, *DİA,* c. 25, s. 285.
[500] Apaydın, “Kerhî”, *DİA,* c. 25, s. 287.
[501] İbn Kutluboğa, *Tâcü’t-terâcim,* s. 201; Apaydın, “Kerhî”, *DİA,* c. 25, s. 285.
[502] Kâtib Çelebî, *Keşfü’z-zunûn*, c. 1, s. 570; Leknevî, *el-Fevâidü’l-behiyye,* s. 108; Kehhâle, *Mu‘cemü’l-müellifîn,* c. 2, s. 351; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 33; Apaydın, “Kerhî”, *DİA,* c. 25, s. 285.
[503] Ali el-Kârî, *el-Esmârü’l-ceniyye,* s. 231; Apaydın, “Kerhî”, *DİA,* c. 25, s. 285.
[504] Kâtib Çelebî, *Keşfü’z-zunûn*, c. 1, s. 563-564; Leknevî, *el-Fevâidü’l-behiyye,* s. 108; Kehhâle, *Mu‘cemü’l-müellifîn,* c. 2, s. 351; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 33.
[505] İbn Kutluboğa, *Tâcü’t-terâcim,* s. 201.

g. Ebü'l-Hasan Ali b. Saîd er-Rüstüfağnî

Semerkand'ın büyük âlimlerinden olan [506] Ebü'l-Hasan Ali b. Saîd er-Rüstüfağnî, Semerkand köylerinden Rüstüfağn'a nisbet edilmiştir.[507] Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin (v.333/944) öğrencisidir.[508] Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan Rüstüfağnî, 345/956'da vefat etmiştir.[509]

Eserleri: *İrşâdü'l-mühtedî,*[510] *Kitâb fi'l-hilâf,*[511] *el-Zevâ'id ve'l-fevâ'id,*[512] *Fetâva'r-Rüstüfağnî.*[513]

h. Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed el-İyâzî

Semerkand fakihlerindendir.[514] Ebû Ali Muhammed b. Muhammed'den ders okumuştur.[515] Kendisinden Ebû Ca'fer Muhammed b. Sâlih el-Habbâz (el-Habbâl) ilim öğrenmiştir.[516]

Ebû Bekir el-İyâzî, 361/972'de vefat etmiştir.[517]

i. Ebû Bekir Muhammed b. İbrâhim ed-Darîr el-Meydânî

Devrinin benzeri az bulunan Hanefî âlimlerindendir.[518] Buhara'nın bir mahallesi olan Meydân'a nisbet edilmiştir. Hocası Ebû Muhammed el-Müzenî'dir.[519] Öğrencileri arasında Meymûn b. Ali el-Meymûnî bulunmaktadır.[520] Kaynaklarda Ebû

---

[506] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 570; Ali el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye*, s. 241; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 65.
[507] Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. 3, s. 62; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, c. 2, s. 25.
[508] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 570; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 205; Ali el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye*, s. 242.
[509] Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 34; Muhammed Aruçi, "Rüstüfağnî", *DİA,* İstanbul 2008, c. 35, s. 296.
[510] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 570; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 205; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 256; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 67; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 65.
[511] Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 65.
[512] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 570; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 205; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 256; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1422; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 65.
[513] Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 256; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1223; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 34.
[514] Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. 4, s. 267; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 36.
[515] İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, c. 2, s. 368; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 37.
[516] İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, c. 2, s. 368; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 37.
[517] Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 156.
[518] Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 155.
[519] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 16.
[520] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 16.

Bekir Muhammed b. Ahmed el-İyâzî'nin (ö.361/972) akranı olduğu ifade edilen[521] Ebû Bekir el-Meydânî hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır.

j. Ebû Ca'fer Muhammed b. Abdullah el-Hinduvânî

Ebû Ca'fer Muhammed b. Abdullah el-Hinduvânî, 300/912 senesinde Belh'te doğdu.[522] Belh'teki Bâbü Hinduvân adlı mahalleden dolayı Hinduvânî nisbesiyle anılmıştır.[523] Fıkh ilmindeki derinliğinden dolayı "Küçük Ebû Hanîfe" lakabıyla meşhur olmuştur.[524] Ebû Bekir Muhammed b. Ebû Saîd el-A'meş[525] başta olmak üzere Muhammed b. Akîl el-Belhî,[526] Ali b. Ahmed el-Fârisî,[527] İshak b. Abdurrahman el-Kindî[528] gibi âlimlerden ilim öğrenmiştir. Kendisi de pek çok talebe yetiştirmiş olup kaynaklarda Ca'fer b. Muhammed b. Hamdân,[529] Ebû Abdullah Tâhir b. Muhammed el-Haddâdî,[530] Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed es-Semerkandî[531] ve Ebû İshak Muhammed b. Müslim el-Buhârî[532] gibi âlimlerin isimleri zikredilmektedir.

Ebû Ca'fer Muhammed b. Abdullah el-Hinduvânî, 362/973'te Buhara'da vefat etmiş[533] ve cenazesi Belh'e götürülerek orada defnedilmiştir.[534]

Eserleri: Günümüze ulaşmamakla birlikte kaynaklarda zikredilen eserleri şunlardır: *el-Fevâ'idü'l-fıkhiyye,*[535] *Keşfü'l-gavâmiz fî fürû'i'l-fikh,*[536] *Şerhu Edebi'l-kâdî.*[537]

---

[521] Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 155.
[522] Sem'anî, *el-Ensâb,* c. 3, s. 653; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb,* c. 3, s. 394.
[523] Sem'anî, *el-Ensâb,* c. 3, s. 653.
[524] İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb,* c. 3, s. 394; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 264; Abdülhay b. Ahmed İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb* (nşr. Abdülkadir el-Arnaût-Mahmûd el-Arnaût), Dımaşk 1406-1414/1986-1993, c. 4, s. 329; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 179.
[525] Sem'anî, *el-Ensâb,* c. 3, s. 653; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb,* c. 3, s. 394; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 192; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 264; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 179; Ali el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye,* s. 282.
[526] İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb,* c. 3, s. 394; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 264; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, c. 4, s. 329.
[527] Sem'anî, *el-Ensâb,* c. 3, s. 653; Erdoğan, "Hinduvânî", *DİA,* İstanbul 1998, c. 18, s. 118.
[528] Sem'anî, *el-Ensâb,* c. 3, s. 653; Erdoğan, "Hinduvânî", *DİA,* c. 18, s. 118.
[529] Sem'anî, *el-Ensâb,* c. 3, s. 653.
[530] Sem'anî, *el-Ensâb,* c. 3, s. 653; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb,* c. 3, s. 394.
[531] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 193; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 179.
[532] Sem'anî, *el-Ensâb,* c. 3, s. 653; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb,* c. 3, s. 394.
[533] Sem'anî, *el-Ensâb,* c. 3, s. 653; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb,* c. 3, s. 394; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 193; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 264; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 179.
[534] Sem'anî, *el-Ensâb,* c. 3, s. 653; Erdoğan, "Hinduvânî", *DİA,* c. 18, s. 118.
[535] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1300; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn,* c. 3, s. 458.
[536] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1493; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn,* c. 3, s 458.
[537] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 46; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 47; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn,* c. 3, s 458.

k. Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed es-Semerkandî

el-Fakîh ve İmâmü'l-hüdâ lakaplarıyla meşhur olan[538] Hanefî fıkıh âlimi Ebü'l-Leys es-Semerkandî, müfessir ve zâhid olarak da tanınmıştır.[539] Kaynaklarda doğum tarihi ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Fıkıh öğrenimini Ebû Ca'fer el-Hinduvânî'de (v.362/973) yapmıştır.[540] Kaynaklarda Halil b. Ahmed es-Sizcî, Ebû Bekir Muhammed b. Saîd el-A'meş, Ebû Bekir Muhammed b. Fazl el-Buhârî onun diğer hocaları olarak zikredilir.[541] Ebû Bekir Muhammed b. Abdurrahmân et-Tirmizî,[542] Lokmân b. Hakîm b. Fazl[543] ve diğer pek çok öğrencileri yetiştiren Ebü'l-Leys es-Semerkandî, 373/983 yılında vefat etmiştir.[544]

Eserleri: Kaynaklarda Ebü'l-Leys es-Semerkandî'ye nisbet edilen eserler şunlardır: *Hizânetü'l-fıkh,* [545] *'Uyûnü'l-mesâ'il,* [546] *en-Nevâzil,* [547] *Mukaddime fi's-salât,* [548] *Muhtelefü'r-rivâye,* [549] *Beyânü 'akîdeti'l-usûl,* [550] *Şerhu'l-Fıkhi'l-ekber,* [551]

[538] Kureşi, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 544; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 310; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 243, 487, 703; Ali el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye,* s. 317; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 251; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 220; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 490; Ziriklî, *el-A'lâm,* c. 7, s. 27.

[539] Ziriklî, *el-A'lâm,* c. 7, s. 27; İshak Yazıcı, "Semerkandî, Ebü'l-Leys", *DİA,* İstanbul 2009, c. 36, s. 473.

[540] Kureşi, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 544; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 310; Ali el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye,* s. 317; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 251; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 220.

[541] Yazıcı, "Semerkandî, Ebü'l-Leys", *DİA,* c. 36, s. 473.

[542] Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 487;

[543] Yazıcı, "Semerkandî, Ebü'l-Leys", *DİA,* c. 36, s. 473.

[544] Kureşi, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 545; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 563, 568, 703; c. 2, s. 1220; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 490.

[545] Kureşi, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 545; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 310; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 703; Ali el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye,* s. 317; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 251; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 220; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 490.

[546] İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 310; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 251; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 220; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 490.

[547] Kureşi, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 545; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 310; Ali el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye,* s. 317; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 251; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 220; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 490.

[548] İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 310; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 251; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 490.

[549] Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1636; Ali el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye,* s. 317; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 490.

[550] Yazıcı, "Semerkandî, Ebü'l-Leys", *DİA,* c. 36, s. 474.

[551] Yazıcı, "Semerkandî, Ebü'l-Leys", *DİA,* c. 36, s. 474.

Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Kerîm, [552] *Tenbîhü'l-gâfilîn,* [553] *Büstânü'l-'ârifîn,* [554] *Te'sîsü'n-nezâ'ir.*[555]

l. Ebû Bekir Muhammed b. Fazl el-Kemârî el-Buhârî

Büyük Hanefî âlimi[556] olan Ebû Bekir Muhammed b. Fazl el-Kemârî el-Buhârî hakkında kaynaklarda çok az bilgi bulunmaktadır. Fıkıh tahsilini Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed es-Sebzemûnî'den (v.340/952) yapmıştır. [557] Öğrencileri arasında Ebû Ali Hüseyin b. Hıdır en-Nesefî (v.424/1033), Abdurrahmân b. Muhammed al-Kâtib ve Abdullah el-Hayzâhazî'nin isimleri zikredilmektedir.[558]

Muhammed b. Fazl, 381/991'de Buhara'da vefat etmiştir.[559]

Eserleri: Kaynaklarda *el-Fevâ'id* isimli kitabından bahsedilmektedir.[560]

Ûşî, Ebû Bekir Muhammed b. Fazl'ın *el-Fetâvâ* isimli eserine de atıfta bulunmuştur.[561] Ancak bu esere kaynaklarda rastlanmamıştır.

m. Ebü'l-Hasan Nasr b. Ahmed el-Hâmidî en-Nesefî

Hâmidî nisbesini dedelerinden birinin isminden dolayı almıştır. [562] Nesefî nisbesinden de doğum yerinin Nesef olduğu anlaşılabilir. Daha sonra Merv'e gelmiş ve burada Ebü'l-Fazl Muhammed b. Hüseyn el-Haddâdî'den, Serahs'ta Ebû Ali Zâhir b. Ahmed'den ilim öğrenmiştir.[563]

---

[552] Kureşi, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 545; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 310; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye,* s. 220; Ali el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye,* s. 317; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 490.
[553] Kureşi, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 545; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 310; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 487; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 251; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 490.
[554] Kureşi, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 545; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 310; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 243; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 251; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 490.
[555] Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 251.
[556] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye,* c. 3, s. 300; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 184; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 52.
[557] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 300; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 184.
[558] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 300; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 184.
[559] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 302; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 181; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 52.
[560] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1294; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, c. 2, s. 52.
[561] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 422.
[562] Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. 2, s. 159.
[563] Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. 2, s. 159.

Hâmidî, 396/1006'da Merv'de vefat etmiştir.[564]

n. Ebû Muhammed Abdullah b. Fazl el-Hayzâhazî

Buhara köylerinden Hayzâhazâ'ya nisbet edilmiştir.[565] Ebû Bekir Muhammed b. Fazl el-Kemârî'den (v.381/991) fıkıh okumuş[566] ve Ebû Bekir Muhammed b. Hanb, Ebû Bekir b. Mucâhid el-Kattân el-Belhî'den hadis rivayet etmiştir.[567] Buhara müftüsü olan[568] Abdullah b. Fazl el-Hayzâhazî'den oğlu Ebû Nasr Ahmed b. Abdullah rivayette bulunmuştur.[569]

4. 5. Yüzyıl Âlimleri

a. Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebû Bekir Muhammed el-Kudûrî

Zamanında Irak Hanefî ekolünün önde gelen âlimlerinden kabul edilen Kudûrî, 362/973 senesinde Bağdat'ta doğmuştur.[570] Kaynaklarda el-Kudûrî nisbesini çömlek imalâtı ve satışı veya Bağdat köylerinden Kudûre'den dolayı aldığı kaydedilmektedir.[571] Ebû Abdullah Muhammed b. Yahyâ el-Cürcânî'den fıkıh,[572] Ubeydullah b. Muhammed el-Havşebî ve Muhammed b. Ali Süveyd el-Müeddib'den hadis öğrenmiştir.[573] Kendisinden Ebû Nasr Muhammed b. Ahmed el-Akta' fıkıh öğrenmiş,[574] Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Hatîb el-Bağdadî ve Ebû Abdullah ed-Dâmegânî gibi âlimler hadis rivayet etmiştir.[575]

---

[564] Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. 2, s. 159; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 536.
[565] İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, c. 1, s. 477.
[566] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 322; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, c. 4, s. 179.
[567] İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, c. 1, s. 477; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 322; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, c. 4, s. 179.
[568] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 322.
[569] İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, c. 1, s. 477; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 322.
[570] Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. 4, s. 460; Ahmed b. Muhammed İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân* (nşr. İhsân Abbâs), Beyrût 1968, c. 1, s. 79; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, s. 247; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 98.
[571] Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. 4, s. 460; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, c. 1, s. 79; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 37; Cengiz Kallek, "Kudûrî", *DİA*, Ankara 2002, c. 26, s. 321.
[572] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, s. 247; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 98; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, c. 2, s. 255; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 30.
[573] Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. 4, s. 460; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ'*, c. 17, s. 575; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, s. 248.
[574] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, s. 247; Kallek, "Kudûrî", *DİA*, c. 26, s. 321.
[575] Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. 4, s. 460; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ'*, c. 17, s. 575; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, s. 248.

Kudûrî, 428/1037'de Bağdat'ta vefat etmiştir.[576]

Eserleri: *el-Muhtasar,*[577] *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî,*[578] *et-Takrîb,*[579] *Nübze min menâkıbi Ebî Hanîfe,*[580] *et-Tecrîd,*[581] *Şerhu Edebi'l-kâdî.*[582]

b. Ebû Muhammed Abdülaziz b. Ahmed el-Halvânî

Şemsüleime lakabıyla tanınan[583] Ebû Muhammed Abdülaziz b. Ahmed el-Halvânî, Buhara'nın büyük Hanefî âlimlerindendir.[584] Hayatıyla ilgili çok az bilgi bulunmaktadır. Hocaları arasında Ebû Ali Hüseyin b. Hıdır en-Nesefî,[585] Ebû Abdullah Guncâr el-Buhârî[586] ve Abdurrahmân b. Hüseyin el-Kâtib'in[587] isimleri zikredilmektedir. Şemsüleime es-Serahsî,[588] Ebü'l-Usr Ali b. Muhammed el-Pezdevî,[589] Ebü'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed el-Pezdevî[590] ve Ebü'l-Fazl Bekir b. Muhammed ez-Zerencerî[591] gibi birçok talebe yetiştirmiştir.

Kaynaklarda vefat tarihi ve yeriyle ilgili farklı görüşler bulunmaktadır.[592]

---

[576] Sem'ânî, *el-Ensâb,* c. 4, s. 460; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân,* c. 1, s. 79; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ',* c. 17, s. 575; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, s. 249; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 99; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 255; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 30.

[577] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, s. 248; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 98; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 255; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn,* c. 2, s. 1631-1634; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 30.

[578] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, s. 248; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 98; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 255; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn,* c. 2, s. 1634; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 30.

[579] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, s. 248; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 98; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 255; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn,* c. 1, s. 466.

[580] Kallek, "Kudûrî", *DİA*, c. 26, s. 322.

[581] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, s. 248; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 98; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 255; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn,* c. 1, s. 346; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 30.

[582] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 46; Kallek, "Kudûrî", *DİA*, c. 26, s. 322.

[583] Ali b. Hibetullah İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl fî ref'i'l-irtiyâb 'ani'l-mü'telif ve'l-muhtelif fi'l-esmâ' ve'l-künâ ve'l-elkâb*, (nşr. Abdurrahmân b. Yahyâ), Kahire 1993, c. 3, s. 111; Sem'ânî, *el-Ensâb,* c. 2, s. 248; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ',* c. 18, s. 177.

[584] Sem'ânî, *el-Ensâb,* c. 2, s. 248; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb,* c. 3, s. 380; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 429; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 39; Kâmil Şahin, "Halvânî", *DİA,* İstanbul 1997, c. 15, s. 383.

[585] Sem'ânî, *el-Ensâb,* c. 2, s. 248; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ',* c. 18, s. 177; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb,* c. 3, s. 380; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 429; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 95.

[586] İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl,* c. 3, s. 111; Sem'ânî, *el-Ensâb,* c. 2, s. 248; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ',* c. 18, s. 177; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb,* c. 3, s. 380; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 429; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 189.

[587] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ',* c. 18, s. 177.

[588] Sem'ânî, *el-Ensâb,* c. 2, s. 248; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ',* c. 18, s. 177; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb,* c. 3, s. 380; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 429; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 95.

[589] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ',* c. 18, s. 177.

[590] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ',* c. 18, s. 177.

[591] Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. 2, s. 248; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ',* c. 18, s. 177; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 429; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 95.

[592] Sem'ânî, Halvânî'nin Keş'te 448/1056 veya 449/1057 yılında öldüğünü ve Buhara'ya götürülerek Kelâbâz mahallesinde defnedildiğini (Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. 2, s. 248), Zehebî ise 456/1064'te Buhara'da öldüğünü kaydetmektedir (Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ',* c. 18, s. 177).

Eserleri: *Şerhu Edebi'l-kâdî,* [593] *Şerhu'l-Câmi'i'l-kebîr,* [594] *el-Mebsût,* [595] *Kitâbü'l-Kesb,*[596] *Şerhu'l-Hiyel li'l-Hassâf,*[597] *Kitâbü'n-Nafakât.*[598]

c. Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed en-Nâtıfî et-Taberî

Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed en-Nâtıfî'nin doğum tarihi ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Taberî nisbesinden Taberistan'da doğduğu veya aslen buralı olduğunu anlamak mümkündür. Kaynaklarda Ebû Hafs b. Şâhîn ve Ebû Abdullah el-Cürcânî'den rivayetlerde bulunduğundan bahsedilmektedir.[599] Öğrencileri arasında sadece Ebû Tâhir Saîd Utayk er-Râzî[600] zikredilen Nâtıfî, 446/1054 senesinde Rey'de vefat etmiştir.[601]

Eserleri: *el-Ecnâs ve'l-furûk,*[602] *Kitâbü Cümeli'l-ahkâm,*[603] *el-Vâkı'ât,*[604] *er-Ravza fi'l-fürû',*[605] *el-Hidaye fi'l-fürû',*[606] *Sevâbü'l-a'mâl.*[607]

d. Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin es-Suğdî

Şeyhulislâm ve Rüknülislâm lakaplarıyla tanınan [608] Suğdî, 398/1008'de doğdu. [609] Nisbesinden dolayı doğum yerinin, merkezinin Semerkand olduğu Soğd

---

[593] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 46; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 578.
[594] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 568; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 578.
[595] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 429; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 189; Ali el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye,* s. 226; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1580; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 95; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 578; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 39.
[596] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1452; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 578.
[597] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 695; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 578.
[598] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 1467; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 578.
[599] Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 36; Ali el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye*, s. 158; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 38.
[600] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 514.
[601] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, s. 298; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 102; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 253; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 11; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 36; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 76.
[602] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, s. 298; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 253; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 11; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 36; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 76; Ziriklî, *el-A'lâm,* c. 1, s. 213; Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifîn,* c. 1, s. 287; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 38.
[603] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 22.
[604] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, s. 298; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 102; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 253; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 36; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 76; Ziriklî, *el-A'lâm,* c. 1, s. 213; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn,* c. 1, s. 287; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 38.
[605] Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 253; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 76; Ziriklî, *el-A'lâm,* c. 1, s. 213.
[606] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 525; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 36; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 76; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn,* c. 1, s. 287.
[607] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 2040; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 76.
[608] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 567; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 209; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 121.
[609] Selâhaddîn Abdüllatîf en-Nâhî, "Suğdî", *DİA,* İstanbul 2009, c. 37, s. 474.

bölgesi olduğu düşünülebilir. Daha sonra Buhara'ya yerleşmiş[610] ve burada kadılık yapmıştır.[611] Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed el-Kefînî'den fıkıh öğrenmiş ve İbrâhim b. Selm el-Buhârî'den hadis rivayet etmiştir.[612]Kaynaklarda Şemsüleimme es-Serahsî'nin (v.483/1090) Suğdî'den *es-Siyerü'l-kebîr*'i rivayet ettiği kaydedilmektedir.[613]

Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyn es-Suğdî, 461/1068'de Buhara'da vefat etmiştir.[614]

Eserleri: *en-Nütef fi'l-fetâvâ.*[615] Suğdî'nin bu eseri günümüze ulaşmıştır. Kaynaklarda isimleri zikredilmekle birlikte günümüze ulaşmayan eserleri şunlardır: *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr,*[616] *Şerhu'l-Câmi'i'l-kebîr,*[617] *Şerhu Edebi'l-kâdî,*[618] *el-Fevâ'id.*[619]

e. Ebû Şücâ' Muhammed b. Ahmed el-Alevî

Seyyid Ebû Şücâ'[620] olarak tanınan Muhammed b. Ahmed, zamanında fetvaları muteber olan âlimlerden olup Ali b. Hüseyin es-Suğdî (v.461/1068) ve Hasan el-Mâtürîdî'nin muasırıdır.[621]

f. Seyfeddin Abdürrahîm b. Ahmed b. İsmâil el-Kermînî

Buhara ile Semerkand arasında bulunan bir köy olan Kermîniyye'ye nisbet edilmiştir.[622] Kaynaklarda hayatı hakkında çok sınırlı bilgi bulunmaktadır.

Kermînî, 467/1075'te vefat etmiştir.[623]

---

[610] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 567.
[611] Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 121; Ziriklî, *el-A'lâm,* c. 4, s. 279.
[612] Nâhî, "Suğdî", *DİA,* c. 37, s. 474.
[613] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 567; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 209.
[614] Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. 2, s. 259; *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 567; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 209.
[615] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 567; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 209; Ali el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye,* s. 241; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1925; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 691; Kavakçı, *Mâvarâ' al-Nahr İslâm Hukukçuları,* s. 46.
[616] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 567; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 209; Ali el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye*, s. 241; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1014; Kavakçı, *Mâvarâ' al-Nahr İslâm Hukukçuları,* s. 46.
[617] Ali el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye,* s. 241; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 691; Ziriklî, *el-A'lâm,* c. 4, s. 279; Kavakçı, *Mâvarâ' al-Nahr İslâm Hukukçuları,* s. 46.
[618] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 46; Kavakçı, *Mâvarâ' al-Nahr İslâm Hukukçuları,* s. 46.
[619] Nâhî, "Suğdî", *DİA,* c. 37, s. 474.
[620] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 28.
[621] Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 105.
[622] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 409; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 93.
[623] Temimî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, c. 4, s. 321.

g. Ebû Nasr Ahmed b. Mansûr el-İsbîcâbî

Mâverâünnehir'in önemli şehirlerinden biri olan İsbicâblıdır.[624] Daha sonra Semerkand'a gelmiş ve burada kadılık yapmıştır.[625] Kaynaklarda hocaları veya öğrencileri ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

İsbîcâbî, 480/1087'de vefat etmiştir.[626]

Eserleri: *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî,*[627] *Şerhu'l-Câmi'i'l-kebîr,*[628] *Şerhu Muhtasari'l-Kudûrî.*[629] Bu üç eserin yazma nüshaları bulunmaktadır. İsbîcâbî'nin günümüze ulaşmayan eserleri ise şunlardır: *Fetâva'l-İsbîcâbî,*[630] *Şerhu'l-Câmi'i's-sagîr,*[631] *Şerhu'l-Kâfî.*[632]

h. Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Pezdevî

Fahrülislâm ve Ebü'l-Usr lakaplarıyla tanınan[633] Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Pezdevî, 400/1010 yılları civarında doğdu.[634] Kaynaklarda hayatı ile ilgili sınırlı bilgi bulunan Fahrülislâm el-Pezdevî'nin Semerkand'da ders okuttuğu zikredilmektedir.[635] Şemsüleimme el-Halvânî'den (v.452/1060) fıkıh okumuştur. Öğrencileri arasında Ebü'l-Meâlî Ziyâd b. İlyâs, Alâeddin es-Semerkandî ve Ebû Saîd Abdülmecid b. İsmâil el-Herevî'nin isimleri bulunmaktadır.[636]

---

[624] Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, c. 1, s. 179.
[625] Ömer b. Muhammed en-Nesefî, *el-Kand fî zikri 'ulemâ'i Semerkand,* (nşr. Yûsuf el-Hâdî), Tahran 1999, s. 702; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn,* c. 1, s. 311.
[626] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1220, 1627; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn,* c. 1, s. 311; Kavakçı, *Mâvarâ' al-Nahr İslâm Hukukçuları,* s. 48.
[627] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, s. 335; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 127; Ali el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye,* s. 163; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn,* c. 2, s. 1627.
[628] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn,* c. 1, s. 569; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn,* c. 1, s. 312; Kavakçı, *Mâvarâ' al-Nahr İslâm Hukukçuları,* s. 48.
[629] Kavakçı, *Mâvarâ' al-Nahr İslâm Hukukçuları,* s. 48.
[630] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1220; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn,* c. 1, s. 312.
[631] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 563.
[632] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1378; Kavakçı, *Mâvarâ' al-Nahr İslâm Hukukçuları,* s. 48.
[633] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 594; Kınalızâde, *Tabakâtü'l-Hanefiyye,* c. 2, s. 99; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 205; Taşköprüzâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 164; Ali el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye,* s. 245.
[634] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ',* c. 18, s. 603; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye,* s. 124; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 693.
[635] Nesefî, *el-Kand,* s. 554; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ',* c. 18, s. 603.
[636] Sem'ânî, *el-Ensâb,* c. 1, s. 339; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 206; Murteza Bedir-Ferhat Koca, "Pezdevî, Ebü'l-Usr", *DİA,* İstanbul 2007, c. 34, s. 264.

Fahrülislâm el-Pezdevî, 482/1089'da Keş'te vefat etti.[637] Cenazesi Semerkand'a getirilip orada defnedilmiştir.[638]

Eserleri: *Usûlü'l-Pezdevî,*[639] *Ginâ'u'l-fukahâ li'l-fürû',*[640] *Şerhu'l-Câmi'i'l-kebîr,*[641] *Şerhu'l-Câmi'i's-sagîr,*[642] *Emâlî,*[643] *el-Mebsût,*[644] *Şerhu'l-Câmi'i's-sahîh,*[645] *Sîretü'l-mezheb fî sıfati'l-edeb,*[646] *Şerhu Ziyâdâti'z-Ziyâdât,*[647] *Keşfü'l-estâr fi't-tefsîr.*[648]

i. Ebû Bekir b. Muhammed el-Buhârî Hâherzâde

Mâverâünnehir'in büyük Hanefî âlimlerinden[649] Ebû Bekir b. Muhammed el-Buhârî, Kadı Ebû Sâbit Muhammed b. Ahmed el-Buhârî'nin kız kardeşinin oğlu olduğundan dolayı "kız kardeş oğlu" anlamında Hâherzâde lakabıyla meşhur olmuştur.[650] Babası Muhammed b. Hüseyin,[651] dayısı Ebû Sâbit Muhammed b. Ahmed el-Buhârî,[652] Ebü'l-Fazl Mansûr b. Nasr el-Kâgızî,[653] Ebû Nasr Ahmed b. Ali el-Hârizmî,[654] Ebû Sa'd Saîd b. Ahmed el-İsfahânî[655] gibi âlimlerden ders almıştır.

---

[637] Nesefî, *el-Kand,* s. 554; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ',* c. 18, s. 603; Kınalızâde, *Tabakâtü'l-Hanefiyye,* c. 2, s. 100; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 205.

[638] Nesefî, *el-Kand,* s. 554; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 594; Kınalızâde, *Tabakâtü'l-Hanefiyye,* c. 2, s. 100; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 205.

[639] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 595; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 206; Kınalızâde, *Tabakâtü'l-Hanefiyye,* c. 2, s. 100; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 164; Ali el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye,* s. 245; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 112-113; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 124; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 693.

[640] Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 693.

[641] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 595; Kınalızâde, *Tabakâtü'l-Hanefiyye,* c. 2, s. 100; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 206; Taşköprüzâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 164; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 568; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 124; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 693.

[642] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 595; Kınalızâde, *Tabakâtü'l-Hanefiyye,* c. 2, s. 100; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 206; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 164; Ali el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye,* s. 245; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 563; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 124; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 693.

[643] Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 693.

[644] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 595; Kınalızâde, *Tabakâtü'l-Hanefiyye,* c. 2, s. 100; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 206; Ali el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye,* s. 245; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 124; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 693.

[645] Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 693.

[646] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1016; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 693.

[647] Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 693.

[648] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1485; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 693.

[649] İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, c. 3, s. 468; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ',* c. 19, s. 14; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 142; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 163; Kavakçı, *Mâvarâ' al-Nahr İslâm Hukukçuları,* s. 53; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 42.

[650] Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. 2, s. 312; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, c. 3, s. 468; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ',* c. 19, s. 15.

[651] Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. 2, s. 312; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ',* c. 19, s. 15.

[652] Kavakçı, *Mâvarâ' al-Nahr İslâm Hukukçuları,* s. 53; Ferhat Koca, "Hâherzâde", *DİA,* İstanbul 1997, c. 15, s. 135.

[653] Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. 2, s. 312; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, c. 3, s. 468; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ',* c. 19, s. 15.

[654] Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. 2, s. 312; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ',* c. 19, s. 15.

[655] Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. 2, s. 313.

İlimdeki derinliğinden dolayı "devrin Nu'mân'ı" olarak anılmıştır.[656] Ebû Amr Osmân b. Ali el-Bîkendî, Ömer b. Muhammed en-Nesefî gibi âlimler başta olmak üzere birçok talebe yetiştirmiştir.[657]

Hâherzâde, 483/1090'da Buhara'da vefat etmiştir.[658]

Eserleri: *Şerhu Muhtasari'l-Kudûrî,*[659] *Şerhu'l-Câmi'i'l-kebîr.*[660] Bu iki eser günümüze ulaşmış olup kütüphanelerde nüshaları bulunmaktadır (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, nr. 501; Fatih, nr. 1867). Kaynaklarda Hâherzâde'ye nisbet edilmekle birlikte günümüze ulaşmayan eserleri şunlardır: *el-Mebsût,*[661] *Kitâbü'z-Zahîre,*[662] *el-Îzâh,*[663] *el-Fetâvâ,*[664] *el-Muhtasar,*[665] *et-Tecnîs,*[666] *Şerhu Edebi'l-Kâdî.*[667]

j. Ebû Bekir Muhammed b. Ebû Sehl Ahmed es-Serahsî

Şemsüleimme lakabıyla meşhur olan[668] Serahsî, Karahanlılar dönemi Hanefî âlimlerindendir.[669] Ebû Muhammed b. Abdülaziz el-Halvânî[670] başta olmak üzere Ali b. Muhammed es-Suğdî,[671] Ebû Hafs Ömer b. Mansûr el-Bezzâz[672] gibi hocalardan ilim almıştır. Ondan ilim öğrenen talebeleri arasında Mahmûd b. Abdülaziz el-Özkendî,[673]

---

[656] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ',* c. 19, s. 14.
[657] Sem'ânî, *el-Ensâb,* c. 2, s. 313; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb,* c. 3, s. 468; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ',* c. 19, s. 15; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 141.
[658] Sem'ânî, *el-Ensâb,* c. 2, s. 313; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb,* c. 3, s. 468; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ',* c. 19, s. 15; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 141.
[659] Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 76; Koca, "Hâherzâde", *DİA,* c. 15, s. 135.
[660] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 569; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 76; Koca, "Hâherzâde", *DİA,* c. 15, s. 135.
[661] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 141; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 250; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1580; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye,* s. 163; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 259; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 76; Kavakçı, *Mâvarâ' al-Nahr İslâm Hukukçuları,* s. 55.
[662] Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 250.
[663] Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 250.
[664] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1223; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 163; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 76.
[665] Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 163; Kavakçı, *Mâvarâ' al-Nahr İslâm Hukukçuları,* s. 55.
[666] Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 163; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 76; Kavakçı, *Mâvarâ' al-Nahr İslâm Hukukçuları,* s. 55.
[667] Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 76.
[668] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 78; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 234; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 165; Kınalızâde, *Tabakâtü'l-Hanefiyye,* c. 2, s. 74; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn,* c. 3, s. 52.
[669] Muhammed Hamidullah, "Serahsî", *İA,* İstanbul 1988, c. 10, s. 503; Kavakçı, *Mâvarâ' al-Nahr İslâm Hukukçuları,* s. 57.
[670] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 78; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 234; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 166; Kınâlızâde, *Tabakât*, c. 2, s. 77; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 158.
[671] Kınâlızâde, *Tabakât*, c. 2, s. 77.
[672] Kavakçı, *Mâvarâ' al-Nahr İslâm Hukukçuları,* s. 57.
[673] Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 158.

Ebû Bekir Muhammed b. İbrâhim el-Hasîrî,[674] Burhânüleimme Abdülaziz b. Ömer[675] gibi isimler bulunmaktadır. Serahsî, ömrünün sonuna doğru uzun yıllar Özkent şehrindeki hapiste kalmıştır. Onun mahkûmiyet sebebi hakkında kaynaklarda farklı bilgiler bulunmaktadır.[676] Eserlerinin büyük bir kısmını hapiste iken imlâ yoluyla yazdırmıştır. Hapis hayatından kurtulduktan sonra Özkent'ten ayrılmış ve Fergana'ya gitmiştir.[677]

Serahsî'nin vefat tarihi ile ilgili farklı bilgiler bulunmakla birlikte kaynaklarda genellikle 483/1090[678] yılı tercih edilmektedir.[679]

Eserleri: Kaynaklarda ilminden övgüyle bahsedilen Serahsî'ye ait ilim dünyasında muteber olan çok sayıda eserler bulunmaktadır: *el-Mebsût,*[680] *el-Usûl,*[681] *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr,*[682] *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî,*[683] *Şerhu'l-Câmi'i's-sagîr,*[684] *Şerhu'l-Câmi'i'l-kebîr,*[685] *Şerhu Kitâbi'l-Kesb,*[686] *Şerhu Edebi'l-kâdî,*[687] *Şerhu Ziyâdâti'z-ziyâdât,*[688] *Sıfatü eşrâti's-sâ'a.*[689]

k. Ebû Nasr Ahmed b. Abdurrahmân er-Rîgzemûnî el-Buhârî

414/1024'te Buhara'ya dört fersah uzaklıkta bulunan Rîğzemûn köyünde doğmuştur.[690] Babası Ebû Ahmed Abdurrahman b. İshak,[691] Ebû Zeyd ed-Debûsî[692] ve

---

[674] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 81; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 234; Kınâlızâde, *Tabakât,* c. 2, s. 77.
[675] Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye,* s. 158.
[676] Hamidullah, "Serahsî", *İA,* c. 10, s. 504-505.
[677] İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 235.
[678] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 112, 568; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 76.
[679] Hamidullah, "Serahsî", *İA,* c. 10, s. 503.
[680] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 81; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 234; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 165; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 76; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn,* c. 3, s. 52.
[681] İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 235; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 166; Kınâlızâde, *Tabakât,* c. 2, s. 75; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 112; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 158; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 76.
[682] İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 235; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 166; Kınâlızâde, *Tabakât,* c. 2, s. 75; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1014; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 158; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 76.
[683] İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 235; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 166; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1628.
[684] Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 561; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 76.
[685] Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 568; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 76.
[686] İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 235; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 76.
[687] Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 46; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 76.
[688] Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 963.
[689] Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1079; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 76.
[690] Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. 3, s. 113-114; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb,* c. 2, s. 48; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye,* c. 1, s. 186; Kavakçı, *Mâvarâ' al-Nahr İslâm Hukukçuları,* s. 63.
[691] Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. 3, s. 113.
[692] Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 23; Kavakçı, *Mâvarâ' al-Nahr İslâm Hukukçuları,* s. 63.

Ahmed b. Abdullah el-Hayzâhazî'den[693] ders almıştır. Kendisinden oğlu Muhammed b. Ahmed ve torunu Cemaleddin Hamid b. Muhammed fıkıh öğrenmiştir.[694] Ebû Bekir Abdurrahman b. Muhammed en-Nîsâbûrî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ebû Tevbe, Ebû Amr Osman b. Ali el-Bîkendî ve Ebü'l-Feth Ahmed b. Muhammed ondan rivayette bulunmuşlardır.[695]

Buhara'da kadılık yapan[696] Rîgzemûnî 493/1010'da vefat etmiştir.[697] *eş-Şurût* adlı eseri bulunmaktadır.[698]

l. Burhânüleimme Abdülaziz b. Ömer İbn Mâze

Sadrülmâzî lakabıyla tanınan Abdülaziz b. Ömer İbn Mâze, Sadrüssaîd Ahmed b. Abdülaziz İbn Mâze ve Sadrüşşehîd Ömer b. Abdülaziz'in babasıdır.[699] Kaynaklarda Şemsüleimme es-Serahsî'den ders aldığı kaydedilmektedir.[700] Öğrencileri arasında kendi oğullarının isimleri bilinmektedir.[701]

5. 6. Yüzyıl Âlimleri

a. İmâdüddin Ebû Bekir Muhammed b. Hasan en-Nesefî

Hayatı hakkında çok sınırlı bilgi bulunmaktadır. Şemsüleimme el-Halvânî'nin talebesidir.[702] Yûsuf b. Muhammed el-Gucdüvânî ve Ebü'l-Kâsım Meymûn b. Ali el-Meymûnî'den hadis rivayet etmiştir.[703] Ondan Ebû Ali Hüseyin b. Ali el-Lâmişî (v.522/1128), Ebû Hafs Ömer b. Ebû Bekir es-Sebgî ve Ebû Mehâmid Mahmûd b. Ahmed es-Sâgircî hadis rivayet etmiştir.[704] Semerkand'da kadılık görevinde bulunan İmâdüddin en-Nesefî 505/1112'de Buhara'da vefat etmiştir.[705]

---

[693] Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. 3, s. 113; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, s. 186; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 23.
[694] Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 23.
[695] Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. 3, s. 113; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, s. 186.
[696] İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, c. 2, s. 48; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, s. 186; Kavakçı, *Mâvarâ' al-Nahr İslâm Hukukçuları,* s. 64.
[697] Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. 3, s. 114; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, c. 2, s. 48; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, s. 186.
[698] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1046.
[699] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 437; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 98.
[700] Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 98.
[701] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 649; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 218; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 251; Ali el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye*, s. 252; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 24, 149.
[702] Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. 4, s. 318.
[703] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 189, 232.
[704] Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. 4, s. 318; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 63.
[705] Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. 4, s. 318.

b. Mahmûd b. Abdülaziz el-Mergînânî

Abdülaziz b. Abdürrezzâk el-Mergînânî'nin "el-fudalâ'i's-sitte" diye meşhur olan altı oğlundan biridir.[706] Bu kardeşlerden Zahîreddin el-Kebîr Ali b. Abdülaziz, Kıvâmüddîn el-Mu'allâ b. Abdülaziz ve Mahmûd b. Abdülaziz'in isimleri bilinmektedir.[707]

c. Zahîreddin el-Kebîr Ebü'l-Hüseyin Ali b. Abdülaziz el-Mergînânî

Ali b. Abdülaziz el-Mergînânî, yukarıda bahsedilen el-fudalâ'i's-sitteden birisidir.[708] Babası Abdülaziz b. Abdürrezzâk ve Ebû Şücâ' Muhammed b. Ahmed'den fıkıh öğrenmiştir.[709] Öğrencileri arasında oğlu Ebü'l-Mehâsin Hasan b. Ali ve Kıvâmüddin Ahmed b. Abdürreşid bulunmaktadır.[710]

Ali b. Abdülaziz el-Mergînânî, 506/1113'te vefat etmiştir.[711]

Eserleri: *Akziyetü'r-Resûl,*[712] *el-Fevâ'id.*[713]

d. Kıvâmüddîn Muallâ b. Abdülaziz el-Mergînânî

"el-Fudalâ'i's-sitte" diye meşhur olan Zahîreddin el-Kebîr Ali b. Abdülaziz ve Mahmûd b. Abdülaziz'în kardeşidir.[714] Diğer kardeşleri gibi babası Abdülaziz b. Abdürrezzâk el-Mergînânî'den ders aldığı düşünülebilir.

e. Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed en-Nesefî

Hanefî fakihi ve mütekellim Ebü'l-Muîn en-Nesefî, 438/1047'de Nesef'te doğdu.[715] Bir müddet Semerkand'da bulunan Nesefî, daha sonra Buhara'ya yerleşmiştir.[716] Kaynaklarda ders aldığı hocaları ile ilgili bilgi bulunmamaktadır.

---

[706] Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. 5, s. 260; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 446.
[707] Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. 5, s. 260; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 649, 576; c. 3, s. 446, 491.
[708] Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. 5, s. 260; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 446.
[709] Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 121.
[710] Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 121.
[711] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 576; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 137; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 694.
[712] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 137; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 695.
[713] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1298; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 695.
[714] Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. 5, s. 260; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 446, 491.
[715] Kavakçı, *Mâvarâ' al-Nahr İslâm Hukukçuları,* s. 73; Yusuf Şevki Yavuz, "Nesefî, Ebü'l-Mu'în", *DİA*, İstanbul 2006, c. 32, s. 568.
[716] Ziriklî, *el-A'lâm,* c. 7, s. 341; Kavakçı, *Mâvarâ' al-Nahr İslâm Hukukçuları,* s. 73.

Öğrencileri arasında Necmeddin en-Nesefî,[717] Mahmûd b. Ahmed es-Sâgircî,[718] Alâeddin es-Semerkandî,[719] Abdürreşid b. Ebû Hanîfe el-Velvâlicî[720] ve Ebü'l-Hasan el-Belhî[721] gibi isimler vardır.

Ebü'l-Muîn en-Nesefî, 508/1115'te vefat etmiştir.[722]

Eserleri: *Şerhu'l-Câmi'i'l-kebîr,*[723] *Tebsıratü'l-edille,*[724] *Bahru'l-kelâm,*[725] *et-Temhîd,*[726] *Menâhicü'l-eimme,*[727] *el-İfsâd li-hude'i ehli'l-ilhâd,*[728] *Îzâhu'l-mahacce fî kevni'l-akli hucce.*[729]

f. Ebü'l-Fadl Bekir b. Muhammed ez-Zerencerî

Buhara köylerinden Zerengir'e (Zerencir) nisbet edilen Şemsüleimme Ebü'l-Fadl Bekir b. Muhammed ez-Zerencerî 427/1036'da doğdu.[730] Şemsüleimme el-Halvânî ve Şemsüleimme es-Serahsî'den fıkıh okumuş,[731] Ebû Sehl Ahmed b. Ali el-Ebîverdî, Ebü'l-Kâsım Meymûn b. Ali el-Meymûnî, Ebû Abdullah İbrâhim b. Ali et-Taberî, Ebû Nasr Ahmed b. Abdullah el-Hayzâhazî (Ebû Muhammed Abdullah b. Fazl el-Hayzâhazî'nin oğlu), Ebû Amr Muhammed b. Abdülaziz el-Kantarî'den hadis rivayet etmiştir.[732] Memleketinde "Küçük Ebû Hanîfe" diye anılan, çözümü zor konularda ve fetvalarda diğer fakihlerce kendisine başvurulan[733] Şemsüleimme ez-Zerencerî, oğlu İmâdüddîn Ömer b. Bekir ez-Zerencerî (v.584/1188), Sadrüssaîd Ahmed b. Abdülaziz

---

[717] Yavuz, "Nesefî, Ebü'l-Mu'în", *DİA*, c. 32, s. 568.
[718] İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 308.
[719] Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye,* s. 216.
[720] İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 308.
[721] Kavakçı, *Mâvarâ' al-Nahr İslâm Hukukçuları,* s. 73.
[722] Nesefî, *el-Kand,* s. 806; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 308.
[723] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 570; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 216; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 487; Ziriklî, *el-A'lâm,* c. 7, s. 341; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn,* c. 3, s. 949.
[724] Nesefî, *el-Kand,* s. 806; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 308; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 216; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 487; Ziriklî, *el-A'lâm,* c. 7, s. 341; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn,* c. 3, s. 949.
[725] Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 487; Ziriklî, *el-A'lâm,* c. 7, s. 341; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn,* c. 3, s. 949.
[726] Nesefî, *el-Kand,* s. 806; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 308; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 216; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 487; Ziriklî, *el-A'lâm,* c. 7, s. 341; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn,* c. 3, s. 949.
[727] Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 487; Ziriklî, *el-A'lâm,* c. 7, s. 341; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn,* c. 3, s. 949.
[728] Yavuz, "Nesefî, Ebü'l-Mu'în", *DİA*, c. 32, s. 570.
[729] Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 487; Ziriklî, *el-A'lâm,* c. 7, s. 341; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn,* c. 3, s. 949.
[730] Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. 3, s. 148; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye,* c. 1, s. 466.
[731] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ',* c. 19, s. 416; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, s. 465; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 56.
[732] Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. 3, s. 148.
[733] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, s. 466.

İbn Mâze ve Burhâneddin Ali b. Ebû Bekir el-Mergînânî başta olmak üzere pek çok talebeye fıkıh okutmuştur.[734]

Zerencerî, 512/1118'de Buhara'da vefat etmiştir.[735]

g. Mahmûd b. Abdülaziz el-Özkendî

Ebû Bekir Muhammed b. Ebû Sehl Ahmed es-Serahsî'den ders almıştır.[736] Talebeleri arasında kendi torunu Hasan b. Mansûr el-Özkendî ve Zahîreddin Ebû Ali Hasan b. Ali b. Abdülaziz b. Abdürrezzâk el-Mergînânî bulunmaktadır.[737]

Kaynaklarda hayatı hakkında çok az bilgi bulunan Mahmûd el-Özkendî'nin ölüm tarihi ile bir bilgiye rastlanmamıştır.

Eserleri: *el-Fevâ'id fî fürû'i'l-Hanefiyye.*[738]

h. Zahîreddin Ebü'l-Mehâsin Hasan b. Ali el-Mergînânî

el-Fudalâ'i's-sitte olarak meşhur olan kardeşlerden[739] Zahîreddin el-Kebîr Ali b. Abdülaziz el-Mergînânî'nin (v.506/1113) oğludur.[740] Hocaları arasında Mahmûd b. Abdülaziz el-Özkendî ve Mes'ûd b. Hasan el-Kuşânî'nin isimleri bilinmektedir.[741] Kendisinden Kâdîhan Hasan b. Mansûr el-Özkendî ve *el-Hidâye*'nin müellifi Burhâneddin el-Mergînânî ilim öğrenmiştir.[742]

Kaynaklarda vefat tarihi ile ilgili bir bilgiye rastlanmayan Zahîreddin Ebü'l-Mehâsin Hasan b. Ali el-Mergînânî'ye ait günümüze ulaşmamayan *Kitâbü'l-Akziye*, *eş-Şurût*, *el-Fetâvâ* ve *el-Fevâid* isimli eserler bulunmaktadır.[743]

---

[734] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ',* c. 19, s. 417; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 24.
[735] Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. 3, s. 148; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, s. 466.
[736] Ali el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye*, s. 307; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 209.
[737] Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 62, 65.
[738] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1301.
[739] Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. 5, s. 260; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 446.
[740] Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 121.
[741] Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 62.
[742] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 466; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 62.
[743] Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 62.

i. Ebû İshak Rükneddin İbrâhim b. İsmâil ez-Zâhid es-Saffâr

İbrâhim b. İsmâil ez-Zâhid es-Saffâr, 460/1068 yılı civarında Buhara'da doğdu.[744] Babasından fıkıh öğrendi.[745] Hocaları arasında Ebû Hafs Ömer b. Mansûr el-Bezzâz,[746] Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed el-Mervezî,[747] Ebû Muhammed Abdülaziz b. Müstakar el-Kermînî[748] ve Ebû Yakûb Yûsuf b. Mansûr es-Seyyârî'nin[749] isimleri zikredilmektedir. Başta Kâdîhan olmak üzere pek çok talebe yetiştiren[750] Saffâr, 534/1139'da Buhara'da vefat etmiştir.[751]

Eserleri: *Tahlîsu'z-Zâhid*,[752] *Telhîsü'l-edille li-kavâ'idi't-tevhîd,*[753] *Kitâbü's-Sünne ve'l-cemâ'a,*[754] *Sakkü'l-cenne.*[755]

j. Hüsameddin Ömer b. Abdülaziz el-Buhârî

Hüsameddin ve Sadrüşşehîd lakaplarıyla tanınan[756] Ömer b. Abdülaziz el-Buhârî, Hanefî fukahasının önde gelen temsilcileri olan Burhan ailesine mensuptur.[757] Karahanlılar devrinin önemli Hanefî fıkıh âlimlerindendir. 483/1090'da doğmuştur.[758] Babası Abdülaziz b. Ömer'den fıkıh öğrenen[759] Sadrüşşehîd'in hocaları olarak Ali b. Muhammed b. Hizâm, Ebû Sa'd İbnü't-Tuyûrî ve Ebû Tâlib b. Yûsuf'un isimleri zikredilmektedir.[760] Kendisinden *el-Muhît* adlı eserin müellifi Radıyyüddin Muhammed

---

[744] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, s. 74; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 9.
[745] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, s. 74; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye,* c. 1, s. 213.
[746] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ',* c. 21, s. 92; *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, s. 74.
[747] İlyas Üzüm, "Saffâr, Ebû İshâk", *DİA,* İstanbul 2008, c. 35, s. 462.
[748] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ',* c. 21, s. 92.
[749] Üzüm, "Saffâr, Ebû İshâk", *DİA,* c. 35, s. 462.
[750] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, s. 74; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye,* c. 1, s. 214; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 7.
[751] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, s. 74; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye,* c. 1, s. 214.
[752] Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 9; a.mlf., *Îzâhü'l-meknûn*, c. 1, s. 270.
[753] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 472; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, c. 1, s. 9; Ziriklî, *el-A'lâm,* c. 1, s. 32.
[754] Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 9; Ziriklî, *el-A'lâm,* c. 1, s. 32.
[755] Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 9.
[756] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 649; Ali el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye*, s 252; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 149; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, c. 2, s. 562.
[757] Ahmet Özel, "Sadrüşşehid", *DİA,* İstanbul 2008, c. 35, s. 425.
[758] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 650; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 218; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 251; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 149.
[759] İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 218; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 251; Ali el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye*, s. 252; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 149.
[760] Özel, "Sadrüşşehid", *DİA,* c. 35, s. 426.

b. Muhammed es-Serahsî, Burhaneddin el-Merginânî ve Abdülkerim b. Muhammed es-Sem'ânî ilim öğrenmiştir.[761]

Ömer b. Abdülaziz el-Buhârî, 536/1141 yılında şehit edilmiştir.[762]

Eserleri: Sadrüşşehid'in günümüze kadar ulaşan eserleri şunlardır: *Şerhu Edebi'l-kâdî,*[763] *Şerhu Kitâbi'n-Nafakât,*[764] *el-Câmi'u's-sagîr,*[765] *Kitâbü't-Tezkiyye,*[766] *Şerhu'l-Câmi'i's-sagîr,*[767] *Şerhu'l-Câmi'i'l-kebîr,*[768] *'Umdetü'l-müftî ve'l-müsteftî,*[769] *Usûlü'l-fıkh,*[770] *el-Fetâva's-suğrâ,*[771] *el-Fetâva'l-kübrâ,*[772] *el-Vâkı'ât,*[773] *Kitâbü't-Terâvîh,*[774] *Kitâbü Mesâ'ili'ş-şuyû',*[775] *Kitâbü'l-Hitân,*[776] *Kitâbü Tabhi'l-asîr,*[777] *Zelletü'l-kârî.*[778] Kaynaklarda Sadrüşşehîd'e ait olduğundan bahsedilmekte olup nüshası bulunmayan eserler şunlardır: *el-Mebsût, el-Müntekâ.*[779]

---

[761] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 650; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 218; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 251; Ali el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye,* s. 252; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 149; Kavakçı, *Mâvarâ' al-Nahr İslâm Hukukçuları,* s. 85; Özel, "Sadrüşşehid", *DİA,* c. 35, s. 426.

[762] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 650; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 218; Ali el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye,* s. 252; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 149.

[763] Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 251; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 149; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 783; Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifîn,* c. 2, s. 562; Kavakçı, *Mâvarâ' al-Nahr İslâm Hukukçuları,* s. 86.

[764] Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 783; Kavakçı, *Mâvarâ' al-Nahr İslâm Hukukçuları,* s. 86.

[765] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 649; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 218; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 251; Ali el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye,* s. 252; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 783; Kavakçı, *Mâvarâ' al-Nahr İslâm Hukukçuları,* s. 86.

[766] Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 783; Kavakçı, *Mâvarâ' al-Nahr İslâm Hukukçuları,* s. 86.

[767] Ali el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye,* s. 252; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 149; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 783; Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifîn,* c. 2, s. 562.

[768] Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 783; Kavakçı, *Mâvarâ' al-Nahr İslâm Hukukçuları,* s. 86.

[769] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1169; Bağdâdî, *İzâhu'l-meknûn*, c. 2, s. 124; a.mlf., *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 783; Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifîn,* c. 2, s. 562; Kavakçı, *Mâvarâ' al-Nahr İslâm Hukukçuları,* s. 86.

[770] Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 783; Kavakçı, *Mâvarâ' al-Nahr İslâm Hukukçuları,* s. 86.

[771] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 649; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 218; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 251; Ali el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye,* s. 252; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 149; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1224; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 783; Kavakçı, *Mâvarâ' al-Nahr İslâm Hukukçuları,* s. 86.

[772] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 649; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 218; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 251; Ali el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye,* s. 252; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 149; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1228; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 783; Kavakçı, *Mâvarâ' al-Nahr İslâm Hukukçuları,* s. 86.

[773] Ali el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye,* s. 252; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 149; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 783; Kavakçı, *Mâvarâ' al-Nahr İslâm Hukukçuları,* s. 87.

[774] Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 783; Kavakçı, *Mâvarâ' al-Nahr İslâm Hukukçuları,* s. 87.

[775] Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 783; Kavakçı, *Mâvarâ' al-Nahr İslâm Hukukçuları,* s. 86.

[776] Kavakçı, *Mâvarâ' al-Nahr İslâm Hukukçuları,* s. 86.

[777] Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 783; Özel, "Sadrüşşehid", *DİA,* c. 35, s. 426.

[778] Özel, "Sadrüşşehid", *DİA,* c. 35, s. 426.

[779] İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 218; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 251; Ali el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye,* s. 252; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 149; Kavakçı, *Mâvarâ' al-Nahr İslâm Hukukçuları,* s. 87.

k. Ebû Hafs Necmeddin Ömer b. Muhammed en-Nesefî

Hanefî fakihi Ebû Hafs Necmeddin Ömer b. Muhammed en-Nesefî, 461/1068 yılında Nesef'te doğmuştur.[780] Daha sonra Semerkand'a yerleşmiştir.[781] Ömer en-Nesefî'nin hocaları arasında Ebû Muhammed İsmâil b. Muhammed en-Nûhî,[782] Ebû Muhammed Hasan b. Muhammed es-Semerkandî,[783] Ebü'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed el-Pezdevî,[784] Ebû Ali Hasan b. Abdülmelik en-Nesefî,[785] Cemâleddin Hâmid b. Muhammed er-Riğadmûnî,[786] Abdullah b. Ali en-Nesefî,[787] Ebü'l-Muîn en-Nesefî,[788] Ali b. Hasan el-Mâturîdî,[789] Ömer b. Muhammed el-Buhârî[790] gibi isimler bulunmaktadır. Kaleme aldığı eserlerden de anlaşılacağı üzere çeşitli ilim dallarında kendini gösteren Nesefî pek çok öğrenci yetiştirmiştir. *el-Hidâye* müellifi Burhaneddin el-Mergînânî[791] başta olmak üzere Ömer b. Muhammed el-Akîlî,[792] Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Belhî[793] ve oğlu Ebü'l-Leys Ahmed b. Ömer[794] onun öğrencileri arasında zikredilmektedir.

Ebû Hafs Necmeddin en-Nesefî, 537/1142'de Semerkand'da vefat etmiştir.[795]

Eserleri: Kaynaklarda Nesefî'nin yüz civarında eseri olduğundan bahsedilmekte olup[796] bazıları şunlardır: *Fetâva'n-Nesefiyye,*[797] *'Akâ'idü'n-Nesefî,*[798]

---

[780] Abdülkerim b. Muhammed es-Sem'ânî, *el-Müntehab min mu'cemi şüyûhi Ebî Sa'd es-Sem'ânî* (nşr. Muvaffak b. Abdullah), Riyad 1417/1996, c. 2, s. 1181; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 220; Celâleddin Abdurrahmân b. Ebû Bekir es-Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn* (thk. Ali Muhammed Ömer), Kahire, 1976, s. 88; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 150; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 783.

[781] Sem'ânî, *el-Müntehab,* c. 2, s. 1180.

[782] Sem'ânî, *el-Müntehab,* c. 2, s. 1180; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ',* c. 20, s. 127; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 658; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb,* c. 6, s. 189.

[783] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ',* c. 20, s. 127.

[784] Sem'ânî, *el-Müntehab,* c. 2, s. 1180; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ',* c. 20, s. 127; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 658; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye,* s. 149.

[785] Sem'ânî, *el-Müntehab,* c. 2, s. 1180; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ',* c. 20, s. 127; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 658.

[786] Ayşe Hümeyra Aslantürk, "Nesefî, Necmeddin", *DİA,* İstanbul 2006, c. 32, s. 571.

[787] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ',* c. 20, s. 127.

[788] Yusuf Şevki Yavuz, "Nesefî, Ebü'l-Muîn", *DİA,* İstanbul 2006, c. 32, s. 569; Aslantürk, "Nesefî, Necmeddin", *DİA,* c. 32, s. 571.

[789] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ',* c. 20, s. 127.

[790] Ali el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye*, s. 253.

[791] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 660; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 150.

[792] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 658.

[793] Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 150.

[794] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 660; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 150.

[795] Sem'ânî, *el-Müntehab,* c. 2, s. 1181; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 658; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 220; Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, s. 88; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 150.

[796] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ',* c. 20, s. 126; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 150.

[797] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1230; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 47.

[798] Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* I, 783; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn,* c. 2, s. 571; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 47.

Tuhfetü'l-mülûk,[799] *Şerhu Medâri'l-usûl,*[800] *Zelletü'l-kârî,*[801] *Matla'u'n-nücûm ve mecma'u'l-ulûm,*[802] *Risâle fî beyâni mezâhibi't-tasavvuf,*[803] *el-Yevâkît fi'l-mevâkît,*[804] *Kala'idü'l-fevâ'id fî şerhi Kaydi'l-evâbid,*[805] *Minhâcü'd-dirâye,*[806] *Nazmü'l-Câmi'i's-sagîr,*[807] *el-Kand fî zikri 'ulemâ'i Semerkand,*[808] *Tılbetü't-talebe,*[809] *Ta'dâdü şüyûhi Ömer,*[810] *Tatvîlü'l-esfâr li tahsîli'l-ahbâr,*[811] *Manzûmetü'n-Nesefiyye,*[812] *el-Ekmelü'l-atvel,*[813] *el-Hasrü'l-mesâ'il ve kasrü'd-delâ'il,*[814] *el- Hasâ'il fi'l-fürû',*[815] *et-Teysîr fi't-tefsîr,*[816] *Târîhu Buhârâ,*[817] *el-Hasâ'il fi'l-mesâ'il,*[818] *el-Cümelü'l-me'sûre.*[819]

l. Abdurrahman b. Muhammed b. Emîrveyh el-Kirmânî

Hanefî fakihi Kirmânî, 457/1065'te günümüzde İran sınırları içinde bulunan Kirmân'da doğdu.[820] Rükneddin ve Rüknülislâm lakaplarıyla tanınmıştır.[821] İlim tahsilini önce Kirman'da babasından yapmıştır.[822] Daha sonra Merv şehrine yerleşerek

---

[799] Aslantürk, "Nesefî, Necmeddin", *DİA,* c. 32, s. 572.
[800] Kavakçı, *Mâvarâ' al-Nahr İslâm Hukukçuları,* s. 92; Aslantürk, "Nesefî, Necmeddin", *DİA,* c. 32, s. 572.
[801] Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn,* c. 2, s. 571.
[802] Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 783.
[803] Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn,* c. 2, s. 571.
[804] Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 783.
[805] Kavakçı, *Mâvarâ' al-Nahr İslâm Hukukçuları,* s. 92; Aslantürk, "Nesefî, Necmeddin", *DİA,* c. 32, s. 572.
[806] Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 783.
[807] Sem'ânî, *el-Müntehab,* c. 2, s. 1180; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ',* c. 20, s. 126; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 220; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb,* c. 6, s. 189; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn,* c. 1, s. 564; Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn,* s. 88; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 1, s. 123; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye,* s. 150; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 783; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn,* c. 2, s. 571.
[808] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ',* c. 20, s. 126; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 220; Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn,* s. 88; Taşköprîzâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 1, s. 124; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 150; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 783.
[809] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 659; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 219; Taşköprîzâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 1, s. 123; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye,* s. 150; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn,* c. 2, s. 571.
[810] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye,* c. 2, s. 660; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn,* c. 1, s. 418; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 150; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 783.
[811] İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 220; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb,* c. 6, s. 189; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn,* c. 1, s. 415; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 783.
[812] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 659; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 220; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye,* s. 150; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn,* c. 2, s. 571.
[813] Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 783.
[814] İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 220; Kavakçı, *Mâvarâ' al-Nahr İslâm Hukukçuları,* s. 92.
[815] Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 783; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 47.
[816] İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 220; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn,* c. 1, s. 519; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 150.
[817] Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 150; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 783.
[818] Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 783; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn,* c. 2, s. 571.
[819] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 602; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 783.
[820] Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. 5, s. 56; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 388; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 184; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye,* c. 4, s. 303; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb,* c. 3, s. 91; Kınalızâde, *Tabakâtü'l-Hanefiyye,* c. 2, s. 156; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 91; Kâmil Yaşaroğlu, "Kirmânî, Abdurrahman b. Muhammed", *DİA,* Ankara 2002, c. 26, s. 65.
[821] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 389; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 184; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye,* c. 4, s. 303; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 91.
[822] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 389.

burada fıkıh öğrenmiştir.[823] Kaynaklarda Kirmânî'nin hocaları olarak babası Muhammed b. Emîrveyh, Muhammed b. Hüseyin el-Ersâbendî ve Ubeydullah b. Muhammed el-Hişâmî kaydedilmektedir.[824] Ondan Abdülkerim b. Muhammed es-Sem'ânî,[825] Abdülgafûr b. Lokmân el-Kerderî,[826] Ömer b. Abdülkerim el-Buhârî[827] gibi âlimler ilim öğrenmiştir.

Fıkıh ilmindeki derinliğinden dolayı Horasan müftüsü ve Horasan bölgesinde Hanefî âlimlerinin imamı olarak meşhur olan[828] Kirmânî, 543/1149 senesinde Merv'de vefat etmiştir.[829]

Eserleri: *et-Tecrîdü'r-rüknî fi'l-fürû',*[830] *Şerhu'l-Câmi'i'l-kebîr,*[831] *el-Îzâh,*[832] *el-Fetâvâ.*[833] Bu dört eser günümüze ulaşmıştır. Kaynaklarda zikredilmekle birlikte günümüze ulaşmayan eserleri ise şunlardır: *İşârâtü'l-esrâr,*[834] *en-Nüket ale'l-Câmi'i's-sağîr,*[835] *Kitâbü'l-hayz.*[836]

---

[823] Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. 5, s. 56; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 389; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 184; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye,* c. 4, s. 304; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye,* s. 91

[824] Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. 5, s. 56; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ',* c. 20, s. 405; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb,* c. 3, s. 91; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye,* c. 4, s. 304; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye,* c. 2, s. 388; Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn,* s. 64.

[825] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ',* c. 20, s. 405; Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn,* s. 64.

[826] Ali el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye,* s. 223; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye,* s. 91.

[827] Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye,* s. 91

[828] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ',* c. 20, s. 405; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 388; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 257; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye,* c. 4, s. 302.

[829] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ',* c. 20, s. 405; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 388; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 184; Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn,* s. 64; Kınalızâde, *Tabakâtü'l-Hanefiyye,* c. 2, s. 156; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye,* c. 4, s. 304; Ali el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye,* s. 223; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye,* s. 91; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 519. Sem'ânî ve İbnü'l-Esîr, Kirmânî'nin vefat tarihini 544 olarak vermektedirler. bkz. Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. 5, s. 56; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb,* c. 3, s. 91.

[830] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 388; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 184; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 257; Kınalızâde, *Tabakâtü'l-Hanefiyye,* c. 2, s. 156; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye,* c. 4, s. 304; Ali el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye,* s. 223; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 345; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye,* s. 91; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 519; Ziriklî, *el-A'lâm,* c. 3, s. 327; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn,* c. 2, s. 109.

[831] Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 257; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 563; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 519; Ziriklî, *el-A'lâm,* c. 3, s. 327; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn,* c. 2, s. 109.

[832] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 388; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 184; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 257; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye,* c. 4, s. 304; Kınalızâde, *Tabakâtü'l-Hanefiyye,* c. 2, s. 156; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 211; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 91; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 519; Ziriklî, *el-A'lâm,* c. 3, s. 327; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn,* c. 2, s. 109.

[833] Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 257; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1224; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye,* s. 91; Ziriklî, *el-A'lâm,* c. 3, s. 327; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn,* c. 2, s. 109.

[834] İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 184; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 91; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 519; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn,* c. 2, s. 109.

[835] İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 184

[836] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1414; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 519;

m. Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Yûsuf es-Semerkandî

Ebü'l-Kâsım Nâsıreddin Muhammed b. Yûsuf es-Semerkandî'nin doğum tarihi ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. *el-Mültekat fi'l-fetâva'l-Hanefiyye* isimli eserinde Kâdîhan lakabıyla tanınan Hasan b. Mansûr'un dedesi Mahmûd b. Abdülaziz el-Özkendî'nin kendisinin hocası olduğundan bahsetmektedir.[837]

Muhammed b. Yûsuf, 556/1161'de Semerkand'da vefat etmiştir.[838]

Eserleri: *el-Câmi'u'l-kebîr fi'l-fetâvâ,*[839] *el-Mültekat fi'l-fetâva'l-Hanefiyye,*[840] *el-Fıkhü'n-nâfi'.*[841] Bu üç eser günümüze ulaşmıştır. Kaynaklarda Muhammed b. Yûsuf es-Semerkandî'ye ait olduğundan bahsedilmekle birlikte günümüze ulaşmayan eserleri ise şunlardır: *el-Kânûn fi'l-fürû'i'l-Hanefiyye,* [842] *Mesâbihu's-sübül fî fürû'i'l-Hanefiyye,*[843] *el-Menşûr fî fürû'i'l-Hanefiyye,*[844] *el-İhkâk,*[845] *Fethu'l-galak fi't-tevhîd,*[846] *Halâsu'l-müftî fi'l-fürû',*[847] *Riyâzu'l-ahlâk,*[848] *Bülûgu'l-erab min tahkîki isti'ârâti'l-'arab,*[849] *Mebsûtu'l-İmâm.*[850]

n. Ahmed b. Abdülaziz İbn Mâze

Kaynaklarda Sadrüssaîd lakabıyla anılan[851] Ahmed b. Abdülaziz İbn Mâze, Sadrüşşehîd Ömer b. Abdülaziz'in (v.536/1141) kardeşidir.[852] Babası Burhânüleimme Abdülaziz b. Ömer ve Şemsüleimme Bekir b. Muhammed ez-Zerencerî'den ilim almıştır.[853] Öğrencileri arasında kendi oğlu *el-Muhîtu'l-Burhânî* müellifi Burhânüşşerîa

---

[837] Muhammed b. Yûsuf es-Semerkandî, *el-Mültekat fi'l-fetâva'l-Hanefiyye* (nşr. Mahmûd Nassâr, Seyyid Yûsuf Ahmed), Beyrût 2000, s. 454.
[838] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 409; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 565, 571; c. 2, s. 1813; Bağdadî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 94; Kavakçı, *Mâvarâ' al-Nahr İslâm Hukukçuları,* s. 149.
[839] Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 94; Ziriklî, *el-A'lâm,* c. 7, s. 149; Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifîn,* c. 3, s. 789.
[840] Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1813; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 94; Ziriklî, *el-A'lâm,* c. 7, s. 149; Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifîn,* c. 3, s. 789.
[841] Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 94; Ziriklî, *el-A'lâm,* c. 7, s. 149; Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifîn,* c. 3, s. 789.
[842] Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 94.
[843] Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 94; Ziriklî, *el-A'lâm,* c. 7, s. 149.
[844] Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 94.
[845] Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 94.
[846] Bağdâdî, *Îzâhu'l-meknûn*, c. 2, s. 161; a.mlf., *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 94.
[847] Bağdadî, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, c. 2, s. 94.
[848] Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 94; Ziriklî, *el-A'lâm,* c. 7, s. 149; Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifîn,* c. 3, s. 789.
[849] Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 94; Ziriklî, *el-A'lâm,* c. 7, s. 149; Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifîn,* c. 3, s. 789.
[850] Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1580.
[851] Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 24.
[852] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, s. 190; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, c. 1, s. 439.
[853] Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 24.

Mahmûd b. Ahmed el-Buhârî (v.616/1219) ve *el-Hidaye* müellifi Burhâneddin Ali b. Ebû Bekir el-Mergînânî'nin (v.593/1197) isimleri zikredilmektedir.[854]

6. Yaşadıkları Dönemi Tespit Edemediğimiz Âlimler

a. Ebû Âsım Muhammed b. Ahmed el-Âmirî

Ebû Âsım Muhammed b. Ahmed el-Âmirî, zamanında Dimaşk'te kadılık yapmıştır.[855] Kaynaklarda otuz ciltlik *el-Mebsût* isimli eserinden bahsedilmektedir.[856]

b. Abdülvâhid eş-Şehîd eş-Şeybânî

eş-Şehîd lakabıyla tanınan[857] Abdülvâhid eş-Şeybânî, Mâverâünnehir'in büyük fakihlerindendir.[858]

c. Ebû Nasr ed-Debûsî

Kaynaklarda büyük bir âlim olduğundan bahsedilen[859] Ebû Nasr ed-Debûsî'nin asıl adı, öğrenimi ve hayatı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Nisbesinden Semerkand ile Buhara arasında bulunan Soğd'a bağlı bir belde olan[860] Debûsiyeli olduğu anlaşılmaktadır.

Kâtib Çelebî, Ebû Nasr ed-Debûsî'ye ait *eş-Şurût* isimli eserden bahsetmektedir.[861]

d. Ebû Bekir Abdullah b. Ali el-Belhî

Kaynaklarda el-Fakîh lakabıyla sadece ismi zikredilen bu şahıs hakkında herhangi bir bilgi verilmemektedir.[862]

---

[854] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, s. 190; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, c. 1, s. 439; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 24.
[855] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 4, s. 58; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 160.
[856] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 4, s. 58; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 160.
[857] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 492.
[858] Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 113.
[859] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 4, s. 94; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 221.
[860] Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. 2, s. 454.
[861] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1046.
[862] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 313; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, c. 4, s. 172.

e. Ebû Bekir b. Tarhân

Tespit edilebildiği kadarıyla tabakat kitaplarından sadece Buhara'da defnedildiğine dair bir bilgiye ulaşılmıştır.[863] Bazı fıkıh ilmine dair eserlerde Ebû Bekir b. Tarhân'ın bazı görüşlerine rastlanmaktadır.[864]

f. el-Fadlî

Sirâceddin el-Ûşî'nin *el-Fetâva's-Sirâciyye*'de hangi Fadlî'ye atıfta bulunduğunu tespit edemedik. Çünkü kaynaklarda Fadlî nisbesiyle Ebû Bekir Muhammed b. Fazl el-Buhârî el-Fadlî (v.381/991) başta olmak üzere bu şahsın soyundan gelen diğer âlimler de zikredilmektedir. Bunlar:

Ebû Amr Osman b. İbrâhim el-Fadlî (v.508/1115).[865]

el-Kâdî Ebû Muhammed Abdülaziz b. Osman el-Buhârî el-Fadlî (v.515/1121).[866]

Ebû Bekir Muhammed b. Muhammed el-Buhârî el-Fadlî (v.549/1154).[867]

Ûşî, künye veya lakap kullanmadan sadece el-Fadlî diye bahsettiğinden dolayı bunlardan hangisinin kastedildiğini anlamak zorlaşmaktadır.[868]

7. Kaynaklarda Bilgi Bulamadığımız Âlimler

el-Fetâva's-Sirâciyye'de atıfta bulunulmakla beraber kaynaklarda haklarında bilgiye ulaşamadığımız âlimler şunlardır:

a. Hasan b. Muhammed el-Mâtürîdî
b. Minhâcüleimme es-Semerkandî
c. Ebü'l-Kâsım el-Âmmî
d. Ebû Bekir b. Sa'd en-Nîsâbûrî

---

[863] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 377.
[864] Burhâneddin Mahmûd b. Ahmed el-Buhârî, *el-Muhîtu'l-Burhânî fi'l-fıkhi'n-Nu'mânî* (thk. Abdülkerim Sâmî el-Hucendî), Beyrut 1424/2004, c. 1, s. 97.
[865] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 515-516; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 363; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 44.
[866] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 431-433; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 190-191.
[867] Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. 4, s. 390; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 341-342.
[868] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 215, 303, 346, 545.

e. Ebü'l-Kâsım el-Hakîm

Görüldüğü üzere Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*'de meseleler ile ilgili görüşleri aktarırken eser ismini zikretmekten ziyade atıfta bulunduğu âlimlerin isimlerini vermiştir. Eserde fıkıh ilmine vâkıf olma yönüyle tanınan Sahabîler başta olmak üzere tâbiîn fakihleri, bazı diğer mezhep imamları ve Hanefî mezhebi âlimlerinin görüşlerine temas edilmiş ve nakillerde bulunulmuştur. Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'in isimlerine en sık rastlanmaktadır. Bunların dışında müellifin en çok Sadrüşşehîd Ömer b. Abdülaziz el-Buhârî'nin (v.536/1141), Ebû Bekir Muhammed b. Ebû Sehl Ahmed b. Serahsî (v.483/1090) ve Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed es-Semerkandî'nin (v.373/983) görüşlerine başvurduğunu görmek mümkündür. Kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamakla birlikte, *el-Fetâva's-Sirâciyye*'de en çok Sadrüşşehîd'in ismine rastlanması, görüşlerine başvurulması ve tercih edilmesi, onun Sirâceddin el-Ûşî'nin hocası olabileceğini akıllara getirmektedir.

Ayrıca nispet edildikleri veya yaşadıkları yerlere bakıldığında genellikle Mâverâünnehirli âlimlerin isimlerine rastlanır. İleriki bölümlerde de görüleceği üzere örf, mekân ve zaman şartlarına göre değişebilecek hükümlerde bu âlimlerin görüşleri tercih edilmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EL-FETÂVA'S-SİRÂCİYYE'NİN MUHTEVASI VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu bölüm üç kısım şeklinde ele alınacaktır. İlk kısımda *el-Fetâva's-Sirâciyye'*nin muhtevasına yönelik bir tanıtım yapılacak, eserin tasnifi, dili ve uslûbü üzerinde durulacaktır. Ayrıca Sirâceddin el-Ûşî'nin eserinde zikrettiği hem mezhep içi hem de mezhepler arası görüş ayrılıkları incelenecektir. İkinci kısımda *el-Fetâva's-Sirâciyye'*nin fıkıh usulü açısından, üçüncü kısımda ise nevâzil açısından tahlili yapılmaya çalışılacaktır.

I. *EL-FETÂVA'S-SİRÂCİYYE*'NİN MUHTEVASI

A. *EL-FETÂVA'S-SİRÂCİYYE*'NİN TASNİFİ

Gerek fıkıh ilmine gerekse diğer ilimlere dair eserler genellikle *kitâb*, *bâb* ve *fasıl* olarak üst-alt konu başlıkları altında yerleştirilerek tasnif edilmiştir. Kitâb sözcüğünün başka birçok anlamı bulunmakla birlikte burada bir eserin aynı cinsten olan belirli meselelerine delalet eden bilgilerin toplamı, eserin ana konusu, bölümü anlamına gelir.[869] Bâb ise bir eserin bir bölümünün altında toplanan ve aynı cinsten olan bölümleri anlamındadır.[870] Fasıl, bir bâbın altında bulunan ve aynı sınıftan olan meselelerin toplamıdır.[871]

el-Fetâva's-Sirâciyye tek ciltten ibarettir. Klasik fıkıh eserlerinde olduğu gibi konular *kitâb* adı verilen bölümler ile bunların altında *bâb* ve *fasıl* denilen diğer alt başlıklarda ele alınmakta olup toplam 57 kitâb, 408 bâb ve bu bâbların bazılarının altında bulunan 37 fasıldan oluşmaktadır. Eserin başında kısa bir mukaddime bulunmakta,[872] ardından da tahâretten ferâize kadar fürûun bütün konuları ele

[869] Muhammed A'lâ b. Ali et-Tehânevî, *Keşşâfû ıstılâhâti'l-fünûn ve'l-'ulûm* (thk. Ali Dahruc), Beyrut 1996, c. 2, s. 1359; Nebi Bozkurt, "Kitap", *DİA*, İstanbul 2002, c. 26, s. 120. Erken dönem âlimleri ve eserleri hakkında bilgi veren bazı kaynaklarda bazı müelliflere epeyce sayıda kitap atfedildiği görülür. Meselâ, İbnü'n-Nedîm, Ebû Yûsuf'a ait *Kitâbu's-Salât*, *Kitâbü'z-Zekât*, *Kitâbu's-Savm* başta olmak üzere ondan fazla kitap zikretmektedir. Aynı şekilde Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'ye sayısı elliden fazla kitap atfedilmektedir. (Ebû Yûsuf ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'ye atfedilen kitapların listesi için bkz. İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 206-208). Ancak *el-Fihrist'*te zikredilen bu kitaplar müstakil bir eser olmayıp bir eserin içinde bulunan kitâblar (bölüm) olmalıdır.

[870] Bâb kelimesinin diğer sözlük ve terim anlamları ile ilgili olarak bkz. Tehânevî, *Keşşâf,* c. 1, s. 305

[871] Tehânevî, *Keşşâf,* c. 2, s. 1275.

[872] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 24.

alınmaktadır. Her kitâbın ve bâbın müstakil bir adı bulunmaktadır. Aynı bâb içinde yer almakla birlikte içerik itibariyle farklılık taşıyan konular için fasıllar açılmıştır. Bazı kitâblarda bâblar bulunmamakta olup ilgili konu doğrudan anlatılmış,[873] bazı kitâblar ise bâblar yerine fasıllara ayrılmıştır.[874]

Kitâbu't-tahâre:[875] 12 bâb ve 1 fasıldan oluşan bu bölümde tüm temizlik konuları işlenmektedir. Genel olarak abdest, gusül, su kapları, kuyular, artıklar, necasetler, mesh, teyemmüm, hayız ve nifas[876] konularını içermektedir.

Kitâbu's-salât:[877] 32 bâb ve 1 fasıldan oluşan bu bölümde ezan, namaz vakitleri, namazın rükün ve şartları, namazda mekruh olan fiiller, namazı bozan durumlar, binek üzerinde namaz, sehiv ve tilavet secdeleri, cemaatle namaz, imamlık ve imama uyma, namazların kazası, cuma namazı, bayram namazları,[878] teşrik tekbirleri, yolculuk ve yolcunun namazı, hastaların namazı, nafile namazlar, okuyuşta hata yapmak (zelletü'l-kârî) ve namazla ilgili çeşitli meseleler anlatılmıştır.

Kitâbü'l-cenâiz:[879] Bu bölüm, ölüyü yıkama, kefenleme, taşıma, cenaze namazı ve defin bâbları olmak üzere 5 bâbdan oluşmaktadır.

Kitâbü'z-zekât:[880] Bu bölümde zekâtın farz oluşu, hayvanların zekâtı,[881] alacakların zekâtı, zekât yükümlülüğünün düşmesi, zekâtta niyet, öşür, harâc, maden ve define, zekâtın verileceği yerleri ve fitre sadakası konuları 11 bâb ve 5 fasılda ele alınmıştır.

Kitâbu's-savm:[882] Oruca niyet, orucu bozan durumlar, orucu bozmayı mümkün kılan zaruret halleri, oruçlu için mekruh olan fiiller, oruç tutmanın yasak

---

[873] Kitâbü'l-lakît, Kitâbü'l-lukata, Kitâbü cu'li'l-âbik, Kitâbü'l-mefkûd, Kitâbü's-sarf, Kitâbü'l-havâle, Kitâbü'l-eşribe, Kitâbü'l-hünsâ.
[874] Kitâbü'l-vedî'a, Kitâbü'l-'âriye, Kitâbü'l-hiyel ve'l-mehâric, Kitâbü edebi'l-müftî ve't-tenbîh 'ale'l-cevâb.
[875] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 25-52.
[876] Bu bâbın altında 1 fasıl bulunmaktadır.
[877] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 53-127.
[878] Bu bâbın altında 1 fasıl bulunmaktadır.
[879] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 128-136.
[880] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 137-159.
[881] Bu bâb, develerin zekâtı, ineklerin zekâtı, koyunların zekâtı, atların zekâtı ve hayvan yavrularının zekâtı olmak üzere 5 fasıldan oluşmaktadır.
[882] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 160-173.

olduğu günler, orucun kazası ve kefâreti, ramazan hilâlinin görülmesinde şahitlik ve i'tikâf konularının ele alındığı bu bölüm, 10 bâbdan oluşmaktadır.

Kitâbü'l-hac:[883] 14 bâbdan oluşan bu bölümde haccın farz oluşu, ihram, hac fiillerinin tertibi, hacda vekâlet, mîkât sınırlarını ihramsız geçme durumları, saç tıraşı ve tırnak kesme, koku sürünme, cinsel ilişkide bulunma, hacdan engellenme (ihsâr), tavâf, vakfe ve hacla ilgili çeşitli meseleler anlatılmıştır.

Kitâbü'n-nikâh: [884] Evlilik akdinin yapılışı, evlenme engelleri, küçüklerin evlendirilmesi, evlilik velâyeti, evlilikte denklik, evlilik vekâleti, fâsid evlilikler, halvet, mehir, köle ve cariyelerin evliliği, müşriklerle evlilik, süt emzirme (radâ'), eşlerin nafakası ve evlilik ile ilgili çeşitli meselelerin işlendiği bu bölüm 16 bâbdan oluşmaktadır.

Kitâbu't-talâk:[885] 20 bâb ve 2 fasıldan oluşan bu bölümde talak ve çeşitleri (sünnî, ric'î ve bâin), talakın sayısı, talakta vekâlet ve tefvîz,[886] ta'lîk ve izâfe, hastanın talakı, muhalea,[887] îlâ,[888] zıhâr,[889] liân,[890] iddet (bu bâbın altında 2 fasıl bulunmaktadır), iddet nafakası, nesep, hidâne, eşlerin ev eşyalarının paylaşımında ihtilafı ve talakla ilgili çeşitli meseleler işlenmiştir.

Kitâbü'l-'itâk: [891] Köle âzadını gerçekleştiren lafızlar, köle âzadında ikrar olabilecek durumlar, ortak kölenin âzat edilmesi, köle âzadında yemin, tedbîr, [892]

---

[883] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 173-191.
[884] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 192-213.
[885] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 214-240.
[886] Kocanın boşama yetkisini karısına veya bir başka kişiye devretmesine "tefvîzü't-talâk" denir. Bu hakkın kendisine devredildiği kişi "müfevvez/müfevveza" diye nitelenir. bkz. Abdussamet Bakkaloğlu, "Tefvîz", *DİA*, İstanbul 2011, c. 40, s. 310.
[887] Kadının belli bir bedel vermesi karşılığında kocanın ayrılmaya razı olması üzerine evlilik bağının sonlandırılması. bkz. Fahrettin Atar, "Muhalea", *DİA*, İstanbul 2005, c. 30, s. 399.
[888] Kocanın yemin, adak veya bir şarta bağlamak suretiyle eşiyle cinsel ilişkide bulunmayı kendisine yasaklaması. bkz. Hamdi Döndüren, "Îlâ", *DİA*, İstanbul 2000, c. 22, s. 61.
[889] Kocanın, kendisine haram kılmak maksadıyla karısını veya karısının baş, yüz, sırt gibi bütünü ifade eden bir bölümünü evlenmesi dinen yasak olan yakını (mahrem) bir kadına benzetmesi. bkz. Ahmet Yaman, "Zıhâr", *DİA*, İstanbul 2013, c. 44, s. 387.
[890] Karısının zina ettiğini veya doğan/doğacak çocuğun zina ürünü olduğunu iddia eden kocanın hâkim huzurunda bunu yeminle teyit etmesi, kadının da kocasının yalan söylediğine ve kendisinin mâsum olduğuna aynı tarzda yemin etmesidir. bkz. Mehmet Âkif Aydın, "Liân", *DİA*, İstanbul 2003, c. 27, s. 172.
[891] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 241-247.
[892] Bir kimsenin, kölesini kendi ölümüne bağlı olarak âzat etmesi. bkz. Fahrettin Atar, "Tedbîr", *DİA*, İstanbul 2011, c. 40, s. 258.

istîlâd[893] ve köle âzadıyla ilgili çeşitli meseleleri kapsayan bu bölüm 7 bâbdan oluşmaktadır.

Kitâbü'l-mükâtebe:[894] Köle âzadının bir diğer çeşidi olan mükâtebe bölümü, câiz ve fâsid olan mükâtebe, mükâtebin[895] mâlik olabileceği ve olamayacağı şeyler, mükâtebin bedeli ödeyememesi ve ölümü ve mükâtebeyle ilgili çeşitli meseleler olmak üzere 4 bâb şeklinde işlenmiştir.

Kitâbü'l-velâ':[896] Hükmî akrabalığın anlatıldığı bu bölüm, velâ'ü'l-'atâka[897] ve velâ'ü'l-müvâlât[898] olmak üzere 2 bâbdan oluşmaktadır.

Kitâbü'l-eymân:[899] 20 bâb ve 2 fasıldan oluşan bu bölüm, yemin sayılan lafızlar, iki ve daha çok yemin sayılabilecek ifadeler, konuşma, girme, çıkma, bir yerde ikâmet etme, yeme, içme, giyinme, binme, oruç tutma, namaz kılma, nikâh ve talak, köle âzadı, alış veriş yapma, cinsel ilişki ve dokunma, vurma ve öldürme, adamak üzere yemin etme, yemin kefâreti (bu bâbın altında 2 fasıl bulunmaktadır) ve yemin ile ilgili çeşitli meseleleri içermektedir.

Kitâbü'l-hudûd:[900] Had cezalarının anlatıldığı bu bölüm, zinâ suçunda şahitlik, zina ikrarı, kazf (zina iftira) cezası, içki içmenin cezası, had cezalarını gerektiren durumlar, haddin uygulanması ve ta'zîr olmak üzere 7 bâbdan oluşmaktadır.

Kitâbü's-serika:[901] Had cezasını gerektiren ve gerektirmeyen hırsızlıklar, hırsızlık konusunda davalaşma ve ikrar, el kesmenin keyfiyeti, yol kesme ve konuyla ilgili farklı meseleler 6 bâbta işlenmiştir.

Kitâbü's-siyer:[902] 13 bâb ve bâbların altında 3 fasıldan oluşan bu bölümde cihad, esirlerle ilgili hükümler, emân,[903] ganimetler ile ilgili hükümler (bu bâbın altında

[893] Kişinin câriyesinden çocuk sahibi olması. bkz. Hamza Aktan, "İstîlâd", *DİA*, İstanbul 2001, c. 23, s. 361.
[894] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 248-250.
[895] Mükâtebe akdinin taraftarı olan köle.
[896] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 251-252.
[897] Âzat olmaktan doğan velâ. bkz. Şükrü Özen, "Velâ", *DİA*, İstanbul 2013, c. 43, s. 12.
[898] Muvâlât akdinden doğan velâ. bkz. Özen, "Velâ", *DİA*, c. 43, s. 14.
[899] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 253-275.
[900] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 276-283.
[901] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 284-290.
[902] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 291-306.

1 fasıl bulunmaktadır), kâfirlerin müslümanların mallarına el koyması, İslâm'ı kabul etme, dinden dönme (irtidâd) ile ilgili hükümler, cizye, isyancılar, küfre götürecek lafızlar (elfâzü'l-küfr)[904] ve konuyla ilgili çeşitli meseleler üzerinde durulmuştur.

Kitâbü'l-kerâhiyye ve'l-istihsân:[905] Başta itikad meseleleri olmak üzere ilim öğrenme, Kur'ân, mescid, dua, selamlaşma, isim koyma, konuşma, iyiliğe çağırma (*el-emru bi'l-ma'rûf*), kabir ziyareti, bakma ve dokunma[906] (bu bâbın altında 1 fasıl bulunmaktadır), alış veriş, yeme, içme, giyinme, velîme (toplantı ve merasimlerde, özellikle düğünde davetlilere verilen yemek) ve hitân (çocukların sünnet edilmesi), muayene olma, kazanç ve borçlarla ilgili mekruh ve mubah fiiller ve bunların ölçüleri ve konuyla ilgili çeşitli meselelerin (bu bâbın altında 1 fasıl bulunmaktadır) ele alındığı bu bölüm, 20 bâb ve 2 fasıldan oluşmaktadır.

Kitâbü'l-lakît: [907] Sahipsiz ve buluntu çocuklarla ilgili meselelere ait hükümlerin anlatıldığı bölümdür.

Kitâbü'l-lukata: [908] Bu bölümde buluntu mal, eşya ve bunlarla ilgili meselelerin çözümleri anlatılmaktadır.

Kitâbü cu'li'l-'âbik:[909] Bu bölüm, kaçak köle (âbik) ve onun sahibine geri getirilmesi karşılığında ödenen ücret hakkındadır.

Kitâbü'l-mefkûd: [910] Kaybolmuş ve hayatta olup olmadığına dair bilgi bulunmayan kimseler (mefkûd) ile ilgili hükümlerin açıklandığı bir bölümdür.

Kitâbü'l-gasb ve'd-damân:[911] 6 bâb ve 1 fasıl oluşan bu bölümde tazminat gerektiren ve gerektirmeyen gasblar, [912] tazminatın keyfiyeti, gasb ve tazminat

---

[903] İslâm ülkesine (dârülislâm) girmek veya İslâm ordusuna teslim olmak isteyen yabancı gayri müslime (harbî) can ve mal güvencesi sağlayan taahhüt veya akit. bkz. Nebi Bozkurt, "Emân", *DİA*, İstanbul 1995, c. 11, s. 75.
[904] Bu bâbın altında 2 fasıl bulunmaktadır.
[905] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 307-338.
[906] Karşı cinslerin veya aynı cinslerin birbirine bakması ve dokunması mümkün olan yerleri ve bakmanın ve dokunmanın ölçüsü anlatılan bâbdır.
[907] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 339-340.
[908] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 341-343.
[909] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 344-345.
[910] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 346-348.
[911] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 349-358.
[912] Bu bâbın altında 1 fasıl bulunmaktadır.

konusunda davalaşma, tazminattan beraat etme ve konuyla ilgili çeşitli meseleler işlenmektedir.

Kitâbü'l-vedî'a: [913] Vedia [914] ile ilgili hükümlerin anlatıldığı bu bölüm 3 fasıldan oluşmaktadır.

Kitâbü'l-'âriye: [915] Ariyet [916] ile ilgili hükümlerin anlatıldığı bu bölüm 3 fasıldan oluşmaktadır.

Kitâbü'ş-şirket: [917] 6 bâbdan oluşan bu bölümde ortaklığın çeşitleri, mufâvada, [918] inan, [919] a'mâl [920] ve vücûh [921] ortaklıkları ve konu ile ilgili çeşitli meselelerin hükümleri işlenmiştir.

Kitâbu's-sayd ve'z-zebâ'ih: [922] Avcılık, eti yenen ve yenmeyen hayvanlar, hayvan kesimi ve türleri [923] ve hayvanı kesenin niteliği ve kesim esnasında besmele çekmek (tesmiye) ile ilgili olan bu bölüm 6 bâbdan oluşmaktadır.

Kitâbü'l-edâhî: [924] 6 bâbdan oluşan bu bölümde kurban kesmenin vacip oluşu, kurban edilebilecek ve edilemeyecek hayvanlar, kurban kesmenin vakti, kurban kesmede müstahap olan şeyler, kurbanın eti ve diğer parçaları ve kurban kesimi ilgili farklı meseleler üzerinde durulmuştur.

---

[913] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 359-362.
[914] Bir kimseye koruması için bırakılan mal ve bu hukukî işlem. bkz. Mustafa Yıldırım, "Vedîa", *DİA*, İstanbul 2012, c. 42, s. 596.
[915] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 363-366.
[916] Bir kimseye bir süre kullanmak üzere karşılıksız verilen mal ve bu hukukî işlem. bkz. Beşir Gözübenli, "Âriyet", *DİA*, İstanbul 1991, c. 3, s. 379.
[917] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 367-372.
[918] Ortakların sermaye, kâr-zarar paylaşımı, tasarruf ehliyeti, yetki ve sorumluluk bakımından eşit olmaları esasına dayalı şirket türü. bkz. Beşir Gözübenli, "Mufâvada", *DİA*, İstanbul 2005, c. 30, s. 371.
[919] Ortaklarının sermaye, kâr payı ve zarara katılımında eşitlik, tasarruf ehliyetinde denklik şartının aranmadığı şirket türü. bkz. Beşir Gözübenli, "İnân", *DİA*, İstanbul 2000, c. 22, s. 360.
[920] İki veya daha çok kimsenin belli bir işi yapmak üzere kurdukları iş gücü ortaklığı. Bu tür ortaklığa ebdân ortaklığı da denilmektedir. Ûşî, ortaklığın bu türünün "şirketü't-tekabbül" olarak isimlendirildiğini de ifade etmektedir. bkz. Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s, 370.
[921] Ortakların ticarî tecrübe ve itibarına dayalı olarak kurulan iş ortaklığı. bkz. İsmail Cebeci, "Vücûh", *DİA*, İstanbul 2013, c. 43, s. 140.
[922] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 373-382.
[923] Tezkiye (hayvan kesimi) ihtiyarî ve ızdırarî (hakikî ve hükmî) diye ikiye ayrılır. İhtiyarî tezkiye, usulüne uygun olarak keskin bir aletle boğaz bölgesinden keserek bir hayvanın hayatına son vermektir. Izdırarî tezkiye ise hayvanı herhangi bir yerinden kan akıtıcı bir aletle yaralayıp öldürmektir. bkz. Ûşî, *el-Fetâvâ*, s, 378-379.
[924] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 383-391.

Kitâbü'l-vakf: [925] Vakıf işleminin sahih ve bâtıl oluşu, menkullerin vakfedilmesi, şâyi hisseli (müşâ') malların vakfedilmesi, vakıf kayyımı (mütevellî), masârifü'l-vakf (vakfın gelir ve menfaatleri kendilerine şart koşulmuş olan alanlar veya kimseler), vakıf konusunda dava ve şahitlik, vakfedilen şeyin kiraya verilmesi ve konuyla ilgili çeşitli meselelere ait hükümlerin anlatıldığı bu bölüm, 9 bâb olarak düzenlenmiştir.

Kitâbü'l-hibe:[926] Bu bölümde hibe edilebilen ve edilemeyen şeyler, hibede kabz sayılan durumlar, câiz ve fâsid hibeler, hibeden dönme, sadaka, hediyelerin hükümleri ve konuyla ilgili çeşitli meselelerin üzerinde durulmakta ve ilgili hükümler 7 bâbta anlatılmaktadır.

Kitâbü'l-büyû':[927] Satım akdinin inikadı, satım akdine konu olabilecek ve olamayacak şeyler, caiz ve fâsid satışlar,[928] vadeli satışlar, semen ve müsemmen, murabaha[929] ve tevliye,[930] şart muhayyerliği, görme muhayyerliği, ayıp muhayyerliği (bu bâbta 6 fasıl bulunmaktadır), ikâle (karşılıklı rıza ile satışı bozma), tarafların ihtilafa düşmesi, kabz ve teslim, alışverişte vekâlet, icazete dayalı alışverişler, selem, istibrâ (câriyenin önceki ilişkiden hamile kalıp kalmadığının anlaşılması için yeni bir ilişkiye girmeden önce belli bir süre beklemesi) ve alışverişle ilgili çeşitli meseleler 17 bâb ve 12 fasıl şeklinde işlenmiştir.

Kitâbu's-sarf:[931] Bu bölümde sarf (paranın parayla değişimi) işlemi ve ilgili meselelerin çözümleri anlatılmaktadır. Bölümde bâb ve fasıllar bulunmamakta olup doğrudan konunun anlatımına geçilmiştir.

---

[925] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 392-401.
[926] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 402-411.
[927] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 412-449.
[928] Bu bâb, köle ve cariyelerin satımı, hayvanların satımı, ağaçların satımı, ekinlerin satımı, tohumların satımı, ev ve akarların satımı olmak üzere 6 fasıldan oluşmaktadır.
[929] Alış fiyatı veya maliyet üzerine belli bir kâr ilâvesiyle yapılan bir tür güvene dayalı satış. bkz. İbrahim Kâfi Dönmez, "Murâbaha", *DİA*, İstanbul 2006, c. 31, s. 148.
[930] Alış fiyatı veya maliyet üzerine kâr koymadan yapılan güvene dayalı satış. bkz. İsmail Cebeci, "Tevliye", *DİA*, İstanbul 2012, c. 41, s. 39.
[931] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 450-452.

Kitâbü'ş-şüf'a:[932] 5 bâbdan oluşan bu bölümde şüf'a hakkının[933] doğuşu, şüf'a hakkını talep etme, şüf'a hakkını devretme, şüf'a hakkına sahip olmanın keyfiyeti ve konuyla ilgili çeşitli meselelerin çözümleri anlatılmaktadır.

Kitâbü'l-kısme: [934] Ortak malların bölüşülmesinin anlatıldığı bu bölüm, taksimi talep etme, taksimin keyfiyeti, bölüşülebilecek ve bölüşülemeyecek şeyler, bölüşüm işleminin feshedilmesi ve konuyla ilgili çeşitli meseleler olmak üzere 5 bâbdan oluşur.

Kitâbü'l-icâre:[935] Bu bölüm, caiz ve fâsid icâre akdi, icâre akdinde mekruh sayılan ve sayılmayan durumlar, ücretin istihkakı, icârenin feshedilmesi, icârede ihtilafa düşme, icarede tazmin sorumluluğu ve konuyla ilgili çeşitli meselelerin çözümleri 8 bâbta anlatılmaktadır.

Kitâbü'l-kadâ':[936] 7 bâb ve 1 fasıldan oluşan bu bölümde hâkimin (kadı) uyması gereken edepler, hüküm vermede taklid, mahkemelik olabilecek ve olamayacak durumlar, hâkimlerin birbirlerine yazışması, yemin teklif etme, yakınların nafakası[937] ve konuyla ilgili çeşitli meseleler işlenmiştir.

Kitâbü'd-da'vâ: [938] Davanın keyfiyeti ve sahih oluşu, iki kişi arasında çekişmeye konu olan şey, nikâh davaları, davaya konu olabilecek şeyler, davaya engel durumlar, nesep davası ve konuyla ilgili çeşitli meselelerin anlatıldığı bu bölüm 7 bâbdan oluşmaktadır.

Kitâbü'l-ikrâr:[939] Bu bölümde 8 bâbta ikrar sayılan ve sayılmayan durumlar, ikrara konu olan şeyin bilinmesi, ikrarda istisna yapma, ikrardan dönme, nesep ile ilgili ikrar, ölüm hastasının ikrarı ve konuyla ilgili çeşitli meseleler anlatılmaktadır.

---

[932] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 453-457.
[933] Satım veya bu hükümdeki bir akidle alınmış taşınmaz veya taşınmaz hükmündeki özel mülkiyete konu bir malı müşteriye mal olduğu bedelle cebren alıp mülkiyetini elde etme hakkı, ön alım hakkı. bkz. İbrahim Kâfi Dönmez, "Şüf'a", *DİA*, İstanbul 2010, c. 39, s. 248.
[934] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 458-461.
[935] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 462-472.
[936] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 473-483.
[937] Bu bâbın altında 1 fasıl bulunmaktadır.
[938] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 484-490.
[939] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 491-496.

Kitâbü'ş-şehâdât: [940] Şahitliğin aşamaları (tahammül ve edâ), [941] yazıyla şahitlik etme, tezkiye,[942] şahitliği kabul edilecek ve edilmeyecek kişiler, dolaylı şahitlik (*eş-şehâdetü 'ale'ş-şehâde*),[943] şahitlik konusunda ihtilafa düşme, miras ile ilgili şahitlik, şahitlikten dönme ve konuyla ilgili çeşitli meselelerin açıklandığı bu bölüm, 10 bâbdan oluşmaktadır.

Kitâbü'l-vekâle: [944] Vekâlete konu olabilecek ve olamayacak durumlar, vekâletin tesbiti, vekilin yetkileri, vekilin azledilmesi ve konuyla ilgili çeşitli meselelerin çözümlerinin anlatıldığı bu bölüm 5 bâbdan oluşmaktadır.

Kitâbü'l-kefâle:[945] Bu bölüm, şahısa kefillik,[946] mala kefillik, ödediği borçtan dolayı asla rucû', kefâlet hususunda davalaşma ve konuyla ilgili çeşitli meseleler olmak üzere 5 bâb ve 1 fasıldan oluşmaktadır.

Kitâbü'l-havâle: [947] Bu bölüm, havale ile ilgili meselelerin çözümlerini içermektedir.

Kitâbu's-sulh:[948] Bu bölüm, sulh yapılabilecek ve yapılamayacak durumlar, mühayee,[949] babanın ve vasînin sulh yapması, sulh bedelinin istihkakı, ibrâ' ve konuyla ilgili çeşitli meseleleler olmak üzere 7 bâbdan oluşmaktadır.

Kitâbü'r-rehn: [950] 6 bâbdan oluşan bu bölümde rehin verilebilecek ve verilemeyecek şeyler, rehin verilen malda artma, râhin (rehin veren) ve mürtehinin (rehin alan) tasarrufları, rehin verilen malın alacaklıdan kurtarılması (infikâkü'r-rehn),

---

[940] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 497-506.
[941] Şahitliğin biri tahammül, diğeri eda olmak üzere iki aşaması vardır. Tahammülü'ş-şehâde, bir olayın veya akdin bağlanması esnasında şahit olma durumudur. Edâü'ş-şehâde ise üstlenilmiş olan bir şahitliğin mahkeme huzurunda ifade edilip, mahkeme heyetini haberdar etmek suretiyle yerine getirilmesidir. bkz. Kemal Yıldız, *İslâm Yargılama Hukukunda Şahitlik*, İstanbul 2005, s. 64, 77.
[942] Şahitlerin ehliyetlerini tespit için ahlakî ve şahsî durumlarının araştırılması. bkz. Tuncay Başoğlu, "Tezkiye", *DİA*, İstanbul 2012, c. 41, s. 77.
[943] Geçerli bir sebebe dayalı olarak şahitliğini yerine getiremeyen bir kimsenin, yerine getirmek üzere şahitliğini başkasına yüklemesine ve bu ikinci şahsın, birinci kişi adına söz konusu şahitliği yerine getirmesine dolaylı şahitlik (*eş-şehâdetü 'ale'ş-şehâde*) denir. bkz. Yıldız, *Şahitlik*, s. 167.
[944] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 507-513.
[945] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 514-518.
[946] Bu bâbın altında 1 fasıl bulunmaktadır.
[947] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 519-520.
[948] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 521-525.
[949] Müşterek mâliklerin zaman sıralaması veya mekân belirlemesi yapmak suretiyle ortak maldan yararlanma usulü. bkz. İbrahim Kâfi Dönmez, "Mühayee", *DİA*, İstanbul 2006, c. 31, s. 509.
[950] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 526-530.

rehin verilen malın telef olması ve konuyla ilgili çeşitli meselelerin çözümleri açıklanmıştır.

Kitâbü'l-mudârebe:[951] Bu bölüm, mudârebe akdinde[952] caiz olan ve olmayan durumlar, mudâribin (işletmeci) mâlik olabileceği şeyler, mudârebe akdinde meydana gelen ihtilaflar, mudâribin nafakası ve konuyla ilgili çeşitli meseleler olmak üzere 5 bâbdan oluşmaktadır.

Kitâbü'l-müzâra'a:[953] Müzâraa akdine konu olabilecek ve olamayacak şeyler, müzâraa akdinde şartlar, müsâkât (mu'âmele), [954] müzâraa ve müsâkât akdinin feshedilmesi ve konuyla ilgili çeşitli meseleler olmak üzere toplam 5 bâbdan oluşmaktadır.

Kitâbü'ş-şirb: [955] Şirb[956] ile ilgili meseleler, harîm,[957] mecrâ[958] ve ihyâ'ü'l-mevât[959] konuları 4 bâbta anlatılmaktadır.

Kitâbü'l-eşribe: [960] Bu bölümde içecekler ve içeceklerle ilgili meselelerin çözümleri işlenmiştir.

Kitâbü'l-ikrâh: [961] Bu bölüm, zorlama (ikrah) sebebiyle yapılabilecek ve yapılamayacak işler, ikrahta tazmin gerektiren ve gerektirmeyen durumlar olmak üzere 2 bâbdan oluşmaktadır.

---

[951] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 531-534.
[952] Bir taraftan sermaye diğer taraftan emek olmak suretiyle ortaklık üzerine yapılan akit. Bkz. Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 531.
[953] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 535-539.
[954] Çıkacak ürünü belli bir oranda paylaşmak üzere meyve bahçesi veya üzüm bağı sahibiyle bunların bakım ve sulamasını üstlenecek işletmeci arasında yapılan sözleşme. bkz. Hamdi Döndüren, "Müsâkât", *DİA*, İstanbul 2006, c. 32, s. 70.
[955] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 540-543.
[956] Bir akar mâlikinin başkasına ait bir su kaynağından arazisini sulama ya da farklı gayelerle su alma hakkı. bkz. Hasan Hacak, *İslâm Hukukunda İrtifak Hakları ve İlgili Kavramların Gelişimi*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1993, s. 53.
[957] İhya edilen araziden, bu arazide yapılan tesisten ve kamu mallarından hak sahiplerinin gerektiği şekilde faydalanabilmesi maksadıyla bunların çevresinde oluşturulan ve hukukî korumaya alınan bölge ve müştemilât. bkz. Salim Öğüt, "Harîm", *DİA*, İstanbul 1997, c. 16, s. 188.
[958] Bir kaynaktan alınacak suların geçiş yolu ve bu geçişi sağlayan irtifak hakkı. bkz. Hacak, *İslâm Hukukunda İrtifak Hakları,* s. 66.
[959] Sahipsiz ve işlenmemiş (mevât) bir arazinin mâlik olma iradesiyle işlenmesi ve imarı. bkz. Hamza Aktan, "İhyâ", *DİA*, İstanbul 2000, c. 22, s. 7.
[960] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 544-545.
[961] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 546-547.

Kitâbü'l-hacr:[962] Bu bölümde hacir[963] ile ilgili hükümler anlatılmıştır.

Kitâbü'l-me'zûn:[964] Bu bölümde hukuken tâbi olduğu kısıtlılık hali kaldırılan kimse (me'zûn) ve ilgili hükümler, izin sayılan ve sayılmayan durumlar, me'zûnun mâlik olabileceği şeyler, me'zûnun borç altına girmesi, hacir ve me'zûnun ikrarı olmak üzere 5 bâbta işlenmiştir.

Kitâbü'l-cinâyât: [965] Darp etme dolayısıyla tazmin, sürümündeki hayvan dolayısıyla tazmin, yıkılmak üzere olan duvarlar, yoldaki kuyular ve konuyla ilgili çeşitli meseleler olmak üzere 5 bâbdan oluşan bu bölümde mala ve bedene yönelik hukuka aykırı fiiller, sonuçları ve bunlarla ilgili hükümler anlatılmaktadır.

Kitâbü'l-kısâs: [966] Kısası gerektiren durumlar, diyeti gerektiren durumlar, öldürmenin mubah oluşu ve kısasın keyfiyeti, müessir fiilerde kısas[967](bu bâbın altında 1 fasıl bulunmaktadır), diyet miktarı (bu bâbın altında 1 fasıl bulunmaktadır), kasâme[968] ve me'âkıl,[969] kölenin cinâyet işlemesi ve konuyla ilgili çeşitli meseleler 10 bâb ve 2 fasıl şeklinde işlenmiştir.

Kitâbü'l-vesâyâ: [970] Bu bölüm, vasiyette sahih olan ve olmayan durumlar, vasiyetin yerine getirilmesi, birden fazla kişi lehine vasiyette bulunma, vasiyetten dönme, vasînin mâlik olabileceği şeyler (bu bâbın altında 1 fasıl bulunmaktadır) olmak üzere 7 bâb ve 1 fasıldır.

Kitâbü'l-ferâ'iz: [971] Mirasın istihkak edilmesi ve edilmemesi, erkeklerin payları (bu bâbın altında 1 fasıl bulunmaktadır), kadınların payları, hacb,[972] asabeler, zevi'l-erhâm (bu bâbın altında 4 fasıl bulunmaktadır), velâ', paylaşımın tashih edilmesi,

---

[962] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 548-549.
[963] Hakları kullanma ehliyetinin yokluğu, kaldırılması veya kısıtlanması. bkz. H. Yunus Apaydın, "Hacir", *DİA*, İstanbul 1996, c. 14, s. 516.
[964] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 550-553.
[965] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 554-558.
[966] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 559-569.
[967] Kısâs fîmâ dûne'n-nefs.
[968] Fâili meçhul cinayetlerde cezaî ve malî sorumluluğu tesbit amacıyla cinayetin işlendiği bölge insanlarının veya maktulün yakınlarının yemin etmesi usulü. bkz. Ali Bardakoğlu, "Kasâme", *DİA*, İstanbul 2001, c. 24, s. 528.
[969] Kasıt unsuru bulunmayan bir öldürme veya yaralama hadisesinde suçlu adına diyet ödemeyi yüklenen şahıslar topluluğu. bkz. Hamza Aktan, "Âkıle", *DİA*, İstanbul 1989, c. 2, s. 248.
[970] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 570-576.
[971] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, , s. 577-589.
[972] Bir mirasçının, ölen kimseye kendisinden daha yakın mirasçı bulunması sebebiyle miras hakkından mahrum olma durumu. bkz. Hamza Aktan, "Hacb", *DİA*, İstanbul 1996, c. 14, s. 424.

payların tahrîci (mehâric),[973] red,[974] münâseha[975] ve mirasla ilgili çeşitli meseleler olmak üzere13 bâb ve 5 fasıldan oluşmaktadır.

Kitâbül-hünsâ:[976] Bu bölüm, çift cinsiyetli veya cinsiyeti belirsiz kimselerle ilgili meseleler hakkındadır.

Kitâbü'l-hiyel ve'l-mehâric:[977] Bu bölüm, namaz, oruç ve zekat konularında hile, nikah ve talak konularında hile, köle âzadı konusunda hile, yeminler konusunda hile, vakıf ve sadaka konularında hile, vekâlet ve kefâlet konularında hile, icâre, borç ve mudârebe konularında hile olmak üzere 7 fasıldan oluşmaktadır.

Kitâbü edebi'l-müftî ve't-tenbîh 'ale'l-cevâb:[978] İftâ usulü ile ilgili bir bölümdür. Fetva vermenin hükmü, müftünün uyması gereken kurallar gibi konular üzerinde durulmuştur.

Kitâbü'l-fevâ'id:[979] Bu bölümde ilim öğrenmenin fazileti, Hz. Muhammed'in soy kütüğü, babası, annesi, doğumu, peygamberliği, vefatı ve defni; Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osmân ve Hz. Ali'nin halifeliği; Hanefî mezhebinin imamı Ebû Hanîfe'nin soy kütüğü, hadis dinlediği sahabîler, fıkıh ilmini öğrendiği hocaları ve bunların Hz. Muhammed'e kadar silsilesi, ders işleme metodu, ilimdeki üstünlüğü ve vefatı; İmam Şâfiî'nin soy kütüğü, doğum tarihi, ilim öğrendiği hocaları ve vefatı; kıraat imamı Âsım b. Behdele'nin hocaları ve Hz. Peygamber'e kadar kıraat silsilesi ve diğer kıraat imamları hakkında kısa bilgiler verilmiştir.

B. *EL-FETÂVA'S-SİRÂCİYYE*'NİN DİL VE USLÛBÜ

1. Dili

Kaynaklarda Sirâceddin Ali b. Osmân el-Ûşî'nin etnik kökeni hakkında bir bilgiye rastlanmamakla birlikte bazı çağdaş araştırmacılar onun Türk olduğuna işaret

[973] Bedel karşılığında mirastan çekilme. bkz. Hamza Aktan, "Tehârüc", *DİA*, İstanbul 2011, c. 40, s. 319.
[974] Artan payların yine mirasçılar arasında paylaştırılması. bkz. Hamza Aktan, "Red", *DİA*, İstanbul 2007, c. 34, s. 511.
[975] Bir mirasın paylaşılmasından önce vefat eden mirasçının payının kendi vârislerine intikalinin hesaplanması. bkz. Davut Yaylalı, "Münâseha", *DİA*, İstanbul 2006, c. 31, s. 571.
[976] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 590-591.
[977] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 592-598.
[978] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 599-606.
[979] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 607-612.

etmektedirler.[980] Onların böyle bir düşünceye varmasında Ûşî'nin genel olarak Türkler'in hâkim olduğu bir bölgede doğması ve hayatını orada geçirmiş olmasının etkili olduğunu tahmin etmekteyiz. Bununla birlikte *el-Fetâva's-Sirâciyye*'nin bazı yazma nüshalarında Ûşî'nin kendisinin Süleymân b. Hâlid el-Yemenî'nin soyundan geldiğini ifade ettiğine dair bir bilginin bulunduğunu burada hatırlatmamız gerekir.[981]

Sirâceddin el-Ûşî'nin eserlerine bakıldığında Arap diline ileri derecede hâkim olduğu anlaşılmaktadır. *el-Fetâva's-Sirâciyye*'nin bazı yerlerinde Farsça ifadelerin kullanılması ve çok nadir olmakla birlikte bazı kelimelerin Türkçe anlamının da verilmesi, Ûşî'nin yaşadığı dönemde Fergana bölgesinde farklı etnik unsurların bir arada yaşadığını göstermektedir.

Siyasî gelişmeler ve kültürel değişimlere bağlı olarak Fergana'da farklı diller kullanılagelmiştir. Bölgenin müslümanlar tarafından fethinden sonra Mâverâünnehir'in diğer bölgelerinde olduğu gibi Fergana'ya da Araplar yerleştirilmiş[982] ve bunun neticesinde Arap dili yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Emevî ve Abbâsî dönemlerinde hem resmî dil hem de ilmî dil olması bakımından Arapça, bölgede daha da ilgi görmüştür. Nitekim o dönemlerde Mâverâünnehir ulemâsı tarafından kaleme alınan eserlerin neredeyse tamamının Arap dilinde yazıldığını görmek mümkündür. Sâmânîler dönemine gelindiğinde ise Farsça, ilim dili olarak Arapça'nın yanında yer almaya başlamıştır.[983] Bölgede etkin olarak kullanılan bir diğer dil ise Türkçe'dir. Fergana farklı Türk boylarının yaşadığı bir bölge olmuştur.[984] Bu topraklarda kurulan Karahanlılar devletinin ilk müslüman Türk devleti olduğu da bilinmektedir.[985] Karahanlılar döneminde kaleme alınan ve günümüze ulaşan birçok Türkçe eser bulunmaktadır.[986]

---

[980] Şerafettin Yaltkaya, "Türk Kelâmcıları-I: Osmanlılardan Evvel", *Darülfünun İlâhiyat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul 1930, c. 4, sy. 16, s. 4-5; Bursalı Mehmed Tahir, *Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri* (yay.haz. Remzi Demir, Yavuz Unat), Ankara 1996, s. 48; Ömer Aydın, *Türk Kelâm Bilginleri*, İstanbul 2012, s. 32.

[981] Raûf, *el-Âsârü'l-hattıyye,* c. 2, s. 31.

[982] Ahmed b. Yahyâ el-Belâzürî, *Fütûhü'l-büldân*, Beyrût 1407/1987, s. 606.

[983] Akyürek, *Fergana Bölgesinin İslâm Tarihindeki Yeri*, s. 192.

[984] Gülnisa Aynakulova, *Fergana Vadisinin Türk Kültür Tarihindeki Yeri (IX-XIII.yüzyıllar arası),* (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004, s. 73-87.

[985] Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, s. 130.

[986] Eserlerin listesi için bkz. Necmettin Hacıeminoğlu, "Karahanlılar", *DİA*, İstanbul 2001, c. 24, s. 412.

el-Fetâva's-Sirâciyye'nin tamamı Arapça olmakla birlikte bazı yerlerde Farsça ifadelerin kullanıldığı görülür. Mâverâünnehir'in diğer bölgeleri gibi Fergana da birçok etnik unsurun bir arada yaşadığı bölge olmuştur. Gerek Ûşî'den önce gerekse aynı dönemde veya sonra kaleme alınan eserlere de bu durumun etkisi yansımıştır. Bu eserlere bakıldığı zaman pek çok yerde Farsça kelimelerin ve kalıp ifadelerinin kullanıldığı görülür. Meselâ, Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed es-Semerkandî'ye (v.373/983) ait ilk ve en meşhur nevâzil eserlerinden biri olan[987] *en-Nevâzil*'de,[988] Sirâceddin el-Ûşî'nin hocası Ebü'l-Kâsım Nâsıreddin Muhammed b. Yûsuf es-Semerkandî'ye (v.556/1161) ait *el-Mültekat fi'l-fetâva'l-Hanefiyye*'de[989] ve Kâdîhan lakabıyla tanınan Hasan b. Mansûr el-Özkendî'ye (v.592/1196) ait *el-Fetâvâ*'da[990] başta nikâh, talâk, ıtk, yemin[991] ve büyû' bölümleri olmak üzere Farsça kelime ve terkiplere sıkça yer verilmiştir.

Hem yukarıda zikredilen eserlerde hem de Ûşî'nin *el-Fetâva's-Sirâciyye*'nin daha çok kitâbu't-talâk, kitâbü'l-eymân, kitâbü's-siyer ve kitâbü'l-büyû' gibi bölümlerinde sıkça görülen Farsça kelime ve terkipler, o dönemin günlük hayatında sıkça kullanılan ifadeler olmalıdır. Şimdi bunlara *el-Fetâva's-Sirâciyye*'nin ilgili bölümlerinden birer örnek vermenin yerinde olacağını düşünüyoruz.

فقال (دست باز داشتم) ناوياً للطلاق وقع بائناً ولو قال (بهشتم) أو (يله كردم) أو (پاي كشاده كردم) وقع بلا نيةٍ ويكون رجعياً

"Talak niyetiyle "senden el çektim" derse bain talak gerçekleşir. Eğer "(seni) bıraktım" veya "(serbest, tek) bıraktım" ya da "boşadım" derse niyete bakılmaksızın talak gerçekleşir ve bu ric'î talak olur."[992]

قوله (اگر اين كار بكنم تو خداى منى) يمينٌ به أفتى السيد الإمام أبو القاسم رحم الله تعالى كذا لو قال (بر اميدكه بخداى دارم نا اميدم)

[987] Kaya, *Nevazil Literatürünün Doğuşu,* s. 93; a.mlf., "Nevâzil", *DİA*, İstanbul 2007, c. 33, s. 34.
[988] Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed es-Semerkandî, *en-Nevâzil*, vr. 104b, 105b, 116b, 130a, 143a, (Süleymaniye Ktp., Hekimoğlu, nr. 418)
[989] Nâsıreddin Muhammed b. Yûsuf es-Semerkandî, *el-Mültekat*, s. 101, 121, 122, 123, 154.
[990] Özkendî, *Fetâvâ Kâdîhan*, c. 1, s. 289, 399, 515.
[991] Ayrıca *Fetâvâ Kâdîhan*'nın yeminler bölümünde Farsça yemin lafızları faslı (*faslün fî elfâzi'l-yemîn bi'l-Fârisiyye*) bulunmaktadır. bkz. Özkendî, *Fetâvâ Kâdîhan*, c. 1, s. 536-537.
[992] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 218.

"Seyyid İmâm Ebü'l-Kâsım'ın (Nâsırüddîn Muhammed b. Yûsuf es-Semerkandî) fetvasına göre "eğer bu işi yaparsam sen benim Tanrımsın" demek yemindir. Aynı şekilde "Allah'a olan ümidimde bile ümitsizim" demek de yemin sayılır."[993]

لو نظر إلى فتوى و قال (چه بارنامه فتوى آوردى) يكفر إن أراد به الاستخفاف الشريعة

"Eğer bir kimse şerîatı küçümsemek amacıyla bir fetvaya bakarak "ne ilginç resmî evrak gibi fetva getirdin" derse kâfir olur."[994]

إذا قال المشتري (بيع بازدادم) فقال البائع (باز گر فتم) تمَّت الإقالة

"Eğer müşteri "alış-verişişi (malı) geri verdim" derse ve satıcı da "geri aldım" derse ikâle gerçekleşir."[995]

2. Uslûbü

el-Fetâva's-Sirâciyye'de konular ve meseleler sade bir üslupla anlatılmış ve genellikle klasik fıkıh eserlerinde olduğu gibi kazuistik (meseleci) yöntem takip edilmiştir. Somut olay yöntemi diye de ifade edilen kazuistik yöntem, olaylara ve meselelere göre ayrıntılı hüküm verme, kanun koyma metodudur.[996] Her hüküm ve uygulamada ilâhî iradenin aranıp bulunması esas olan ve ilk planda mükellefin uyacağı hükmün belirlenmesini amaçlayan fıkıh ilmi, teşekkül ve gelişme dönemi itibariyle nazariyeler ve geniş kapsamlı kaideler üzerine kurulmamıştır. Fakihler, söz konusu dönemlerde ferdi veya toplumu ilgilendiren her meselenin ayrı olarak ele alınıp çözüm bulunması ve belirli bir hükme bağlanması yolunu tercih etmişlerdir.[997] Fakihlerin bu yöntemi takip etmesine fıkıh ilminin yaşanan günlük hayatla ve sorunlarıyla sıkı bir bağ içinde olması, fıkhî tartışmaların gündemini belirlemede günlük hayatta meydana gelen veya meydana gelebilecek olayların önemli bir rolünün bulunması gibi sebeplerin etkili

[993] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 254.
[994] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 301.
[995] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 437.
[996] Yakup Mahmutoğlu, "İslâm Hukukunun Kazuistik Yapısı Üzerine", *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Isparta 2012, sy. 1, c. 2, s. 135.
[997] Hayreddin Karaman, "Fıkıh", *DİA*, İstanbul 1996, c. 13, s. 3.

olduğunu söylemek mümkündür.[998] Zaten gerek ferdî gerekse toplumsal olaylara ve sorunlara bir çözüm, bir çıkış yolu arayışında olan ve bunlarla ilgili bir hüküm getirmekle karşı karşıya olan fıkıh ilminin kendi içerisinde bir hukuk mantığına ve tekniğine sahip olması gerektiği de söylenebilir.[999] Fıkıh ilminin meseleci bir yöntemi takip etme özelliği onun kuralcı ve dogmatik bir yapı kazanmasını önlemiş, farklı zaman, şart ve çevrelere göre farklı hüküm ve çözümler üretebilmesine imkân tanımıştır.[1000] Nitekim fıkıh ilminin ortaya çıkışından birkaç yüzyıl sonra yine bu ilmin ortaya çıktığı bölgeden uzak bir şehirde yaşayan Sirâceddin Ali b. Osmân el-Ûşî'nin *el-Fetâva's-Sirâciyye*'sinde fıkıh ilminin bu özelliğini görmek mümkündür. Ûşî, gerek kendisinden önce kaleme alınan eserlerin gerekse dönemin fıkhî anlayışının etkisiyle olsun eserinde kazuistik (meseleci) yöntem takip etmiş ve zaman, şart ve çevre faktörlerini de göz önünde bulundurarak bazı olaylarla ilgili farklı çözüm ve hükümleri benimsemiştir.[1001]

Ûşî, her kitâbın başında bölümün ne kadar bâbdan oluştuğunu bildirmekte ve bâb isimlerini zikrettikten sonra konuların anlatımına geçmekte, ihtiyaç duyulan yerlerde kelimelerin sözlük anlamını vermektedir. Sık olmamakla birlikte bazı yerlerde kelimenin terim anlamını da anlatmaktadır. Meselâ, Kitâbu't-tahâre'nin Abdest bâbının hemen başında abdest anlamına gelen Arapçadaki الوضوء kelimesinin temizlik (النظافة) ve güzellik (الحسن) gibi anlamları bulunan الوضائة kelimesinden türediğini,[1002] Kitâbü'ş-şüf'a içinde Şüf'ayı Talep bâbında Arapça المواثبة kelimesinin "hemen, derhal" anlamına geldiğini bildirmektedir.[1003] Yine kelimelerin terim anlamlarının anlatılmasıyla ilgili olarak aşağıdaki misaller verilebilir:

> *1. "Gabn-i fâhiş, bilirkişilerin belirledikleri değerin üstünde olan fiyattır."*[1004]

[998] Karaman, "Fıkıh", *DİA*, c. 13, s. 8.
[999] Mahmutoğlu, "İslâm Hukukunun Kazuistik Yapısı Üzerine", *SDÜHFD*, yıl 2012, sy. 1, c. 2, s. 141.
[1000] Karaman, "Fıkıh", *DİA*, c. 13, s. 3.
[1001] Ûşî'nin zaman, şart ve çevre faktörlerinden dolayı benimsediği farklı hükümler ve bunların örnekleri, daha ileriki sayfalarda genişçe ele alınacaktır.
[1002] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 25.
[1003] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 454.
[1004] الغبن الفاحش ما لا يدخل تحت تقويم المقومين bkz. Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 143.

2. "Îlâ, (kocanın eşiyle) dört ay cinsel ilişkiyi terk etmek üzere ettiği yemindir."[1005]

3. "Yemîn-i gamûs, geçmişteki bir olayla ilgili olarak kasten yalan yere yapılan yemindir."[1006]

4. "Talebü'l-müvâsebe, (bir akarın) satışını duyduğu anda susmadan hemen talep etmektir."[1007]

Daha çok ibadetlerle ilgili bölümlerde olmak üzere bazı bâblarda önce konunun hükmü zikredilerek başlanmaktadır. Meselâ, "tilâvet secdesi vâciptir",[1008] "cemaatle namaz kılmak müekked sünnettir",[1009] "bayram namazları vâciptir",[1010] "teşrik tekbirleri müekked sünnettir",[1011] "vitir namazı vâciptir",[1012] "teravih namazı müekked sünnettir"[1013] "vakıf arazisinden haraç (vergi) tahsil etmek vâciptir",[1014] "fitre sadakası vâciptir",[1015] "i'tikâf sünnettir"[1016] denilerek konuya girdikten sonra meselenin ayrıntıları incelenmektedir.

el-Fetâvâ adıyla anılmakla birlikte soru-cevap tarzında olmayan eser, daha önce de değindiğimiz gibi klasik bir furû kitabı mahiyetindedir. Dolayısıyla *el-Fetâva's-Sirâciyye*'de müsteftî-müftî ilişkisini andıran soru-cevap mahiyetini taşıyan ibarelere rastlanmamaktadır. Ancak bazı yerlerde meseleler anlatılırken müellifin konuyla ilgili bir soru zikrederek yine kendisinin cevapladığını görmek mümkündür. Bu gibi soru-cevaplarla ilgili olarak aşağıdaki misaller verilebilir:

[1005] وهو الحلف على ترك الوطء أربعة أشهر bkz. Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 128.
[1006] وهو اليمين الكاذبة عمداً على أمر ماض bkz. Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 271.
[1007] طلب المواثبة أن يطلب عند سماعه البيع على الفور من غير سكوت bkz. Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 454.
[1008] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 94.
[1009] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 96.
[1010] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 108.
[1011] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 111.
[1012] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 114.
[1013] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 119.
[1014] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 149. Ûşî'nin ifadesi yukarıdaki gibi olmakla birlikte Hanefîler'e göre vakıf arazilerinden haraç tahsil edilebilmesi için arazinin harâcî olması gerekmektedir. Beytülmâle intikalinden sonra satın alınarak vakfedilen arazilerden haraç istenmez.
[1015] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 156.
[1016] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 171.

1. "Güneş batmadan önce Arafat'tan ayrılan kimseye "dem"[1017] *kesme cezası gerekir. Ancak güneş batmadan Arafat'a geri dönen kimsenin "dem" kesme cezası düşer mi?*

Bununla ilgili iki görüş bulunmaktadır."[1018]

2. "Gerek ortakların birbirine gerekse başka bir kimseye taksime elverişli şâyi hisseli malını hibe etmesi câiz değildir. Böyle bir mal hibe edilip teslim alınırsa hibe edilen kişi için mülkiyet ifade eder mi?

Sadrüşşehîd, el-Vâkı'ât'ında "muhtâr olan, böyle bir durum mülkiyet doğurmaz" demiştir. Kitabının başka bir yerinde ise böyle bir durumda fâsid mülkiyet meydana geleceğini ifade etmiştir ki, bu görüşle fetva verilir."[1019]

3. "Eğer bir kimse "malımın üçte biri filâna, kalanı da fakirlere olsun" diyerek vasiyette bulunur ve o filân da fakir ise (kendilerine malın kalan kısmı vasiyet edilen) fakirlere dâhil edilir mi?

Meşayih bu konuda ihtilaf etmiştir."[1020]

[1017] *"Dem, koyun veya yedide bir olmak üzere ortaklaşa kesilen devedir."* Bkz. Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 183.

[1018] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 189. Müellif soruya cevap mahiyetinde sadece iki görüşün bulunduğunu zikretmekle yetinmekte olup bu görüşlerin içeriğini anlatmamaktadır. Konuyla ilgili olarak Serahsî'nin *el-Mebsût*'ta zikrettiklerini aktarmayı uygun buluyoruz:
"Arafat'tan erken ayrılan geriye döner ve güneş battıktan sonra orada vakfe yaparsa, ondan ceza kurbanı düşmez. Ancak İbn Şucâ'ın Ebû Hanîfe'den yaptığı rivayette; o "Bu kimseden ceza kurbanı düşer", demiştir. Çünkü bu kimse terk ettiği şeyi sonradan yerine getirmiştir. Üzerine vâcip olanı yapmıştır. Onun üzerine vâcip olan, Arafat'tan gün batımından sonra ayrılmaktı. Bunu da yerine getirmiştir. Dolayısıyla bu kimseden ceza kurbanı düşer. İhramsız olarak mîkatı geçen kimseye, sonra tekrar mîkata döner ve orada ihrama girerse ceza gerekmediği gibi.
Zâhiru'r-rivâye'ye göre ise bu kimseden ceza kurbanı düşmez. Çünkü Arafat'a zevalden sonra ulaşan kimsenin üzerine vâcip olan, vakfenin güneşin batışına kadar devam etmesidir. Bu da ancak Arafat'tan güneşin batışından sonra ayrılmakla meydana gelebilir. Dolayısıyla bu kimseden kurban düşmez.
Kerhî'nin el-Muhtasar'ında belirttiğine göre, o kimseden ceza kurbanı düşer. Çünkü ona vâcip olan, güneşin batışından sonra imamla birlikte Arafat'tan ayrılmaktı. Bunu da vaktinde yerine getirmiştir.
Hanefî âlimlerimizden bazıları şöyle demiştir. Burada o kimseden ceza kurbanı düşmez. Çünkü onun gidişiyle vakfenin sürekliliği kesilmiş olur. Geri dönüşüyle vakfesi süreklilik kazanmış olmaz. Aksine bu kimsenin bulunmadığı sürenin tedarik edilmesi mümkün değildir. Dolayısıyla bu kimseden ceza kurbanı düşmez." bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, c. 4, s. 56.

[1019] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 405.

[1020] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 583. Müellif burada meşayih ihtilafından bahsetmekle birlikte konuyla ilgili görüşleri zikretmemiştir.

el-Fetâva's-Sirâciyye'de meseleler anlatılırken genellikle üçüncü şahıs zamiri kullanılır. Aşağıdaki örneklerde olduğu gibi bazı yerlerde ikinci şahıs zamiri de kullanılmaktadır:

> *1. "Helâya girdiğin zaman sol ayağınla, çıkarken de sağ ayağınla başla."*[1021]

> *2. "Fey-i zevâli bilmek istiyorsan, düz bir yere bir çubuk dik ve gölgenin ulaştığı yere bir işaret çiz. Eğer gölgenin bu çizgiden azaldığını görüyorsan, bil ki, güneş daha zevale ulaşmamıştır. Eğer gölgeyi çizgiyi aşarken görüyorsan, o zaman bil ki, güneş batıya meyletmiştir. Gölge artmaz ve eksilmez ise, bil ki, bu saat zeval vaktidir ve bu gölge aslî gölgedir (zillü'l-aslî)."*[1022]

> *3. "Elinde köle ve câriye dışında bir şey bulunan kişi için mülkiyet hususunda şahitlik edebilirsin. Denilmiştir ki, ancak kalbine söz konusu şeyin o kişiye ait olduğuna dair bir kanaat oluşursa şahitlik etmen mümkündür."*[1023]

Müellifin meseleleri anlatırken eserinin bazı yerlerinde konuyla ilgili olaylara da yer verdiği görülmektedir.

> *1. "İmam Muhammed küçükken Ebû Hanîfe'ye birisine üç kere "Vallahi, seninle konuşmayacağım (vallahi lâ ukellimüke)" diyen kimsenin durumunu sordu. Ebû Hanîfe: "Sonra ne olur?" dedi. İmam Muhammed gülümseyerek şöyle dedi: "İyi bak, ey şeyh! (unzur hasenen yâ şeyh)" Ebû Hanîfe başını eğdi ve sonra kaldırdı ve o kişinin iki kere yeminini bozduğunu söyledi. Bunun üzerine İmam Muhammed: "Güzel yaptın (ahsente)" dedi. Ebû Hanîfe: "Vallahi,*

[1021] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 42.
[1022] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 58.
[1023] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 497.

onun bana "iyi bak" sözü mü yoksa "güzel yaptın" sözü mü daha çok dokundu, bilemiyorum."[1024]

2. "Evlenmeyeceğine dair yemin eden kimse, fâsid nikâhla evlenirse yeminini bozmuş sayılmaz. Eğer fuzûlî[1025] *birisi evlendirir, o da bu evliliği sözüyle onaylarsa yemini bozulur, mehrini göndererek veya buna benzer bir fiil ile onaylarsa yemini bozulmaz. Bu Şemsüleimme es-Serahsî ve Ali b. Muhammed el-Pezdevî'nin görüşüdür. Mecdüleimme es-Sürhakî'ye göre ise evlilik fiil ile onaylanırsa da yemin bozulur. Şemsüleimme el-Mergînânî de böyle bir durumda yeminin bozulacağına dair fetva veriyordu. Ona "Niçin hocan Şemsüleimme es-Serahsî'ye muhalefet ediyorsun?" dediler. Mergînânî ise"Öyleyse o (Serahsî) niçin hocası Şemsüleimme el-Halvânî'ye muhalefet etmiştir?" diye cevap verdi."*[1026]

3. "Şâfiî mezhebine intikal eden ta'zîr edilir. Ebû Hafs Abdullah b. Ebû Hafs el-Kebîr el-Buhârî memleketinde Şâfiîlerin çokluğundan dolayı Şâfiî mezhebine geçmiş ve ta'zîr edilmesi ve şehre girmemesi emredilmiştir."[1027]

4. "Bir kimse şaka yaparak: "Şunu bana hibe et" der ve yanındaki "hibe ettim", diğeri de "kabul ettim" der ve teslim ederse hibe câizdir. Abdullah b. Mübârek tambur çalan kişilerin yanından geçiyordu. Onlara: "Şu tamburunuzu bana hibe edin, ben size nasıl vurulacağını gösteriyim" dedi. Kişiler ona tamburu verdiler. İbn Mübârek de tamburu yere vurdu ve kırdı. Sonra onlara: "Gördünüz mü nasıl vurdum" dedi. Onlar: "Sen bizi kandırdın" dediler. O ise bunu ("Şu tamburunuzu bana hibe edin, ben size nasıl vurulacağını

[1024] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 256.
[1025] Bir kimsenin hukukî temsilcisi (vekil, velî-vasî, kayyim) olmadığı halde onun adına hukukî işlemde bulunan kişi.bkz. Beşir Gözübenli, "Fuzûlî", *DİA*, İstanbul 1996, c. 13, s. 239.
[1026] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 265.
[1027] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 282.

gösteriyim" sözünü), tazmin edeceğine dair Ebû Hanîfe'nin sözünden korunmak üzere söylemiştir."[1028]

5. "Abdürrahîm el-Kermînî rüyasında Ebû Hanîfe'ye at etinin mekrûhluğu ile ilgili soru sormuş, Ebû Hanîfe ise "Tahrîmen mekrûhtur, ey Abdürrahîm" demiştir."[1029]

6. "Ebû Yûsuf, yanında iki kişi kelâm ile ilgili münâzara yaparken Hârûnürreşîd'in yanına girer. Onlar hakkında görüşünü soran Hârûnürreşîd'e Ebû Yûsuf kendisinin boş işlerle uğraşmadığını söyler. Onun bu tavrını takdir eden halife, Ebû Yûsuf'a bin dirhem verilmesini ve dîvânlara "Ebû Yûsuf boş işlerle uğraşmadığı için bin dirhem kazandı" diye yazılmasını emreder."[1030]

Kısa olmakla birlikte meseleleri ayrıntılarıyla anlatan Sirâceddin el-Ûşî bazı meseleleri şaşırtıcı bulduğunu ifade etmektedir.

1. "Bir kimse hamile hanımına "eğer karnındaki erkek ise bir kere, kız ise iki kere boşsun" der ve hanımı biri erkek diğeri kız olmak üzere ikiz doğurursa talak gerçekleşmez. Bu şaşırtıcı bir meseledir (hiye mes'eletün 'acîbe)." [1031]

2. "Başka birisinin kölesi olan kardeşine hibede bulunan kimsenin hibesinden dönme hakkı vardır. Aynı şekilde hanımının kölesine yaptığı hibeden de dönme hakkına sahiptir. Bu şaşırtıcı bir meseledir (hiye mes'eletün 'acîbe)."[1032]

[1028] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 402. Burada müellifin iki farklı mesele üzerinde durduğu anlaşılmaktadır. Birincisi, şaka yoluyla hibe edilmesi talep edilen malın vâhib tarafından hibe edilmesi ve karşı tarafın da kabul edip teslim alması durumunda hibe geçerli olur. İkincisi, tambur gibi eğlence âletlerinin telef edilmesi durumunda tazmin edilip edilmeyeceği meselesidir. Konuyla ilgili Hanefî mezhebinde iki farklı görüş bulunmaktadır. İmâmeyn'e göre eğlence âletleri tazmin edilmez. Ebû Hanîfe'ye göre ise tazmin edilir. Çünkü bunlar eğlence âleti olmanın yanında farklı amaçlar için de kullanılabilen eşyalardır. Dolayısıyla bir eğlence âleti olarak değil farklı bir eşya olarak değerlendirilir ve kıymeti tazmin edilir. bkz. Burhâneddin el-Buhârî, *el-Muhîtu'l-Burhânî*, c. 5, s. 480.

[1029] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 377.

[1030] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 602.

[1031] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 216.

[1032] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 407.

3. "Buğday taşımak üzere bir hayvanı âriyet alan kimse, buğdayı taşıması için vekilini görevlendirir, fakat vekili kendine ait başka bir şey taşır ve hayvan ölürse tazmin sorumluluğu yoktur. Bu şaşırtıcıdır (hâze 'acîb)."[1033]

el-Fetâva's-Sirâciyye'de konu ve meselelerin anlatımında şahıs ve yer isimleri de kullanılmıştır. Meselâ, Zeyd,[1034] Amr[1035] ve Zeyneb[1036] gibi şahıs isimlerine; Irak,[1037] Şam,[1038] Bağdat,[1039] Basra,[1040] Kûfe,[1041] Horasan,[1042] Belh,[1043] İsbicab,[1044] Buharа,[1045] Semerkand,[1046] Fergana,[1047] Oş[1048] ve Özkent[1049] gibi yer isimlerine rastlanır.

Müellifin eserinde tekrarlara yer vermemeye çalıştığını görmek mümkündür. İhtiyaç duyulan yerlerde konunun veya meselenin daha önce anlatıldığı "كما ذكرنا"[1050], "على ما ذكرنا"[1051], "على ما قلنا"[1052], "على ما بيناه"[1053], "على ما مر"[1054] denilerek hatırlatılmaktadır.

C. *EL-FETÂVA'S-SİRÂCİYYE*'DE GÖRÜŞ VE İHTİLAFLAR

1. Mezhep İçi Görüş ve İhtilaflar

Hanefî mezhebinin kurucu imamı olarak Ebû Hanîfe sayılmakla birlikte mezhebin oluşumunda başta Ebû Yûsuf, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî gibi önde gelen talebeleri olmak üzere diğer talebelerinin de büyük bir katkısı vardır. Mezhebin fıkıh birikimi Ebû Hanîfe ve bu öğrencilerinin görüşleri etrafında oluşmuş ve bu

[1033] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 366.
[1034] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 573.
[1035] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 573.
[1036] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 216.
[1037] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 444.
[1038] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 218.
[1039] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 220, 258, 266.
[1040] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 467, 468, 510.
[1041] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 260, 277, 465, 484, 508, 510, 532.
[1042] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 444.
[1043] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 149.
[1044] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 567.
[1045] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 149, 266, 469.
[1046] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 149, 287, 517, 528, 567.
[1047] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 242, 444.
[1048] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 287, 528, 593.
[1049] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 287.
[1050] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 94, 110.
[1051] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 168.
[1052] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 493.
[1053] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 409.
[1054] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 238.

görüşler imla ve telif yoluyla sonraki nesillere aktarılmıştır. Büyük ölçüde görüşler arasında birlik olduğu gibi birçok meselede bir takım sebeplerden dolayı farklılıklar da bulunmaktadır.[1055] Bir meselenin çözümü ile ilgili farklı görüşlerin hangisinin tercih edileceği geniş bir tartışma konusu olmuş ve bu bağlamda ilk imamlar başta olmak üzere Hanefî fakihleri ve görüşler arası hiyerarşik bir yapı kurulmaya çalışılmıştır. Fakihlerin sınıflandırılmasında farklı değerlendirmeler bulunmakla birlikte Hanefî fıkıh eserlerinde genellikle İbn Kemâl'e ait *şeriatta müctehid, mezhepte müctehid, mesâilde müctehid, ashâbü't-tahrîc, ashâbü't-tercîh, ashâbü't-temyîz* ve *mukallid* şeklinde yedili tasnif esas alınır.[1056] Görüşler ise kaynağı, sahibi ve konusu olmak üzere üç farklı açıdan değerlendirmeye tabi tutulmuştur.[1057] Kaynağı açısından *usûl meseleleri* (zâhirü'r-rivâye), *nevâdir meseleleri* (nâdirü'r-rivâye) ve *fetâva ve vâkıât* şeklinde üç gruba ayrılarak değerlendirilir[1058] ve bu sıralamaya göre tercih edilir. Sahibi açısından görüşlerin değerlendirilmesine gelince, kural olarak imamların ittifak ettikleri görüşler esas alınmakla[1059] birlikte ihtilaf ettikleri durumlarda tercih edilen görüşün belirlenmesinde şu hiyerarşi takip edilir:

1. Bir konuyla ilgili Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin farklı görüşleri bulunuyorsa, öncelikle Ebû Hanîfe'nin görüşü tercih edilir.[1060]

2. Ebû Yûsuf ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'den biri Ebû Hanîfe ile aynı görüşü paylaşıyorsa, Ebû Hanîfe ile birleşen tarafın görüşü tercih edilir.[1061]

[1055] Ebû Hanîfe ile Ebû Yûsuf ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî arasındaki görüş farklılıklarıyla ilgili çeşitli sebepler sayılabilmekle birlikte bu sebepleri iki temel noktada toplamak mümkündür. Birincisi, Ebû Yûsuf ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, Ebû Hanîfe'nin ulaşamadığı bazı hadislere ulaşmış olabilirler. İkincisi, İmameyn'in fıkıh eğitimlerinden sonra kadılık görevlerinde bulunarak hukuk tatbikatı yapmak imkanı olmuştur. Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Ferhat Koca, "Hanefî Mezhebinde Ebû Hanîfe ile Ebû Yûsuf ve Muhammed Arasındaki Hukukî Görüş Farklılıkları", *EKEV Akademi Dergisi*, Erzurum 2004, sy. 18, s. 149-150.

[1056] İbn Âbidîn, "Şerhu Manzûmeti 'ukûdi resmi'l-müftî", *Mecmû'atü'r-resâ'il,* c. 1, s. 11-12.

[1057] Mehmet Günay, "Hanefî Mezhebinin Mezhep İçi İşleyişi: Görüşler Hiyerarşisi ve Ebû Hanîfe'nin Görüşünün Tercih Edildiği Durumlar", *İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe ve Düşünce Sistemi (Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri)*, Bursa 2005, c. 1, s. 419-426.

[1058] İbn Âbidîn, "Şerhu Manzûmeti 'ukûdi resmi'l-müftî", *Mecmû'atü'r-resâ'il,* c. 1, s. 12-13.

[1059] İbn Âbidîn, "Şerhu Manzûmeti 'ukûdi resmi'l-müftî", *Mecmû'atü'r-resâ'il,* c. 1, s. 21, 23-24.

[1060] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 602; İbn Âbidîn, "Şerhu Manzûmeti 'ukûdi resmi'l-müftî", *Mecmû'atü'r-resâ'il,* c. 1, s. 33.

[1061] Günay, "Hanefî Mezhebinin Mezhep İçi İşleyişi", *İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe*, c. 1, s. 419-426; Koca, "Ebû Hanîfe ile Ebû Yûsuf ve Muhammed Arasındaki Hukukî Görüş Farklılıkları", *EKEV*, sy. 18, s. 148.

3. Eğer bir konuda Ebû Yûsuf ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî birleşerek Ebû Hanîfe'ye muhalefet ederlerse, zaman ve mekanın şart ve ihtiyaçlarına en uygun olan görüş tercih edilir.[1062]

4. Konuyla ilgili Ebû Hanîfe'nin görüşü bulunmuyorsa, sırasıyla Ebû Yûsuf, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, Züfer veya Hasan b. Ziyâd gibi diğer öğrencilerin görüşleri tercih edilir.[1063]

Konusu açısından görüşlerin değerlendirilmesine gelince, ibadet konularında Ebû Hanîfe'nin, yargı ile ilgili konularda Ebû Yûsuf'un, zevi'l-erhâm meselelerinde ise Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin görüşleri tercih edilir.[1064]

Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*'de meselelerle ilgili görüşleri naklederken bunların kime ait olduğunu ve bazı yerlerde hangi kitaptan aldığını da belirtmek suretiyle ilmî disipline riayet etmiştir. Önce Ebû Hanîfe'nin, sonra da talebeleri Ebû Yûsuf ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin görüşünü veren müellif bazı yerlerde Züfer b. Huzeyl'in görüşüne de temas etmektedir. Mezhep kuralı gereği imamların ittifak etikleri görüşler esas alınmakta, ihtilaflı durumlarda ise yukarıdaki sıra değişmekte ve tercih ettiği görüşü çoğunlukla en son zikretmektedir. Bazı yerlerde bir mesele ile ilgili farklı görüşleri aktarmakla birlikte bunlardan hangisinin tercih edilen veya fetvaya esas olan görüş olduğunu bildirmemektedir.[1065] Bazen tercih edilen görüş önce zikredilmekte ve bu konuda mezhep içi görüş ihtilafları olduğunu belirtmek üzere "*hilâfen*" lafzıyla ikinci tarafın farklı görüşünün bulunduğu hatırlatılmaktadır.[1066] Görüşlerin tercih

---

[1062] Koca, "Ebû Hanîfe ile Ebû Yûsuf ve Muhammed Arasındaki Hukukî Görüş Farklılıkları", *EKEV*, sy. 18, s. 148.

[1063] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 602; İbn Âbidîn, "Şerhu Manzûmeti 'ukûdi resmi'l-müftî", *Mecmû'atü'r-resâ'il,* c. 1, s. 33.

[1064] İbn Âbidîn, "Şerhu Manzûmeti 'ukûdi resmi'l-müftî", *Mecmû'atü'r-resâ'il,* c. 1, s. 34.

[1065] Bir mesele ile ilgili zikredilen görüşlerden râcih olanının belirtilmemesi ile ilgili olarak Ebû Hanîfe'den gelen iki rivayetin zikredilmesi, üç İmâmın (el-eimmetü's-salâse: Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed) farklı görüşlerinin zikredilmesi, iki farklı kitaptan iki görüşün zikredilmesi olmak üzere üç farklı örnek verilecektir.
1. *"Ebû Hanîfe'den gelen bir rivayete göre muktedî, imamla beraber selam verir. Diğer bir rivayete göre ise imamdan sonra selam verir."* bkz. Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 100.
2. *"Efendi, kölesine "sen Allah'a aitsin (ente lillâh)" derse, Ebû Yûsuf'a göre köle âzat olur. İmam Muhammed'e göre âzat etmek niyetiyle söylemişse kölesi âzat olur. Ebû Hanîfe'ye göre ise böyle bir durumda köle âzat olmaz."* bkz. Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 242.
3. "el-Câmi'u's-sagîr'in rivayetine göre bir hanımın, kabz ettiği mehir karşılığında nâşiz kocasıyla muhâlea yapması mekrûh değildir." el-Mebsût (el-Asl) rivayetine göre ise mekruhtur." bkz. Ûşî, *el-Fetâvâ*, s. 228.

[1066] Örnek olarak bkz. Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 27 (dirseklerin ve ayak topuklarının da yıkanmasının farz kapsamında olması); s. 30 (erkek ve kadının cinsel organlarının birbirine dokunmasıyla abdestin bozulması); s. 48 (teyemmüm eden kimsenin, namazda teşehhüd miktarı kadar oturduktan sonra suyu görmesiyle namazın bozulması); s. 68 (ta'dîl-i erkânın farz değil vâcip olması); s. 208 (yemeğe karışan sütün yemeğe gâlip gelmesi

edilmesinde yukarıda zikredilen hiyerarşiye uyduğu gözlemlenen Ûşî, râcih görüşü belirtmek üzere tercih ifade eden farklı lafızlar kullanmaktadır.

a. Görüşlerin Tercihinde Kullanılan Kavramlar

Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*'de râcih görüşü belirtmek üzere genellikle *aleyhi'l-fetvâ*[1067] olmak üzere *bihî yüftâ,*[1068] *bihî eftâ,*[1069] *el-fetvâ 'alâ,*[1070] *el-muhtâr,*[1071] *el-esah,*[1072] *es-sahîh,*[1073] *el-eşbah,*[1074] *el-evceh,*[1075] *bihî aheze,*[1076] *el-efdal,*[1077] *el-evlâ,*[1078]

---

durumunda süt akrabalığı bağının oluşması); s. 335 (atın eğerinin ve geminin altın veya gümüşten olmasında bir sakıncanın bulunmaması); s. 382 (hayvan kesiminde unutarak besmelenin terkedilmesi); s. 537 (ürün ve samanın aralarında paylaşılacağını şart koşarlarsa veya ürünün paylaşılacağını şart koşarlar ve samanı ne yapacaklarını konuşmazlarsa da müzâraanın sahih olması).

[1067] *"Eğer bir kimse geçit hakkı olmayan bir yere kapı açmak isterse, Hâherzâde'ye göre onun böyle hakkı vardır. Serahsî'ye göre ise o kimsenin böyle bir hakkı yoktur. Fetva bu (ikinci) görüşe göredir (aleyhi'l-fetvâ)."* bkz. Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 461.

[1068] "*Ebû Yûsuf'a göre gusül almak için kullanılmış olan su necistir. Fetvâ bu görüşle verilmiştir (bihî yüftâ)."* bkz. Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 34.

[1069] *"Namaza başlarken niyet etmeyi unutan kimsenin, "sübhâneke"yi okuduğu sırada hatırlayıp niyet etmesi câizdir. Bazı âlimler bu görüşle fetva vermişlerdir (eftâ bihî ba'duhüm)."* bkz. Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 34.

[1070] *"Zâhirü'r-rivâye'ye göre başkasının şahit olduğu şeyi ondan naklederek şahitlik etme (eş-şehâdetü 'ale'ş-şehâde), asıl şahidin ölü veya sefer müddeti sayılan mesafe kadar uzakta veya mahkemeye gelemeyecek kadar hasta olması gibi durumlarda câizdir. Fetva, asıl şahidin sefer müddeti sayılan mesafeden yakın olması durumunda da aynı gün içinde mahkemeye gelip tekrar evine dönmesi mümkün ise dolaylı şahitliğin câiz olması yönündedir (el-fetvâ 'alâ ennehû tecûzü'ş-sehâdetü 'ale'ş-şehâde…)."* bkz. Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 502.

[1071] *"Sütten kesilmiş ve kendi başına yemek yiyebilen iki yaşındaki kız, başka bir kadının sütünü emerse süt akrabalığı bağı sabit olur. Muhtâr olan budur (ve hüve'l-muhtâr)."* bkz. Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 207.

[1072] *"Bir ramazanda birkaç kere orucunu bozan kimseye tek bir kefâret yeterlidir. İki farklı ramazanda orucunu bozan kimseye de sadece tek bir kefâret yeterlidir. Esah olan budur (ve hâze'l-esahh)."* bkz. Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 168.

[1073] *"Annesinin ve anneannesinin veya babaannesinin yanında kalan kız çocuğun hidânesi bulûğa ermesiyle sona erer. Bunların dışında kalan diğer kadınların (teyze, hala, kız kardeş) yanında kalan kız çocuğun hidânesi ise başkalarının hizmet ve himayesine ihtiyaç duymayacağı duruma gelince sona erer. Bundan sonra anne ve anneaanne veya babaanne kız çocuğu bakmaya zorlanamazlar. Sahih olan budur (ve hüve's-sahîh)."* bkz. Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 236.

[1074] *"Bir kimse, " و اِذِ ابْتَلَى ابْراهيمَ رَبُّهُ" (Rabbinin, İbrâhim'i denediği zamanı hatırla) âyetini " و اِذِ ابْتَلَى ابْراهيمُ رَبَّهُ" (İbrâhim'in, Rabbini denediği zamanı hatırla) şeklinde "mim" harfini ötre, "be" harfini üstün okursa, Sadrüşşehîd'e göre eşbeh olan, namazın bozulmamasıdır (el-eşbehü en lâ tefsüde)."* bkz. Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 122.

[1075] *"(Elbiseye bulaşan) kurumuş olan meniler ovalamakla temizlenir. Beden üzerindeki kurumuş meni ise, Şemsüleimme es-Serahsî'ye göre evceh olan, (ovalamakla) temizlenmemesidir (el-evcehü en lâ yethure)*." bkz. Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 39.

[1076] *"Mücâhid "ramazan geldi ve ramazan gitti (câ'e ramazân ve zehebe ramazân)" demenin mekrûh olduğunu söylemiştir. Ebü'l-Leys es-Semerkandî bu görüşü almıştır (ve bihî aheze Ebü'l-Leys)."* bkz. Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 170.

[1077] *"Ebû Yûsuf'a göre efdal olan (el-efdalü), baba veya efendinin fitre sadakasını kölesinin veya çocuklarının bulunduğu yer ve şartı dikkate alarak vermesidir."* bkz. Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 158.

[1078] Ûşî, havanın bulutlu veya sisli olması gibi görüşü engelleyen veya zorlaştıran durumların bulunması halinde, ramazan hilâlinin sübûtu için ister kadın ister erkek olsun, ister hür ister köle ve câriye olsun veya tövbe etmiş kâzif olsun âdil tek bir müslümanın haberinin yeterli olacağını söyler. Bu durumda şahadet sözü de aranmaz ve âdil bir kişinin, hilâlin başka bir âdil kişi tarafından görüldüğünü haber vermesi de câizdir. Hava açık ve görüşe engel bir durumun bulunmaması halinde ise Ûşî'ye göre şehir dışından veya yüksek bir yerden gelen tek bir âdil şahidin haberi yeterlidir. Ancak şahit böyle birisi değilse, sözleri kesin bilgi ifade edecek sayıda büyük bir kalabalığın hilâli gördüğünü haber vermesi gerekir. Ramazanın başlaması ve sona ermesinde de bu durumun aynı olduğunu söyleyen Ûşî, Ebû Yûsuf'un, çoğunluğun sayısını elli erkek olarak takdir ettiğini, Halef b. Eyyûb'ün ise Belh için beş yüz kişini bile az bulduğunu aktararak "evlâ olan, bunun takdirinin kadıya bırakılmasıdır" (*ve'l-evlâ en yüfevveda ilâ re'yi'l-kâdî*) demektedir. bkz. Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 158.

aleyhi amelü'n-nâs el-yevm[1079] gibi lafızları kullanmaktadır. İlgili kaynaklarda "fetva alâmetleri" olarak kabul edilen[1080] bu kavramlar arasında da bir hiyerarşi söz konusudur. En kuvvetlisi fetva lafzı olmak üzere *bihî yüftâ* lafzı, *aleyhi'l-fetvâ* lafzından, aksi de ileri sürülmekle birlikte *el-esah* lafzı, *es-sahîh* lafzından kuvvetlidir.[1081]

b. İmâmeyn'e Karşı Ebû Hanîfe'nin Görüşünün Tercih Edildiği Durumlar

(1) Namaz Vakitleri

Farz namazlar başta olmak üzere bunların sünnetleri, vitir, terâvih ve bayram namazları için vakit şarttır. Kur'ân-ı Kerîm'de namazın müminler için vakitleri belirlenerek farz kılındığı ifade edilmiş[1082] ve bu vakitlere de açık veya dolaylı olarak değinilmiştir.[1083] Bununla birlikte namaz vakitleri daha çok Hz. Peygamber'in fiil ve sözleriyle açıklık kazanmıştır. Beş vakit namazın farz kılınmasının ardından Cebrâil, Hz. Peygamber'e gelerek birinci gün ilk vakitlerinde, ikinci gün ise son vakitlerinde kıldırmak suretiyle namazların başlangıç ve bitiş zamanlarını göstermiştir.[1084]

el-Fetâva's-Sirâciyye'de namaz vakitleri açıklanmakla birlikte bunlarla ilgili üç imam (el-eimmetü's-selâse) arasındaki ihtilaflara da değinilmiştir. Öğle namazının vaktinin güneşin gökyüzündeki tepe noktasını geçip batıya doğru kaymasından itibaren başlayacağını ifade eden Ûşî, Ebû Yûsuf ile Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'ye göre öğle namazının vakti fey-i zevâl[1085] dışında her şeyin gölgesi bir misline ulaşıncaya kadar devam edeceğini ve bu andan itibaren ikindi namazının vaktinin girmiş olacağını belirtmektedir. Ebû Hanîfe'ye göre ise öğle namazının vakti fey-i zevâl dışında her

---

[1079] *"Ebû Hanîfe'ye göre Mescidü'l-Harâm'ın etrafındaki camilerde i'tikâfa girmek mekrûhtur. İmâmeyn'e göre ise mekrûh değildir ve günümüzde insanların ameli de bu yöndedir (ve 'aleyhi 'amelü'n-nâs el-yevm)."* bkz. Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye,* s. 172.

[1080] İbn Âbidîn, "Şerhu Manzûmeti 'ukûdi resmi'l-müftî", *Mecmû'atü'r-resâ'il,* c. 1, s. 38; Fahrettin Atar, "Fetva", *DİA*, İstanbul 1995, c. 12, s. 487.

[1081] İbn Âbidîn, "Şerhu Manzûmeti 'ukûdi resmi'l-müftî", *Mecmû'atü'r-resâ'il,* c. 1, s. 38.

[1082] "Namaz, müminlere belirli vakitlere bağlı olarak farz kılınmıştır." (en-Nisâ 4/103).

[1083] "Namazlara ve orta namaza devam edin. Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun." (el-Bakara 2/238); "Gündüzün iki tarafında ve gecenin gündüze yakın vakitlerinde namaz kıl." (Hûd 11/114); "Güneşin zevalinden (öğle vaktinde batıya kaymasından) gecenin karanlığına kadar (belli vakitlerde) namazı kıl. Bir de sabah namazını kıl. Çünkü sabah namazı şahitlidir." (el-İsrâ 17/78); "O halde, onların söylediklerine sabret ve güneşin doğuşundan ve batışından önce Rabbini hamd ile tespih et. Gece vakitlerinde ve gündüzün uçlarında da tespih et ki hoşnut olasın." (Tâhâ 20/130); "Öyle ise akşama girdiğinizde, sabaha kavuştuğunuzda, Allah'ı tespih edin. Göklerde ve yerde hamd O'na mahsustur. Gündüzün sonunda ve öğle vaktine girdiğinizde Allah'ı tespih edin." (er-Rûm 30/17-18).

[1084] Tirmizî, "Salât", 1; Ebû Dâvûd, "Salât", 2.

[1085] Güneşin tam tepe noktasına gelip kısa bir süre için gölgelerin kısalıp uzamasının durduğu vakte "vakt-i zevâl", cisimlerin bu vakitte yere düşen gölgesine de "fey-i zevâl" denir.

şeyin gölgesi iki misline ulaşıncaya kadar devam edeceğini ve bu andan itibaren ikindi namazının vakti girmiş olacağını söyleyerek bu görüşler arasında muhtâr olanın Ebû Hanîfe'ye ait görüşün olduğunu bildirmektedir.[1086]

(2) Yalancı Şahitlik Yapan Kişiye Verilecek Ceza

Şahitlik, İslâm muhakeme hukukunda en sık başvurulan ispat vasıtalarındandır.[1087] Kur'ân-ı Kerîm'de şahitliğin önemine vurgu yapılmış[1088] ve yalancı şahitlik yapmama, iyi insanların özellikleri arasında zikredilmiştir.[1089] Hadislerde ise yalancı şahitlik, en büyük günahlar arasında sayılmıştır.[1090] Adaletin yerini bulmasına engel olarak haksızlığa yol açacağından dolayı bir kişinin yalancı şahitlik yaptığı ortaya çıkarsa[1091] cezalandırılacağı konusunda ittifak bulunmakla birlikte bu cezanın mahiyeti hakkında fakihler arasında görüş ayrılığı bulunmaktadır. *el-Fetâva's-Sirâciyye*'de konuyla ilgili Hanefî mezhebindeki tartışmalara kısaca yer verilmiştir. Ûşî, Ebû Hanîfe'ye göre yalancı şahitlik yapan kişinin pazar yerine çıkartılarak teşhir edileceğini ve bunun dışında ayrıca dayak cezası verilmeyeceğini,[1092] İmâmeyn'e göre ise ağır dayak cezası verilip hapsedileceğini[1093] söylemekte ve fetvaya esas olanın Ebû Hanîfe'nin görüşü olduğunu bildirmektedir.[1094]

[1086] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye,* s. 57.

[1087] Yıldız, *Şahitlik*, s. 55.

[1088] "Ey iman edenler! Kendiniz, ana babanız ve en yakınlarınızın aleyhine de olsa, Allah için şahitlik yaparak adaleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun. (Şahitlik ettikleriniz) zengin veya fakir de olsalar (adaletten ayrılmayın). Çünkü Allah ikisine de daha yakındır. (Onları sizden çok kayırır.) Öyle ise adaleti yerine getirmede nefsinize uymayın. Eğer (şahitlik ederken gerçeği) çarpıtırsanız veya (şahitlikten) çekinirseniz (bilin ki) şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır." (en-Nisâ 4/135); "Ey iman edenler! Allah için hakkı titizlikle ayakta tutan, adalet ile şahitlik eden kimseler olun. Bir topluma olan kininiz, sakın ha sizi adaletsizliğe itmesin. Âdil olun. Bu, Allah'a karşı gelmekten sakınmaya daha yakındır. Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır." (el-Mâide 5/8).

[1089] "Onlar, yalana şahitlik etmeyen, faydasız boş bir şeyle karşılaştıkları zaman, vakar ve hoşgörü ile geçip gidenlerdir." (el-Furkân 25/72).

[1090] Buhârî, "Şehâdât", 10; İbn Mâce, "Ahkâm", 32.

[1091] Hanefî mezhebine göre bir kişinin yalancı şahitlik yaptığı sadece kendi ikrarıyla sabit olur. Şâfiî mezhebinde kişinin kendi ikrarının dışında başka kesin bir delille de ispatlanabilir. bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, c. 16, s. 145; Ebû İshak İbrâhim b. Ali eş-Şîrâzî, *el-Mühezzeb fî fıkhi'l-İmâm eş-Şâfi'î*, Beyrut 1416/1995, c. 3, s. 444.

[1092] Ebû Hanîfe, bu görüşünde Kadı Şüreyh'in (v.80/699) uygulamasına dayanmaktadır. Kadı Şüreyh yalancı şahitlik yapan kişi esnaf ise ise pazar yerine, değilse kendi toplumuna ikindi namazından sonra çıkartarak "Şüreyh size selam söylüyor ve diyor ki "Biz bu kişinin yalancı şahit olduğunu tespit ettik. Ondan sakının ve diğer insanları da sakındırın" diye ettirirdi. bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, c. 16, s. 145.

[1093] İmâmeyn ise bu görüşlerinde yalancı şahitlik yapan kimse hakkındaki Hz. Ömer'in "Kırk sopa vurulur, yüzü siyaha boyanır ve çarşıda dolaştırılır" sözüne dayanmaktadır. bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, c. 16, s. 145.

[1094] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 505.

c. Ebû Hanîfe'ye Karşı İmâmeyn'in Görüşlerinin Tercih Edildiği Durumlar

(1) Şafak

Akşam namazının vaktinin sona ereceği zaman ile ilgili olarak Ebû Hanîfe ile Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed arasında görüş ayrılığı bulunmaktadır. Bilindiği üzere akşam namazının vakti güneşin batmasıyla başlar, batı ufkundaki şafağın kaybolmasıyla sona erer. Ebû Hanîfe'ye göre şafak, güneş battıktan sonra ufukta meydana gelen kızıllıktan sonra ortaya çıkan beyazlıktır. Ebû Yûsuf ile Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'ye göre ise güneş battıktan sonra ufukta meydana gelen kızıllıktır. Bu iki farklı görüşü aktaran Ûşî, fetvaya esas olanın İmâmeyn'e ait görüş olduğunu belirtmektedir.[1095]

(2) İftitah Tekbiri

Cemaatle kılınan namazlarda imamdan önce tekbir almanın câiz görülmediği ve bu durumda tekbirin yenilenmesi gerektiği hususunda görüş birliği bulunmakla birlikte muktedînin imamla aynı anda mı veya imamın tekbirinden sonra mı tekbir alması gerektiği tartışma konusu olmuştur. Ûşî, konuyla ilgili Hanefî mezhebindeki iki farklı görüşü aktarmaktadır. Buna göre Ebû Hanîfe'nin muktedî için en faziletlisi, imamla beraber aynı anda tekbir alması görüşünde olduğunu, Ebû Yûsuf ile Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin ise muktedînin imamdan sonra tekbir alması gerektiği görüşünde olduğunu ve Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin İmâmeyn'in görüşünü aldığını ifade etmektedir.[1096]

[1095] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye,* s. 57.

[1096] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye,* s. 62. Ancak Ebü'l-Leys es-Semerkandî, *en-Nevâzil*'de muktedînin imamla beraber tekbir alacağını (*yükebbiru mukârinen ma'a'l-imâm*) belitmekte iken, *el-'Uyûn*'da ise önce Ebû Hanîfe'nin görüşünü, sonra İmâmeyn'nin görüşünü zikretmekle birlikte iki görüş arasında bir tercihte bulunmamaktadır. bkz. Semerkandî, *en-Nevâzil*, s. 69; a.mlf., *'Uyûnü'l-mesâ'il fî fürû'i'l-Hanefiyye* (thk. Seyyid Muhammed Mühennâ), Beyrut 1419/1998, s. 22.
Konu üzerindeki görüş farklılığı imam ile muktedî arasındaki ilişkinin tanımlanmasından kaynaklanmaktadır. İmâmeyn'e göre muktedînin imama uyması, ona tâbi olması anlamına gelir. Tâbi olmak ise imamla aynı anda davranmakla (mukârenet) değil, onun yaptığını peşinden yapmakla gerçekleşir. Ebû Hanîfe'ye göre ise iktidâ müşârekettir. Müşâreket ise mukârenet ile gerçekleşir. Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*,c. 2, s. 24.

(3) Teşrîk Tekbirleri

Teşrîk tekbirleri, zilhiccenin muayyen günlerinde farz namazların ardından özel lafızlarla getirilen tekbirlerdir.[1097] Teşrîk tekbirlerini getirmenin hükmü ile ilgili biri müekked sünnet[1098] diğeri vâcip[1099] olmak üzere iki farklı görüş aktaran Ûşî, bu tekbirlerin başlangıç ve bitiş vakitleri hususunda da Hanefî mezhebindeki görüş ayrılığına değinmektedir. Birincisi, Ebû Hanîfe'ye göre arefe günü sabah namazı ile bayramın birinci günü ikindi namazı arasında olmak üzere sekiz vakit farz namazın ardından teşrîk tekbirleri getirilir. İkincisi, Ebû Yûsuf ile İmam Muhammed'e göre arefe günü sabah namazı ile bayramın dördüncü günü ikindi namazı arasında yirmi üç vakit farz namazdan sonra getirilir. Ûşî, fetvaya esas olanın İmâmeyn'e ait görüş olduğunu ifade etmektedir.[1100]

(4) İ'tikâf

İ'tikâf, ibadet amacıyla ve belirli bir şekilde camide kalmayı ifade eder.[1101] Sirâceddin el-Ûşî, i'tikâfın hükmüyle ilgili biri *et-Tecrîd*'den (sünnet) diğeri Serahsî'den (kurbet) olmak üzere iki görüş zikretmektedir.[1102] Cemaatle namaz kılınan büyük camilerde i'tikâfa girmenin faziletli olduğunu, bir sene kadar süre cemaatle namaz kılınmayan camilerde i'tikâfa girmenin ise sahih olmadığını ifade etmektedir.[1103] Ebû Hanîfe'ye göre Mescidü'l-Harâm'ın etrafındaki camilerde i'tikâfa girmenin mekrûh olduğunu,[1104] Ebû Yûsuf ile İmam Muhammed'e göre ise bunun mekrûh olmadığını ve günümüzde insanların amelinin de bu yönde olduğunu belirtmek suretiyle İmâmeyn'in görüşünü tercih etmektedir.[1105]

[1097] Fahrettin Atar, "Teşrîk", *DİA*, Ankara 2011, c. 40, s. 575.
[1098] Ûşî, bu görüşü Kirmânî'nin *et-Tecrîd*'inden aktarmaktadır. bkz. Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 111.
[1099] Bu görüş Serahsî'den nakledilmektedir. bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, c. 3, s. 114.
[1100] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 111. Ebû Hanîfe, İbn Mes'ûd'un görüşünü almıştır. Çünkü teşrik tekbirleri haccın asıl rüknünün (Arafat vakfesi) yerine getirildiği gün başlanmaktadır. Öyleyse bu tekbirlerin kesilmesi de haccın diğer rüknü olan tavafın yapıldığı günde olmalıdır. Ebû Yûsuf ile İmam Muhammed Hz. Ali'nin görüşünü benimsemişlerdir. Onlara göre "Sayılı günlerde Allah'ı zikredin" (el-Bakara 2/203) âyetindeki "sayılı günler" ya teşrîk günleri ya da kurban kesme günleridir. Bundan dolayı bu günlerde teşrîk tekbirlerini getirmek meşrudur. bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, c. 2, s. 43.
[1101] Mehmet Şener, "İ'tikâf", *DİA*, Ankara 2001, c. 23, s. 457.
[1102] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 171.
[1103] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 172.
[1104] Ebû Hanîfe, Mekke'nin hicret yurdu olmadığı ve Hz. Peygamber'in oradan Medine'ye hicret ettiğinden dolayı Mescidü'l-Harâm'ın yanındaki veya çevresindeki camilerde i'tikâfa girmeyi mekrûh saydığını bildirmiştir. bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, c. 3, s. 115.
[1105] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 173.

(5) Zina Cezası

Devlet başkanı (sultan) tarafından zinaya zorlanan kişiye had cezası uygulanmayacağını söyleyen Ûşî, Ebû Hanîfe'ye göre devlet başkanı dışında başkaları tarafından zinaya zorlanan kişiye had cezası uygulanacağını, İmâmeyn'e göre ise istediğini yaptırabilecek güce sahip kişiler tarafından yapılan ikrah, devlet başkanı tarafından yapılan ikrah gibi[1106] olduğu için, böyle bir durumda had cezası söz konusu olmayacağını bildirmektedir. Fetvaya esas olanın Ebû Yûsuf ile İmam Muhammed'in görüşü olduğunu belirtmektedir.[1107]

(6) Müzâraa

Tohum ekmek ve mahsulü belli oranda paylaşmak üzere arazi sahibiyle emek sahibi arasında yapılan ziraî ortaklık sözleşmesini ifade eden[1108] müzâraanın câiz olup olmadığı fakihler arasında tartışılmıştır. Ebû Hanîfe'ye göre müzâraa câiz değil, İmâmeyn'e göre ise câizdir. Ûşî, toplumsal ihtiyaçtan dolayı fetvaya esas olanın Ebû Yûsuf ile İmam Muhammed'in görüşü olduğunu ifade etmektedir.[1109]

d. Ebû Yûsuf ile Ebû Hanîfe'ye Karşı İmam Muhammed'in Görüşlerinin Tercih Edildiği Durumlar

(1) Fâsid Nikâhta Nesebin Tesbiti

Ûşî, fâsid bir nikâhın ardından altı ay sonra doğan çocuğun nesebinin sabit olacağını ifade etmekte ve nesebin sübutu için mücerred akdin mi yoksa fiilî birleşmenin mi dikkate alınacağı hususunda Hanefî mezhebindeki tartışmaları aktarmaktadır. Ebû Yûsuf ile Ebû Hanîfe'ye göre nesebin sübûtu için nikâh akdinin yapıldığı vaktin dikkate alınacağını, İmam Muhammed'e göre ise zifafın dikkate alınacağını söyleyerek fetvaya esas olanın Şeybânî'nin görüşü olduğunu bildirmektedir.[1110]

[1106] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 547.
[1107] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 278.
[1108] Hüseyin Kayapınar, "Müzâraa", *DİA*, İstanbul 2006, c. 32, s. 234.
[1109] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 535.
[1110] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 235. Ebü'l-Leys es-Semerkandî, bu konuda İmam İmam Muhammed'in görüşünün fetvaya esas olduğunu söylemektedir. Çünkü sahih nikâh meşrû cinsel birleşmenin sebebi olduğundan dolayı cinsel birleşmenin yerine geçer. Fâsid nikâh ise cinsel birleşmenin meşrû olmasının sebebi olmadığı için onun yerine geçmez. bkz. Burhâneddin el-Buhârî, *el-Muhîtu'l-Burhânî*, c. 3, s. 122.

(2) Emvâl Ortaklığı

Emvâl ortaklığı, iki ve daha fazla kişinin, elde edecekleri kârı belli oranda bölüşmek üzere sermayelerini birleştirerek kurdukları ticarî ortaklıktır.[1111] Bu tür ortaklıkta sermayenin teşekkülü büyük önem taşıdığından dolayı fakihler arasında tartışmalar söz konusu olmuştur.[1112] Ûşî, emvâl şirketinin sahih olması için her iki ortağın sermayesinin altın (dînâr) veya gümüş (dirhem) paralardan ya da ortaklardan birinin sermayesi dînâr, diğerinki dirhem olması gerektiğini ifade etmektedir. Ebû Hanîfe ile Ebû Yûsuf'a göre ortaklardan birinin sermayesi dînâr veya dirhem dışında kalan paralardan (fülûs) olursa emvâl şirketinin sahih olmayacağını, İmam Muhammed'e göre ise böyle bir durumda şirketin sahih olacağını ve fetvaya esas olanın da bu son görüş olduğunu söylemektedir. Çünkü fülûs, belirleme ile akidlerde belirli duruma gelmez (*li-ennehâ lâ tete'ayyanü fi'l-'akd*).[1113]

(3) İpek Böceğinin Satılması

> *"Ebû Hanîfe'ye göre ipek böceğini satmak caiz değildir. Ebû Yûsuf'a göre ipek oluşmaya başlamışsa câizdir. İmâm Muhammed'e göre ise ipek böceğini satmak mutlak olarak her durumda caizdir. Fetva da bu (son) görüşe göredir."*[1114]

e. Ebû Hanîfe'ye Karşı İmam Muhammed'in Görüşlerinin Tercih Edildiği Durumlar

(1) Kabir Başında Kur'ân Okumak

Ûşî, Ebû Hanîfe'ye göre mezarlıkta Kur'ân okumanın mekrûh olduğunu, İmam Muhammed'e göre ise mekrûh olmadığını ve fetvaya esas olanın ise Şeybânî'ye ait bu görüşün olduğunu ifade etmektedir.[1115]

[1111] Orhan Çeker, "Emvâl", *DİA*, İstanbul 1995, c. 11, s. 167.
[1112] Bu tartışmalar ile ilgili geniş bilgi için bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, c. 11, s. 159-160.
[1113] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 367.
[1114] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 414.
[1115] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 313.

(2) Hırsızlık

Hırsızlık suçunun oluşmasının şartlarından biri malın "hırz" altında iken çalınmış olması gerektiğidir. Hırz, malın koruma yeridir ve malın korunması için hazırlanmış her şey hırzdır.[1116]

Ebû Hanîfe'ye göre sahibi tarafından muhafaza edildiği halde hamamdan bir şey çalan kişiye hırsızlık cezası (el kesme) uygulanır. İmam Muhammed'e göre böyle bir durumda el kesme cezası uygulanmaz. Fetvaya esas olan Şeybânî'nin görüşüdür.[1117]

(3) Balık

Kur'ân-ı Kerîm'de deniz avının ve denizden gelen yiyeceğin helâl olduğu[1118] ve buradan taze et yendiği[1119] ifade edilmiş ve Hz. Peygamber, deniz suyuna dair bir soruyu "Onun suyu temiz, meytesi (içinde ölen) helâldir"[1120] şeklinde cevaplamıştır.

Her türüyle balığın yenmesinin helâl, ancak kendiliğinden ölerek su üstüne çıkan balıkların yenmesinin mekrûh olduğunu ifade eden Ûşî, suyun aşırı derecede ısınması veya soğuması gibi tabii sebeplerle ölen balıkların yenmesinin Ebû Hanîfe'ye göre helâl olmadığını, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'ye göre ise helâl olduğunu ve fetvaya esas olanın, İmam Muhammed'in görüşü olduğunu zikretmektedir.[1121]

f. Ebû Yûsuf'a Karşı İmam Muhammed'in Görüşlerinin Tercih Edildiği Durumlar

(1) Kusmanın Abdesti Bozması

el-Fetâva's-Sirâciyye'de abdesti bozan durumlar anlatılmış ve bunlardan birisinin ağız dolusu safra, yiyecek ve kan kusmak olduğu ifade edilmiş ve ağız dolusu kusmanın ölçüsünün de ağızda tutulması zorlukla mümkün olan kusuntu olarak belirlenmiştir. Azar azar kustuğu halde kusuntusunun toplamı ağız dolusu miktarına

---

[1116] Serahsî, *el-Mebsût*, c. 9, s. 150.
[1117] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 285.
[1118] "Sizin için de yolcular için de bir geçimlik olmak üzere deniz avı yapmak ve deniz ürünlerini yemek sizlere helal kılındı." (el-Mâide 5/96).
[1119] "İki deniz aynı olmaz. Şu tatlıdır, susuzluğu giderir; içimi kolaydır. Şu ise tuzludur, acıdır. Bununla beraber her birinden taze et yersiniz ve takınacağınız süs eşyası çıkarırsınız. Allah'ın lütfundan istemeniz ve şükretmeniz için gemilerin orada suyu yara yara gittiğini görürsün." (el-Fâtır 35/12).
[1120] Ebû Dâvûd, "Tahâret", 41; Tirmizî, "Tahâret", 52.
[1121] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 377.

ulaşan kimsenin durumuyla ilgili iki farklı görüş aktarılmış, Ebû Yûsuf'a göre kusmaların meclisi bir ise abdestin bozulacağı, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'ye göre sebepleri (baş dönmesi gibi) bir ise bozulacağı ve esah olanın ise İmam Muhammed'in görüşü olduğu zikredilmiştir.[1122]

(2) Vakıfta Velâyet

Şer'î hükümler ve vakfiyedeki şartlar çerçevesinde vakfın işlerini idare etme yetkisine "velâyet" (vilâyet) denir.[1123]

> *"Eğer bir kimse bir şey vakfeder ve velâyetin kimde olacağını beyan etmezse, denilmiştir ki "velâyet vakfedene aittir". Bu Ebû Yûsuf'un görüşüne göredir. Çünkü ona göre vakıfta teslim şart değildir. İmam Muhammed'e göre ise böyle bir vakıf sahih değildir. Bu (son) görüşe göre fetva verilir"*[1124]

g. İmam Muhammed'e Karşı Ebû Yûsuf'un Görüşlerinin Tercih Edildiği Durumlar

(1) Fitre Sadakası

Sirâceddin el-Ûşî'ye göre fitre sadakası vermek vâciptir. Vâcip oluşunun vakti ise bayram günü ikinci fecrin doğmasıdır.[1125] Mesken, ev eşyası, giysi ve hizmetçi masrafları gibi ihtiyaçları dışında iki yüz dirheme veya bunun kıymetine denk mala sahip kimse, kendisi ve küçük çocukları adına fitre sadakası vermekle yükümlüdür.[1126] Bakmakla yükümlü olduğu kimseler farklı yerde yaşıyorsa, fitrenin hangi bölgenin şartlarına göre verileceği hususunda iki farklı görüş bulunmaktadır. Ebû Yûsuf'a göre baba veya efendi fitre sadakasını kölesinin veya çocuklarının bulunduğu yer ve şartı dikkate alarak verir. İmam Muhammed'e göre ise baba veya efendi kendi bulunduğu yer ve şartları dikkate alır. Ûşî, daha faziletli ve fetvaya esas olanın Ebû Yûsuf'un görüşü olduğunu ifade etmektedir.[1127]

[1122] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 29.
[1123] Hacı Mehmet Günay, "Vakıf", *DİA*, İstanbul 2012, c. 42, s. 478.
[1124] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 395.
[1125] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 156.
[1126] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 157.
[1127] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 158.

(2) Yemin

Bir kimsenin kararlılığını pekiştirmek ve başkalarını ikna etmek amacıyla söz ve beyanını Allah'ın adını veya bir sıfatını zikrederek kuvvetlendirmesini ifade eden yemin,[1128] fıkıh kitaplarının üzerinde çok durduğu bir konu olmuştur. Yemin lafızları başta olmak üzere çeşitleri, bozulduğu durumda söz konusu olacak yaptırımlar uzun uzun anlatılmıştır. *el-Fetâva's-Sirâciyye*'de de yemin konusu geniş bir şekilde açıklanmıştır.[1129] Yeminle ilgili meseleler ve bunların çözümleri, çözümler ile ilgili farklı görüşler de aktarılmıştır. Ûşî, Bağdat'a girmeyeceğine dair yemin edip gemiyle Bağdat'ın yanından geçen kimsenin durumu ile ilgili iki görüş aktarmaktadır. İmam Muhammed'e göre bu kimse yeminini bozmuş sayılır. Ebû Yûsuf'a göre ise bu durumda yemin bozulmuş sayılmaz. Ûşî, fetvaya esas olanın Ebû Yûsuf'a ait görüş olduğunu zikretmektedir.[1130]

(3) Eski Caminin Satılması ve Gelirinin Kullanılması

> *"Bânisi bilinmeyen eski bir caminin yanına başka bir cami yapılırsa cemaatin eski camiyi satma ve gelirini öbür cami için kullanma hakkı yoktur. Çünkü Ebû Yûsuf'a göre bu ebediyen camidir. İmam Muhammed buna muhalefet etmiştir. Fetva Ebû Yûsuf'un görüşüne göredir."*[1131]

h. Meşayih Görüşleri ve İhtilafları

Meşayih tabiri genelde bir bölgede belirli bir fakihin etrafında toplanan veya benzer fıkhî tercihlere sahip bulunan fakihler grubunu ifade etmek üzere kullanılır.[1132] Meşayih gruplaşmalarının sebebini üç temel başlık altında toplamak mümkündür:

1. Mezhep metinlerinin yorumlanmasında ve görüşlerin tercihinde ortaya çıkan farklılıklar.

2. Yeni fıkıh kaidelerini ortaya koymada usul farklılıkarı.

[1128] Ertuğrul Boynukalın, "Yemin", *DİA*, İstanbul 2013, c. 43, s. 417.
[1129] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 253-275.
[1130] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 258.
[1131] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 400-401.
[1132] Bardakoğlu, "Hanefî Mezhebi", *DİA*, c. 16, s. 9.

3. Yaşadıkları bölgelerin siyasî, toplumsal, iktisadî şartlarında ve örflerinde bulunan farklılıklar.[1133]

Meşayih teriminin ortaya çıktığı dönemde (4/10. yy), Irak, Belh ve Buhara meşayihi olmak üzere başlıca üç meşayih grubuna rastlanır. Irak meşayihinin Irak bölgesinde, Belh meşayihinin Horasan bölgesinde, Buhara meşayihinin ise Mâverâünnehir bölgesinde faaliyet gösterdiğini ifade etmek mümkündür.[1134] Bunlar dışında literatürde sıkça rastlanan meşayih gruplarından biri de Semerkand meşayihidir.

el-Fetâva's-Sirâciyye'de pek çok yerde meşayih görüşlerine başvurulmuştur. Bu bağlamda bir meselede meşayihin görüşünün olduğunu bildirmek için "*kâle meşayihünâ*",[1135] "*kâle ekserü meşâhihinâ*",[1136] "'*inde ekseri meşâihinâ*"; bir meselede meşayihin görüş ayrılığını bildirmek için "*ihtelefe'l-meşâyih*",[1137] "*fîhi ihtilâfü'l-meşâyih*";[1138] meşayihin tercih ettiği görüşü bildirmek için "*kezâ ihtâre'l-meşâyih*"[1139] gibi ifadeler kullanılmıştır. Eserde Belh meşayihi, Buhara meşayihi ve Semerkand meşayihinin görüşleri zikredilmiş, bazen bunların aralarında bulunan ihtilaflara değinilmiştir.

(1) Su ile Toprağın Karışması

Ûşî, temiz suya pis bir toprağın veya temiz toprağa pis bir suyun karışması meselesiyle ilgili iki farklı görüş nakletmektedir. Birincisi, Buhara meşayihinin görüşüdür. Onlara göre böyle bir durumda itibar çok olanadır. Her iki durumda da hangisi diğerinden çok ise hüküm ona göre verilir. İkincisi, Ebü'l-Leys es-

---

[1133] Kaya, *Nevazil Literatürünün Doğuşu,* s. 36-38.

[1134] Kaya, *Nevazil Literatürünün Doğuşu,* s. 36.

[1135] *"Meşayihimiz dedi ki, doğru olanı, özellikle müslümanların çarşılarında ve toplandıkları yerlerde zimmîlerin zaruret hali hariç binek binmemeleridir. Eğer zaruretten dolayı binerlerse, müslümanların toplandığı yerlerde inmelidirler."* bkz. Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye,* s. 305.

[1136] *"Karın boşluğuna ulaşan yara sahibi (câife) veya beyine ulaşan yara sahibi (âmme), kuru bir ilaçla tedavi olurlarsa oruçları bozulmaz. Eğer yaş bir ilaçla tedavi olurlarsa oruçları bozulur. Çoğunluk meşayih dedi ki, ilacın kuru veya yaş olmasına değil, vücudun içine ulaşıp ulaşmamasına itibar edilir."* bkz. Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye,* s. 162.

[1137] *"İftitah tekbirini "Allah" veya "Rahmân" lafzıyla söylerse namaza başlamış sayılır. "Allâhümme" lafzıyla ilgili ise meşayih ihtilaf etmiştir."* bkz. Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye,* , s. 61.

[1138] *"Bir kimsenin "حقا كه چنين كار نكردم" (gerçekten böyle bir iş yapmadım) demesinin yemin sayılıp sayılmamasında meşayihin ihtilafı bulunmaktadır."* Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye,* s. 253.

[1139] *"Bâin talakla boşadığı hanımıyla zina yoluyla cinsel ilişkide bulunursa, kadın iddetini yeniden başlamaz. Eğer talakı inkâr ederek ilişkide bulunur ve daha sonra talakı ikrar ederse kadın iddetini yeniden başlar. Meşayih böyle tercih etmiştir."* Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye,* s. 232.

Semerkandî'nin (v.373/983) görüşüdür. Ona göre böyle bir durumda pislik bakımından çok olanına itibar edilir.[1140]

(2) Kunut Duasını Bilmeyen Kimsenin Durumu

Ûşi, kunut olarak okunacak belirlenmiş bir duanın olmadığını ifade etmekte[1141] ve Buhara meşayihinin tercihine göre "*Allâhümme innâ neste'înüke*" duasını bilmeyen kimsenin "*Rabbenâ âtinâ fi'd-dünyâ hasene*" duasını okuyacağını, Semerkand meşayihinin tercihine göre ise üç defa "*Allahümmeğfir lenâ*" diyeceğini ve Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin (v.373/983) bu son görüşü aldığını bildirmektedir.[1142]

(3) Kunut Duasında Salavat Getirme

el-Fetâva's-Sirâciyye'de kunut duasında Hz. Peygamber'e salavat getirme ile ilgili biri Buhara meşayihi, diğeri Ebü'l-Leys es-Semerkandî'ye (v.373/983) ait olmak üzere iki görüş zikredilmektedir. Buhara meşayihine göre kunutta Hz. Peygamber'e salavat getirilmez. Ebü'l-Leys es-Semerkandî'ye göre ise salavat getirilir.[1143]

(4) İman

İmanı, dilin ikrarı ve kalbin itikadı olarak tanımlayan Sirâceddin el-Ûşî, bunun Allah'ın tek ve bir olduğunu, O'nun ezelî sıfatlarını, kitaplar ve peygamberler olmak üzere O'ndan gelen her şeyi ikrar etmek ve kalple inanmakla gerçekleşeceğini ifade etmektedir. Ûşî, Semarkand imamlarına göre imanın mahlûk, Buhara imamlarına göre ise mahlûk olmadığını söyledikten sonra bu iki görüşü şöyle açıklamaktadır. "Aslına bakılırsa iki görüş arasında ihtilaf yoktur. Çünkü Buharalılar, kendisini tanıdığı için imanın kula Allah'ın bir hediyesi olduğunu söylemektedirler. Bu ise mahlûk değildir. Semerkandlılar imanın kulun fiili olduğunu söylemektedirler. Bu ise mahlûktur."

[1140] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 38.

[1141] Serahsî, kunutta okunacak belirlenmiş bir duanın olmamasını, "*Allâhümme innâ neste'înüke*" duasının dışında başka bir duanın olmaması şeklinde anlaşılması gerektiğini söylemiştir. Çünkü sahabîler, kunutta bu duanın okunacağında ittifak etmişlerdir. Kıraat, kunuttan daha önemli olduğu halde herhangi bir namazda kıraat belirlemesi olmadığına göre, kunut duasında da bir belirlemenin olmamasının öncelikli olduğunu, ancak namazda dualar belirlenmediği zaman da, namaz kılan kimsenin dikkatsizce namazı bozacak şeyleri söyleyebileceğini ifade etmektedir. bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, c. 1, s. 165.

[1142] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 115.

[1143] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 115-116.

İmanın Allah'ın bir lütfu mu (atâî) veya kul tarafından kazanılmış mı (kesbî) olduğunu soranlara da bu açıklamanın cevap olabileceğini bildirmektedir.[1144]

(5) Şâyi Hisseli (Müşâ') Malların Vakfedilmesi

Müşâ', müşterek bir malda paydaşların belirli oranlardaki hisselerini ifade eder.[1145] Ûşî, taksime elverişli olan maldaki müşâ' hisse vakfının İmam Muhammed'e göre câiz olmadığını, Ebû Yûsuf'a göre ise cami ve mezarlıklar dışında diğer mallarda câiz olduğunu ifade etmektedir.[1146] Buhara meşayihinin İmam Muhammed'in görüşüne, Belh meşayihinin ise Ebû Yûsuf'un görüşüne katıldıklarını söyleyerek fetvanın Şeybânî'nin görüşüne göre verildiğini bildirmektedir.[1147]

(6) Küçük Çocuğa Yapılan Hibe

Çocuğun yaptığı iyiliklerin sevabı kendisine yazılacağı, anne ve babasına da onu eğitip öğrettikleri, doğruyu gösterdikleri ve onun dünyaya gelmesine ve hayatını sürdürmesine sebep oldukları için sevap verileceğini ifade eden Sirâceddin el-Ûşî, İmâm Muhammed'e göre çocuğa hibe edilen yenilecek bir şeyi anne ve babasının yemelerinin mubah olduğunu, çoğunluk Buhara meşayihine göre ise bunun helâl olmadığını söylemektedir.[1148]

(7) Hâkimlerin Tatil Günleri İçin Maaş Alması

Hz. Peygamber'in devrinden itibaren hayat şartları ve sosyal mevkileri göz önünde bulundurularak hâkimlere maaş verilmiştir.[1149] Ayrıca onların çalışma günleriyle ilgili de düzenlemeler yapılmış, bölge ve dönem farklılığına göre değişebilecek haftalık tatil günleri yanında hac mevsimi, Ramazan ve Kurban bayramları gibi özel günlerde de tatil yapılmıştır.[1150] Hâkimlerin tatil günleri için maaş alma hakkının olup olmaması ise fakihler arasında tartışılmıştır.[1151] Bu tartışmalara

---

[1144] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye,* s. 307.
[1145] Hasan Hacak, "Müşâ'", *DİA*, İstanbul 2006, c. 36, s. 151.
[1146] Taksime elverişli olan maldaki müşâ' hisse vakfıyla ilgili Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'in görüşleri ve gerekçeleri için bkz. Serahsî, *el-Mebsût,* c. 12, s. 136-137.
[1147] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye,* s. 395.
[1148] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye,* s. 411.
[1149] Fahrettin Atar, *İslâm Adliye Teşkilâtı*, Ankara, 1991, s. 113; a.mlf., "Kadı", *DİA*, İstanbul 2001, c. 24, s. 68.
[1150] Atar, *İslâm Adliye Teşkilâtı,* s. 160-161.
[1151] Bu tartışmalar ile ilgili olarak bkz. Ahmet Aydın, *Klasik Dönemde Kadı (Hâkim) Maaşlarında İzlenen Politika ve Uygulamalar* (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2004, s. 23-25.

kısaca değinen Ûşî, konuyla ilgili iki farklı görüş aktarmaktadır. Birincisi, Buhara meşayihinin görüşüdür. Onlara göre hâkimin, tatil günleri için de beytülmâlden maaş alma hakkı vardır. İkincisi, Belh meşayihinin görüşüdür. Onlara göre ise hâkimin böyle bir hakkı bulunmamaktadır. Ûşî, esah olanın Buhara meşayihine ait görüş olduğunu ifade etmektedir.[1152]

2. Mezhepler Arası Görüş ve İhtilaflar

Teşekkül sürecinden itibaren bir takım sebeplerden dolayı mezhepler birbirinden farklı karakteristik özellikler kazanmaya başlamıştır.[1153] Gerek taassup gerekse gerçeği bulma amacıyla olsun mezhep mensupları kendi görüşlerini savunup karşıt görüşlerin yanlış olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır. Mezhep taassubundan dolayı tarihte bir takım acı olaylar da yaşanmakla[1154] birlikte âlimler arasında çok sayıda ilmî münazara ve münakaşalar yapılmıştır. Her mezhebe ait fıkıh eserlerinde mezhepler arası ihtilaflara yer verilmiş, ayrıca bu tür ihtilaflara yönelik müstakil eserler kaleme alınmıştır.[1155] Ûşî'nin *el-Fetâva's-Sirâciyye*'sinde de bazen İmam Şâfiî ve nadiren de İmam Mâlik'in görüşleri kaydedilmekte ve bu mezheplerin Hanefî mezhebiyle ihtilaflı olduğu durumlar zikredilmektedir. Ahmed b. Hanbel'in görüşlerine ise hiç rastlanmamaktadır. Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*'nin bir yerinde mezhep ismi belirtmeksizin hasm ifadesini kullanmaktadır.[1156] Yine farklı vesilelerle diğer mezheplerden söz edilmekte ve mezhepler arası ilişkiler olarak tanımlayabileceğimiz bir takım konulara değinmektedir. Bunlara örnek mahiyetinde aşağıdakileri zikrettikten sonra mezhepler arasında farklı görüş ve ihtilaflara geçmeyi uygun buluyoruz.

1. "Hz. Ebû Bekir'in halifeliğini inkâr eden Râfizîler'in ve Kur'ân'ın mahlûk olduğunu iddia eden Cehmiyye ve Kaderiyye

---

[1152] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 483.

[1153] Fakîhlerin ihtilaf sebepleriyle ilgili olarak bkz. Ahmed Muhammed el-Mukrî, "Esbâbu ihtilâfi'l-fukahâ", *Mecelletü Mecma'i'l-Fıkhi'l-İslâmî*, Mekke 2004, sy. 8, c. 7, s. 39-68.

[1154] Mezhep taassubundan dolayı farklı yer ve dönemlerde meydana gelen olaylarla ilgili olarak bkz. Hayreddin Karaman, "İslâm Tarihinde Mezhep Kavgaları", *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri*, İstanbul 1996, c. 2, s. 336-344.

[1155] Mezhepler arası ihtilaf ve bununla ilgili literatür hakkında geniş bilgi için bkz. Şükrü Özen, *İlm-i Hilâfın Ortaya Çıkışı ve Ebû Zeyd ed-Debûsî'nin Te'sîsü'n-nazar Adlı Eseri* (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1988; a.mlf., "Hilâf", *DİA*, İstanbul 1998, c. 17, s. 527-538.

[1156] *"Eğer hâkim, mükrehin talakı ile ilgili ister bizim görüşümüze ('alâ kavlinâ) ister hasmın görüşüne göre ('alâ kavli'l-hasm) hüküm versin bu hüküm uygulanır*." bkz." Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 576.

mezhebine mensup kişilerin arkasında namaz kılmak câiz değildir."[1157]

2. "Hanefî mezhebinden olan bir kişinin Şâfiî mezhebinden olan imama uyması câizdir. Ancak mutaassıp, "inşallah, ben müminim" demek suretiyle inancında şüpheli ve vitir namazını tek rek'atlı kılma, kanamadan sonra abdest almadan namaz kılma, kullanılmış su ile abdest alma gibi ihtilaflı meselelerde ihtiyatlı davranış göstermeyen Şâfiî bir imama uymak câiz değildir."[1158]

3. "Şâfiî mezhebinden bizim mezhebe (Hanefî mezhebi) intikal eden kimsenin daha önce kıldığı namazları kaza etme yükümlülüğü yoktur."[1159]

4. "Hâricîler'in çoğunlukta bulunduğu ve vergi aldıkları bir belde halkından (hâricîler'in aldıkları dışında) ikinci defa vergi alınmaz."[1160]

5. "Şâfiî mezhebine mensup bir kimse komşuluk nedeniyle şüf'a hakkını talep ederse,[1161] *hâkim ona şüf'anın komşuluk yoluyla meydana gelip gelmeyeceğini sorar. Eğer "evet" derse, hâkim ona şüf'a ile hükmeder. "Hayır" derse, o zaman ona şüf'a ile hükmedilmez."*[1162]

6. "Şâfiî mezhebine intikal eden kimseye ta'zîr cezası verilir."[1163]

7. Eğer bize "Eğer seninle evlenirsem üç kere boşsun" dedikten sonra o kadınla evlenen Şâfiî mezhebindeki bir kişinin İmam Şâfiî'ye göre o kadının yanında kalmasının helâl olup olmadığı

[1157] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 98.
[1158] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 98.
[1159] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 103.
[1160] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 150.
[1161] Şâfiî mezhebine göre komşuluk şüf'a sebebi değildir. bkz. Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, c. 2, s. 213.
[1162] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 456.
[1163] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 282.

sorulursa şöyle cevap veririz: "İmam Şâfiî'ye göre helâl, Ebû Hanîfe'ye göre helâl değildir."[1164]

a. Mâlikî Mezhebi

(1) Gusülde Ağza Su Almanın ve Burna Su Çekmenin Hükmü

Gusülde bütün vücudun kuru bir yer kalmayacak şekilde tamamen yıkanması gerektiği konusunda bir ittifak bulunmakla birlikte bunun bazı organların iç kısmını da kapsayıp kapsamadığı tartışılmıştır. Mâlikî mezhebinin aksine Hanefî mezhebine göre gusülde ağza su almak (mazmaza) ve burna su çekmek (istinşâk) suretiyle buraları yıkamak da farzdır.[1165] Mâlikî mezhebine göre gusülde mazmaza ve istinşak yapmak sünnettir.[1166]

(2) Cuma Günü Sefere Çıkmanın Hükmü

Cuma günü sefere çıkmanın bir sakıncası olmadığını söyleyen Ûşî, Ebû Hanîfe ile İmam Muhammed'e göre namaz vakti çıkmadan (*kable hurûci vakti'z-zuhr*) şehirden ayrılarak sefere çıkmanın mekruh olmadığını, İmam Mâlik'e göre ise cuma günü zevâlden sonra (namazı kılmadan) sefere çıkmanın mekruh[1167] olduğunu belirterek bu bilgilerin *'Uyûnü'l-mesâ'il'*de zikredildiğini bildirmektedir.[1168]

(3) İstiskâ (Yağmur Duası ve Namazı)

Sirâceddin el-Ûşî'ye göre istiskâ, sadece dua ve istiğfardan ibarettir. İstiskâ'ya ait bir namaz, duada bir vakit tercihi ve hutbe yoktur.[1169] İstiskâ duası için insanların tek başına namaz kılmalarında bir sakınca bulunmamaktadır. Ayrıca dua esnasında ridâyı ters çevirmenin de aslı yoktur. İmam Mâlik'in görüşünün aksine Hanefî mezhebine göre

---

[1164] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye,* s. 603.
[1165] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye,* s. 32.
[1166] Muhammed b. Ahmed İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, Beyrut 1402/1982, c. 1, s. 25.
[1167] Mâlikî kaynaklarında cuma günü fecirden önce sefere çıkmanın bir sakıncası olmadığı, fecir ile zevâl vakti arasında sefere çıkmanın mekruh, zevâlden sonra ise haram olduğu ifade edilmektedir. bkz. Muhammed b. Abdullah el-Haraşî, *el-Haraşî 'alâ Muhtasari Seyyid Halîl*, Bulak 1318, c. 2, s. 88; Ahmed b. Guneym en-Nefrâvî, *el-Fevâkihü'd-devvânî 'alâ Risâleti İbn Ebî Zeyd el-Kayrevânî* (nşr. Abdülvâris Muhammed Ali), Beyrut 1418/1998, c. 1, s. 402.
[1168] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 108. *Uyûnü'l-mesâ'il'*de meselenin anlatımı şöyledir: *"Bir kimse cuma günü sefere çıkmak isterse, bazıları fecir doğduktan sonra sefere çıkması mekrûhtur demiştir. Bazıları, zevalden sonra çıkması mekruhtur demiştir. Bazıları ise öğle vakti çıkmadan şehirden çıkmışsa bir sakıncası yoktur demiştir. Birincisi Şâfiî'nin, ikincisi Mâlik b. Enes'in, üçüncü ise Ebû Hanîfe ile Muhammed'in görüşüdür."* bkz. Ebü'l-Leys es-Semerkandî, *'Uyûnü'l-mesâ'il,* s. 31.
[1169] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 125.

zimmîlerin istiskâ duası için çıkma zorunluluğu bulunmamaktadır.[1170] İmam Mâlik, istiskâya çıkmak isteyen zimmîlerin engellenmeyeceğini,[1171] bazı halifeler döneminde onların müslümanlarla birlikte çıktıklarını söylemiştir.[1172] Hanefîler ise kâfirlerin duasının boşa çıkacağını ifade eden ayet[1173] ve Hz. Peygamber'in, kendisinin müşrikle beraber olan müslümandan uzak olduğunu bildiren hadisine[1174] dayanarak zimmîlerin istiska için çıkmalarını uygun bulmazlar.[1175]

(4) Ziraat ve Nakliyat İşlerinde Kullanılan (Avamil ve Havamil) Hayvanların Zekâtı

Deve, sığır ve koyun cinsi hayvanların zekâta tâbi olabilmesi için genelde aranan şartlara ilâveten bu hayvanların "sâime"[1176] olması şartı söz konusudur.[1177]

Zekâta tâbi hayvanları, nisâb miktarlarını ve bunlardan alınacak zekât paylarını açıklayan Ûşî, ziraat ve nakliyat işlerinde kullanılan (avâmil ve havâmil) hayvanların zekâta tâbi olmadığını, İmam Mâlik'in ise buna muhalefet ettiğini ifade etmektedir.[1178]

b. Şâfiî Mezhebi

(1) Abdestte Niyet ve Tertibin Hükmü

Abdest ile ilgili âyette yüzü yıkamak, kolları dirseklere kadar yıkamak, başı meshetmek ve ayakları topuklara kadar yıkamak emredilmiştir.[1179] Bunlarla ilgili mezhepler arasında bir görüş ayrılığı bulunmamakla birlikte bazı mezhepler bunlar dışında bazı şartlar ilave etmişlerdir. Hanefîler abdestin şartlarını ayette zikredilenler ile sınırlandırmış, Şâfiîler ise niyet ve tertibi de ilâve etmişlerdir.[1180] Konuyla ilgili bu

---

[1170] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye,* s. 125.
[1171] Sahnûn Abdüsselâm b. Saîd et-Tenûhî, *el-Müdevvetü'l-kübrâ*, Kahire 1323, c. 1, s. 166.
[1172] Serahsî, *el-Mebsût*, c. 2, s. 77.
[1173] "Gerçek dua ancak O'nadır. O'ndan başka yalvardıkları ise onların isteklerine ancak, ağzına ulaşmayacağı hâlde, ulaşsın diye avuçlarını suya uzatan kimsenin isteğine suyun cevap verdiği kadar cevap verirler. Kâfirlerin duası daima boşa çıkar." (er-Ra'd, 13/14).
[1174] Nesâî, "Kasâme", 27.
[1175] Serahsî, *el-Mebsût*, c. 2, s. 77-78.
[1176] Senenin çoğunu meralarda otlayarak geçiren hayvan.
[1177] Serahsî, *el-Mebsût*, c. 2, s. 165.
[1178] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye,* s. 140. İmam Mâlik'e göre ister sâime veya ma'lûfe (besi hayvanı) ister avâmil ve havâmil olsun deve, sığır ve koyun cinsi hayvanların hepsi zekâta tâbidir. bkz. Sahnûn, *el-Müdevvetü'l-kübrâ*, c. 2, s. 73; Mehmet Erkal, *Zekât: Bilgi ve Uygulama*, İstanbul 2008, s. 176.
[1179] "Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalktığınız zaman yüzlerinizi, dirseklerinize kadar ellerinizi yıkayın, başlarınızı meshedip, topuklara kadar ayaklarınızı yıkayın." (el-Mâide 5/6).
[1180] İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, c. 1, s. 8, 16-17; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, c. 1, s. 35-36, 42-43.

görüş ayrılığına değinen Ûşî, Şâfiîler'in şart kabul ettikleri niyet ve tertibin Hanefîlere göre müstehap hükmü taşıdığını ifade etmektedir.[1181]

(2) Teyemmüm

Teyemmümü câiz kılan özür suyun kullanılamamasıdır. Bu da ya suyun bulunmaması veya bulunduğu halde kullanmaya güç yetirilememesiyle gerçekleşir. Ûşî, yanında abdest için yetmeyecek miktarda su bulunan kişinin durumu ile ilgili mezhepler arasındaki görüş ayrılığını zikretmektedir. Hanefî mezhebine göre böyle bir durumla karşılaşan kimse, teyemmüm yapmakla yetinir ve yanındaki suyu yettiği kadar abdest için kullanmaz. Ûşî, Şâfiî'nin bu görüşe muhalefet ettiğini ifade etmektedir.[1182] Çünkü Şâfiî, böyle bir durumla karşılaşan kimsenin önce o suyla yettiği kadar abdest alıp sonra teyemmüm yapması gerektiğini söylemiştir.[1183]

(3) İftitah Tekbiri

Sirâceddin el-Ûşî, iftitah tekbirinin Hanefî mezhebine göre namazın şartlarından,[1184] Şâfiî'ye göre rükünlerinden[1185] olduğunu ifade etmektedir. Bu ayrımın etki ettiği hükümlere misâl olarak ise Hanefîlere göre farz için alınan iftitah tekbiri üzerine, nâfile bir namazın bina edilmesinin câiz, Şâfiî mezhebine göre ise câiz olmadığını zikretmektedir.[1186]

(4) Ta'dîl-i erkân

Ta'dîl-i erkân, namazın kıyam, rükû ve secde gibi rükünlerinin yerli yerinde, acele etmeden ve sükûnet içinde yerine getirilmesidir.[1187] Ûşî, ta'dîl-i erkânın hükmünün farz olmadığını,[1188] Ebû Yûsuf ile İmam Şâfiî'nin ise buna muhalefet ettiğini söylemektedir.[1189] Ebû Yûsuf ile İmam Şâfiî'ye göre ta'dîl-i erkânın hükmü farzdır.

[1181] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye,* s. 27.
[1182] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye,* s. 46.
[1183] Konuyla ilgili tartışmalar, dayandıkları delilleri ve açıklamalarıyla ilgili olarak bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, c. 1, s. 113-114.
[1184] Bu konu Hanefî mezhebinde de tartışmalıdır. Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'a göre şart, İmam Muhammed'e göre ise rükündür.
[1185] Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, c. 1, s. 135.
[1186] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 61.
[1187] Abdullah Kahraman, "Ta'dîl-i Erkân", *DİA*, İstanbul 2010, c. 39, s. 366.
[1188] Ta'dîl-i erkânın hükmü ile ilgili Hanefî mezhebinde de farz, vâcip ve müekked sünnet olmak üzere üç farklı görüş bulunmakla birlikte vâcip görüşü tercih edilmiştir. bkz. İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr* (nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavviz), Riyad 1423/2003, c. 1, s. 465.
[1189] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 67.

Dolayısıyla namazda rükû ve secdeleri tam yapmayan ve belini doğrultmayan kimsenin namazı sahih değildir. Ebû Hanîfe ile İmam Muhammed'e göre ise şiddetli biçimde mekrûh olmakla birlikte namazı sahihtir.[1190]

(5) Cuma Günü Sefere Çıkmanın Hükmü

Yukarıda da ifade edildiği üzere cuma günü sefere çıkmanın bir sakıncası olmadığını söyleyen Sirâceddin el-Ûşî, konuyla ilgili Ebû Hanîfe ile İmam Muhammed'in ve İmam Mâlik'in görüşlerin aktardıktan sonra Şâfiî'ye göre cuma günü fecirden sonra sefere çıkmanın mekrûh olduğunu ifade etmektedir.[1191]

(6) Bayram Namazı Tekbirleri

Ûşî, bayram namazlarının ilk rek'atında "Sübhâneke"den sonra, ikinci rek'atta ise rükûa varmadan önce üçer defa namaza başlarken olduğu gibi eller kaldırılarak tekbir alınacağını, bu uygulamanın Hz. Ömer ile Abdullah b. Mes'ûd'un görüşüne göre olduğunu ve Hanefîler'in bu görüşü aldıklarını ifade etmektedir. Abdullah b. Abbâs'tan gelen bir rivayete göre ise her rek'atın başında olmak üzere ilk rek'atta yedi, ikinci rek'atta beş defa tekbir alınacağını ve Şâfiîler'in bu görüşle amel ettiklerini bildirmektedir. İbn Abbâs'tan gelen başka bir rivayete göre ise her iki rek'atta beşer defa, diğer bir rivayete göre ise ilk rek'atta beş, ikinci rek'atta dört tekbir alınacağını ve günümüzde halîfeler Abbâsîler'den olduğundan dolayı (*li enne'l-hulefâ' 'Abbâsiyye el-yevm*) bazı bölgelerde İbn Abbâs'ın görüşüyle amel edildiğini zikretmektedir.[1192]

(7) Telkin

Telkin, ölüm döşeğindeki kişiye kelime-i tevhidi veya kelime-i şehâdeti hatırlatmayı ve cenazenin defnedilmesinin ardından bir kişinin kabrin başında yüksek sesle ölüye iman esaslarını hatırlatmasını ifade eden terimdir.[1193] Ûşî, çoğunluk Hanefî

[1190] Serahsî, *el-Mebsût*, c. 1, s. 189.
[1191] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 108. Şâfiî kaynaklarında cuma günü fecirden sonra sefere çıkmanın hükmü esah olan görüşe göre haram, diğer bir görüşe göre ise mekruhtur. bkz. Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Kitâbü'l-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb li'ş-Şîrâzî* (thk. Muhammed Necîb el-Mutî'î), Cidde 1423/2003, c. 8, s. 84.
[1192] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 110.
[1193] Hacı Mehmet Günay, "Telkin", *DİA*, İstanbul 2011, c. 40, s. 402.

meşayihine göre definden sonra ölüye telkinde bulunmanın bir şey ifade etmediğini (*leyse bi şey*), Şâfiî'ye göre ise bunun sünnet olduğunu söylemektedir.[1194]

(8) Ortak Köle Adına Fitre Sadakasının Verilmemesi

Ûşî, Hanefîlere göre iki kişi arasında ortak bir kölenin fitresini ortakların hiç birinin vermekle yükümlü olmadığını, Şâfiî'nin ise buna muhalefet ettiğini belirtmektedir.[1195] Çünkü Şâfiî'ye göre ortak kölenin fitresi sahiplerinin her ikisine de vâciptir.[1196]

(9) İhram

İhram, hac veya umreye niyet eden kimsenin diğer zamanlarda yapması helâl olan bazı davranışları, hac ve umrenin rükünlerini veya bütün âdâbını tamamlayıncaya kadar kendine haram kılmasıdır.[1197]

Sirâceddin el-Ûşî, ihramın Hanefîlere göre haccın bir şartı, Şâfiî'ye göre ise rüknü olduğunu,[1198] bunun sonucu olarak Hanefî mezhebine göre hac ayları girmeden ihrama girmenin câiz, Şâfiî mezhebinde ise câiz olmadığını ifade etmektedir.[1199]

(10) Kefâret

Ûşî, yemin kefâretiyle ilgili meseleleri açıklarken varlıklı kişinin kefâretinin fakiri doyurmak veya giydirmek ya da bir köle âzat etmek olduğunu, varlıklı olmanın ölçüsünün ise temel ihtiyaçlarının dışında elinde kefâretini ödemeye yetecek kadar malın bulunması olduğunu ifade etmektedir. Bir kölesi veya giydirecek elbiseleri ya da on fakiri doyuracak yemeği bulunan kişinin kefâretini oruç tutmakla ifa etmesinin câiz olmadığını anlatan Ûşî, yoksul kişinin ise kefâretini peş peşe üç gün oruç tutmakla ifa edeceğini bildirmektedir. Kendisine kefâret vâcip olduğu vakitte fakir olup daha sonra

---

[1194] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 134-135. bkz. Muhammed b. Ahmed Şirbînî, *Mugni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc* (nşr. Muhammed Halîl 'Îtânî), Beyrut 1418/1998, c. 1, s. 546.
[1195] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 157.
[1196] Serahsî, *el-Mebsût*, c. 3, s. 106.
[1197] Salim Öğüt, "İhram", *DİA*, İstanbul 2000, c. 21, s. 539.
[1198] Şirbînî, *Mugni'l-muhtâc*, c. 1, s. 693.
[1199] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 175.

zenginleşen kimsenin kefâret olarak oruç tutmasının câiz olmadığını ve Şâfiî'nin ise buna muhalefet ettiğini söylemektedir.[1200]

(11) Nebbâşın Cezası

Mezardan kefen, altın diş vb. şeyler çalana nebbâş denir.[1201] Ûşî, nebbâşa el kesme cezası verilmeyeceğini, Ebû Yûsuf ile Şâfiî'nin ise buna muhalif görüşte olduğunu söylemektedir.[1202] Sirâceddin el-Ûşî'nin katıldığı görüş, Ebû Hanîfe ile İmam Muhammed'e aittir.[1203]

(12) Cu'lü'l-âbik

Cu'lü'l-âbik, kaçak kölenin (âbik) sahibine geri getirilmesi karşılığında ödenen ücreti ifade eder. Ûşî, kaçak köle bulan kimsenin onu yakalayacak güce sahip ise yakalamasının evlâ ve faziletli olduğunu ve cu'lü'l-âbikin hükmünün ise vâcip olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca "*hilâfen li'ş-Şâfiî*" diyerek İmam Şâfiî'nin bu görüşe katılmadığını işaret etmektedir.[1204]

(13) At Eti

Ûşî, Ebû Hanîfe'ye göre at etinin yenmesinin mekrûh olduğunu,[1205] Şâfiî, Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'in ise bu görüşe muhalefet ettiğini söyleyerek Serahsî'nin, Ebû Hanîfe'nin görüşünün ihtiyata daha uygun, Şâfiî ile İmâmeyn'in görüşünün ise halka daha genişlik sağlayıcı olarak değerlendirdiğini bildirmektedir.[1206]

[1200] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye,* s. 273.
[1201] "Nebbâş", *el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye,* 1423/2003, c. 40, s. 18.
[1202] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye,* s. 286.
[1203] Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'e göre nebbâşa el kesme cezasının verilmemesi, ilgili âyetteki (el-Mâide 5/38) "hırsızlık" sözcüğünün kefen soymayı kesin olarak içine almaması ve kefen soyucunun ayrı bir isimle anılması, bu eylemde hırsızlığın tam olarak gerçekleşmemesinden dolayıdır. Onun bu fiili tam koruma altına alınmayan, sahibi bulunmayan ve mal olma özelliği taşımayan bir şeyi çalma gibi sebeplerle hırsızlık sayılmamaktadır. bkz. Serahsî, *el-Mebsût,* c. 9, s. 159-160.
[1204] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye,* s. 344. Cu'lü'l-âbik konusunda Hanefîler'in kabul ettiği, istihsana dayalı görüştür. Kıyasa göre ise köleyi yakalayıp sahibine getiren kimsenin ücret alması söz konusu değildir. Şâfiî bu görüştedir. Çünkü yakalayan kişi, herhangi bir karşılık beklemeden yapmış, bu emeğini teberru etmiştir. Teberru karşılığında ücret istenmez. Yine kölenin sahibine geri getirilmesi bir tür kötülüğü önlemektir. Bu ise her müslümana farz olduğu için farzı yerine getirmekle ücret almaya hak kazanılmaz. Hanefîler ise Sahabîlerin ittifakı nedeniyle kıyası terk etmişler. Çünkü onlar kölenin sahibine geri getirilmesi karşılığında bir ödülün olması gerektiği husuhunda ittifak etmişlerdir. bkz. Serahsî, *el-Mebsût,* c. 11, s. 16-17.
[1205] *"Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî'ye göre at etinin yenmesi tahrîmen mekrûh, kardeşi Ebü'l-Usr el-Pezdevî'ye göre ise tenzîhen mekrûhtur."* bkz. Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye,* s. 377.
[1206] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye,* s. 377.

(14) Kesim Esnasında Bilerek Besmeleyi Terk Etmek

Kur'ân-ı Kerîm'de hayvanı keserken üzerine Allah'ın adının anılması emredilmiş[1207] ve kesim esnasında Allah'tan başkasının adının anılması veya hayvanın Allah'tan başkasına kurban edilmesi halinde ise etinin yenmeyeceği açıkça belirtilmiştir.[1208]

Allah'tan başkasının adı anılarak veya Allah'tan başkasına adanarak kesilen hayvanın etinin yenmeyeceği konusunda fakihler görüş birliğinde bulunmakla birlikte kesiminde besmelenin unutulması veya bilerek terk edilmesi durumunda bu hayvan etinin yenip yenmemesinde ihtilaf etmişlerdir. Ûşî, besmelenin unutulması halinde kesilen hayvan etinin helâl, Şâfiî'nin görüşünün aksine bilerek terk edilmesi halinde ise haram olacağını bildirmektedir.[1209] Şâfiîler'e göre kesim sırasında Allah'ın adını anmak sünnettir ve bilerek terk edilmesi mekruhtur. Ancak bilerek de terk edilse kesilen hayvanın eti helâldir.[1210]

(15) Kurban Kesmenin Hükmü

Kurban kesmenin meşruiyetinde müslümanların ittifakı bulunmakla birlikte dinî hükmü fakihler arasında tartışmalıdır. Ûşî, kurbanın hükmünün vâcip olduğunu ifade ettikten sonra farklı görüşleri de zikrederek Şâfiî'ye göre müstehap (iyi görülen, yapılması teşvik edilen) bir sünnet,[1211] Ebû Yûsuf ile İmam Muhammed'e göre ise müekked sünnet olduğunu bildirmektedir.[1212]

(16) Muhayyerliklerin Mirasla İntikal Etmesi

Muhayyerlik, özellikle satım sözleşmesinde taraflardan birinin veya her ikisinin akdi onama yahut feshetme hakkına sahip olması, dolayısıyla ilgili taraf açısından akdin bağlayıcı olmaktan çıkmasını ifade eder.[1213]

[1207] el-En'âm 6/118, 121.
[1208] el-Bakara 2/173; el-Mâide 5/3.
[1209] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 382.
[1210] Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, c. 1, s. 459.
[1211] Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, c. 1, s. 432.
[1212] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 383.
[1213] H. Yunus Apaydın, "Muhayyerlik", *DİA*, İstanbul 2006, c. 31, s. 25.

Ûşî, muhayyerliklerin mirasla intikal etmeyeceğini ifade etmekte ve Şâfiî'nin aksi görüşte olduğunu belirtmektedir.[1214]

(17) Sarf

Sarfı, altının altın, gümüşün gümüş veya altının gümüş ya da dirhemin dînâr karşılığında satılması şeklinde tanımlayan Ûşî, bir dirhem ile bir dînârın, iki dirhem ve iki dînâr karşılığında satılmasını câiz görmekte ve Züfer ile Şâfiî'ye göre ise bu işlemin câiz olmadığını ifade etmektedir.[1215]

(18) Kâzifin Şahitliği

Mahkemede yerine getirilecek bir şahitliğin geçerli sayılabilmesi için bir takım şartlar aranır. Bu şartları taşımayanların şahitlikleri geçerli kabul edilmez.[1216] Şahitliği kabul edilmeyenlerin biri de kâziftir. Kâzif, muhsan olan bir kimseye zina ithamında bulunan kişi demektir.[1217] Kur'ân-ı Kerîm'de zina iftirasında bulunup da şahit getiremeyenlere seksener sopa vurulması ve artık onların şahitliğinin kabul edilmemesi hükmü yer alır.[1218] Bu âyetten hareketle suçu sabit olduğu takdirde suçluya bedenî ceza olarak seksen celde (sopa) cezası uygulanır,[1219] mânevî ceza olarak da şahitliği kabul edilmeyen güvenilmez bir kişi sayılır.[1220]

Ûşî, tövbe etse de kâzifin şahitliğinin kabul edilmeyeceğini, Şâfiî'nin ise buna muhalif görüşte olduğunu ifade etmektedir.[1221]

(19) Rehinli Malla İlgili Tazmin Sorumluluğu

> *"Bize (Hanefîlere) göre rehin, en az değeri ve (rehin sebebi) borç ile tazmin sorumluluğu altındadır. Şâfiî'ye göre ise rehin konusu mal, merhûnun elinde emanet hükmündedir. Bunun açıklaması şöyledir: Eğer borç on dirhem, rehinin değeri on beş dirhem ise, bize*

[1214] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 428.
[1215] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 450.
[1216] Yıldız, *Şahitlik*, s. 78.
[1217] Hamza Aktan, "Kazf", *DİA*, İstanbul 2002, c. 25, s. 148.
[1218] en-Nûr, 24/4.
[1219] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 280.
[1220] Serahsî, *el-Mebsût*, c. 9, s. 130; c. 16, s. 113.
[1221] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 501. Kâzifin şahitliği ile ilgili tartışmalar hakkında bilgi için bkz. Yıldız, *Şahitlik*, s. 95-98.

göre beş dirhem emânet hükmündedir. Eğer borç on dirhem, rehnin değeri de on dirhem ise, bize göre on dirheme eşit miktar tazmin sorumluluğu altındadır.''[1222]

[1222] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 529.

II. *EL-FETÂVA'S-SİRÂCİYYE'*NİN FIKIH USULÜ AÇISINDAN TAHLİLİ

Müellifin eserin mukaddimesinde belirttiği üzere *el-Fetâva's-Sirâciyye* kendinden önce yazılmış eserlerden ihtisar edilmek suretiyle meydana getirilmiştir.[1223] Eserin geneline bakıldığında konuların öz ve kısa bir şekilde anlatılmasından dolayı meselelerle ilgili görüşlerin delil ve gerekçelerini ortaya koymaya yönelik bir amacın bulunmadığı görülmektedir. Bununla birlikte *el-Fetâva's-Sirâciyye*'de bazı meselelerle ilgili delil ve gerekçelere de yer verildiğini görmek mümkündür. Gerek delillere gerekse fıkıh usulü ile ilgili diğer kavramlara yer verilirken bunlarla ilgili bir açıklamanın veya tanımın zikredildiğine rastlanmamaktadır. Biz burada tespit edebildiğimiz kadarıyla müellifin eserinde kullandığı fıkıh usulü ile ilgili kavram ve terimlerin üzerinde duracağız ve yine bu kavram ve terimleri müellifin kullanımı çerçevesinde açıklamaya çalışacağız.

A. ŞER'Î DELİLLER

Fıkıh usulü eserlerinin bu bölümünde şer'î hükümlerin elde edildiği şer'î deliller ele alınır. Şer'î delili "şer'î ve ameli bir hükme götüren şey" tarzında tarif etmek mümkündür.[1224] Şer'î deliller sırasıyla Kitap (Kur'ân-ı Kerîm), Sünnet, icmâ, kıyas, mesâlih-i mürsele, istihsan, örf, sedd-i zerâi, şer'u men kablenâ, sahabe sözü ve istishâbtır. Bunlardan Kitap ve Sünnet'in şer'î delil olarak kabul edilmesinde görüş birliği bulunmaktadır. İcmâ ve kıyas da âlimlerin büyük çoğunluğuna göre şer'î delil olarak kabul edilir. Bununla birlikte sadece Kitap ve Sünnet'in veya Kitap, Sünnet ve icmâın kabul edilip kıyasın daha tâlî ve farklı bir konumda ele alındığı da görülür.[1225]

Delil kavramının yanında aynı anlamı ifade etmek üzere "asıl" kelimesini de kullanan Sirâceddin el-Ûşî, [1226] görüşlerin delillerinin bilinmesi gerektiğini ifade

[1223] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 24.
[1224] Ali Bardakoğlu, "Delil", *DİA*, İstanbul 1994, c. 9, s. 139.
[1225] Meselâ, Gazzâlî kıyasa deliller arasında değil hüküm çıkarma metotları arasında yer vermiştir. bkz. Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *Mustasfa: İslâm Hukuk Metodolojisi* (çev. Yunus Apaydın), İstanbul 2006, c. 2, s. 203.
[1226] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 542, 557, 598. *el-Fetâva's-Sirâciyye*'de asıl kelimesi delil anlamının yanında küllî kaide, genel prensip anlamında da kullanılmıştır (*el-Fetâva's-Sirâciyye,* s. 545). Asıl teriminin burada kullanılanların dışında fıkıh ilmindeki diğer anlamları ile ilgili olarak bkz. Ahmet Özel, "Asıl", *DİA*, İstanbul 1991, c. 3, s. 473.

etmektedir.[1227] Müellifin *el-Fetâva's-Sirâciyye*'de Kur'ân-ı Kerîm, Sünnet, Sahâbe sözü ve uygulaması, icmâ, istihsan ve örf gibi delillere başvurduğu görülmektedir.

1. Kur'ân-ı Kerîm

Yukarıda da ifade edildiği üzere şer'î delillerin başında Kur'ân-ı Kerîm gelmektedir. *el-Fetâva's-Sirâciyye*'de Kur'ân-ı Kerîm'den el-Kitâb,[1228] el-Kur'ân,[1229] Kelâmullâh,[1230] Kitâbullâh,[1231] el-Furkân[1232] adlarıyla söz edilmekte ve bir çok yerde âyetler delil olarak gösterilmektedir.

a. Mutlak Suların Temiz Sayılması

Hanefî fıkıh eserlerinde sular, doğal nitelikte olup olmadığı dikkate alınarak mutlak su ve mukayyet su şeklinde ikiye ayrılır.[1233] *el-Fetâva's-Sirâciyye*'de suyun bu iki türünden bahsedilmekle birlikte mutlak ve mukayyet suyun tanımı zikredilmemiş, sadece bu türlere giren sular sayılmıştır. Nehir, havuz ve yağmur suları mutlak sudur ve bunlar temiz ve temizleyici[1234] özelliği taşırlar. Gül suyu, kavun ve karpuz suları gibiler mukayyet su olup bunlarla elbisede ve bedende bulunan maddî pislikler giderilebilmekle birlikte bu tür sular abdest ve gusül için kullanılamaz. Ûşî, mutlak su olarak değerlendirilen nehir, havuz ve yağmur sularının tahûr (temiz ve temizleyici) sayılmasının delili olarak "Ve gökten temiz su indirdik" (el-Furkân 25/48) ayetini zikretmektedir.[1235]

b. Zekât Verilecek Yerler

Zekât verilecek yerler, fıkıh eserlerinde masârifü'z-zekât veya mevâzi'u'z-zekât başlığı altında incelenmektedir. Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*'de Kitâbü'z-zekât'ın mevâzi'u's-sadakât bâbında zekât ve öşrün Allah'ın Kitâbı'nda (Kur'ân) belirlediği

---

[1227] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye,* s. 600.
[1228] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye,* s. 74, 153.
[1229] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye,* s. 74, 87, 130.
[1230] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye,* s. 308.
[1231] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye,* , s. 319.
[1232] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye,* s. 255.
[1233] Suların mutlak su ve mukayyet su olarak iki farklı sınıfta değerlendirilmesi Hanefî fakihlerine aittir. Diğer mezheplerde ise mukayyet suları ifade etmek için genellikle mutlak olmayan su veya muzaf su tabiri kullanıldığı görülür. bkz. Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed İbn Kudâme, *el-Mugnî* (thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî-Abdülfettâh Muhammed el-Hulv), Riyad 1999, c. 1, s. 14.
[1234] Suyun temizleyici sayılması, hem maddî hem abdest ve gusül gibi hükmî temizlik aracı olmasını, temiz sayılması ise hükmî temizlik dışında kalan maddî temizlik vb. alanlarda kullanılabilir olmasını ifade eder.
[1235] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye,* s. 39.

yerlere verilmesi gerektiğini söyleyerek ilgili âyeti[1236] zikretmekte ve âyette geçen sekiz sınıfı ayrı ayrı açıklamaktadır. Fakir, günlük ihtiyacına yetecek miktarda malı olup dilenmesi câiz olmayan kimse; miskin ise yanında hiçbir şeyi olmayan ve dilenmesi câiz olan kimsedir. Âmilîn, zekât memurlarıdır ve bunlara kendisinin ve bakmakla yükümlü olduğu kişilerin geçimine yetecek miktarda zekâttan pay verilir. Müellefe-i kulûb, Hz. Peygamber tarafından kendilerine maddî ihsanda bulunulan ve İslâm'a ısındırılarak kendilerinin veya bağlılarının İslâm'ı kabul etmeleri umulan ve müslümanlara zarar verme ihtimali bulunan gayri müslimlerdir. Rikâb, mükâteb köle ve câriyeler; gârimîn, borçlu kimseler; fî sebîlillâh, gâzî ve fakirler; ibnü's-sebîl, malından uzak kalan ve gurbette olan kimselerdir.[1237]

c. Düşmanın Küfrüne Razı Olmak

Sirâceddin el-Ûşî, Hâmidî'ye (v.396/1006) göre kocasından ayrılması için bir kadına İslâm'dan irtidat etmesini söyleyen kişinin kâfir olacağını söylemektedir. Çünkü küfre razı olmak da küfürdür. Fadlî'ye göre bunun küfür sayılmayacağını ifade eden müellif, "doğru olan, kalben küfrü çirkin sayarak düşmanlarının küfrüne razı olmak kişiyi dinden çıkarmaz" görüşünü savunmakta ve delil olarak Hz. Mûsâ'nın Kur'ân-ı Kerîm'deki şu duasını göstermektedir: "Onların kalplerine sıkıntı düşür. Çünkü onlar o acıklı azabı görmedikçe iman etmeyecekler" (Yûnus 10/88).[1238]

d. Avlanmanın Mubah Oluşu

Ûşî, avlanmanın mubah oluşuna "Size deniz avı ve onu yemek helal kılındı" (el-Mâide 5/96) âyetini delil olarak vermekte ve eğlence amaçlı avlanmanın ise mekruh sayılacağını bildirmektedir.[1239]

e. Fetva Vermenin Mubah Oluşu

Uşî bazı âlimlerin, Hz. Peygamber'in "Cehenneme en cesaretli olanınız, fetva vermek için cüretkâr olanınızdır" (Dârimî, "Mukaddime", 20) hadisine dayanarak fetva vermenin mekruh saydığını kaydetmiştir. Ûşî'ye göre doğru olan ise "Bilmiyorsanız

[1236] "Sadakalar (zekâtlar) Allah'tan bir farz olarak fakirlere, miskinlere, zekât işinde çalışanlara, kalpleri İslâm'a ısındırılacak kişilere, kölelere, borçlulara, Allah yolunda olanlara ve yolda kalmışlara aittir" (et-Tevbe 9/60).
[1237] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 153.
[1238] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 303-304.
[1239] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 373.

bilenlere sorun" (en-Nahl, 16/43) âyetinden dolayı ehli olanlar için fetva vermenin mekrûh olmadığıdır. Bu âyet aynı zamanda sorulan soruya cevap vermeyi de emretmektedir.[1240]

f. Camiye Ayakkabıyla Girmenin Mekruh Oluşu

Sirâceddin el-Ûşî'ye göre camiye ayakkabıyla girmek mekruhtur. Delili ise "Ayakkabılarını çıkar" (Tâhâ, 20/12) âyetidir.[1241]

2. Sünnet

Sünnet ile ilgili olarak *el-Fetâva's-Sirâciyye*'de sünnet,[1242] hadis,[1243] âsâr,[1244] haber,[1245] terimlerinin kullanıldığı görülmektedir. Sünnetin rivayet bakımından türlerini ifade eden meşhur haber,[1246] âhâd haber[1247] kavramlarına da rastlanmaktadır. Ûşî'ye göre müşkil ve müteşâbih olmadığı sürece hadislerin mâna ile rivayet edilmesi câizdir.[1248]

a. Namazda Tahfîf

Tahfîf, cemaatin durumunu dikkate alarak onlara kolaylık sağlamak amacıyla namazın bazı rükünlerinin miktarını kısa tutmaktır.

Sirâceddin el-Ûşî, rükû ve secdelerin tam yapılmasından sonra tahfîf yapmanın bir sakıncası olmadığını, çünkü Hz. Peygamber'in rükû ve secdeler dahil olmak üzere namazın tamamında tahfîf yaptığını söylemektedir. [1249]

b. Sabah Namazında Kıraatin Miktarı

"Seferdeyken emniyetli durumlarda sabah namazında el-Burûc ve el-İnşikâk gibi sûreler okur. Tehlikeli durumlarda ise

[1240] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye,* s. 599.
[1241] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye,* s. 314.
[1242] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye,* s. 97, 214.
[1243] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye,* s. 608, 612.
[1244] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye,* s. 316.
[1245] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye,* s. 476, 607.
[1246] *"İctihâdı Kitâb'a ve meşhûr habere ters düşen hâkimin (bu ictihâdıyla) verdiği hükmü yerine getirilmez."* bkz. Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye,* s. 476.
[1247] *"Fitre sadakası vâciptir, farz değildir. İnkâr edeni dinden çıkmaz. Çünkü fitre sadakası haberü'l-vâhid ile sabit olmuştur."* bkz. Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye,* s. 156.
[1248] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye,* s. 603
[1249] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye,* s. 74. İlgili hadisler için bkz. Buhârî, "Ezân", 62, 65; Müslim, "Salât", 38; Ebû Dâvud, "Salât", 127; Nesâî, "İmâmet", 35; Tirmizî, "Salât", 175, 276.

kolayına gelen miktarda kıraatte bulunabilir. Çünkü Hz. Peygamber'in benzeri bir halde sabah namazında Fâtiha sûresiyle Muavvizeteyn[1250] *sûrelerini okuduğu rivayet edilmiştir."*[1251]

c. Zayıflara Had Uygulaması

Suçlunun cezaya güç yetiremeyecek derecede hasta veya zayıf olduğu durumlarda hadlerin infazının ertelenmesi veya hafifletilmesi mümkündür. Ûşî, ağır darbe aldığı zaman ölüm tehlikesi bulunan bünyesi zayıf kişiye cezaya dayanabileceği derecede hafif vurulması gerektiğini söylemektedir. Buna Hz. Peygamber'in, zina eden çok zayıf bir sahâbîye 100 celde yerine çok dallı bir ağaç parçasıyla bir defa vurmayı yeterli gördüğü rivayetini[1252] delil olarak göstermektedir.[1253]

d. Dilenciye Sadaka Vermek

Ûşî, ısrarla dilenen ve bulduğunu israf ederek harcayan dilenciye kötü işlerde kullanmayacağına emin olarak sadaka vermekle ecir kazanılabileceğini söylemektedir. Hz. Peygamber'e dilenme çok olduğu zaman sadakanın kime verilmesi gerektiğiyle ilgili sorulduğunda "Kalbinin meylettiği kişiye ver"[1254] dediği rivayet edilmiştir.[1255]

e. Hayvan Dölünün veya Hayvanın Karnındaki Ceninin Satımı

Sirâceddin el-Ûşî, hayvan karnında bulunan şeylerin (döl ve cenin) satışının bâtıl sayılacağını bildirmektedir. Çünkü Hz. Peygamber, bey'u'l-melâkîh, bey'u'l-medâmîni yasaklamıştır.[1256] Melâkîh, dişi hayvanın rahminde bulunan cenin, medâmîn ise erkek hayvanın sulbünde bulunan döldür.[1257]

f. İhyâ'ü'l-mevât

Etrafını üç sene veya daha fazla süre taş ile çeviren kişi mevât araziye mâlik sayılmamakla birlikte bu arazi konusunda diğer insanlardan daha fazla hak sahibi olur.

[1250] Felâk ve Nâs sûreleri.
[1251] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 74. İlgili hadisler için bkz. Nesâî, "İftitâh", 45.
[1252] Ebû Dâvûd, "Hudûd", 34.
[1253] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 280.
[1254] Hadisin kaynağına ulaşılamamıştır.
[1255] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 408.
[1256] Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr* (thk. Hamdî Abdülmecid Selefî), Kahire ts., (Mektebetü İbni Teymiyye), c. 11, s. 230; Ebû Bekir Ahmed b. Amr el-Bezzâr, *el-Bahrü'z-zehhâr* (thk. Âdil b. Sa'd), Medine 1424/2003, c. 11, s. 109.
[1257] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 418.

Ûşî, bu görüşüne delil olarak Hz. Peygamber'den "Minâ, önce gelenin konak yeridir" (Tirmizî, "Hac", 51) şeklinde gelen rivayeti göstermektedir.[1258]

g. Harâmdan kaçınmak için hile yapmak

Ûşî, Ebü'l-Leys es-Semerkandî'ye (v.373/983) göre haramdan kaçınmak için hileye başvurulabileceğini ve bunun delili olarak ise Hz. Peygamber'in, bir sâ' hurmayı iki sâ' hurma karşılığında satın alan kişiye "Önce kendi hurmanı bir sil'a karşılığında sat. Sonra da elindeki sil'a ile (istediğin) hurmayı satın al" [1259] dediğini göstermektedir.[1260]

3. İcmâ

el-Fetâva's-Sirâciyye'de başta sahâbe icmâı olmak üzere diğer âlimlerin icmâından da bahsedildiğine rastlamak mümkündür.

a. Müellefe-i kulûbün Zekâttaki Payı

Müellefe-i kulûbü İslâm'a kalpleri ısındırılarak kendilerinin veya bağlılarının İslâm'ı kabul etmeleri umulan ve müslümanlara zarar verme ihtimali bulunan gayri müslimler olarak tanımlayan Ûşî, Hz. Peygamber'in bunlara zekâttan pay verdiğini, ancak Hz. Ebû Bekir döneminde ise sahâbe icmâı ile müellefe-i kulûba verilen zekât payının kaldırıldığını ifade etmektedir.[1261]

b. Hibe

Sirâceddin el-Ûşî'ye göre iki kişinin bir evi bir kişiye hibe etmeleri sahihtir ve bu konuda icmâ bulunmaktadır.[1262]

c. Sadaka

Sadakanın teslim alma (kabz) ile sahih olacağını ifade eden Ûşî, Ebû Hanîfe'den nakledilen bir görüşe göre bir kimsenin iki zengine sadaka vermesinin câiz

[1258] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 542.
[1259] Hadisin kaynağına ulaşılamamıştır.
[1260] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 598.
[1261] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 153.
[1262] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 405.

olduğunu ve İmâmeyn'in de bu görüşü paylaştığını bildirmektedir. Bir kimsenin iki yoksula sadaka vermesinin ise icmâ ile câiz olduğunu söylemektedir.[1263]

d. Gasp

Mislî malı keylî,[1264] veznî[1265] ve adediyyât-ı mütekâribe[1266] olan mallar olarak tanımlayan[1267] Ûşî, gasp edilen mislî bir mal için piyasada bulunmayan zamanda dâva açılırsa Ebû Hanîfe'ye göre dâva tarihindeki değeri dikkate alınarak tazmin edileceğini ifade etmektedir.[1268] Mislî olmayan bir malda ise gasp tarihindeki değerinin itibara alınacağını söylemekte ve bu konuda icmâ bulunduğunu bildirmektedir.[1269]

e. Hayvan Kesimi

Mesîh adına kestikleri duyulmadıkça yahûdîlerin ve hıristiyanların kestiği hayvanın eti yenebilir. Sâbiîlerin kestiği hayvan etinin yenmesi ise Ebû Hanîfe'ye göre helâl, İmâmeyn'e göre harâmdır. Ancak hayvanı kesen yıldızlara tapan sâbiîlerden ise kesilen hayvan etinin yenmesi icmâ ile haramdır.[1270]

[1263] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye,* s. 408.
[1264] Miktarı hacim ölçüsüyle belirlenen mallar.
[1265] Miktarı ağırlık ölçüsüyle tespit edilen mallar.
[1266] Miktarı sayma yoluyla belirlenip büyüklükleri ve değeri birbirine yakın olan mallar.
[1267] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye,* s. 354.
[1268] Böyle bir durumda Ebû Yûsuf'a göre malın gasp edildiği tarihteki değeri, İmâm Muhammed'e göre ise malın piyasada bulunduğu son gündeki değeri esas alınır. bkz. Serahsî, *el-Mebsût,* c. 11, s. 50-51.
[1269] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye,* s. 354.
[1270] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye,* s. 380. Serahsî, Kerhî'nin aslında bu konuda Hanefî âlimleri arasında ihtilafın bulunmadığını söylediğini aktarmaktadır. Çünkü Kerhî'ye göre Ebû Hanîfe'nin kastettiği kestikleri hayvan etinin yenmesinin helâl olduğu sâbiîler Hz. İsa'nın peygamberliğini kabul edip Zebûr okuyanlardır ve bunlar hıristiyanlardan bir gruptur. Ebû Yûsuf ile İmâm Muhammed'in kastettiği sâbiîler ise peygamberliği ve kitapları inkâr edip güneşe tapanlardır. Kerhî'nin bu sözlerine katılmayan Serahsî, sâbîiler arasında Hz. İsa'nın peygamberliğini kabul edenlerin olduğunu bilen bir usûl âliminin bulunmadığını söylemektedir. Ona göre sâbiîler İdris peygamber dışında diğer peygamberleri kabul etmezler ve yıldızlara saygı gösterirler. Ebû Hanîfe'nin onların kestikleri hayvan etinin yenebilirliğini söylemesinin sebebi, onların yıldızlara saygısının ibadet amaçlı değil, ancak müslümanların Kâbe'ye gösterdikleri saygı gibi olmasındandır. İmâmeyn ise sâbiîlerin yıldızlara ibadet amacıyla saygı gösterdiklerini kabul ettiklerinden dolayı kestikleri hayvan etinin yenmesinin haram olduğu görüşündedir. Bu görüş ayrılığının sebebini, sâbiîlerin inançlarını gizli tutup açığa çıkarmamaları olarak açıklayan Serahsî, İmâmeyn'in görüşünün evlâ olduğunu ifade etmektedir. Çünkü şüpheli durumda (sâbiîlerin inançlarını gizli tutup açığa çıkarmamaları) haramı gerektiren yön üstün olur. bkz. Serahsî, *el-Mebsût,* c. 11, s. 248.

4. Sahâbe Sözü ve Uygulaması

Sahâbenin fıkhî konularla ilgili görüşlerini ifade eden[1271] Sahâbe sözü fıkıh usulünde tâlî bir şer'î delil kabul edilir.[1272] *el-Fetâva's-Sirâciyye*'de birkaç yerde Sahâbe sözü ve uygulamasına yer verilmiştir.

a. Bayram Namazları Tekbirleri

Ûşî, bayram namazlarının birinci rek'atında iftitâh tekbiri dışında üç defa, ikinci rek'atında ise rükû tekbiri dışında yine üç defa tekbir alınacağını ve bu görüşün Hz. Ömer ile Abdullah b. Mes'ûd'a ait olduğunu ifade etmektedir. Abdullah b. Abbâs'tan ise birincisi, her rek'atın başında olmak üzere ilk rek'atta yedi, ikinci rek'atta beş defa; ikincisi, her iki rek'atta beş defa; üçüncüsü, ilk rek'atta beş, ikinci rek'atta dört defa olmak üzere üç farklı görüş aktarmaktadır. Ayrıca Ûşî, Hanefîler'in Hz. Ömer ile Abdullah b. Mes'ûd'un görüşüyle, Şâfiîler'in ise Abdullah b. Abbâs'ın birinci görüşüyle amel ettiklerini ifade etmektedir.[1273]

b. Teşrîk Tekbirleri

Teşrîk tekbirlerin başlangıç ve bitiş vakitleri hususunda Sahâbe arasında görüş ayrılığı bulunmaktadır. Abdullah b. Mes'ûd'a göre arefe günü sabah namazı ile bayramın birinci günü ikindi namazı arasında olmak üzere sekiz vakit farz namazın ardından teşrîk tekbirleri alınır. Hz. Ali'ye göre ise arefe günü sabah namazı ile bayramın dördüncü günü ikindi namazı arasında yirmi üç vakit farz namazdan sonra alınır. Bu iki farklı görüşü zikreden Ûşî, Ebû Hanîfe'nin Abdullah b. Mes'ûd'un görüşünü, İmâmeyn'in ise Hz. Ali'nin görüşünü aldıklarını ve fetvaya esas olanın ikinci görüş olduğunu ifade etmektedir.[1274]

[1271] H. Yunus Apaydın, "Sahâbî Kavli", *DİA*, İstanbul 2008, c. 35, s. 500.
[1272] Sahâbî kavlinin hüccet olup olmadığı tartışmaları ile ilgli olarak bkz. Zekiyüddin Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l Fıkıh)*, (çev. İbrahim Kâfi Dönmez), Ankara 2010, s. 213-216; Fahrettin Atar, *Fıkıh Usûlü*, İstanbul 2013, s. 133-134; Apaydın, "Sahâbî Kavli", *DİA*, c. 35, s. 500-504.
[1273] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 110.
[1274] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 111.

c. Künye Olarak Hz. Peygamber'in Künyesini Kullanma

Ûşî'ye göre ismi Muhammed olan birisinin künye olarak Ebü'l-Kâsım künyesini kullanmasında bir sakınca bulunmamaktadır. Çünkü Hz. Ali, oğlu Muhammed'e Ebü'l-Kâsım künyesini vermiştir.[1275]

5. İstihsan

İstihsan müctehidin bir meselede icmâ, zaruret, örf, maslahat, gizli kıyas gibi özel ve daha kuvvetli görünen bir delile dayanarak o meselenin benzerlerinde izlenen genel kuraldan ve ilk hatıra gelen çözümden vazgeçmesi ve hukukun amacına daha uygun bulduğu başka bir hüküm vermesi şeklinde özetlenebilen yöntemin adıdır.[1276] *el-Fetâva's-Sirâciyye*'de istihsana göre ulaşılan fıkhî çözümlere aşağıdaki misâllerin verilmesi mümkündür.

a. Sünnet ve Nâfile Namazlarda İlk Oturuşu Terk Etmek

"İstihsana göre sünnet ve nâfile namazlarda ilk oturuşu terk etmekle namaz bozulmaz."[1277]

b. Hanımı veya Bakımındaki Büyük Oğlu Adına Fitre Sadakası Veren Kişinin Durumu

"Bir kimsenin, bakımındaki büyük oğlu veya kendi hanımı adına onların bir isteği olmaksızın fitre sadakası vermesi istihsana göre câizdir."[1278]

c. Oruç Niyeti

"Bir kimse "inşallah, yarın ramazan orucunu tutmaya niyet ettim" (neveytü en esûme ğaden min ramadâne inşâ'allâhu te'âlâ) derse istihsana göre niyeti geçerli olur."[1279]

[1275] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 319.
[1276] Ali Bardakoğlu, "İstihsan", *DİA*, İstanbul 2001, c. 23, s. 339.
[1277] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 117. Bu konu etrafındaki tartışmaların eksenini dört rek'atlı sünnet ve nâfile namazların ilk ve son iki rek'atının bağımsız birer namaz olup olmadığı oluşturur. İmam Muhammed ile Züfer'e göre her iki rek'at bağımsız bir namazdır ve namazın sonunda oturma da farz olduğuna göre ilk oturuşu terk etmekle namaz bozulur. Ebû Hanîfe ile Ebû Yûsuf'a göre ise dört rek'atlı farz namazlar gibi dört rek'atlı sünnet ve nâfile namazlar da tek namazdır. Farz namazın bir ka'de ile dört rek'at olarak kılınmasının câiz olması, sünnet ve nâfile namaz için de geçerlidir. Çünkü sünnet ve nâfile namazın hükmü farz namazın hükmünden daha hafiftir. bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, c. 1, s. 183; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*,c. 2, s. 284.
[1278] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 157.

d. Talak

"Bilinen tek hanımı olan kimse "eğer şunu yaparsam hanımım boş olsun" derse istihsana göre o hanımı boş olur."[1280]

e. Lakît

Lakît, terk edilmiş ya da kaybolmuş olup başkası tarafından bulunan ve anne babası da bilinmeyen çocuk demektir.[1281]

Ûşî, bulanın (mültekit) çocuğu bırakmayıp yanına almasının faziletli bir davranış olduğunu ifade etmekte ve bir çocuğu bulan kimse veya başka birisi, bulunan çocuğun kendi çocuğu olduğunu iddia ederse istihsana göre delilsiz (*bilâ beyyine*) kabul edileceğini söylemektedir.[1282]

f. Lukata

Ûşî'ye göre lukata, insanoğlu dışında yerde bulunan her türlü yitik maldır. Sahibine vereceğine veya sahibi adına muhafaza edeceğine dair kendine güvenen kimsenin lukatayı alması faziletli bir iştir. Ancak lukatanın telef olma ihtimali yoksa almamak daha faziletlidir.[1283]

Sirâceddin el-Ûşî, zimmî birisi tarafından bulunan bir malın kendisine ait olduğunu iddia eden ve buna iki şahit getiren kimsenin iddiasının istihsana göre kabul edileceğini ifade etmektedir.[1284]

[1279] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye,* s. 160. Ûşî'nin de belirttiği üzere bu, Şemsüleimme el-Halvânî'nin sözüdür. Kıyasa göre kişi böyle bir niyetle oruca başlamış sayılmaz. Çünkü niyet istisna (inşallah demek) ile geçersiz hale gelmiştir. İstihsana göre ise böyle bir niyet geçerlidir. Çünkü burada "inşallah" sözü gerçek anlamda istisnayı ifade etmek için değil, bilâkis istiâne ve tevfîk talep etmek anlamında kullanılmaktadır. bkz. Burhâneddin el-Buhârî, *el-Muhîtu'l-Burhânî,* c. 2, s. 380-381.

[1280] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 223.

[1281] Saffet Köse, "Lakît", *DİA*, İstanbul 2003, c. 27, s. 68.

[1282] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye,* s. 339. Hanefîler bu konuda kıyası terk ederek istihsan yoluyla çözüm üretmiştir. Kıyasa göre iddia sahibi doğrulanmaz. Çünkü o burada çelişkiye düşmüştür. Lakît onun oğluysa zaten onun elinde buluntu sayılmaz. İstihsana göre ise çocuğu bulan, onun ihtiyacı olan şeyleri de ikrar etmektedir. Böylece çocuğun nesebi sabit olmakta ve nafakası üstlenilmektedir. bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, c. 10, s. 210-211.

[1283] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 241.

[1284] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 342.

g. İki Kişinin Ortaklaşa Satın Aldığı Mala Kabzdan Sonra Üçüncü Bir Kişinin Ortak Olması

"İki kişi ortaklaşa bir şey satın alır ve kabzdan sonra üçüncü bir kişi de onlara ortak olursa istihsana göre o malın üçte bir payı üçüncü kişiye aittir."[1285]

h. Ortaklaşa Kurban Kesme

"Bir kimse tek başına kesmek için aldığı bir sığıra daha sonra başkaları da ortak olursa istihsana göre câizdir."[1286]

i. Kiralık Süt Annenin Çocuğu Emzirmeye Zorlanması

"Bir çocuğu bir ay emzirdikten sonra emzirmekten vazgeçen kiralık sütanne, çocuk ondan başkasını emmeyi istemese de emzirmeye zorlanamaz. Ancak Ebû Yûsuf'a göre istihsanen zorlanabilir."[1287]

j. İcâre-i âdemî (İş Akdi - Hizmet Akdi)

"Çobanın veya inek güdücüsünün yeni doğan hayvan yavrularına bakma yükümlülüğü yoktur. Eğer yavruları bırakır ve onlar da telef olursa tazmin etmez. Böyle bir durumda ecîr-i hâsın[1288] *ise tazmin sorumluluğu vardır. Ecîr-i müştereke*[1289] *doğacak yavruları bakma şartının koşulması istihsana göre câizdir."*[1290]

6. Örf ve Âdet

Örf, bazı fıkhî sonucun belirlenmesinde kendisine atıfta bulunulan belli nitelikteki sosyal davranış biçimlerini ve dildeki yerleşik kullanımları ifade eder.[1291] "Özel bir çaba harcamaksızın bir işi alışkanlık haline gelinceye kadar tekrar etmek"

[1285] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 371.
[1286] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 386. Kıyasa göre böyle bir ortaklaşma câiz değildir ve kesilen hayvan kurban yerine geçmez. Bu Züfer'in görüşüdür. İstihsana göre ise câiz olmakla birlikte kesilecek hayvan satın alınmadan önce ortaklığın oluşması daha güzel görülmüştür. bkz. Özkendî, *Fetâvâ Kâdîhan*, c. 3, s. 237, 238.
[1287] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 469.
[1288] İş akdi, eğer işçinin belli bir süre zarfında iş verenin emir ve denetimi altında çalışmasını konu alıyorsa, daha doğrusu işçinin belli bir zaman biriminde hâsıl edeceği emeğini iş verene tahsis etmesi söz konusu ise bu işçiye ecîr-i hâs denir. bkz. Ali Bardakoğlu, "İcâre", *DİA*, İstanbul 2000, c. 21, s. 384.
[1289] Ecîr-i müşterek, belli bir işi görmek üzere tutulan işçidir. bkz. Bardakoğlu, "İcâre", *DİA*, c. 21, s. 384.
[1290] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 472.
[1291] İbrahim Kâfi Dönmez, "Örf", *DİA*, İstanbul 2007, c. 34, s. 87.

anlamındaki âdet ile örf arasındaki ilişki ile ilgili farklı açıklamalar yapılmakla birlikte bu iki lafzın birbiri yerine ve aynı anlamı belirtmek üzere "örf ve âdet" şeklinde kullanımı oldukça yaygınlık kazanmıştır.[1292] Ûşî eserinde örf ve âdete göre bazı hükümlerin değişebileceğine dikkat çekmekte ve müftünün fetva verirken kendi bölge halkının dine ters düşmeyen âdetlerini, muâmelâtını ve zamanının şartlarını göz önünde bulundurması gerektiğini ifade etmektedir.[1293]

a. Tesvîb

Tesvîb, ezan okunduktan sonra, ezan ile ikâmet arasında kalan zaman diliminde, insanlara namazın başladığını duyurmak üzere bazı ifadeleri kullanarak seslenmedir. Tesvîbin anlamı Hanefîler'e göre böyledir. Diğer çoğunluk fakihler ise tesvîbi, sabah ezanında "Hayye ale'l-felâh"tan sonra "es-Salâtü hayrun mine'n-nevm" (*namaz uykudan hayırlıdır*) ifadesini iki defa tekrarlamak olarak tanımlamışlardır.[1294]

Müteahhirîn âlimlere göre sabah namazının dışında diğer namazlarda da tesvîb yapılabileceğini söyleyen Sirâceddin el-Ûşî, böyle bir uygulamanın bir sakıncası olmadığını ifade etmektedir. Bazı bölgelerde "namaza namaza!" (*es-salâte es-salâte*), bazı bölgelerde ise "*namaz başladı*" (*kad kâmeti's-salâh*) şeklinde tesvîb yapıldığını söyleyerek bu tesvîbin her toplumun örf edindiği şekilde olabileceğini belirtmektedir. Ayrıca Ûşî, Ebû Abdullah Muhammed b. Seleme el-Belhî'nin (v.278/890) öksürerek tesvîb yaptığını, Sadrüşşehîd Ömer b. Abdülaziz el-Buhârî'nin (v.536/1141) ise ezan ve ikâmet esnasında öksürmek için bid'at dediğini aktarmaktadır.[1295]

b. İddet Bekleyen Kadının Nafakasını Üçüncü Bir Şahsın Ödemesi

> *"İddeti tamamlandığında evlenmek şartıyla, başka birisinden iddet bekleyen kadının nafakasını ödeyen kişi, evlense de evlenmese de ödediği miktarı o kadından talep etme hakkı vardır. Fakat evlenme şartı koşmaksızın kadının nafakasını ödediği durumda, örfe göre böyle*

[1292] bkz. Hayreddin Karaman, "Âdet", *DİA*, İstanbul 1988, c. 1, s. 369-373; Dönmez, "Örf", *DİA*, c. 34, s. 87.
[1293] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 601.
[1294] Beşir Gözübenli, "Ezan", *İslâm'da İnanç, İbâdet ve Günlük Yaşayış Ansklopedisi*, İstanbul 1997, c. 1, s. 518-519; Abdurrahman Çetin, "Ezân", *DİA*, İstanbul 1995, c. 12, s. 36.
[1295] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 55. Tesvîb ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, c. 1, s. 130-131.

bir davranış o kadınla evleneceği anlamına geliyorsa talep etme hakkı yoktur."[1296]

c. Et Yemeyeceğine Dair Yemin Eden Kişinin Karaciğer veya İşkembe Yemesi

"Et yemeyeceğine dair yemin eden kimse, balıketi yerse yeminini bozmuş sayılmaz. el-Câmi'u's-sagîr'de zikredildiğine göre karaciğer veya işkembe yerse bozulur. Ancak fetvaya esas olan, bizim örfümüze göre böyle bir durumda da yeminin bozulmamasıdır."[1297]

d. Meyve Yemeyeceğine Dair Yemin Eden Kişinin Ceviz Yemesi

"Ebû Hanîfe'ye göre meyve yemeyeceğine dair yemin eden kimse üzüm, yaş hurma veya nar yerse yemini bozulmaz, İmâmeyn'e göre ise bozulur. Bazıları İmâmeyn'in görüşüne göre fetva vermişlerdir. el-Mebsût'ta zikredildiği üzere böyle bir kimse ceviz yerse yemini bozulur. Sadrüşşehîd Ömer b. Abdülaziz el-Buhârî (v.536/1141) ise "örfümüze göre böyle bir durumda da yemin bozulmuş sayılmaz" demiştir."[1298]

e. Şarap İçme ve Kumar Oynamaya Dair Yemin Edip Bunlardan Birini Yapan Kişinin Durumu

"Eğer şarap içersem ve kumar oynarsam" diyerek yemin eden kimsenin, bunların birini yapmasıyla yemininin bozulacağını ifade eden Ûşî, Şemsüleimme el-

---

[1296] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye,* s. 237.

[1297] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye,* s. 261. Fıkıh ilmine dair diğer eserlerde et yemeyeceğine dair yemin eden kimsenin karaciğer veya işkembe yediği durumda yeminin bozulacağına dair görüş Kûfe halkının örfüne göre olduğu belirtilmiştir. Çünkü onların örfünde hayvanın bu organları etle birlikte satılır ve et olarak kullanılır. Mâverâünnehirliler'in örfüne göre ise karaciğer veya işkembe et olarak sayılmadığı için söz konusu durumda yemin bozulmuş sayılmaz. bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, c. 8, s. 176; Burhâneddin Ali b. Ebû Bekir el-Mergînânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*, (Leknevî'nin Müzeyyiletü'd-dirâye'siyle birlikte), (nşr. Naîm Eşref Nûr Ahmed), Karaçi 1417, c. 4, s. 31; Burhâneddin el-Buhârî, *el-Muhîtu'l-Burhânî*, c. 4, s. 282-283. Diğer bir görüşe göre karaciğer veya işkembe et gibi kandan meydana geldiği, çorba yapmada etin kullanıldığı gibi kullanıldığı için etle birlikte satılıp satılmasa da bunları yiyen kişinin yemini bozulur. bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, c. 8, s. 176.

[1298] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye,* s. 261. *el-Mebsût*'ta zikredildiği üzere ceviz kuru meyvelerden sayılır. Çünkü zâhirü'r-rivâye'de taze ceviz meyve olduğuna göre kurusunun da meyve olması gerekir. Ebû Yûsuf'a göre ise ceviz meyve değildir. Âdeten, zevk için yenilmediği ve peynir gibi ekmekle birlikte yendiği için katıktır. bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, c. 8, s. 179. *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*de taze cevizin meyve, kuru cevizin ise katık olduğu ifade edilmiştir. bkz. Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*,c. 4, s. 130.

Mergînânî'den örfün hükmüne göre her ikisinin de (şarap ve kumar) ayrı bir şart sayılacağının nakledildiğini bildirmektedir.[1299]

f. Sütü Yemeyeceğine Dair Yemin Eden Kişinin Durumu

"Bir kimse "Şu sütü yemeyeceğim" diyerek yemin eder ve sonra o sütü içerse yemini bozulmaz. Ancak üzerine ekmek ufalayıp yediği durumda örfümüze göre yemini bozulmuş sayılır."[1300]

g. Ev (Menzil-Beyt-Dâr) İle İlgili Durumlar

"Bir kimse, üstünde de 'menzil' bulunan bir 'menzil' (menzilen fevkahu menzil) satın alırsa, "bütün haklarıyla satın aldım" (bi külli hakkin hüve lehû fih) veya "az olsun çok olsun onun içinde veya ona ait olan her şeyiyle" (bi külli kalîlin ev kesîrin hüve lehû fihi ev minhü) demedikçe üsttekini satın almış olmaz. Eğer üstünde de 'beyt' bulunan bir 'beyt' (beyten fevkahû beyt) satın alırsa, üsttekine mâlik olamaz. Sınırlarıyla birlikte bir 'dâr' satın alırsa ve "bütün haklarıyla satın aldım" demese de üstüne de mâlik olur. Dâra tuvaleti de dahildir. Ancak "bütün haklarıyla satın aldım" demedikçe gölgelik dahil olmaz. Sadrüşşehîd Ömer b. Abdülaziz el-Buhârî (v.536/1141) şöyle demiştir: "Bizim örfümüzde bu üç meselede hakları zikredilmeksizin, evin üstü de satışa dâhildir."[1301]

h. Evin Dışarısının Görülmesiyle Görme Muhayyerliğinin Düşüp Düşmemesi

"Kitâbü'l-Kısme'de zikredildiği üzere bir ev (dâr) satın alan kimsenin, evin dışarısını görmesiyle görme muhayyerliği düşer. Fakat bu durum onların örfüne göredir. Çünkü oralarda evlerin iç ve dış farkı bulunmuyordu. Bizim örfümüzde ise iç ve dış farklılığı bulunmaktadır. Dolayısıyla mutlaka içerisine de bakılmalıdır."[1302]

[1299] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 263.
[1300] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 263.
[1301] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 425.
[1302] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 430.

i. İpliği, Üçte Birinin ya da Dörtte Birinin Ücret Olarak Alınması Karşılığında Dokumacıya Vermek Suretiyle Yapılan Akit

> *"el-Câmi'u's-sagîr'de zikredildiği üzere bir kimse, ipliği üçte biri ya da dörtte birini ücret olarak alması karşılığında dokumacıya verirse yapılan akit fâsiddir. Şemsüleimme es-Serahsî'nin de fetvası bu yöndedir. Belh meşâyıhı ise örf ve âdetten dolayı buna cevaz vermiştir. Ebü'l-Leys es-Semerkandî (v.373/983) ve Ebû Ali en-Nesefî (v.424/1032), bu görüşe göre fetva vermişlerdir."*[1303]

j. Bir Günlüğüne Binek Hayvanın Kiralanması

> *"Eğer hayvan sabahtan akşama kadar olmak üzere kiralanırsa, kira müddeti gün batımına kadardır. "شبان گه" (gece vaktine kadar) denirse, bölgemizin örfüne (fî 'urfi diyârinâ) göre ikindiye kadardır. Bu tür işlerde bölge halkının örfüne (ilâ te'ârufi ehli'l-beled) bakılır."*[1304]

k. İstisnâ'

İstisnâ', sanatkârla ısmarlayan arasında yapılan ve belli bir ücret karşılığında özellikleri belirlenmiş bir şeyin imal edilmesini konu alan akid türüdür.[1305] Ismarlayana müstasni', sipariş kabul edene sâni' ve sipariş verilen, imal edilen esere de masnû' denilir.

Ûşî, öteden beri insanların teâmülü bulunduğundan istisnâ'ın câiz olduğunu ifâde etmekte ve ısmarlayanın (müstasni') muhayyerlik hakkı olduğunu, sanatkârın ise böyle bir hakkı olmayıp yaptığı eseri ancak müşteri görüp beğendiği zaman satabileceğini söylemektedir. [1306]

[1303] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 463.
[1304] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 472.
[1305] Hamza Aktan, "İstisnâ", *DİA*, İstanbul 2001, c. 23, s. 393.
[1306] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 446.

B. HÜKÜM ÇIKARMA YOLLARI

Fıkıh usulü ilmine dair eserlerin bu bölümünde nasların yorumuyla ilgili kurallar, deliller arasındaki zıt ilişkiler ve bu tür teâruzları giderme yolları incelenir.[1307]

Mâna ile arasındaki ilişkisi ve hükme delâleti bakımından lafızlar usul eserlerinde vaz‘, kullanım, açıklık-kapalılık ve delâlet tarzı şeklinde incelenir. Lafızlar vazolunduğu mâna itibariyle has, âm ve müşterek şeklinde üç kısma; vazolunduğu mânada kullanılıp kullanılmamasına göre hakikat, mecaz, sarih ve kinaye şeklinde dört kısma; mânaya delâletinin açıklık ve kapalılığı cihetinden iki kısma ayrılarak açıklığı açısından zâhir, nas, müfesser ve muhkem; kapalılığı açısından hafî, müşkil, mücmel ve müteşâbih şeklinde dörder kısma; mânaya delâlet tarz ve keyfiyeti bakımından ise ibarenin delâleti, işaretin delâleti, nassın delâleti, iktizânın delâleti şeklinde dört kısma ayrılır.[1308]

el-Fetâva’s-Sirâciyye’de “muhkem” ve “müteşâbih” terimlerinin kullanıldığını görmek mümkündür.[1309] Bunların dışında konuyla ilgili başka terimlere rastlanmamıştır. Biz burada Ûşî’nin bazı çözümlere delil olarak sunduğu âyet ve hadislerin söz konusu hükme delâletinin tarzını müellifin kullanımı çerçevesinde açıklamaya çalışacağız.

1. Delâlet Türleri

a. İbarenin Delâleti

İbarenin delâleti, lafzın, nassın gelişinin asıl maksadı olan veya ona tâbi olarak kastedilen hükme delâlet etmesi demektir.[1310] *el-Fetâva’s-Sirâciyye*’de delâletin bu türüyle ilgili zekât ve öşrün verileceği yerleri açıklayan âyet[1311] ve hayvan karnında bulunan şeylerin (döl ve cenin) satışını yasaklayan hadisin[1312] örnek olarak verilmesi mümkündür.

[1307] A. Cüneyd Köksal - İbrahim Kâfi Dönmez, “Usûl-i Fıkıh”, *DİA*, İstanbul 2012, c. 42, s. 208.
[1308] Sadrüşşerîa es-Sânî Ubeydullâh b. Mes‘ûd el-Mahbûbî, *et-Tavzîh şerhu’t-Tenkîh* (thk. Saîd el-Ebraş), Dimaşk 1427/2006, s. 50-54; Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-usûl şerhu Mirkâti’l-vüsûl*, Beyrut 1432/2011, s. 55-58.
[1309] *“Müşkil ve müteşâbih olmadığı sürece hadislerin mâna ile rivayet edilmesi câizdir.”* bkz. Ûşî, *el-Fetâva’s-Sirâciyye*, s. 603.
[1310] Şa‘bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları,* s. 393.
[1311] et-Tevbe 9/60.
[1312] Ûşî, *el-Fetâva’s-Sirâciyye*, s. 418.

b. İşaretin Delâleti

İşaretin delâleti, lafzın, ibarenin delâletinin ve sözün sevk ediliş amacının dışında kalan, fakat yine de dil ve mantık kurallarına göre lafızdan dolaylı olarak çıkarılabilen bir mânaya delâlet etmesidir.[1313]

el-Fetâva's-Sirâciyye'de zikredilen haramdan kaçınmak için hile yapmanın mubah oluşu,[1314] camiye ayakkabıyla girmenin mekruh oluşu,[1315] etrafını üç sene veya daha fazla süre taş ile çeviren kişinin mevât arazinin mâliki sayılmamasıyla birlikte bu arazi konusunda diğer insanlardan daha fazla hak sahibi olması,[1316] ehli olanlar için fetva vermenin mubah olması ve sorulan soruya cevap verilmesinin gerekliliği[1317] gibi hükümlere söz konusu âyet ve hadislerin delâleti bu türdendir.

c. Nassın Delâleti

Nassın, ibaresiyle delâlet ettiği mânanın özüne ve illetine inilerek benzeri veya daha elverişli bir başka olaya da uygulanmasıdır. [1318] *el-Fetâva's-Sirâciyye*'de avlanmanın mubah oluşuyla ilgili zikredilen âyetin söz konusu mânaya delâletinin, nassın delâleti olduğu anlaşılmaktadır.[1319]

d. İktizânın Delâleti

Sözün doğru anlaşılıp hüküm ifade edebilmesi için belli bir takdir yapılması gerekiyorsa, söylenmiş kısmın bu takdir edilecek söylenmemiş kısma delâletine "iktizâ yoluyla delâlet" veya "nassın iktizâsı" denilir.[1320] *el-Fetâva's-Sirâciyye*'de delâletin bu türü ile ilgili örneklere rastlanmamaktadır.

[1313] Ali Bardakoğlu, "Delâlet", *DİA*, İstanbul 1994, c. 9, s. 121.
[1314] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 598.
[1315] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 314.
[1316] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 542.
[1317] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 599.
[1318] Bardakoğlu, "Delâlet", *DİA*, c. 9, s. 121.
[1319] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 373.
[1320] Bardakoğlu, "Delâlet", *DİA*, c. 9, s. 121.

2. Nesih

Nesih, şer'î bir hükmün daha sonra gelen şer'î bir delille kaldırılmasını ifade eder.[1321]

Ûşî'ye göre ismi Muhammed olan birisinin künye olarak Ebü'l-Kâsım künyesini kullanmasının bir sakıncası yoktur. Çünkü Hz. Peygamber'in "Benim ismimle ad koyunuz, fakat künyemle künyelenmeyiniz"[1322] hadisi mensûhtur. Hz. Ali de oğlu Muhammed'e Ebü'l-Kâsım künyesini vermiştir.[1323]

Hz. Peygamber, bazı sebeplerden dolayı kendi künyesinin kullanılmasını yasaklamıştır.[1324] Bununla birlikte bu konuda mezhepler arasında ihtilâf çıkmış ve âlimler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu görüşleri kısaca şöyle özetlemek mümkündür: 1. Kişinin ismi ister Muhammed olsun ister olmasın Ebü'l-Kâsım künyesini kullanması yasaktır. 2. Hz. Peygamber'in vefatından sonra olmak üzere Ebü'l-Kâsım künyesinin kullanılması mutlak olarak câizdir. 3. Sadece ismi Muhammed olanların Ebü'l-Kâsım künyesini kullanması yasaktır.[1325] Birinci görüş Muhammed b. Sîrîn, İbrâhim en-Nehaî ve İmâm Şâfiî'ye,[1326] ikinci görüş İmam Mâlik'e,[1327] üçüncü görüş ise bir rivayete göre Ahmed b. Hanbel'e ve çoğunluk Zâhirîler'e nisbet edilmiştir.[1328] Hanefîler'e göre "Benim ismimle ad koyunuz, fakat künyemle künyelenmeyiniz"[1329] hadisi, Hz. Ali'nin "Ey Allah'ın Elçisi, Senden sonra oğlum olursa ona Senin adını ve künyeni verebilir miyim?" demesi üzerine Hz. Peygamber'in

---

[1321] Abdurrahman Çetin, "Nesih", *DİA*, İstanbul 2006, c. 32, s. 579.
[1322] Buhârî, "Menâkib", 20; "Edeb", 106, 109; Müslim, "Âdâb", 1.
[1323] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye,* s. 319.
[1324] "Hz. Peygamber çarşıda bulunuyordu. Bir kimse: "Ey Ebü'l-Kâsım" diye seslendi. Hz. Peygamber hemen o zâta dönüp baktı. O zât ise (başka birine işaret ederek): "Ben şunu çağırmıştım" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Benim ismimle ad koyunuz, fakat künyemle künyelenmeyiniz!" buyurdu". bkz. Buhârî, "Büyû'", 49. Bazı hadislerde ise Ensâr'dan bir kimsenin oğluna Kâsım ismini vermek istemesi üzerine Hz. Peygamber'in "Benim ismimle ad koyunuz, fakat künyemle künyelenmeyiniz" buyurduktan sonra bunun sebebi olarak sadece kendisinin Kâsım (taksim edici, paylaştırıcı) olarak gönderildiğini bildirdiği rivayet edilmiştir. bkz. Buhârî, "Humus", 7; Müslim, "Âdâb", 1.
[1325] Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-âsâr* (nşr. Muhammed Zehrî en-Neccâr-Muhammed Seyyid Câdülhakk), 1414/1994, c. 4, s. 335-336; Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Abdülaziz b. Abdullah b. Bâz, Ali b. Abdülaziz eş-Şibl), Riyad 1421/2000, c. 10, s. 702.
[1326] Nevevî, *Kitâbü'l-Mecmû'*, c. 8, s. 420; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, c. 10, s. 702; Bedreddin Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *'Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut ts., (İdâretü't-tıbâ'ati'l-Münîriyye), c. 22, s. 206.
[1327] Şehabeddin Ahmed b. İdris el-Karâfî, *ez-Zahîre* (thk. Muhammed Haccî), Beyrut 1994, c. 13, s. 338; Bedreddin el-Aynî, *'Umdetü'l-kârî*, c. 22, s. 206.
[1328] Bedreddin el-Aynî, *'Umdetü'l-kârî*, c. 22, s. 206.
[1329] Buhârî, "Menâkib", 20; "Edeb", 106, 109; Müslim, "Âdâb", 1.

"Evet" cevabını verdiğine dair rivayet (Ebû Dâvûd, "Edeb", 68) ile neshedilmiştir.[1330] Kaynaklarda birçok Sahâbînin de Hz. Peygamber'in adını ve künyesini birlikte aldıkları kaydedilmiştir.[1331] Ayrıca Hz. Peygamber'in vefatından sonra söz konusu yasağın illetinin[1332] de kalktığı ifade edilmiştir.[1333]

C. HÜKÜM BAHİSLERİ

Fıkıh usulü ilminin en önemli konularından biri şer'î delillerden çıkarılan hükümlerin incelendiği bölümdür. Usul eserlerinde bu bölüm hüküm ve kısımları, hâkim (hükmün yaratıcı kaynağı veya hüküm koyma yetkisinin sahibi), mahkûm fîh (hükme konu olan fiiller) ve mahkûm aleyh (hükme muhatap olan kişi, mükellef) olmak üzere dört başlıkta ele alınır. Biz de burada *el-Fetâva's-Sirâciyye*'de konuyla ilgili tespit edebildiğimiz bilgileri yine bu çerçevede incelemeye çalışacağız.

1. Şer'î Hükümler

Fıkıh usulü ilminin genelinde olduğu gibi mütekellimîn usulcülerle fukaha ekolüne mensup usulcülerin şer'î hüküm tanımlarında da kısmî bir farklılık bulunmaktadır. Buna göre hüküm, şâriin talep (iktizâ), tahyîr ve vaz' bakımından mükelleflerin fiillerine ilişkin hitabı veya bu hitabın sonucudur.[1334] Hükmü "şâriin hitabı" olarak tanımlayan kelâmcı usulcüler şâri' ile onun hitabı olan nas arasındaki, hükmü "bu hitabın sonucu" olduğunu söyleyen Hanefî usulcüler ise nas ile mükellefin fiili arasındaki bağlantıyı esas almışlardır.[1335] Tanımda geçen iktizâ, mükelleften bir şeyin yapılmasının veya yapılmamasının talep edilmesini, tahyîr yapma veya yapmama konusunda onun serbest bırakılmasını, vaz' ise bir şeyin başka bir şey karşısındaki

---

[1330] Burhâneddin el-Buhârî, *el-Muhîtu'l-Burhânî*, c. 1, s. 97.

[1331] Hz. Peygamber'in adını ve künyesini birlikte alan Sahâbîlerin isimleri için bkz. Muhammed b. İshak İbn Mende el-İsbahânî, *Fethu'l-bâb fi'l-künâ ve'l-elkâb* (nşr. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryâbî), Riyad 1417/1996, s. 21-23.

[1332] İlgili hadislerden (meselâ, bkz. Buhârî, "Büyû'", 49) anlaşılacağı üzere Ebü'l-Kâsım'ın künye olarak kullanılmamasının illeti, bazı kişilerin "Ey Ebü'l-Kâsım" diye seslendiklerinde Hz. Peygamber'in onlara bakması üzerine onların "Biz seni değil, şu kimseyi çağırdık" diyerek O'nu yanıltmalarıdır.

[1333] Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî, *İrşâdü's-sârî li-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut 1305, c. 9, s. 110; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. 9, s. 598.

[1334] Molla Hüsrev, *Mir'ât,* s. 370.

[1335] Meselâ, Hanefî usulcüleri Allah'ın, "Namazı dosdoğru kılınız" (el-Bakara 2/43) âyetiyle namazın kılınmasını isteyen hitabının kulların fiilleri üzerindeki sonucuna hüküm derler ve bu âyetin hükmünün namazın vücûbu olduğunu söylerler. Yine "Zinaya yaklaşmayınız" (el-İsrâ 17/32) âyetinin hükmünün de zina fiilinin haram olması olduğunu söylerler. Mütekellimîn usul âlimleri ise söz konusu âyetlerin bizâtihî kendilerinin hüküm olduğunu ifade ederler.

konumunun belirlenmesini ifade eder.[1336] Yukarıda zikredilen tanımdan hareketle usul eserlerinde hükmün teklîfî ve vaz'î olmak üzere ikiye ayrılarak incelenir.

a. Teklîfî Hükümler

Yukarıda zikredilen hüküm tanımından hareketle teklîfî hükmü, "şâriin mükelleften bir fiili yapmasını veya yapmamasını talep etmesine ya da serbest bırakmasına yönelik hitabının sonucu" şeklinde tanımlamak mümkündür.[1337] Bu çeşit hükümlere "teklîfî" denmesinin sebebi, kendilerinde insanlara yüklenen bir takım külfetlerin bulunmasıdır.[1338] Bir fiilin yapılıp yapılmamasındaki serbestliğin ise külfet içermemesinden dolayı tahyîr ifade eden hükümlerin teklîfî hükümler arasında bulunup bulunmaması usul âlimlerince tartışma konusu olmuş ve birtakım gerekçeler ileri sürülerek bu tür hükümlerin de teklîfî hükümlere dâhil olması benimsenmiştir.[1339]

Bu bilgilerden sonra *el-Fetâva's-Sirâciyye*'de teklîfî hükümlerin kullanılışını örneklerle açıklamaya çalışacağız.

(1) Farz

el-Fetâva's-Sirâciyye'de farzın iki farklı açıdan taksim edildiğini görmek mümkündür. Birincisi, ifa etmesi istenen (mükellef) bakımından aynî ve kifâî farz, ikincisi ise inkârının sonucu bakımından, inkârı dinden çıkaran ve çıkarmayan farz şeklinde ikiye ayrılır.[1340] Mükelleflerin her biri tarafından yerine getirilmesi istenenler aynî, yerine getirilmesinden topluluğun sorumlu tutulduğu ve bazıların yerine getirmesiyle diğer kalanların sorumluluklarının düştüğü farzlar kifâîdir.[1341] Beş vakit namaz, zekât, oruç, hac gibi ibadetler ve mutlaka bilinmesi gereken miktarda ilim öğrenmek[1342] aynî farz, cenâze namazına katılma, namaz kılması için yetecek miktarını öğrendikten sonra Kur'ân'ın geri kalanını öğrenmek, umumi seferberlik durumu dışında

[1336] Muhammed Ebü'l-Feth el-Beyânûnî, "Hüküm", *DİA*, İstanbul 1998, c. 18, s. 467.
[1337] Muhammed Ebü'l-Feth el-Beyânûnî, *el-Hükmü't-teklîfî fi'ş-şerî'ati'l-İslâmiyye*, Beyrut 1390/1970, s. 51; a.mlf., "Hüküm", *DİA*, c. 18, s. 467.
[1338] Atar, *Fıkıh Usûlü*, s. 160.
[1339] Meselâ, Molla Hüsrev'e göre mubah tağlîb kaidesi gereğince teklîfî hükümlerden sayılır. bkz. Molla Hüsrev, *Mir'ât,* s. 373.
[1340] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 67, 291.
[1341] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 132, 291.
[1342] Ûşî'ye göre abdest, namaz ve diğer ibadetlerin ve günlük hayatla ilgili işlerin hükümlerini bilmek için ihtiyaç duyulan miktarda ilim öğrenmek aynî farzdır. Ûşî, *el-Fetâvâ,* s. 310.

cihâda katılma, bir topluluğa verilen selamın alınması ise kifâî farzdır.[1343] Namazdaki ikinci oturuş (ka'de-i ahîre veya ka'de-i sâniye), inkârı dinden çıkarmayan farz türündendir.[1344] Farîza kelimesinin de beş vakit namazla Cuma namazı gibi farz namazları ifade etmek üzere kullanıldığı görülür.[1345] Farîzanın çoğulu olan ferâiz kelimesi yine beş vakit namaz başta olmak üzere diğer farz ibadetler[1346] için de kullanılmasının yanı sıra belirli miras paylarını da ifade etmekte ve ilgili bölüm "Kitâbü'l-Ferâiz" olarak isimlendirilmektedir.[1347]

(2) Vâcip

Müellif, eserinde vâcip terimini ve aynı kökten türeyen fiil ve kelimeleri sıklıkla kullanmaktadır. Bazı yerlerde farz ile eşanlamlı olarak kullanıldığına[1348] da rastlanan vâcibe dair bir tanıma veya açıklamaya rastlanmamaktadır. Namazdaki birinci oturuşun (ka'de-i ûlâ),[1349] tilâvet secdesi yapmanın,[1350] bayram namazlarını kılmanın,[1351] teşrîk tekbirleri getirmenin,[1352] vitir namazını kılmanın,[1353] vakıf arazisinden harâc almanın,[1354] fitre sadakasını vermenin,[1355] teşmîtü'l-'âtısın,[1356] emir bi'l-ma'rûfun, cu'lü'l-âbikin (kaçak kölenin sahibine geri getirilmesi karşılığında ödenen ücret)[1357] hükmünün vâcip olduğu ifade edilmektedir. Bilindiği üzere Hanefî mezhebinde yapılması kesin ve bağlayıcı tarzda istenen fiillerin hükmü farziyyet ve vücûb olmak üzere iki kategoride ele alınır. Ancak diğer Hanefî fakihleri gibi Ûşî'nin de bazen farziyyeti ifade etmek üzere vücûb terimini kullandığını görmek mümkündür.[1358]

[1343] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 61, 132, 138, 160, 174, 291, 312, 318.
[1344] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 67.
[1345] *"Beş vakit namazın kullar üzerine bir farz (farîza) olduğunu bilmeden vakitlerinde kıldığı kimsenin namazları geçersizdir."* bkz. Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 62; *"el-Câmi'u's-sagîr'de "İki bayram bir güne tesadüf ederlerse, birincisi sünnet, ikincisi farîzadır" denilmektedir."* bkz. Ûşî, *el-Fetâvâ*, s. 108.
[1346] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 118, 163, 164.
[1347] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 577.
[1348] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 25, 137, 141, 142, 143, 144, 146, 147, 156, 174.
[1349] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 67.
[1350] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 90.
[1351] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 108.
[1352] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 111.
[1353] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 114.
[1354] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 149.
[1355] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 156.
[1356] Aksıranın "elhamdülillâh" demesi halinde ona "yerhamükellah" diyerek cevapta bulunma.
[1357] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 344.
[1358] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 25, 60, 142, 141, 174, 446.

(3) Sünnet

Sünnetin müekked ve gayri müekked ayırımını *el-Fetâva's-Sirâciyye*'de de görmek mümkündür.[1359] Sünnetin terk edilmesinin ibadetin sıhhatine zarar vermeyeceğini[1360] ifade eden Ûşî, kişinin vaktin kılınmayan sünnet namazlarından dolayı sorguya çekileceğini söylemektedir.[1361] Yine Ûşî sabah namazının sünnetini vâcip,[1362] yatsı namazının dört rek'at sünnetini de fazilet olarak değerlendirmektedir.[1363] Abdest alırken başın tamamının mesh edilmesi ve sakalın hilâllenmesi (sakalı gür olan kimsenin parmaklarını alttan yukarı sakalın arasına geçirmek suretiyle kıl diplerine kadar suyun ulaşmasını sağlaması),[1364] cuma günü, bayram günleri ve ihrama girmeden önce gusül alınması,[1365] sabah ezanında "es-salâtü hayrun mine'n-nevm" denilmesi,[1366] namazın cemaatle kılınması,[1367] teravih namazı,[1368] i'tikâfa girilmesi[1369] vb. sünnet kategorisinde değerlendirilen fiillerdir. *el-Fetâva's-Sirâciyye*'de sünnetin "sünnetü'l-hüdâ" ve "sünnetü'z-zevâid" ayırımına rastlanmamaktadır.

(4) Mendup

el-Fetâva's-Sirâciyye'de mendup terimi de kullanılmakla[1370] birlikte daha çok bu anlama delalet eden veya mendubun altında değerlendirilen diğer kavramlara rastlanmaktadır.

(a) Müstehap

Pek çok yerde müstehap terimi ve aynı kökten türeyen fiil ve kelimeler kullanılmıştır. Müstehap olan bir işin yapılmamasının söz konusu ibadetin geçerli olup olmamasına bir etkisi olmaz. Meselâ, yarasından sürekli kan akan bir kimse sargısı üzerine mesh eder, sonra da sargı düşerse ve yerine yeni bir sargı sararsa yeniden mesh

---

[1359] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, , s. 96, 108, 111, 118, 119; 330.
[1360] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 109.
[1361] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 118.
[1362] *"Mazaret dışında sabah namazının sünnetinin otururak kılmak câiz değildir. Çünkü bu namaz, cenaze, bayram namazları ve iki rek'at tavaf namazı gibi vâcip bir namazdır."* bkz. Ûşî, *el-Fetâvâ*, s. 117.
[1363] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 118.
[1364] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 28.
[1365] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 32.
[1366] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 54.
[1367] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 96.
[1368] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 119.
[1369] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 171.
[1370] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 569.

etmesi gerekmez. Fakat yeniden mesh etmesi müstehaptır.[1371] *el-Fetâva's-Sirâciyye*'de zikredilen müstehap kavramına örnek mahiyetinde şunları verebiliriz: Abdestte tertibi gözetmek [1372] ve yıkamaya sağdan başlamak, [1373] müezzinin abdestli ve takvalı olması,[1374] cünübün, sarhoşun, mecnûnun ve küçük çocuğun okuduğu ezanın tekrar okunması,[1375] uyanacağından emin olan kimsenin vitri gecenin sonuna bırakması,[1376] fitre sadakasının bayram namazından önce verilmesi,[1377] iftarın geciktirilmemesi,[1378] ortak malların taksiminde kura yöntemine başvurulması, [1379] nikâhın camide kıyılması[1380] müstehaptır.

(b) Tatavvu' ve Nâfile

el-Fetâva's-Sirâciyye'de tatavvu' ile nâfilenin eşanlamlı olarak kullanıldığı görülmektedir. [1381] Bu çeşit ibadetlerin sünnet ibadetlerden ayrı bir kategoride ele alındığı da anlaşılmaktadır.[1382]

(5) Mekruh

el-Fetâva's-Sirâciyye'de mekruh ve aynı kökten türeyen fiiller yaygın olarak kullanılmıştır. Mahiyeti ile ilgili bir açıklamada bulunmaksızın müellif, mekruhun "tahrîmen" ve "tenzîhen" kısımlarına da yer vermiştir.

> *"İmâmeyn'in ve Şâfiî'nin hilafına Ebû Hanîfeye göre at eti mekruhtur. Sadrulislâm el-Pezdevî, bundan maksadın tahrîmen mekruh olduğunu, kardeşi Ali el-Pezdevî ise tenzîhen mekruh olduğunu söylemiştir."*[1383]

[1371] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 27.
[1372] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 27.
[1373] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 28.
[1374] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 53.
[1375] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 53.
[1376] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 57.
[1377] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 156.
[1378] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 165.
[1379] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 459.
[1380] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 314.
[1381] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 117, 118, 160.
[1382] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 107, 117, 118.
[1383] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 277.

(6) Haram

Yapılmaması kesin ve bağlayıcı tarzda istenen fiili ifade etmek üzere başta haram lafzı olmak üzere bu anlamı bildiren farklı ibarelere de yer verilmiştir. Meselâ, aynı kökten türeyen "حرم, يحرم", bir fiilin helal olmadığını bildiren "لم يحل, لا يحل" ve bir fiilin yapılamayacağını, yapılmasının mümkün olmadığını ifade eden "لم يسع, لا يسع" gibi lafızlar kullanılmıştır. Mahiyetine dair herhangi bir açıklamaya rastlanmayan haramın, "li-zâtihî" ve "li-gayrihî" ayırımıyla ilgili de bir bilgi görülmemektedir.

(7) Mubah

el-Fetâva's-Sirâciyye'de mubah ve aynı kökten türeyen fiil ve kelimelere rastlanmaktadır. Meselâ, şaraptan sirke edinmenin,[1384] küçük çocuğa hibe edilen yiyecekten anne ve babasının da yemelerinin,[1385] yatsı namazını gece yarısına kadar bırakmanın,[1386] avlanmanın,[1387] edebe aykırı olmakla birlikte biti yere atmanın,[1388] kibirlenme amacı olmaksızın güzel elbiseleri giymenin,[1389] gümüşten yüzük takmanın,[1390] meyte hayvanın memesindeki sütün,[1391] haram aylarda cihadın[1392] mubah olduğu ifade edilmektedir. Günah bir iş için yapılan yolculukta oruç tutmamak, namazları kısaltmak ve mesh süresini üç güne uzatmak da mubahtır.[1393] Ayrıca mubah hükmünü ifade etmek için şu terimlerin de kullanıldığı görülür:

(a) Helâl

Helâl ve türevlerine daha çok "kerâhet ve istihsân" bölümünde rastlamak mümkündür. Bunun yanında "hac" bölümü başta olmak üzere diğer bazı bölümlerde ise helâl, hac ve umre için ihrâma girmemiş kişiyi,[1394] aynı kökten türeyen hill, Mekke haremini belirleyen işaretlerin dışında ve mîkât sınırları içinde kalan bölgeyi[1395] ve

[1384] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 545.
[1385] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 411.
[1386] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 57.
[1387] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 373.
[1388] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 326.
[1389] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 327.
[1390] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 328.
[1391] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 545.
[1392] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 292.
[1393] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 164.
[1394] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 184, 185, 416.
[1395] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 183, 184, 416.

tehallül ise ihrâmdan çıkmayı ifade etmek için kullanılmıştır.[1396] Kendisiyle ilgili bir tanım veya açıklamaya rastlanmayan helâlin bazı yerlerde mubah ile eşanlamlı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.[1397]

(b) Câiz

Câiz, *el-Fetâva's-Sirâciyye*'de sıklıkla rastlanan terimlerden biridir. Ûşî'ye göre cevâzdan kasıt, bir şeyin helâl ve güzel olmasıdır.[1398] Aşağıda da değinileceği üzere bazı yerlerde ise câizin sahih ile de eş anlamlı olarak kullanıldığı görülmektedir.[1399]

(c) Lâ be's

Bu ifade bir fiilin yapılabilirliğini, yapılmasında veya yapılmamasında bir sakıncanın bulunmadığını ifade etmek üzere kullanılmıştır. Meselâ, meyte hayvanın kemiğinin, boynuzunun, yününün, postunun satılmasının,[1400] gayri müslim bir kadının sütanne olarak kiralanmasının,[1401] müslüman bir kadının gayri müslim birisinin çocuğunu emzirmesinin,[1402] babanın ilimle uğraşan çocuğuna diğer çocuklarına verdiğinden fazla harçlık vermesinin,[1403] hülle yapılmasının,[1404] oruçlu kimsenin misvak kullanmasının,[1405] namaz kılanın önünde mushafın, kılıcın, mumun ve lambanın bulunmasının,[1406] namaz esnasında yılanı ve akrebi öldürmenin[1407] sakıncası yoktur.

(d) Vese'a

"وسع", " في سعة" gibi ifadeler, söz konusu fiilin câiz ve mubah olduğunu bildirmek üzere kullanılmıştır.

[1396] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 188.
[1397] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 411.
[1398] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 336.
[1399] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 28, 58, 98.
[1400] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 415.
[1401] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 466.
[1402] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 466.
[1403] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 410.
[1404] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 212.
[1405] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 164.
[1406] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 72.
[1407] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 70.

"Küçük bir kızı köyün bazı kadınları emzirir, sonra da kimin emzirdiği bilinmezse ve köylülerden bir erkek o kızla evlenirse, o kişi söz konusu kızla birlikte yaşayabilir."[1408]

"Güvenilir bir kişi tarafından gâib kocasının kendisini boşadığı haberini alan kadın iddet bekleyebilir ve (iddetini tamamladıktan sonra) başkasıyla evlenebilir."[1409]

"Bir kişinin oruçlu olduğunu unutarak bir şeyler yediğini gören kimse, eğer o kişiyi oruç zayıf düşürmüş ve o yemeği yediği durumda diğer farz ibadetleri de yerine getirmeye güç toplayabileceğine inanıyorsa, oruçlu olduğunu hatırlatmayabilir."[1410]

b. Vaz'î Hükümler

Vaz'î hüküm, şâriin iradesine binaen bir şeyin başka bir şey için sebep, şart veya mâni' teşkil etmesidir.[1411] Hükmün, şâriin hitabı veya hitabının eseri olduğu tartışmasının bir sonucu olarak kelâmcı usulcülere göre vaz'î hüküm sebep, şart veya mâni' kılmanın bizzat kendisi, fukaha metoduna mensup usul âlimlerine göre ise bunların sonucudur.

(1) Sebep, Şart, Mâni'

(a) Sebep

"Muhdis (abdestsiz olan) için abdestin vücûbiyetinin sebebi namaz kılma isteğidir."[1412]

"Namazın vâcip oluşunun sebebi vakittir, emir değildir. Bundan dolayı vaktin tekrarlanmasıyla namazın vücûbiyeti de tekrarlanır."[1413]

[1408] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 208.
[1409] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 213.
[1410] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 164.
[1411] Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları,* s. 230.
[1412] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 25.
[1413] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 60.

"Haccın ömürde bir defa yapılması vâciptir. Çünkü haccın sebebi Beytullâh'tır ve bu da tekrarlanmaz."[1414]

"Bazı âlimlere göre evde ve bahçede gömülen ve yeri unutulan mallar zekâtın vâcip oluşuna sebep, bazılarına göre ise sebep değildir."[1415]

"Borcunu ikrar eden müflis bir kimsede bulunan alacak, zekâtın vâcip oluşuna sebeptir."[1416]

"İstibrânın vâcip oluşunun sebebi, milk-i yeminden (câriye) cinsel yönden faydalanma mülkiyetinin ortaya çıkmasıdır."[1417]

(b) Şart

Vaz'î hükmün bir çeşidi olan şarta *el-Fetâva's-Sirâciyye*'de bir çok yerde rastlamak mümkündür. Meselâ, müellif yıkanması gereken yerlere su akıtmanın abdestin,[1418] iftitâh tekbirinin namazın,[1419] istî'âb ve niyetin teyemmümün,[1420] istitâtın (hac görevini yapma imkânına sahip bulunması) haccın [1421] şartı olduğunu bildirmektedir. Ayrıca kefârette niyetin,[1422] vakıfta te'bîdin şart olduğunu da ifade etmektedir.[1423]

(c) Mâni'

Mâni, varlığı sebebe hüküm bağlanmaması veya sebebin gerçekleşmemesi sonucunu doğuran durum ve nitelik olarak tanımlanmaktadır.[1424] Ûşî'ye göre müeccel borçlar ve kullar tarafından istenen borçlar zekâtın vücûbüne mânidir.[1425]

[1414] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 174.
[1415] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 142.
[1416] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 141.
[1417] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 446.
[1418] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 25.
[1419] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 61.
[1420] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 45.
[1421] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 174.
[1422] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 271.
[1423] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 392.
[1424] Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları,* s. 268; Atar, *Fıkıh Usûlü*, s. 187.
[1425] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 142.

(2) Sıhhat, Fesâd, Butlân

Sıhhat, fesâd ve butlân, ibadetlerin veya hukukî işlemlerin gerekli rükün ve şartları taşıyıp taşımamasına göre geçerlilik veya bozukluk ya da geçersizlik hallerini ifade eder. Buna göre sıhhat, bir ibadetin veya hukukî işlemin gerekli rükün ve şartları taşıması sebebiyle geçerlilik halini ifade eder ve bu durumdaki ibadet veya hukukî işlem sahih olarak nitelendirilir. Gerekli rükün ve şartlardaki eksiklik sebebiyle bozukluk veya geçersizlik hali ise fesâd ve butlân ile ifade edilir ve bu durumdaki ibadet veya hukukî işlem fâsid ve bâtıl olarak belirtilir. Bunlardan sıhhatin ve butlânın ifade ettiği durum gerek ibadetler gerekse muâmelât konularında değişmezken fesâd, ibadet ve muâmelâtta iki farklı anlamı taşır. İbadet konularında bir fiilin veya ibadetin sahih olmama durumu hem fesâd hem de butlân ile belirtilebilir. Muâmelât konularında ise fesâd, bir akdin geçersizlik veya hukukî varlık kazanmaması durumu olan butlânla geçerlilik veya hukukî varlık kazanma durumunu ifade eden sıhhatin arasında yer alır.[1426] Butlân, akdin hem asıl itibariyle hem de vasıf itibariyle bozukluluğu, fesâd ise akdin asıl itibariyle sağlam, vasıf itibariyle bozukluluğu olarak değerlendirilir.[1427]

(a) Sıhhat

Sıhhat, *el-Fetâva's-Sirâciyye*'de sıklıkla rastlanan kavramlardan biridir. Başta "sahih" terimi olmak üzere aynı kökten türeyen "صح, يصح" fiilleri, bir ibadetin veya hukukî işlemin sıhhat durumunda olduğunu belirtmek üzere kullanılmaktadır.[1428] Yine eserin bazı yerlerinde iczâ' ve cevâz gibi terimlerin de sıhhat ile aynı anlamda kullanıldığı görülmektedir.

Sözlükte "yeterli olmak, ihtiyaç duymamak" gibi anlamlara gelen iczâ'ı bir fiilin gerekli şartları bulundurması sebebiyle kazâyı düşürür niteliği kazanması olarak tanımlamak mümkündür.[1429] İczânın sıhhat ile eşanlamlı olarak kullanılmasına ibadetler ile ilgili bölümlerde rastlanır. Meselâ, ister mesh etsin ister mesh etmesin başının üç parmağa denk kısmına yağmur suyu isabet eden kişinin abdesti,[1430] toz isabet eden ve

[1426] H. Yunus Apaydın, "Fesâd", *DİA*, İstanbul 1995, c. 12, s. 417.
[1427] Atar, *Fıkıh Usûlü*, s. 162.
[1428] Sahih ve aynı kökten türeyen صح, يصح fiillerinin daha çok muâmelât bölümlerinde kullanıldığı görülmektedir. bkz. Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 200, 210, 363, 405, 522, 571.
[1429] "İczâ", *el-Mevsû'tü'l-fıkhiyye,* c. 6, s. 318.
[1430] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 27.

teyemmüme niyet ederek tozla yüzünü ve iki kolunu mesh eden kişinin teyemmümü,[1431] yanında su olduğunu unutarak teyemmüm ile namaz kılan yolcunun namazı,[1432] namazı kendi başına ayakta durarak kılmaya güç yetiremeyen kişinin yanında ayağa kalkmasına yardım edecek birileri bulunduğu halde oturarak kıldığı namazı[1433] iczâ niteliğini taşır.

Ûşî'nin, eserinin bazı yerlerinde cevâz kavramını da sıhhat ile aynı anlamda kullandığı görülmektedir. Meselâ, yağmurda kalan veya nehre düşen kişinin abdestinin,[1434] ümmînin kendisi gibi ümmî cemaate kıldırdığı namazının[1435] geçerli olması "câiz" kavramıyla ifade edilmektedir. Yine kadınların ayaklarının namazın geçerliliğine engel olmaması anlatılırken söz konusu geçerliliği belirtmek üzere "cevâz" kavramı kullanılmaktadır.[1436]

(b) Fesâd

Yukarıda da ifade edildiği üzere fesâd ile butlân, ibadet konularında aynı anlamı ifade etseler de *el-Fetâva's-Sirâciyye*'de sahih niteliği taşımayan fiil ve ibadetleri belirtmede daha çok fâsid terimi kullanılmıştır. Teşehhüd miktarı oturduktan sonra bir sûre öğrenen ümmînin namazı,[1437] i'tikâfta iken bilerek veya unutarak cinsel ilişkide bulunanın i'tikâfı,[1438] Arafat'ta vakfeden önce cinsel ilişkide bulunanın haccı[1439] fâsiddir. Bir fiilin veya ibadetin fâsid oluşu onun kazasını gerektirir.[1440]

(c) Butlân

el-Fetâva's-Sirâciyye'de bâtıl ve aynı kökten türeyen fiillere ve aynı anlamı bildirmek üzere bir fiilin sahih olmadığını ifade eden "لم يصح ,لا يصح" gibi ibarelere daha çok muâmelâtla ilgili bölümlerde rastlanmaktadır.

[1431] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 46.
[1432] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 46.
[1433] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 113.
[1434] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 27.
[1435] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 98.
[1436] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 58.
[1437] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 75.
[1438] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 172.
[1439] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 187.
[1440] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 187.

2. Hâkim

Fıkıh usulü eserlerinde hüküm bahislerinin bu kısmında hükmün yaratıcı kaynağı veya hüküm koyma yetkisinin sahibi ile ilgili bilgiler incelenir. Allah'ın Hâkim (hüküm koyucu) olduğunda âlimler arasında hiçbir tartışma bulunmamaktadır. Yine bu kısımda hüsün ve kubuh meselesi de ele alınır. *el-Fetâva's-Sirâciyye*'de bu konularla ilgili bilgilere rastlanmamıştır.

3. Mahkûm fîh

Mahkûm fîh veya mahkûm bih, şer'î hükmün bağlandığı fiil veya durumdur.[1441] Hükme konu olan fiil olarak da açıklanabilecek mahkûm fîhin bir takım şartları bulunmaktadır. Kişinin bu şartları taşımayan fiiller ile mükellef olması söz konusu değildir.

1. Kişi yerine getirmekle mükellef olduğu fiili tam anlamıyla bilmesi gerekir. Ancak buradaki bilmekten kasıt, kişinin yükümlü olduğu fiili bilfiil bilmesi değil, bunu bilme imkânına sahip olması veya söz konusu bilgiyi elde edebilir durumda olmasıdır.[1442]

2. Kişi, mükellef olduğu fiili yapmaya güç yetirebilir durumda olmalıdır.[1443]

Ûşî'ye göre beş vakit namazın kullar üzerine bir farz olduğunu bilmeden vakitlerinde kıldığı kimsenin namazları geçersizdir.[1444] Dârülharpte müslüman olan ve zekâtın farz olduğunu bilmeyen kimsenin zekât yükümlülüğü yoktur.[1445] Namazı yüz iması ile de kılamayacak durumda olan hasta kişinin namaz yükümlülüğü düşer.[1446]

el-Fetâva's-Sirâciyye'de Allah'ın kişiyi güç yetiremeyeceği şeyle yükümlü tutmasıyla ilgili biri "câiz", diğeri "câiz değil" olmak üzere iki farklı görüş

[1441] Molla Hüsrev, *Mir'ât*, s. 409.
[1442] Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları,* s. 280.
[1443] Atar, *Fıkıh Usûlü*, s. 210.
[1444] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 61-62.
[1445] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 144.
[1446] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 113.

aktarılmaktadır. Ûşî, Sadrulislâm Pezdevî'nin, Allah hakkında câiz ve câiz değil gibi ibareleri kullanmayı hatalı bulduğunu aktarmaktadır.[1447]

4. Mahkûm aleyh (Mükellef)

Mükellef, "kendisine şer'î hitabın yöneltildiği, bu hitapla yükümlü tutulan, söz ve davranışlarına şer'î hükümler bağlanan, aklî melekeleri yerinde ve ergin (âkil ve bâliğ) olan insan" olarak tanımlanır.[1448] *el-Fetâva's-Sirâciyye*'nin pek çok yerinde çeşitli vesilelerle mükellef terimi kullanılmaktadır.

Ûşî'ye göre bulûğa ermenin asgarî yaş sınırının erkekler için on iki, kızlar için dokuz yaş olduğu anlaşılmaktadır.[1449] Yine farklı vesilelerle pek çok yerde ehliyet ve ehliyet arızaları olan çocukluk,[1450] ateh,[1451] cünûn,[1452] sefeh[1453] ve ikrah[1454] hakkında da söz edilmektedir. Bir takım işlerle yükümlü olabilmek için kişinin ehliyet sahibi olması gerektiği,[1455] aksi halde söz konusu işlerle yükümlü olmayacağı ifade edilmektedir.[1456]

D. İCTİHAD

Sözlükte "bir konuda elden gelen çabayı sarf etmek, bir şeyi elde edebilmek için olanca gücü harcamak" gibi anlamları bulunan ictihadı, "fakihin herhangi bir şer'î hüküm hakkında zannî bilgiye ulaşabilmek için bütün gücünü harcaması" şeklinde tanımlamak mümkündür.[1457]

el-Fetâva's-Sirâciyye'de ictihad ile ilgili bilgilere daha çok "Kitâbü'l-kadâ" ve Kitâbü edebi'l-müftî" gibi bölümlerde rastlanmaktadır. Bir kimsenin müctehid olması, onun meselelerin vecihlerini bilmesinden ve yeri geldiğinde muhalifleri ile münâzarada bulunabilmesinden anlaşılır.[1458] İctihad edebilmenin en alt sınırı ise *el-Mebsût*'u (*el-Asl*)

[1447] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 310.
[1448] Atar, *Fıkıh Usûlü*, s. 189.
[1449] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 49, 209, 212, 431, 448, 548.
[1450] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 217.
[1451] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 218, 443, 460, 511, 522.
[1452] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 92, 193, 511, 553.
[1453] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 548.
[1454] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 193, 218.
[1455] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 92.
[1456] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 91-92.
[1457] Hacı Yunus Apaydın, "İctihad", *DİA*, İstanbul 2000, c. 21, s. 432.
[1458] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 601.

ezbere bilmektir.[1459] Hz. Peygamber'in ictihadında hata eden müctehidin bir sevap kazanacağına dair hadisi, müctehidin ictihad edilebilecek konularda (mahallü'l-ictihâd) ictihad etmesi şeklinde anlaşılması gerekir. Aksi halde ise müctehidin sevap kazanması söz konusu değildir.[1460] Yargılama bölümünde (Kitâbü'l-kadâ) hâkimin müctehid olup olmaması, verdiği hükmün ictihad edilemeyecek konularda olması durumları üzerinde durulmaktadır.

> *"Eğer hâkim rey ve ictihad ehli ise bizce tenkit edilen veya ashabımızın görüşlerine muhalefet eden bir görüşle hüküm vermesi câizdir."*[1461]

> *"İctihâdı Kitâb'a ve meşhûr habere ters düşen hâkimin (bu ictihâdıyla) verdiği hükmü yerine getirilmez."*[1462]

> *"Hâkim müctehid değil ise fakihlerin görüşlerine uymalıdır. Müctehid ise fakihlere danışmalı, aralarından doğru bulduğu görüşle hüküm vermeli, danıştığı fakih fıkıhta ve istidlâl vecihlerinde kendisinden daha kuvvetli olmadığı sürece kendi görüşünü terk etmemeli, eğer karşısındaki fakih zikredilen hususlarda kendisinden kuvvetli ise kendi görüşlerini terk ederek onun görüşlerini almalıdır."*[1463]

[1459] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 601.
[1460] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 604.
[1461] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 476.
[1462] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 476.
[1463] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 482.

III. *EL-FETÂVA'S-SİRÂCİYYE*'NİN NEVÂZİL AÇISINDAN TAHLİLİ

Çalışmamızın bu kısmında *el-Fetâva's-Sirâciyye*'yi nevâzil açısından değerlendirirken konuyu iki başlık altında ele alacağız. Ûşî'nin yaşadığı dönemden önce ortaya çıkan nevâzil meseleleri, müelliften önce yaşayan âlimler tarafından üzerinde durulan meselelerdir. Ûşî'nin yaşadığı dönemde ortaya çıkan nevâzil meselelerinden kasıt ise daha önceki eserlerde bulunmayıp tespit edebildiğimiz kadarıyla ilk defa *el-Fetâva's-Sirâciyye*'de ele alındığını düşündüğümüz meselelerdir. Ancak konuya geçmeden önce nevâzil kavramı ve bu tür eserlerin ortaya çıkışı ve gelişimiyle ilgili kısaca bilgi sunmanın yerinde olacağını düşünmekteyiz. Sonrasında da kaynaklardan tespit edebildiğimiz kadarıyla Ûşî'nin yaşadığı dönem olan 6/12. yüzyılın sonuna kadar kaleme alınan nevâzil eserlerinin listesi verilecektir.

Hanefî mezhebine ait fıkhî görüşler, vazedildikleri döneme ve sahiplerine göre üçlü bir tasnife tabi tutulur.[1464] Buna göre zâhirü'r-rivâye[1465] ile nâdirü'r-rivâye,[1466] selef olarak ifade edilen Ebû Hanîfe ve müctehid talebelerine ait görüşleri ifade ederken nevâzil bu dönemden sonra yaşayan müctehid âlimlerin kendi dönemlerinde karşılaştıkları meseleler üzerinde yaptıkları fıkhî faaliyetler sonucunda ortaya çıkan görüşlerinden oluşmaktadır. Nevâzil ile aynı anlamı ifade etmek üzere fetâvâ, vâkıât ve havâdis terimlerinin kullanıldığına da rastlamak mümkündür. Modern dönemde ise nevâzil yeni fıkhî meseleleri ifade etmek üzere kullanılmaktadır.[1467]

Bilindiği kadarıyla günümüze ulaşan bu türdeki ilk eser Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin (v.373/983) *en-Nevâzil*'idir.[1468] Bazı kaynaklarda Ebü'l-Leys es-Semerkandî'den önce yaşayan bazı âlimlere ait nevâzil muhtevasına sahip eserlerin

---

[1464] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1281-1282; İbn Âbidîn, "Şerhu Manzûmeti 'ukûdi resmi'l-müftî", *Mecmû'atü'r-resâ'il,* c. 1, s. 12-13.

[1465] Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî tarafından derlenen ve kendisinden mütevâtir veya meşhur olarak nakledilen Ebû Hanîfe ve talebelerinin görüşlerinin toplandığı *el-Asl (el-Mebsût), ez-Ziyâdât, el-Câmi'u'l-kebîr, el-Câmi'u's-sagîr* ve *es-Siyerü'l-kebîr* adlı eserler zâhirü'r-rivâye olarak anılır. bkz. İbn Âbidîn, "Şerhu Manzûmeti 'ukûdi resmi'l-müftî", *Mecmû'atü'r-resâ'il,* c. 1, s. 16; Kaya, "Zâhirü'r-rivâye", *DİA*, c. 44, s. 101.

[1466] Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'ye ait olmakla birlikte zâhirü'r-rivâye kapsamına girmeyen diğer eserleri (*el-Hücce 'alâ ehli'l-Medîne, el-Âsâr, el-Hârûniyyât, el-Cürcâniyyât, el-Keysâniyyât, er-Rakkiyyât*) ve Ebû Hanîfe'nin ders halkasına mensup diğer kişilerin metin ve rivayetleri (Ebû Yûsuf'a ait *el-Emâlî, İhtilâfü Ebî Hanîfe ve İbn Ebî Leylâ* ve *el-Cevâmi'*, Hasan b. Ziyâd el-Lü'lüî'ye ait *el-Mücerred* ve *el-Emâlî* gibi eserler), tevâtür ve şöhret yoluyla değil az kişi tarafından (âhâd yol ile) nakledildiği için "nâdirü'r-rivaye" olarak nitelendirilir. bkz. İbn Âbidîn, "Şerhu Manzûmeti 'ukûdi resmi'l-müftî", *Mecmû'atü'r-resâ'il,* c. 1, s. 16; Kaya, "Nâdirü'r-rivâye", *DİA*, c. 32, s. 278-279.

[1467] Eyyüp Said Kaya, "Nevâzil", *DİA*, İstanbul 2007, c. 33, s. 34.

[1468] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1981.

olduğu kaydedilse de[1469] bunların günümüze ulaştığına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Aşağıda listede görüleceği üzere Ebü'l-Leys es-Semerkandî'den sonra bu tür kitapların yazımı hız kazanmıştır. Sirâceddin el-Ûşî'nin yaşadığı dönem olan 6/12. yüzyıla gelindiğinde ise nevâzil ile ilgili eserlerin sayısının arttığı görülmektedir. "Vâkıât edebiyatının altın çağı"[1470] olarak değerlendirilen bu dönemde çok sayıda nevâzil türü eser kaleme alınmıştır. Ûşî'ye ait *el-Fetâva's-Sirâciyye* de bu altın çağın ürünlerinden biridir.

Fetâvâ ve vâkıât eserlerinin bazıları sadece nevâzil üzerinde durmuş, bazıları ise nevâzili zâhirü'r-rivâye ve nâdirü'r-rivâye görüşleri ile birlikte derlemiştir. Aşağıda kaynaklardan tespit edebildiğimiz kadarıyla 4/10 yüzyıldan itibaren 6/12. yüzyılın sonuna kadar kaleme alınan vâkıât eserlerinin listesi verilecektir. (Altçizgiler günümüze ulaşan eserleri belirtmek üzere kullanılmıştır).

1. Muhammed b. Fazl b. Abbâs el-Belhî (v.319/931), *Fetâvâ Ebî Bekir.*[1471]
2. Ahmed b. Abdullah el-Belhî (v.319/931), *Fetâvâ Ebi'l-Kâsım.*[1472]
3. Ebü'l-Hasan Ali b. Saîd er-Rüstüfağnî (v.345/956), *Fetâva'r-Rüstüfağnî.*[1473]
4. Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs (v.370/981), *el-Vâkı'ât.*[1474]
5. Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed es-Semerkandî (v.373/983), *en-Nevâzil.*[1475]
6. Ebû Bekir Muhammed b. Fazl el-Kemârî el-Buhârî (v.381/991), *Fetâvâ Ebî Bekir b. Fazl.*[1476]
7. Ebû Ali Hüseyin b. Hıdır el-Kâdî en-Nesefî (v.424/1033), *el-Fetâvâ.*[1477]

[1469] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, s. 221; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, c. 2, s. 256; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1219, 1220, 1223.
[1470] Murteza Bedir, *Buhara Hukuk Okulu: Vakıf Hukuku Bağlamında X-XIII. Yüzyıl Orta Asya Hanefî Hukuku Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul 2014, s. 103.
[1471] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1219.
[1472] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1220.
[1473] Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 256; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1223; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 43; Aruçi, "Rüstüfağnî", *DİA,* c. 35, s. 297.
[1474] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, s. 221.
[1475] Kureşi, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 545; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 310; Ali el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye*, s. 317; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 220; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 251; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, c. 2, s. 490.
[1476] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 422.
[1477] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1227; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 66; Özel, *Hanefi Fıkıh Alimleri*, s. 48.

8. Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed en-Nâtıfî (v.446/1054), *Vâkı'âtü'n-Nâtıfî.*[1478]
9. Ebû Ali Muhammed b. Velid es-Semerkandî ez-Zâhid (v.450/1058'den sonra), *Mecmû'u'l-fetâvâ.*[1479]
10. Ebû Muhammed Abdülaziz b. Ahmed el-Halvânî (v.452/1060), *el-Vâkı'ât,*[1480] *Fetâvâ Şemsüleimme.*[1481]
11. Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyn es-Suğdî (v.461/1068), *en-Nütef fi'l-fetâvâ.*[1482]
12. Ebû Nasr Ahmed b. Mansûr el-İsbîcâbî (v.480/1087), *Fetâva'l-İsbîcâbî.*[1483]
13. Ebü'l-Usr Ali b. Muhammed el-Pezdevî (v.482/1089), *el-Mebsût fi'l-fetâvâ.*[1484]
14. Ebû Bekir b. Muhammed el-Buhârî Hâherzâde (v.483/1090), *el-Fetâvâ.*[1485]
15. Ebü'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed el-Pezdevî (v.493/1100), *el-Vâkı'ât.*[1486]
16. Muhammed b. İbrâhim el-Hasîrî (v.500/1107), *el-Hâvî fi'l-fetâvâ.*[1487]
17. Ebû Amr Osman b. İbrâhim el-Fadlî (v.508/1114), *Fetâva'l-Fadlî.*[1488]
18. Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed en-Nesefî (v.508/1114), *Fetâvâ Evhadiddîn en-Nesefî.*[1489]

[1478] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, s. 298; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 102; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 253; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye,* s. 36; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 76; Ziriklî, *el-A'lâm*, c. 1, s. 213; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn,* c. 1, s. 287.

[1479] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 390; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 202; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 53.

[1480] Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 54; Şahin, "Halvânî", *DİA,* c. 15, s. 383.

[1481] Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 257; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1224; Şahin, "Halvânî", *DİA,* c. 15, s. 383.

[1482] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 567; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 209; Ali el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye*, s. 241; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1925; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 691; Kavakçı, *Mâvarâ' al-Nahr İslâm Hukukçuları,* s. 46.

[1483] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1220; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn,* c. 1, s. 312.

[1484] Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 58; Bedir-Koca, "Pezdevî, Ebü'l-Usr", *DİA,* c. 34, s. 264-265.

[1485] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1223; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 163; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 76.

[1486] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1998; Aruçi, "Pezdevî, Ebü'l-Yüsr", *DİA*, c. 34, s. 267.

[1487] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 164; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 485.

[1488] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1227; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 62.

[1489] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye,* s. 349.

19. Ebû Ali İmâdüddin Hüseyin b. Ali el-Lâmişî (v.522/1128), *Vâkı'âtü'l-Lâmişî,*[1490] *el-Fetâvâ.*[1491]
20. Yûsuf b. Ali el-Cürcânî (v.522/1128'den sonra), *Hizânetü'l-ekmel.*[1492]
21. Abdülaziz b. Osman en-Nesefî (v.533/1139), *el-Fusûl fi'l-fetâvâ*[1493]
22. Ali b. Muhammed el-İsbîcâbî (v.535/1140), *Fetâvâ Bahâiddîn el-İsbîcâbî.*[1494]
23. Şihâbeddin el-İmâmî (v.536/1141), *Fetâvâ Şihâbiddîn.*[1495]
24. Sadrüşşehîd Ömer b. Abdülaziz el-Buhârî (v.536/1141) *el-Vâkı'ât,*[1496] *'Umdetü'l-müftî ve'l-müsteftî,*[1497] *el-Fetâva's-sugrâ,*[1498] *Muhtasarü'l-Fetâvâ,*[1499] *el-Fetâva'l-kübrâ.*[1500]
25. Ebû Hafs Necmeddin Ömer b. Muhammed en-Nesefî (v.537/1142) *el-Fetâva'n-Nesefiyye.*[1501]
26. İftihârüddin Tâhir b. Ahmed el-Buhârî (v.542/1147) *el-Vâkı'ât,*[1502] *en-Nisâb,*[1503] *Hulâsatü'l-fetâvâ,*[1504] *Hizânetü'l-fetâvâ.*[1505]
27. Rükneddin Abdurrahman b. Muhammed el-Kirmânî (v.543/1149), *Fetâvâ Ebi'l-Fazl.*[1506]

[1490] Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye,* s. 66; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 63.
[1491] Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye,* s. 66; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 63.
[1492] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 702.
[1493] İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 192.
[1494] Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 256.
[1495] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1224.
[1496] Ali el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye*, s. 252; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 149; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 783; Kavakçı, *Mâvarâ' al-Nahr İslâm Hukukçuları,* s. 87.
[1497] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1169; Bağdâdî, *İzâhu'l-meknûn,* c. 2, s. 124; a.mlf., *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 783; Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifîn,* c. 2, s. 562; Kavakçı, *Mâvarâ' al-Nahr İslâm Hukukçuları,* s. 86.
[1498] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 649; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 218; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 251; Ali el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye,* s. 252; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 149; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1224; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 783; Kavakçı, *Mâvarâ' al-Nahr İslâm Hukukçuları,* s. 86.
[1499] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye,* s. 393, 490.
[1500] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 649; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 218; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 251; Ali el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye,* s. 252; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 149; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1228; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 783; Kavakçı, *Mâvarâ' al-Nahr İslâm Hukukçuları,* s. 86.
[1501] İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 220; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1230; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 47.
[1502] Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 252.
[1503] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1954; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 224.
[1504] Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 252.
[1505] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 718.
[1506] Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 257; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1224; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 91; Ziriklî, *el-A'lâm,* c. 3, s. 327; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn,* c. 2, s. 109.

28. Ahmed b. Mûsâ el-Keşşî (v.550/1155'ten sonra) *Mecma'u'n-nevâzil ve'l-havâdis ve'l-vâkı'ât*.[1507]
29. Nâsıreddin Muhammed b. Yûsuf es-Semerkandî (v.556/1161), *el-Mültekat*,[1508] *el-Câmi'u'l-kebîr fi'l-fetâvâ*.[1509]
30. Ebü'l-Fazl Muhammed b. Ebü'l-Kâsım el-Bakkâlî (v.562/1167), *el-Fetâvâ*.[1510]
31. Muhammed b. Abdürreşid el-Kirmânî (v.565/1169), *Cevâhirü'l-fetâvâ*.[1511]
32. Radıyyüddin Muhammed b. Muhammed es-Serahsî (v.571/1176) *el-Muhîtu'r-Radavî*.[1512]
33. Ebû Hafs Ömer b. Muhammed el-Akîlî (v.576/1180), *Minhâcü'l-fetâvâ*.[1513]
34. Hüsâmeddin Ali b. Ahmed er-Râzî (v.583/1187), *el-Fetâvâ*.[1514]
35. Ahmed b. Muhammed el-Attâbî (v.586/1190) *Câmi'u'l-fıkh* (*el-Fetâva'l-'Attâbiyye*).[1515]
36. Kâdîhan Hasan b. Mansûr el-Özkendî (v.592/1196), *Fetâvâ Kâdîhân*,[1516] *el-Vâkı'ât*.[1517]
37. Burhâneddin Ali b. Ebû Bekir el-Mergînânî (v.593/1197), *Muhtârâtü'n-nevâzil*,[1518] *et-Tecnîs ve'l-mezîd fi'l-fetâvâ*.[1519]
38. Ebû Nasr Alâeddin Abdülkerim b. Yusuf ed-Dînârî (v.593/1197), *Fetâvâ'd-Dînârî*.[1520]

[1507] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1206; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 44.
[1508] Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1813; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 94; Ziriklî, *el-A'lâm*, c. 7, s. 149; Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifîn*, c. 3, s. 789.
[1509] Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 94; Ziriklî, *el-A'lâm,* c. 7, s. 149; Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifîn*, c. 3, s. 789; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 77.
[1510] Ziriklî, *el-A'lâm*, c. 6, s. 335; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 78.
[1511] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 615; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 176; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 494.
[1512] Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 246; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1620.
[1513] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1877; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 83.
[1514] Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 256.
[1515] Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 569; c. 2, 1226.
[1516] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 2, s. 94; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim,* s. 151; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn,* c. 2, s. 1227; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 65.
[1517] Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 149; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 86.
[1518] Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 238; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 372;
[1519] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 352; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 1, s. 372;
[1520] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1223; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 88.

39. Reşîdüddin Muhammed b. Ömer el-Vettâr en-Nisâbûrî (v.598/1201), *Fetâva'r-Reşîdî.*[1521]
40. Husâmünnazar Ebü'l-Me'âlî Mesûd b. Şücâ' (v.599/1202), *el-Mültekatât fi'l-mesâil vel'l-vâkı'ât.*[1522]
41. Ebü'l-Abbâs Zâhiruddin Ahmed b. İsmâil et-Timurtâşî (v.601/1205), *Fetâva't-Timurtâşî.*[1523]
42. *Fetâvâ eimmeti Semerkand.*[1524]

A. ÛŞÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEMDEN ÖNCE ORTAYA ÇIKAN NEVÂZİL MESELELERİ

Konuyu Belh, Semerkand ve Buhara âlimlerinin görüşleri olmak üzere üç farklı başlık altında ele alacağız. Müellif özellikle nevâzil meselelerinde ağırlıklı olarak bu üç bölgenin âlimlerinin görüşlerine başvurmuştur. Başka fıkıh eserlerinde görülen[1525] "Irak meşayihi" tabirine *el-Fetâva's-Sirâciyye*'de rastlanmamaktadır. Dolayısıyla biz burada sadece eserde sözü edilen Belh, Semerkand ve Buhara meşayihinin ve bu bölgelere nispet edilen âlimlerin nevâzil meseleleri ile ilgili görüşlerini zikretmekle yetinmeyi uygun görmekteyiz. Bununla birlikte eserde "Müfti'l-Irâk" ve "Şeyhü'l-Hanefiyye"[1526] lakaplarıyla tanınan büyük Hanefî fakihi Ebü'l-Hasen Ubeydullah b. el-Hüseyin el-Kerhî (v.340/952) başta olmak üzere Irak ekolüne mensup bazı âlimlerin görüşlerine de atıfta bulunulmaktadır.[1527]

el-Fetâva's-Sirâciyye'de bahsedilen ve müellifin yaşadığı dönemden önce ortaya çıkan nevâzil meseleleri sadece burada zikrettiklerimizle sınırlı değildir. Biz burada konumuza örnek teşkil etmeleri açısından sadece önemli bulduklarımızı aktarmayı uygun bulmaktayız.

[1521] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1223; Bağdâdî, *İzâhu'l-meknûn*, c. 2, s. 156; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 93.
[1522] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1814.
[1523] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1221; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 94.
[1524] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1221; Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 314, 342, 413.
[1525] Meselâ bkz. Özkendî, *Fetâvâ Kâdîhan*, c. 1, s. 147, 213, 263, 626.
[1526] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ',* c. 15, s. 426.
[1527] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 81, 458.

1. Belh Âlimlerinin Görüşleri

Mezheplerin oluşmaya başladığı dönemden itibaren Belh şehri, Hanefî mezhebinin ilk yayıldığı şehirlerin arasında yer almıştır.[1528] Hem Ebû Hanîfe'nin hem de Ebû Yûsuf, İmam Muhammed ve Züfer b. Huzeyl'in öğrencileri arasında çok sayıda Belh şehrine nisbet edilen âlim ismine rastlanmaktadır.[1529] Barındırdığı fakihlerin çokluğu sebebiyle şehir "Dârü'l-fıkh" olarak nitelendirilmiştir.[1530] Kaynaklarda "meşâyihu Belh" olarak anılan fakihlerin görüşlerine Hanefî fıkıh literatüründe sıkça rastlamak mümkündür. Bu fakihlerin merkezî şahsiyetleri olarak Muhammed b. Seleme el-Belhî (v.278/890), Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed el-İskâf (v.336/947), Ebü'l-Kâsım Ahmed b. İsmet es-Saffâr el-Belhî (v.336/947), Ebû Ca'fer Muhammed b. Abdullah el-Hinduvânî (v.362/973), Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed es-Semerkandî'nin (v.373/983) isimleri zikredilmektedir.[1531]

a. Hasta Koyunun Kesimi

> *"Hasta bir koyun kesilir ve kesim sırasında hayatta olup olmadığı bilinmezse, Muhammed b. Seleme el-Belhî (v.278/890) şöyle demiştir: "Eğer ağzı açıksa onun eti yenmez, kapalıysa yenir. Ayakları uzatılmış durumdaysa yenmez, toplanmış durumdaysa yenir. Yünü dik ise yenmez, yatmış durumda ise yenir."*[1532]

Diğer bazı eserlerde de bu meseleyle ilgili *el-Fetâva's-Sirâciyye*'de olduğu gibi Muhammed b. Seleme el-Belhî'nin burada zikredilen görüşü aktarılmıştır.[1533] Kâdîhan, yukarıda zikredilenlere "gözü açıksa yenmez, gözü kapalıysa yenir" ibaresini ilave ederek bütün bunların koyunun kesim esnasında hayatta olup olmadığı bilinmeyen durumlarda söz konusu olabileceğini ifade etmiştir. Ona göre eğer kesim esnasında

---

[1528] Kaya, *Nevâzil Literatürü*, s. 81.
[1529] Muhammed b. Muhammed el-Bezzâzî, *Menâkıbü'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfe*, (Muvaffak b. Ahmed el-Mekkî'nin *Menâkıbü'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfe*'siyle birlikte), Haydarâbâd 1321, c. 2, s. 241-242.
[1530] Bezzâzî, *Menâkıbü'l-İmâmi'l-A'zam,* c. 2, s. 242; Tahsin Yazıcı, "Belh", *DİA*, İstanbul 1992, c. 5, s. 411.
[1531] Eyüp Said Kaya, *Mezheblerin Teşekkülünden Sonra Fıkhî İstidlal* (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001, s. 213.
[1532] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 380.
[1533] Özkendî, *Fetâvâ Kâdîhan*, c. 3, s. 257; Osmân b. Ali ez-Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâ'ik şerhu Kenzü'd-dekâ'ik,* Bulak 1313, c. 5, 297; Zeyneddin Zeyn b. İbrâhim İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râ'ik şerhu Kenzi'd-dekâ'ik*, Beyrut ts., (Dârü'l-ma'rife), c. 8, s. 196.

hasta koyunun hayatta olduğu biliniyorsa her türlü durumda eti yenir.[1534] Zeylaî de Muhammed b. Seleme'nin görüşünü aktardıktan sonra bunun sahih olduğunu belirtmiş ve gerekçesini şöyle açıklamıştır: "Ölüm hayvanın bedenini gevşetir. Ağzın ve gözün açılması, ayağın uzatılması ve yünün yatışması birer ölüm alametidir. Çünkü bunlar gevşeme sonucu ortaya çıkar. Ağzın ve gözün kapalı olması, ayağın toplanmış ve yünün dik olması ise gevşeme değil, canlıya özgü hareketlerdir. Bunlar onun hayatta olduğuna delalet eder."[1535]

b. Vakfedilen Bir Arazinin Satılması

> *"Bir kimse bir araziyi satar ve daha sonra o araziyi vakfettiğini iddia ederek buna dair bir delil getirirse, hâkim bu alım-satımı iptal eder. Müşterinin semen karşılığında o araziyi hapsetme hakkı yoktur. Fakat satıcının bir delili yoksa müşteriye yemin ettirilmez ve arazi onun mülkü sayılır. Bunları Ebû Ca'fer el-Hindûvânî (v.362/973) ve Ebü'l-Leys es-Semerkandî (v.373/983) söylemiştir."*[1536]

c. İki Defa Dinden Dönen Kimsenin Durumu

> *"Bir kimse irtidad eder, sonra tekrar müslüman olur ve daha sonra yine küfre girer ve bu hali üzere ölürse, hem birinci hem de ikinci küfrü sebebiyle sorguya çekilir. Bunu Ebü'l-Leys es-Semerkandî (v.373/983) söylemiştir."*[1537]

Yukarıda da görüldüğü üzere Ûşî *el-Fetâva's-Sirâciyye*'de fıkıh konuları yanında bazı yerlerde itikadî konulara da değinmiştir. Özellikle "Kerâhet ve İstihsân" bölümümün "İtikadî Meseleler" bâbında[1538] işlemekle birlikte burada olduğu gibi eserin farklı yerlerinde de çeşitli vesilerle itikadî konulara temas etmiştir.

[1534] Özkendî, *Fetâvâ Kâdîhan*, c. 3, s. 257.
[1535] Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâ'ik,* c. 5, 297
[1536] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 438.
[1537] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 299.
[1538] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 307-310.

d. Sokakta Alış-Veriş Yapmak

"Sokakta alış-veriş yapan kimsenin orada oturmasının insanlara bir zararı yoksa bu kişiden bir şey satın almanın bir sakıncası yoktur. Eğer sokakta oturmasının insanlara zararı dokunuyorsa, Ebü'l-Kâsım es-Saffâr'a (v.323/935) göre o kişiden alış-veriş yapmamak gerekir. Çünkü bunda kötülüğe ve düşmanlığa yardım etme bulunmaktadır."[1539]

2. Semerkand Âlimlerinin Görüşleri

Semerkand, Orta Asya'nın en önemli ilim ve kültür merkezidir. Burada Hanefî mezhebinin ilk ciddi faaliyeti Ebû Hanîfe'nin öğrencisi olan Ebû Mukâtil Hafs b. Selm es-Semerkandî (v.208/823) ile başlamıştır.[1540] Kaynaklarda Ebû Mukâtil dışında Hanefî mezhep imamlarından ilim öğrenen yine çok sayıda âlimin isimleri zikredilmiştir.[1541] Bu âlimlerin faaliyetleri sonucu Semerkand'da Hanefî mezhebi yaygınlık kazanmış, zamanla fıkıh ders halkaları, ilim meclisleri ve medreseler kurulmuş ve buralarda görüşlerine itibar edilen pek çok âlim yetişmiştir.

a. Caminin Otlarını ve Tabutları Cemaatin Satabilmesi

"Caminin otları kurur ve insanların da bir ihtiyacı olmazsa, Semerkandlı âlimlere göre cami cemaati onları satabilirler. Aynı şekilde tabut ve benzerlerini de bozulduktan sonra satma hakkına sahiplerdir." [1542]

Ûşî, meselenin devamında muhtar olan, hâkimin izni olmadan cami cemaatinin böyle bir hakka sahip olamayacağını ifade etmektedir.

[1539] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 325.
[1540] Aydınlı, *Semerkant Tarihi*, s. 403.
[1541] Bezzâzî, *Menâkibü'l-İmâmi'l-A'zam*, c. 2, s.240-241.
[1542] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 320.

b. Hamamda İzarı Çıkarmak

"Hamamın özel hazırlanan yerinde yıkamak ve sıkmak için izarı çıkarmanın bir sakıncası yoktur. Bunu Rüstüfağnî (v.345/956) zikretmiştir."[1543]

c. Kocanın Hanımına "أين زن كه مراست بسه" Demesi

"Eğer bir kimse hanımına " أين زن كه مراست بسه" (benim bu karım üç iledir) derse, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed el-'İyâzî (v.361/972) "Eğer bu kimse talaka niyet etmişse hanımı boş olur" demiştir."[1544]

Ûşî, bu meseleyle ilgili 'İyâzî'nin görüşü dışında yine iki farklı görüşü de zikretmektedir. Birincisi, hanımına " أين زن كه مراست بسه" (benim bu karım üç iledir) diyen kimsenin niyetine bakılmaksızın talakın gerçekleşmeyeceğine dair Ebû Nasr ed-Debûsî'nin görüşü; ikincisi, böyle bir durumda hanımın boş olacağına dair Rüstüfağnî'nin (v.345/956) görüşüdür.[1545]

d. Açık veya Çıkmaz Sokağa Atılan Kardan Sorumluluk

"Eğer bir kimse çıkmaz sokağa kar atarsa (ve insanlar bundan zarar görürse) sorumlu olmaz. Eğer kar açık sokağa atılırsa verdiği zarar ölçüsünde tazmin eder. Semerkand meşayihi ise "Umûmü'l-belvâdan dolayı bizim bölgemizde (açık sokağa atılan kardan) sorumlu olmaz" demişlerdir."[1546]

3. Buhara Âlimlerinin Görüşleri

Hanefî mezhebi açısından Buhara'nın ve Buharalı âlimlerin önemi büyüktür. Kaynaklarda belirtildiğine göre burada Hanefî mezhebinin ilk temsilcisi, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin öğrencisi [1547] ve ona ait *el-Câmi'u's-sagîr'*in en meşhur

[1543] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 323.
[1544] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 218.
[1545] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 218.
[1546] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 558.
[1547] Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ',* c. 10, s. 157; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, s. 166; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 94; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde,* c. 2, s. 234; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, c. 1, s. 395; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 30.

râvîlerinden biri olan[1548] Ebû Hafs el-Kebîr'dir (v.216/831). Bu dönemden itibaren burada yoğun bir ilmî faaliyet gerçekleştirilmiş ve Hanefî mezhebi'nin gelişmesinde büyük katkıları olan çok sayıda âlim yetişmiştir.

a. Şartlı Hibe

"Şemsüleimme el-Halvânî (v.452/1060) şöyle demiştir: "İki kişi bir meselede ihtilaf eder ve birisi diğerine "Eğer cevap senin dediğin gibi ise, sana şu kadar vereceğim. Cevap benim söylediğim gibi ise, senden hiçbir şey almayacağım" şartını koşarsa, bu câizdir."[1549]

b. Dört Hanımı Olan Bir Kimsenin "Allah'ın helâlleri bana haram olsun" Demesi

"Dört hanımı olan bir kimse "Allah'ın helâlleri bana haram olsun" derse, her biri üzerine birer talak gerçekleşir. Ebû Bekir b. Fazl'dan (v.381/991) böyle nakledilmiştir."[1550]

Ûşî, devamında Nâsıreddin es-Semerkandî'nin bazı âlimlerden böyle bir durumda o kimsenin sadece bir hanımının boş olacağını aktardığını söylemektedir.

c. Müşterinin Hiçbir Şey Söylemeden Mebî'i Teslim Alması

"Bir kimse diğer bir kimseye "Şu kölemi sana şu kadara sattım" der ve müşteri de hiçbir şey söylemeden köleyi teslim alırsa, bey' mün'akid olur. Bunu Hâherzâde (v.483/1090) söylemiştir."[1551]

B. ÛŞÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEMDE ORTAYA ÇIKAN NEVÂZİL MESELELERİ

Daha önce de bahsettiğimiz üzere bazı kaynaklarda *el-Fetâva's-Sirâciyye'*nin başka eserlerde rastlanmayan bir takım vâkıât meselelerini bulundurduğu kaydedilmektedir.[1552] Burada tespit edebildiğimiz kadarıyla daha önce kaleme alınan

[1548] Boynukalın, "*el-Câmi'u's-sagîr* li'l-İmâm Muhammed", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sy. 20, s. 8.
[1549] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 336.
[1550] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 220.
[1551] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 412.
[1552] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1224.

eserlerde bulunmayıp ilk defa *el-Fetâva's-Sirâciyye*'de ele alındığını değerlendirdiğimiz bazı nevâzil mahiyeti taşıyan meseleler üzerinde duracağız.

1. Tatar Savaşında Öldürülenlerin Hükmü

"Tatar savaşında (cenk Tatâr) öldürülenlerin hükmü bâgîlerin (isyancılar) hükmü gibidir."[1553]

Bağy meşrû devlet başkanına silahla karşı koyma, isyan etme anlamında bir fıkıh terimidir.[1554] İsyan eden kimseye bâgî veya âsî denir. Ûşî, savaş esnasında öldürülen bâgîlerin cenaze namazının kılınmayacağını, savaştan sonra öldürülenlerin ise sadece yıkanacağını ifade etmektedir. Ûşî'nin aktardığı diğer bir görüşe göre ise her iki durumda da öldürülen bâgîler yıkanmaz. Ona göre Tatar savaşında öldürülenler için de bâgîlere uygulanan durum geçerlidir.

2. Cin ve Su İnsanları İle Evlilik

"Cins farklılığından dolayı âdemoğulları ile cin ve su insanları arasındaki evlilik câiz değildir."[1555]

Burada üzerinde durulması gereken, su insanları ile evlilik konusudur. İnsanlar ile cinler arasındaki evlilik ise Ûşî'den önce yaşayan âlimler tarafından ele alınmış ve ilgili görüşler beyan edilmiştir.[1556]

Su insanlarına gelince bazı kaynaklarda bunlarla ilgili bir takım olaylar anlatılmaktadır. Meselâ, Zekeriyyâ b. Muhammed el-Kazvînî'nin (v.682/1283) *'Acâ'ibü'l-mahlûkât ve garâ'ibü'l-mevcûdât* adlı kitabında şöyle denilmektedir: "Onlar insana benzer, ancak kuyrukları vardır. Zamanımızda bir kimse bunlardan birini Bağdat'a getirdi ve onu insanlara gösterdi. Görünüşü bahsettiğimiz gibiydi. Getiren kişinin anlattığına göre bu mahlûk bazı vakitlerde Şam denizinde bulunur ve sudan

---

[1553] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 132. Müellifin burada Tatarlardan kastı Moğollar olmalıdır. Çünkü Arapça kaynaklarda Tatar ifadesi daha ziyade Moğollar için kullanılır. (Meselâ, bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 10, s. 339, 399, 401, 406, 411, 420) Ûşî'nin burada kastettiği Tatar savaşının, kaynaklarda "Moğol istilası" olarak anılan savaşın değil, Moğol asıllı Karahıtaylar'ın 6/12. yüzyılda Mâverâünnehir'i ele geçirdikleri sırada cereyan eden savaş olduğunu düşünüyoruz. Çünkü müellif 575/1179'da vefat etmiş, Moğol istilası ise daha sonra gerçekleşmiştir.

[1554] Ali Şafak, "Bağy", *DİA*, İstanbul 1991, c. 4. s. 451.

[1555] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 193.

[1556] bkz. Zeyneddin Zeyn b. İbrâhim İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir* (thk. Muhammed Mutî' el-Hâfız), Dımaşk 1426/2005, s. 389-391.

insan şeklinde karaya çıkarmış. Beyaz sakalları varmış ve bundan dolayı halk ona Şeyhü'l-Bahr derlermiş. Birkaç gün karada kalır, sonra yine denize inermiş. İnsanlar onu gördüklerinde birbirlerini bereketle müjdelerlermiş."[1557]

Kazvînî devamında krallardan birine bir su insanın getirildiğini ve kralın onun halini anlamak isteyerek onu bir kadınla evlendirdiğini anlatır. Hikâyeye göre su insanıyla evlenen kadın bir çocuk doğurmuş. Çocuk hem annesinin ve hem de babasının konuşmasını anlarmış. Çocuğa "babasının ne dediği" sorulduğunda onun "bütün hayvanların kuyrukları alt taraflarında bulunuyorken insanların kuyruklarının ise yüzlerinde olduğunu" söylediğini anlatmış.[1558]

Bazı eserlerde su insanları ile ilgili bunun gibi hikâyeler anlatılmakla birlikte gerçekte böyle bir yaratığın bulunması ise daha çok hayal ürününe benzemektedir. Kendi zamanında da böyle hikâyelerin halk arasında yaygın olması, Ûşî'nin de eserinde bu konuya değinmesine sebep olabilir. Bizim bunu burada zikretmemizin amacı, tespit edebildiğimiz kadarıyla bu konunun ilk defa Ûşî tarafından ele alındığını vurgulamaktır.

3. Esir Düşen Müslümana Hükümdarlarına Secde Etmesiyle İlgili Verilen Emir

> *"Düşmana esir düşen bizden birine "Kâfir hükümdara secde etmezsen seni öldürürüz" denirse efdal olan, secde etmemesidir. Eğer "Hükümdara selamlama secdesini yapmazsan seni öldürürüz" denirse efdal olan, secde etmesidir."*[1559]

Çünkü Ûşî'ye göre bir insan için selamlama kastıyla secde yapmak kişiyi dinden çıkarmaz.[1560]

4. Şâfiî Mezhebine İntikal Eden Kimsenin Durumu

> *"Hanefî mezhebinden Şâfiî mezhebine intikal eden kimseye ta'zîr cezası verilir."*[1561]

[1557] Zekeriyyâ b. Muhammed el-Kazvînî, *'Acâ'ibü'l-mahlûkât ve garâ'ibü'l-mevcûdât*, Beyrut 2000/1421, s. 125.
[1558] Kazvînî, *'Acâ'ibü'l-mahlûkât*, s. 125.
[1559] Ûşî, *el-Fetâvâ's-Sirâciyye*, s. 293.
[1560] Ûşî, *el-Fetâvâ's-Sirâciyye*, s. 304.
[1561] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 282.

Hanefî mezhebinden Şâfiî mezhebine geçen kimseye ta‘zîr cezasının uygulanması, şer‘an iyi bir maksat gözetilmeksizin olduğu durumundadır. Eğer bir kimsenin kendi mezhebinden diğer bir mezhebe geçmesi, açık bir ictihad ve delil sebebiyle ise, o zaman câizdir, hatta bu davranışı dolayısıyla sevaba nail olabilir. Eğer bir mezhep değiştirme bir ictihad ve delile dayanmayıp, sadece dünya menfaati için olursa bu çirkin bir davranıştır, günahtır. Böyle bir davranış, tedip ve ta‘zîri gerektirir. Çünkü böyle bir kimse dinde yapılması caiz görülmeyen şeyi yapmış, dinini ve mezhebini hafife almış sayılır.[1562]

5. Başka Birisine Ait Hesap Defterinin Telef Edilmesi

> *"Bir kimse başka birisinin hesap defterini telef ederse ve defter sahibi de alacak ve vereceklerini bilmezse defterin değeri tazmin edilir. Defterin ne kadara satıldığına bakılır ve bu değeri tazmin edilir."*[1563]

Genelde bu mesele kaynaklarda "sak" (çek, senet) ile birlikte açıklanmış ve bu konuda âlimlerin iki farklı görüşte oldukları ifade edilmiştir. Birinci görüşe göre sak ve defter sahibinin nezdindeki değeri tazmin edilir. Çünkü muteber olan, telef esnasındaki değerdir. Esah olan ikinci görüşe göre ise sak ve defterin içindekilerinin değil, bunların piyasa değeri tazmin edilir.[1564] Kaynaklarda meselenin sak ile ilgili kısmı Ebü'l-Leys es-Semerkandî'ye (v.373/983) nispet edilmiş,[1565] hesap defteri ile ilgili kısmı için *Fetâvâ Kâdîhan* kaynak olarak gösterilmiştir.[1566]

[1562] İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. 6, s. 132. Burada *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*'den konuyla ilgili bir fetvayı zikretmek uygun olacaktır:
"*Zeyd-i Hanefî teşeffü eylese Zeyd'e şeran ne lazım olur?*
Cevap: Ta'zîr." bkz. Şeyhülislâm Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, İstanbul 1243, c. 1, s. 134.

[1563] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 354.

[1564] Özkendî, *Fetâvâ Kâdîhan*, c. 3, s. 102; Ganim b. Muhammed el-Bağdâdî, *Mecma'u'd-damânât fî mezhebi'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfe en-Nu'mân* (nşr. Muhammed Ahmed Serâc-Ali Cum'a Muhammed), Kahire 1420/1999, c. 1, s. 346; Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm* (çev. el-Mehâmî Fehmî el-Hüseynî), Beyrut 1423/2003, c. 2, s. 600.

[1565] Burhâneddin el-Buhârî, *el-Muhîtu'l-Burhânî*, c. 5, s. 480.

[1566] *el-Fetâva'l-Hindiyye*, c. 5, s. 131; Bağdâdî, *Mecma'u'd-damânât*, c. 1, s. 346.

6. Bir Kimseye "Bir Secde Allah İçin, Bir Secde De Benim İçin Yap" Diyen Kimsenin Durumu

"Bir kimse, başka birisine: "Bir secde Allah için, bir secde de benim için yap" derse kâfir olmaz. Çünkü onun bu sözlerinden maksat, teşekkür ve minnettir, söylenenin yerine getirilmesi değildir."[1567]

7. Alacaklının Vâris Bırakmadan Ölümü Halinde Borçlunun Edâsı

"Bir adamın davalı olduğu bir şahıs ölür ve ölen şahsın vârisi de bulunmaz ise, borçlu şahıs, borcu nisbetinde, hak sahibi adına tasaddukta bulunur. Bu, Allah katında bir emanet olur ve Allah onu, kıyamette sahibine ulaştırır."[1568]

Kaynağı belirtilmemekle birlikte bu mesele *Fetâvâ Kâdîhan*'da da burada olduğu gibi ele alınmıştır.[1569] *el-Fetâva'l-Hindiyye*'de ise aynı ibareler aktarıldıktan sonra Ahmed b. Muhammed el-Attâbî'nin (v.586/1190) *el-Fetâva'l-Attâbiyye'*si kaynak olarak gösterilmiştir.[1570] Sirâceddin Ali b. Osmân el-Ûşî (v.575/1179) *el-Fetâva's-Sirâciyye'*sini hem *Fetâvâ Kâdîhan*'dan hem de *el-Fetâva'l-Attâbiyye*'den önce kaleme aldığı (569/1173) ve tespit edebildiğimiz kadarıyla *el-Fetâva's-Sirâciyye*'den önce telif edilen eserlerde bir bilgiye rastlayamadığımız için bu meselenin burada zikredilmesi uygun görüldü.

8. Akitten Sonra Muhayyerlik Hakkı Tanıma

"Mebî' teslim alındıktan birkaç gün sonra satıcı müşteriye "Üç gün muhayyerlik hakkın var" derse, müşteri üç günlük muhayyerlik hakkına sahip olur."[1571]

Yukarıda da ifade edildiği üzere *el-Fetâva's-Sirâciyye*'de zikredilen hem önceki vakıât eserlerinde üzerinde durulup Ûşî'nin de eserine aldığı hem de tespit edebildiğimiz kadarıyla ilk defa Sirâceddin el-Ûşî'nin ele aldığı nevâzil örnekleri

[1567] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 304.
[1568] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 358.
[1569] Özkendî, *Fetâvâ Kâdîhan*, c. 3, s. 123.
[1570] *el-Fetâva'l-Hindiyye*, Bulak 1310, c. 5, s. 157.
[1571] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 429.

burada örneklerini verdiklerimizle sınırlı olmadığını düşünüyoruz. Eser incelendiğinde burada zikrettiklerimizin dışında yine çok sayıda nevâzil meseleleri ile karşılaşmak mümkündür.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

*EL-FETÂVA'S-SİRÂCİYYE'*NİN HANEFÎ LİTERATÜRÜNDEKİ YERİ VE ÛŞÎ'Yİ HANEFÎ MEZHEBİ İÇİNDE FARKLI KILAN GÖRÜŞLERİ

Çalışmamızın bu bölümünün birinci kısmında Ûşî'nin vefatından sonra kaleme alınan ve *el-Fetâva's-Sirâciyye*'yi kaynak olarak kullanan fıkıh eserlerine dayanarak *el-Fetâva's-Sirâciyye*'nin Hanefî fıkıh literatüründeki yeri tespit edilmeye çalışılacaktır. İkinci kısımda Sirâceddin Ali b. Osmân el-Ûşî'yi Hanefî mezhebi içinde farklı kılan görüşleri değerlendirilecektir.

I. *EL-FETÂVA'S-SİRÂCİYYE*'NİN SONRAKİ FIKIH ESERLERİNE ETKİSİ

A. *EL-FETÂVA'S-SİRÂCİYYE*'Yİ KAYNAK OLARAK KULLANAN ESERLER

el-Fetâva's-Sirâciyye'ye atıfta bulunmak ve ondan nakiller yapmak suretiyle kaynak olarak kullanan eserlerin tespitinde *el-Mektebetü'ş-şâmile* adlı programdan ve fıkıh eserleri hakkında yapılmış bazı çalışmalardan istifade edilmiştir.[1572] Bununla birlikte kütüphane ortamında ulaşabildiğimiz bazı eserler de incelenmiştir. Hanefî mezhebi yanında Şâfiî mezhebine mensup bazı âlimlerin eserlerinde de *el-Fetâva's-Sirâciyye*'ye yönelik atıflara rastlanmıştır. Tespit esebildiğimiz kadarıyla önce Hanefî mezhebine ait eserlerin, daha sonra Şâfiî mezhebine ait eserlerin *el-Fetâva's-Sirâciyye*'yi kaynak olarak gösterme sıklığı ve şekli üzerinde durulacaktır.

1. Hanefî Mezhebi

a. *Münyetü'l-müftî*

Cemâleddin Yûsuf b. Ahmed es-Sicistânî'nin (v.639/1240) eseridir.[1573] Mukaddimede belirttiği üzere müellif *Münyetü'l-müftî*'yi Necmeddin Yûsuf b. Ahmed

[1572] Lü'ey b. Abdürrauf el-Halîlî el-Hanefî, *Leâli'ü'l-mehâr fî tahrîci mesâdiri İbn Âbidîn fî hâşiyeti Reddi'l-muhtâr*, Amman 2010/1431; Tuğba Demirkan, *Fetâvâ-yı Tatarhâniyye'nin Fıkıh Tarihindeki Yeri (Aile Hukuku Örneği)* (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007; Zalim Şidov, *Halebî'nin el-Müntehab Adlı Eserinin Tahlili ve Kaynakları (Büyû ve İcârât Bölümleri Örneği)* (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2014.

[1573] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1224, 1887; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn,* c. 2, s. 234; Brockelmann, *GAL*, c. 1, s. 473; a.mlf., *Suppl.*, c. 1, s. 653; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 102.

el-Hâsî'ye (v.634/1236) ait *el-Fetâva's-suğrâ*'dan – ihtilafları ve ziyade rivayetleri ayıklayarak – itimad edilen görüşleri almış ve Ûşî'nin *el-Fetâva's-Sirâciyye*'sinden diğer eserlerde bulunmayan nevâdir meselelerini ilave ederek telif etmiştir.[1574] İkinci temel kaynağı olan *el-Fetâva's-Sirâciyye* için "sin" harfini rumuz olarak kullanmış ve bütün bölüm ve bâblarda ondan meseleler aktarmıştır.

b. *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*

Ferîdüddin Âlim b. Alâ el-Enderpetî'ye (v.786/1384) ait eserdir.[1575] Müellif eserinin mukaddimesinde kaynakları arasında *el-Fetâva's-Sirâciyye*'yi de zikretmekte[1576] ve hemen hemen bütün bölümlerde sıkça atıfta bulunmaktadır. *el-Fetâva's-Sirâciyye'*den aktarılan görüşler bazı yerlerde fetvaya esas olarak gösterilmektedir.[1577]

c. *el-Müntehab mine'l-Fetâva't-Tatarhâniyye*

Muhtasaru Fetâvâyı Tatarhâniyye veya *el-Fevâ'idü'l-müntehabe mine'l-Fetâva't-Tatarhâniyye* olarak da isimlendirilen bu eseri İbrâhim b. Muhammed el-Halebî (v.956/1549) *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*'den özetleyerek meydana getirmiştir.[1578] *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*'nin bir muhtasarı olması hasebiyle eserde *el-Fetâva's-Sirâciyye'*ye sıkça atıfta bulunulmuştur.[1579]

d. *el-Bahru'r-râ'ik*

Zeyneddin İbn Nüceym (v.970/1563) tarafından Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin (v.710/1310) *Kenzü'd-dekâ'ik* isimli eseri üzerine yazılan şerhtir.[1580] İbn Nüceym, kitabının girişinde atıflarda bulunduğu eserlerin bir listesini vererek *el-Fetâva's-*

[1574] Yûsuf b. Ahmed es-Sicistânî, *Münyetü'l-müftî*, vr. 2a (Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2477).
[1575] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 268; c. 2, s. 947; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 154-155; Ferhat Koca, "el-Fetâva't-Tatarhâniyye", *DİA*, İstanbul 1995, c. 12, s. 446.
[1576] Âlim b. Alâ el-Enderpetî, *el-Fetâva't-Tatarhâniyye* (tertip ve cem' Şebbîr Ahmed el-Kâsimî), Murâdâbâd 1431/2010, c. 1, s. 172.
[1577] Meselâ bkz., Enderpetî, *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*, c. 1, s. 200, 201, 222-223, 363; c. 3, s. 688; c. 4, s. 258, 437.
[1578] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 268; c. 2, s. 947; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 249; Koca, "el-Fetâva't-Tatarhâniyye", *DİA*, c. 12, s. 447; Şükrü Selim Has, "Halebî, İbrâhim b. Muhammed", *DİA*, İstanbul 1997, c. 15, s. 232.
[1579] Şidov, *Halebî'nin el-Müntehab Adlı Eserinin Tahlili ve Kaynakları,* s. 33.
[1580] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1516; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, c. 1, s. 198; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 255; a.mlf., "İbn Nüceym, Zeynüddin", *DİA*, İstanbul 1999, c. 20, s. 236; Ahmet Yaman, "Kenzü'd-dekâ'ik", *DİA*, İstanbul 2002, c. 25, s. 261.

Sirâciyye'yi de kaynakları arasında zikretmiştir.[1581] Ayrıca belirtmek gerekir ki İbn Nüceym, Ûşî'nin eseri yanında Kâriülhidâye Sirâceddin Ömer b. Ali el-Mısrî'nin (v.829/1426) de aynı adı taşıyan eserine atıfta bulunmuştur.

e. *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*

Zeyneddin İbn Nüceym'in (v.970/1563) fıkıh ilmindeki küllî kaideleri ve benzer meselelerin tâbi olduğu ortak veya farklı hükümleri konu alan eseridir.[1582] Müellif birçok yerde *el-Fetâva's-Sirâciyye'*den iktibasta bulunmuştur.[1583]

f. *Minehu'l-Gaffâr şerhu Tenvîri'l-ebsâr*

Şihâbeddin (Şemseddin) Muhammed b. Abdullah et-Timurtaşî'nin (v.1006/1598) kendi eserine yazdığı şerhidir.[1584] Eserin pek çok yerinde *el-Fetâva's-Sirâciyye'*den nakiller bulunmaktadır.

g. *Hâşiyetü'ş-Şelebî 'alâ Tebyîni'l-hakâ'ik*

Şehâbeddin Ahmed b. Muhammed eş-Şelebî'nin (v.1021/1612) Zeylaî'ye (v.743/1343) ait *Tebyînü'l-hakâ'ik* isimli esere yazdığı hâşiyedir.[1585] Şelebî'nin eserinin birkaç yerinde *el-Fetâva's-Sirâciyye'*den nakillerde bulunduğu görülmektedir.[1586]

h. *el-Fetâva'l-Hindiyye*

el-Fetâva'l-Âlemgîriyye olarak da bilinen eser bir grup Hindistanlı âlimin ortak çalışmasıyla 1664-1672 yılları arasında kaleme alınmıştır.[1587] Mukaddimede belirtildiği üzere zâhirü'r-rivâyeye dayanan görüşler esas alınarak zayıf rivayetlere (nevâdir) dayanan görüşlere ise meselenin cevabı zâhirü'r-rivâyede bulunmadığı veya nevâdir görüşün fetva alametini taşıdığı durumlarda yer verilerek telif edilen eserde Hanefî

[1581] İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râ'ik,* c. 1, s. 3.
[1582] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 81; Mustafa Baktır, "el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir", *DİA*, İstanbul 1995, c. 11, s. 458-459; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 255; a.mlf., "İbn Nüceym, Zeynüddin", *DİA,* c. 20, s. 236.
[1583] Meselâ bkz., İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, s. 62, 223, 332, 389.
[1584] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 501; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, c. 2, s. 262; a.mlf., *İzâhu'l-meknûn*, c. 2, s. 576; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 283; a.mlf., "Timurtâşî, Muhammed b. Abdullah", *DİA*, İstanbul 2012, c. 41, s. 189.
[1585] Necmettin Kızılkaya, "Zeylaî, Osmân b. Alî", *DİA*, İstanbul 2013, c. 44, s. 354.
[1586] Şehâbeddin Ahmed b. Muhammed eş-Şelebî, *Hâşiyetü'ş-Şelebî 'alâ Tebyîni'l-hakâ'ik* (*Tebyîni'l-hakâ'ik*'in kenarında), Bulak 1313, c. 1, s. 74; c. 2, s. 267; c. 4, s. 172, 186.
[1587] Ziriklî, *el-A'lâm*, c. 6, s. 46; Ahmet Özel, "el-Âlemgîriyye", *DİA*, İstanbul 1989, c. 2, s. 365; a.mlf., *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 331.

mezhebine dair birçok muteber kitap kaynak olarak kullanılmıştır.[1588] Bu kaynaklardan biri olan *el-Fetâva's-Sirâciyye'*den eserin değişik bölümlerinde pek çok yerde nakillerde bulunulmuştur.[1589]

i. *Mecma'u'l-enhur fî şerhi Mülteka'l-ebhur*

Şeyhîzâde Abdurrahman b. Muhammed (v.1078/1667) tarafından Halebî'nin (v.956/1519) *Mülteka'l-ebhur*'una yazılan şerhtir.[1590] Ûşî'nin eserinden pek çok yerde nakilde bulunan [1591] Şeyhîzâde Abdurrahman, *el-Fetâva's-Sirâciyye'*den aktarılan görüşlerin birçoğunu fetvaya esas olarak zikretmektedir.[1592]

j. *ed-Dürrü'l-muhtâr*

Alâeddin Muhammed b. Ali el-Haskefî'nin (v.1088/1677) Timurtaşî'ye ait (v.1006/1598) *Tenvîrü'l-ebsâr* adlı eseri üzerine yazdığı şerhtir.[1593] Kaynakları arasında *el-Fetâva's-Sirâciyye* de bulunmakta olup değişik bölüm ve bâblarda pek çok atıflara rastlanmakta [1594] ve bazı yerlerde fetvaya esas görüş olarak zikredildiği görülmektedir.[1595]

k. *Gamzü 'uyûni'l-besâir*

Ahmed b. Muhammed el-Hamevî'ye (v.1098/1687) ait Zeyneddin İbn Nüceym'in (v.970/1563) *el-Eşbâh ve'n-Nezâ'ir* adlı eserinin hâşiyesidir.[1596] *el-Eşbâh ve'n-Nezâ'ir'*de olduğu gibi *Gamzü 'uyûnü'l-besâir*'de de Ûşî'nin eserine atıflar

---

[1588] *el-Fetâva'l-Hindiyye*, c. 1, s. 3.
[1589] Meselâ bkz. *el-Fetâva'l-Hindiyye*, c. 1, s. 5, 85, 316, 409, 544; c. 2, s. 8, 75, 122, 319, 408; c. 3, s. 6, 132, 278, 311, 460, 534; c. 4, s. 7, 149, 244, 360, 401,; c. 5, s. 20, 161, 206, 300, 376, 456; c. 6, s. 11, 75, 90, 392, 400, 457.
[1590] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1815; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 308; Tahsin Özcan, "Şeyhîzâde", *DİA*, İstanbul 2010, c. 39, s. 86.
[1591] Şeyhîzâde Abdurrahman b. Muhammed, *Mecma'u'l-enhur fî şerhi Mülteka'l-ebhur* (nşr. Halil İmrân el-Mansûr), Beyrut 1419/1998, c. 1, s. 241, 398, 403, 412, 487; c. 2, s. 336, 405, 566; c. 3, s. 34, 332, 497, 516; c. 4, s, 455.
[1592] Şeyhîzâde, *Mecma'u'l-enhur*, c. 1, s. 236, 386; c. 2, s. 177; c. 3, s. 229, 293, 305, 484, 498; c. 4, s. 470.
[1593] Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, c. 2, s. 296; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 316-317; a.mlf., "Haskefî", *DİA*, İstanbul 1997, c. 16, s. 387.
[1594] Alâeddin Muhammed b. Ali el-Haskefî, *ed-Dürrü'l-muhtâr şerhu Tenvîri'l-ebsâr ve câmi 'i'l-bihâr* (thk. Abdülmun'im Halîl İbrâhim), Beyrut 1423/2002, s. 62, 108, 145, 224, 293, 302, 391, 423, 554, 610, 688.
[1595] Haskefî, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, s. 123, 155, 260, 328, 475, 494, 496, 734.
[1596] Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, c. 1, s. 165; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 321; Mustafa Sinanoğlu, "Hamevî, Ahmed b. Muhammed", *DİA*, İstanbul 1997, c. 15, s. 457.

bulunmaktadır.[1597] Müellif eserinde *el-Fetâva's-Sirâciyye'*den nakilde bulunduğu bazı görüşlerin fetvaya esas olduğunu söylemektedir.[1598]

l. *Hâşiyetü't-Tahtâvî 'alâ Merâki'l-felâh*

Ahmed b. Muhammed et-Tahtâvî (v.1231/1816) tarafından Ebü'l-İhlâs Hasan b. Ammâr eş-Şürunbülâlî'nin (v.1069/1659) *Merâki'l-felâh bi-İmdâdi'l-fettâh* isimli eseri üzerine yazılan hâşiyedir.[1599] Tahtâvî, eserinin birkaç yerinde *el-Fetâva's-Sirâciyye'*ye atıfta bulunmuştur.[1600]

m. *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*

Hâşiyetu İbn Âbidîn olarak da tanınan eser, Timurtaşî'nin (v.1004/1596) *Tenvîrü'l-ebsâr* adlı eserine Alâeddin el-Haskefî'nin (v.1088/1677) *ed-Dürrü'l-muhtâr* adıyla yaptığı şerhine İbn Âbidîn (v.1252/1836) tarafından yazılan hâşiyedir.[1601] İbn Âbidîn, eserinde bazen doğrudan *el-Fetâva's-Sirâciyye'*den nakilde bulunmakta,[1602] bazen de bazı kitapların ona atıfta bulunduğunu ifade etmektedir.[1603] Birçok yerde Ûşî'nin eserinden aktarılan görüşlerin fetvaya esas olduğunu söylemektedir.[1604]

n. *Minhatü'l-hâlik 'ale'l-Bahri'r-râik*

Zeyneddin İbn Nüceym'in (v.970/1563) *el-Bahru'r-râik* adlı eserine İbn Âbidîn'in (v.1252/1836) hâşiyesidir.[1605] Eserinin pek çok yerinde farklı vesilelerle *el-Fetâva's-Sirâciyye*'den nakilde bulunan[1606] İbn Âbidîn, bazen kendi görüşünü Ûşî'nin

---

[1597] Ahmed b. Muhammed el-Hamevî, *Gamzu 'uyûnü'l-besâir şerhu'l-Eşbâh ve'n-Nezâ'ir*, Beyrut 1405/1985, c. 1, s. 50, 135, c. 2, s. 97, 279, 384; c. 3, s. 72, 207, 212, 262, 395, 410; c. 4, s. 230, 233.

[1598] Hamevî, *Gamzu 'uyûnü'l-besâir*, s. 264, 467; c. 4, s. 82.

[1599] Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, c. 1, s. 184; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 353; Philip Charles Sadgrove, "Tahtâvî, Ahmed b. Muhammed", *DİA*, İstanbul 2010, c. 39, s. 439;

[1600] Ahmed b. Muhammed et-Tahtâvî, *Hâşiyetü'-Tahtâvî 'alâ Merâki'l-felâh bi-İmdâdi'l-fettâh* (nşr. Muhammed Abdülaziz el-Hâlidî), Beyrut 1418/1997, s. 320, 240, 559.

[1601] Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, c. 2, s. 140; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 357-358; a.mlf., "İbn Âbidîn, Muhammed Emîn", *DİA*, İstanbul 1999, c. 19, s. 292-293.

[1602] İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. 3, s. 10, 69, 144, 511; c. 4, s. 61, 397; c. 5, s. 56, 526, 556; c. 6, s. 169, 557, 598, 650; c. 7, s. 563, c. 8, s. 19, 141, 142, 388; c. 9, s. 598, 600; c. 10, s. 302.

[1603] İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. 1, s, 308; c. 2, s. 94, 232, 429; c. 3, s. 12; c. 4, s, 386; c. 6, s. 397; c. 9, s. 318, 505.

[1604] İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. 6, s. 136, 621; c. 7, s. 563, c. 8, s. 139, 268; c. 9, s. 318, 505.

[1605] Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, c. 2, s. 140; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 359; a.mlf., "İbn Âbidîn, Muhammed Emîn", *DİA*, c. 19, s. 293.

[1606] İbn Âbidîn, *Minhatü'l-hâlik 'ale'l-Bahri'r-râik* (*el-Bahru'r-râ'ik şerhu Kenzi'd-dekâ'ik'*in kenarında), Beyrut ts., (Dârü'l-ma'rife), c. 1, s. 390, c. 2, s. 355; c. 3, s. 235; c. 4, s. 180, 188; c. 5, s. 67, 162, 222; c. 6, s. 312; c. 7, s. 149, 178, 251.

görüşüyle desteklemekte[1607] ve bazı durumlarda ise onun görüşünü şâz ve zayıf bulmaktadır.[1608]

o. *Şerhu Manzûmeti 'ukûdi resmi'l-müftî*

İbn Âbidîn'in fetva usulüne dair risalesidir.[1609] İbn Âbidîn, bu risalesinin dört yerinde *el-Fetâva's-Sirâciyye*'ye atıfta bulunmaktadır.[1610]

p. *el-'Ukûdü'd-dürriyye fi tenkîhi'l-Fetâva'l-Hâmidiyye*

Hâmid b. Ali el-İmâdî ed-Dımaşkî'ye (v.1171/1757) ait *el-Fetâva'l-Hâmidiyye* adlı eserin İbn Âbidîn tarafından yeniden düzenlenmiş şeklidir.[1611] Eserde *el-Fetâva's-Sirâciyye*'ye atıfta bulunulmakta[1612] ve bir yerde nakledilen görüşün fetvaya esas olduğu ifade edilmektedir.[1613]

q. *el-Lübâb fi şerhi'l-Kitâb*

Kudûrî'nin (v.428/1037) *el-Muhtasar*'ına Abdülganî b. Tâlib el-Meydânî (v.1298/1881) tarafından yazılan şerhtir.[1614] Eserin birçok yerinde *el-Fetâva's-Sirâciyye'*ye atıflar bulunmaktadır.[1615]

r. *Kurretu 'uyûni'l-ahyâr li-tekmileti Reddi'l-muhtâr*

İbn Âbidîn'in oğlu İbn Âbidînzâde Alâeddin Muhammed b. Muhammed Emîn ed-Dımaşkî'nin (v.1306/1889) babasının *Reddü'l-muhtâr* adlı eserine yazdığı bir tekmiledir.[1616] Müellif eserinin pek çok yerinde *el-Fetâva's-Sirâciyye'*den nakilde

---

[1607] İbn Âbidîn, *Minhatü'l-hâlik*, c. 2, s. 355.
[1608] İbn Âbidîn, *Minhatü'l-hâlik*, c. 3, s. 16.
[1609] Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, c. 2, s. 140; a.mlf., *İzâhu'l-meknûn*, c. 2, s. 114.
[1610] İbn Âbidîn, "Şerhu Manzûmeti 'ukûdi resmi'l-müftî", *Mecmû'atü'r-resâ'il,* c. 1, s. 26, 28, 42.
[1611] Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, c. 2, s. 140; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 358; a.mlf., "İbn Âbidîn, Muhammed Emîn", *DİA*, c. 19, s. 293.
[1612] İbn Âbidîn, *el-'Ukûdü'd-dürriyye fi tenkîhi'l-Fetâva'l-Hâmidiyye*, Beyrut 1300, c. 1, s. 18; c. 2, s. 144, 240.
[1613] İbn Âbidîn, *el-'Ukûdü'd-dürriyye*, c. 1, s. 321, 322.
[1614] Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* s. 364; Davut Yaylalı, "Meydânî, Abdülganî b. Tâlib", *DİA*, İstanbul 2004, c. 29, s. 501.
[1615] Abdülganî b. Tâlib el-Meydânî, *el-Lübâb fi şerhi'l-Kitâb*, Beyrut ts., (el-Mektebetü'l-'ilmiyye), c. 1, s. 132; c. 2, s. 118, c. 4, s. 69, 171.
[1616] Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, c. 2, s. 151; a.mlf., *İzâhu'l-meknûn*, c. 2, s. 225; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 358; a.mlf., "İbn Âbidînzâde", *DİA*, İstanbul 1999, c. 19, s. 294.

bulunmuştur.[1617] Ayrıca eserde Ûşî'nin bazı görüşlerine dayanarak fetva verildiği görülmektedir.[1618]

s. *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*

Mecelle'nin Ali Haydar Efendi (v.1935) tarafından kaleme alınan şerhidir.[1619] Ali Haydar Efendi bir yerde *el-Fetâva's-Sirâciyye'*ye atıfta bulunmaktadır.[1620]

t. *el-Fethu'r-rahmânî fî fetâva's-Seyyid Sâbit Ebi'l-Me'ânî*

Hâmid Mirzâ el-Fergânî, bu eserde hocası Seyyid Sâbit Ebi'l-Me'ânî en-Nemengânî'nin (v.1928) fetvalarını bir araya getirmiştir.[1621] Eserin sonunda müellifin başvurduğu kitapların bir listesi verilmiş ve *el-Fetâva's-Sirâciyye* de bu kaynaklar arasında sayılmıştır.[1622]

2. Şâfiî Mezhebi

Ûşî'ye ait *el-Fetâva's-Sirâciyye'*nin Hanefî mezhebi dışında diğer mezheplere mensup âlimlerin de kaynak olarak kullandığı bir eser olduğu anlaşılmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla iki Şâfiî âliminin, eserlerinde Ûşî'nin *el-Fetâvâ*'sına atıf ve ondan nakilde bulunduğu görülmüştür.

a. *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir fî kavâ'id ve fürû'i fıkhi'ş-Şâfi'iyye*

Celâleddin Abdurrahmân b. Ebû Bekir es-Süyûtî'nin (v.911/1505) fıkıh ilmindeki küllî kaideleri ve benzer meselelerin tâbi olduğu hükümleri ele aldığı eseridir.[1623] Süyûtî, eserinde bir yerde *el-Fetâva's-Sirâciyye'*ye dolaylı atıfta bulunmaktadır.[1624]

[1617] İbn Âbidînzâde Muhammed b. Muhammed Emîn ed-Dımaşkî, *Kurretu 'uyûni'l-ahyâr li-tekmileti Reddi'l-muhtâr* (nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavviz), Riyad 1423/2003, c. 1, s. 158, 266, 320, 577; c. 2, s. 331, 334, 335, 624, 626, 679, 680, 681.

[1618] İbn Âbidînzâde, *Kurretu 'uyûni'l-ahyâr*, c. 1, s. 304; c. 2, s. 521, 592, 593.

[1619] Mehmet Âkif Aydın, "Ali Haydar Efendi, Küçük", *DİA*, İstanbul 1989, c. 2, s. 397; Ahmet Akgündüz, "Dürerü'l-hükkâm", *DİA*, İstanbul 1994, c. 10, s. 28-29.

[1620] Ali Haydar, *Dürerü'l-hükkâm*, c. 2, s. 825.

[1621] Hâmid Mirzâ el-Fergânî, *el-Fethu'r-rahmânî fî fetâva's-Seyyid Sâbit Ebi'l-Me'ânî* (tsh. Numan Muhammed et-Taşkendî), Kahire 1382/1962, c. 1, s. 3, 34.

[1622] Hâmid Mirzâ, *el-Fethu'r-rahmânî*, c. 2, s. 412.

[1623] Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 100; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, c. 1, s. 184; Mustafa Baktır, "el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir", *DİA*, İstanbul 1995, c. 11, s. 458; Halit Özkan, "Süyûtî", *DİA*, İstanbul 2010, c. 38, s. 194.

[1624] Celâleddin Abdurrahmân b. Ebû Bekir es-Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir fî kavâ'id ve fürû'i fıkhi'ş-Şâfi'iyye*, Beyrut 1403/1983, s. 267.

b. *el-Fetâva'l-hadîsiyye*

Şihâbeddin Ahmed b. Muhammed İbn Hacer el-Heytemî'nin (v.974/1567) fetva eseridir.[1625] Eserin bir yerinde *el-Fetâva's-Sirâciyye'*den nakil bulunmaktadır.[1626]

Ûşî'nin *el-Fetâva's-Sirâciyye'*sini gerek doğrudan gerekse dolaylı bir şekilde kaynak olarak kullanan eserlerin sadece burada zikrettiklerimiz ile sınırlı olmadığı kanaatindeyiz. Bizim ulaşamadığımız birçok eserin *el-Fetâva's-Sirâciyye'*den istifade etmiş olmasını düşünmemize engel teşkil edecek bir durum yoktur.

Yukarıda incelediğimiz eserlere bakıldığında Ûşî'nin eserine veya ondan nakledilen görüşlere yönelik – birkaç yer hariç – olumsuz bir eleştiriye rastlanmamaktadır. İbn Âbidîn *Minhatü'l-hâlik 'ale'l-Bahri'r-râik*'te Ûşî'nin "eşine şehvetle dokunan ihramlı kimsenin ister menisi gelsin ister gelmesin haccının fâsid olacağına"[1627] ilişkin ifadesini zayıf şâz bir görüş olarak değerlendirmektedir.[1628] Ona göre ister meni gelsin ya da gelmesin ister vakfeden önce veya sonra yapılsın böyle bir durumda hac bozulmaz. Bu ve benzeri durumlar (çıplak olsun veya olmasın birbirine sarılmak, cinsel organdan başka bir yere cima, şehvetle öpmek ve dokunmak gibi cinsel ilişki hazırlıkları) sadece kurban gerektiren cinayetlerdir.[1629]

İbn Âbidîn dışında diğer müelliflerin eleştirel bir yaklaşımını tespit edemediğimiz Ûşî'nin görüşleri, zikredilen eserlerin pek çok yerinde fetvaya esas olan veya tercih edilen görüş olarak verilmiştir.

*el-Fetâva's-Sirâciyye'*ye atıfta bulunma veya ondan nakilde bulunma sıklığına gelince yukarıda zikrettiğimiz eserlerin bir kaçı hariç tümünde sıkça kaynak olarak gösterilmektedir. Özellikle sırayla *el-Fetâva'l-Hindiyye, el-Fetâva't-Tatarhâniyye, Reddü'l-muhtâr, el-Bahru'r-râ'ik, Dürrü'l-muhtâr, Mecma'u'l-enhur* gibi eserlerin pek çok yerinde *el-Fetâva's-Sirâciyye'*den nakledilen görüşlere rastlanmaktadır. Diğer

[1625] Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, c. 1, s. 146; Cengiz Kallek, "İbn Hacer el-Heytemî", *DİA*, İstanbul 1999, c. 19, s. 532.
[1626] Şihâbeddin Ahmed b. Muhammed İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fetâva'l-hadîsiyye*, Beyrut ts.,(Dârü'l-ma'rife), s. 69.
[1627] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 187.
[1628] İbn Âbidîn, *Minhatü'l-hâlik*, c. 3, s. 16.
[1629] İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. 3, s, 587.

mezheplerden ise Şâfiî mezhebine mensup iki âlimin eserlerinde "insanlar ile cin ve su insanları arasındaki evlilik"[1630] meselesiyle ilgili Ûşî'nin görüşü aktarılmıştır.

Yukarıda zikrettiklerimizden Âlim b. Alâ el-Enderpetî'nin (v.786/1384) *el-Fetâvâ't-Tatarhâniyye*'sinden sonra kaleme alınan eserlerin bir çoğunda Ûşî'nin eseri yanında Kâriülhidâye Sirâceddin Ömer b. Ali el-Mısrî'nin (v.829/1426) de aynı adı taşıyan eserine atıfta bulunulmuştur. Genellikle müellifleri zikredilmeden sadece eserin ismi verildiğinden dolayı aktarılan görüşün hangi *el-Fetâva's-Sirâciyye'*ye ait olduğu anlaşılmamaktadır. Bunu tespit etmenin yolu ise aktarılan bilginin her iki *el-Fetâva's-Sirâciyye'*deki bilgi ile karşılaştırılmasıdır.

Fıkıh ilmine dair eserlerin dışında diğer dallarda kaleme alınan bazı eserlerde de *el-Fetâva's-Sirâciyye'*den nakillerin yapıldığını görmek mümkündür. Meselâ, Kemâleddin Muhammed b. Mûsâ ed-Demirî (v.808/1405) *Hayâtü'l-hayevâni'l-kübrâ*, Muhammed A'lâ b. Ali et-Tehânevî (v.1158/1745'ten sonra) *Keşşâfü ıstılâhâti'l-fünûn ve'l-'ulûm* adlı eserinde *el-Fetâva's-Sirâciyye'*ye atıfta bulunmuştur.[1631]

*el-Fetâva's-Sirâciyye'*nin kendi döneminde kaleme alınan *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, *Fetâvâ Kâdîhan* ve *el-Hidâye* gibi yaygınlık kazanmadığı bir gerçektir. Bir âlimin veya eserin sonraki dönem ve nesillere aktarılmasında öğrencilerin büyük bir katkısı bulunur. Tespit edebildiğimiz kadarıyla kaynaklarda Ûşî'nin öğrencisi olarak sadece Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed el-Buhârî el-Attâbî'nin (v.586/1190) ismine rastlanmaktadır.[1632] Dolayısıyla Ûşî'nin görüşlerinin ve eserlerinin yaygınlık kazanmamasında yetiştirdiği öğrenci sayısının az olmasının etkili olduğu kanaatindeyiz. Öğrenci sayısının azlığını ise Ûşî'nin hayatını geçirdiği Oş şehrinin o dönemin ilim merkezleri sayılan Buhara ve Semerkand gibi şehirlerden uzakta kalması ve ilim tâliplerinin daha çok meşhur ilim merkezlerine yönelmesi gibi sebeplerle açıklamak mümkündür.

[1630] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 193.
[1631] Kemâleddin Muhammed b. Mûsâ ed-Demîrî, *Hayâtü'l-hayevâni'l-kübrâ* (nşr. İbrâhim Sâlih), Dimaşk 1462/2005, c. 1, s. 691; Tehânevî, *Keşşâf,* c. 2, s. 1785.
[1632] Zehebî, *el-Müştebih*, s. 17.

II. HANEFÎ MEZHEBİ İÇİNDE ÛŞÎ'Yİ FARKLI KILAN BAZI GÖRÜŞLERİ

A. ÛŞÎ'NİN İFTÂ USULÜ'NE DAİR GÖRÜŞLERİ

*el-Fetâva's-Sirâciyye'*de iftâ usulüyle ilgili "Edebü'l-müftî ve't-tenbîh 'ale'l-cevâb" adlı bölümü bulunmaktadır.[1633] Burada vereceğimiz bilgiler büyük ölçüde bu bölümden ve konuyla ilgili eserin değişik yerlerinde zikredilen bazı bilgilerden istifade edilerek hazırlanmıştır. Genel olarak Sirâceddin el-Ûşî'nin ifadelerinden aktardığımız bu kısmın çoğu "Edebü'l-müftî ve't-tenbîh 'ale'l-cevâb" bölümünün bir çevirisi niteliğini de taşımaktadır.

1. Fetva Vermenin Hükmü

Ûşî, bazı âlimlere göre Hz. Peygamber'in "Cehenneme atılmaya en cesaretli olanınız, fetva vermek için en cüretkâr olanınızdır"[1634] hadisinden dolayı fetva vermenin mekrûh sayıldığını anlatmaktadır. Selmân-ı Fârisî (v.36/656) kendisinden fetva isteyen insanlara, "fetva vermesinin insanlar için bir hayır, kendisi için ise bir şer olduğunu" ifade etmiştir.[1635] Abdurrahmân b. Ebû Leylâ (v.83/702) şöyle söylemiştir: "Hz. Peygamber'in ashabından yirmi bine yakın kişiye yetiştim. Onlardan birine bir hadis veya fetva sorulduğunda diğer bir kardeşinin bunun için daha yetkin olacağını söylerdi."[1636]

Sirâceddin el-Ûşî'ye göre sahih olan, "Bilmiyorsanız bilenlere sorun"[1637] âyetinden dolayı ehli olanlar için fetva vermenin mekrûh olmadığıdır. Aynı zamanda bu âyet sorulan soruya cevap vermeyi de emretmektedir.[1638] Hz. Peygamber söyle buyurmuştur: "Müftü, Allah ile kulları arasına hikmet ile girer."[1639] Hz. Îsâ'nın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Cahillerin yanında hikmet ile konuşmayın, konuşursanız

[1633] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 599-606.
[1634] Dârimî, "Mukaddime", 20.
[1635] Benzer bir ifade için bkz. Abdullah b. Mübârek el-Mervezî, *Kitâbü'z-Zühd ve'r-rekâ'ik* (nşr. Habîburrahmân A'zamî), Beyrut 1425/2004, s. 448.
[1636] Benzer bir ifade için bkz. Mervezî, *Kitâbü'z-Zühd*, s. 63; Takıyyüddin Osman b. Salâheddin İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî, *Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî* (thk. Müveffik b. Abdullah b. Abdülkadir), Medine 1407/1986, s. 75.
[1637] en-Nahl, 16/43.
[1638] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 599.
[1639] Hadisin kaynağına ulaşılamamıştır.

hikmete zülüm edersiniz. Hikmet ehline de engel olmayın, engel olursanız onlara zülüm edersiniz."[1640]

Ancak fetva vermenin mekrûh olmaması, kişinin fetva vermeye ehil olması durumuna özgüdür. Ûşî'ye göre yukarıda zikredilen deliller böyle tevil edilmelidir.[1641] Çünkü Hz. Peygamber "İlmi olmadan insanlara fetva veren kimseye yer ve gök melekleri lanet eder"[1642] buyurmuştur.

2. Fetva Usulü

Ûşî'ye göre fetva mutlak olarak Ebû Hanîfe'nin görüşüne göre verilir. Eğer bir konuda ondan nakledilen bir görüş bulunmuyorsa öncelikle İmâmeyn'nin birleştiği görüş tercih edilir. İmâmeyn'nin de birleştiği bir görüş mevcut değilse sırasıyla Ebû Yûsuf, İmam Muhammed, Züfer b. Hüzeyl ve Hasan b. Ziyâd'ın görüşleri tercih edilir.[1643]

Eğer bir meselede Ebû Hanîfe ile İmâmeyn'in farklı görüşleri bulunuyorsa, o zaman müftü muhayyerdir. Ancak müftü ictihad edebilecek bir konumda değil ise Ebû Hanîfe'nin görüşüyle fetva vermesi daha doğrudur. Çünkü Ebû Hanîfe kendi zamanındaki âlimler arasında ilmi en ileri seviyede olanı idi. Bundan dolayı İmam Şâfiî onun hakkında: "İnsanlar fıkıhta Ebû Hanîfe'nin iyâlidir" demiştir.[1644] Yine "İlmin sekizde yedisi Ebû Hanîfe'ye verilmiştir" denilmiştir.[1645]

3. Müftünün Uyması Gereken Kurallar

Müftü, ashabımızın bütün kitaplarını ezberlese de fetvada doğruya isabet edebilmesi için önceki âlimlerin fetva yöntemlerini de bilmesi lazım. Çünkü ashabımız pek çok meseleye kendi bölge halkının âdeti ve muamelâtına göre cevap vermişlerdir.

[1640] Muhammed b. Abdullah el-Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn* (nşr. Mustafa Abdülkadir 'Atâ), Beyrut 1422/2002, c. 4, s. 301.
[1641] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 600.
[1642] Celâleddin Abdurrahman b. Ebû Bekir es-Süyûtî, *el-Câmi'u's-sagîr fî ehâdîsi'l-beşîri'n-nezîr*, Kahire ts., (el-Matba'atü'l-Meymeniyye), c. 2, s. 141.
[1643] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 602.
[1644] Yûsuf b. Abdullah İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İntikâ' fî fezâ'ili's-selâseti'l-e'immeti'l-fuḳahâ'* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Beyrut 1417/1997, s. 210; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, c. 1, s. 104.
[1645] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 603.

Dolayısıyla müftü kendi bölge halkının şerîata ters düşmeyen âdetine ve zamanının şartlarına bakması gerekir.[1646]

Müftü, âlimlerin görüşlerini, bu görüşlerini nereden aldıklarını ve insanların muamelâtını bilmesi gerekir. Âlimlerin görüşlerini bilir de görüşlerine kendilerini vardıran ictihad yolunu bilmediği bir durumda bakılır: soru mezheplerine uyulan âlimlerin üzerinde ittifak ettiği bir konuyla ilgili ise "bu câizdir" veya "bu câiz değildir" demesinde bir sakınca olmaz. Bu durumda onun sözü, âlimlerin görüşlerini aktarması anlamına gelir. Eğer soru âlimlerin ihtilaf ettiği bir konu ise "filân âlime göre câiz, filân âlime göre câiz değildir" demesinde de bir sakınca yoktur. Ancak delillerini bilmeden bu görüşlerden birisini tercih etme hakkına sahip değildir.[1647] Ebû Yûsuf, Züfer ve Ukbe b. Yezîd şöyle demiştir: "Delillerimizi bilmeden bizim görüşlerimizle fetva vermek hiç kimseye helâl değildir."[1648]

Müftü, kendisine sorulan mesele hakkında yeterli bilgiye sahip ise cevap vermeli, eğer meseleyi bilmiyorsa yanlış bilgi vermemek için fetva vermekten kaçınmalıdır. Ûşî bu konuda İbn Mes'ûd'un (v.32/652-53) şöyle dediğini aktarır: "Kişiye bilgi sahibi olduğu bir şey sorulduğu zaman cevap vermelidir. Eğer bilmediği bir şey hakkında sorulursa "Allâhu a'lem" (Allah bilir) demelidir. Çünkü bilmediği bir şeye "bilmiyorum" demek de ilimden sayılır."[1649]

Müftü, her sorulan meseleye de cevap vermemelidir. İbn Mesûd, halkın her sorduğu meseleye fetva verenin deli olduğunu söylemiş,[1650] İbn Şübrüme (v.144/761) ise "Soran kişiye sorması helâl olmayan, cevap veren kişiye de cevap vermesi helâl olmayan bazı meseleler vardır" demiştir.[1651]

Müftü, istenmediği sürece fetvasının delillerini zikretmekle yükümlü değildir.[1652]

[1646] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 601.
[1647] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 600.
[1648] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 1, s. 121; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, c. 1, s. 294.
[1649] Buhârî, "Tefsir", 38.
[1650] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, c. 9, s. 211.
[1651] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 602.
[1652] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 603.

Müftünün yanlış fetva verdiği ortaya çıkarsa, daha fazla oyalanmadan ve çekinmeden hemen fetvasından dönmesi gerektiğini söyleyen Ûşî şöyle bir olayın nakledildiğini söylemiştir: Ebû Hanîfe veya başka bir âlimin bir soruya cevap verdiği ve yanında bulunan arkadaşı Nûh b. Derrâc'ın (v.182/798) "hata yaptın" sözü üzerine "evet" diyerek şu anlamdaki şiiri söylemiştir:

"Eğer Nûh b. Derrâc düzeltmeseydi,

Ayağım yükseklerden kaymak üzereydi."[1653]

Müftü, kendisine sorulan meseleyi dikkatle incelemeli, konu ayrıntıları ile anlatılacak bir meseleyse ayrıntılı cevap vermelidir. Mutlak olarak cevap verirse hata eder. Meselâ, "Eğer bir kişi kendisini bin dirhem mehir karşılığında bir kadınla evlendirmesi için bir vekil tayin eder ve vekili ondan habersiz bin dirhemin üzerine bir şey ekleyerek evlendirdiği takdirde bu nikâhın câiz olup olmadığını soran kişiye "câiz" veya "câiz değil" diye mutlak cevap vermek hatadır. Böyle bir durumda müftü şöyle demelidir: "Eğer vekil malum bir şey eklerse, nikâh câiz değildir. Çünkü ona karşı gelmektedir. Ancak herhangi bir hediye vermek gibi meçhul bir şey eklerse, nikâh câizdir. Eğer misil mehir bin dirhemden az ise nikâh câiz, çok ise câiz değildir."[1654]

Meselâ, "Eğer bir kimse birisinin ümmü'l-velediyle efendisinin izni olmadan evlenir ve sonra o ümmü'l-veled âzat edilirse bu nikâh câiz midir değil midir?" diye sorulursa ve müftü bu soruya "evet, câizdir" veya "hayır, câiz değildir" şeklinde cevap verirse yanlış yapar. Cevabı şu şekilde ayrıntılı olarak vermesi lazımdır: "Eğer koca, mevlâsının âzat etmesinden önce zifâfa girmişse nikâh câizdir. Çünkü o câriyeye iddet gerekmez. Ancak zifâfa girmeden âzat edilirse nikâh câiz değildir. Çünkü âzat edildiğinde mevlâsından iddet beklemesi gerekir. İddet sırasında ise nikâh geçerli değildir."[1655]

[1653] Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, s. 119; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, c. 3, s. 563. Saymerî ve Kureşî, Nûh b. Derrâc'ın yanındaki kişinin İbn Şübrüme olduğunu kaydetmektedir.
[1654] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 604.
[1655] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 604.

Müftü cevabının sonuna "Allâhu a'lem" diye yazması gerekir. Eğer ehl-i sünnet ve'l-cemâat'ın ittifak ettiği bir mesele ise "Allâhu'l-müveffik" veya "billâhi't-tevfîk" ya da "billâhi'l-'isme" yazılmalıdır.[1656]

4. Müftünün Vasıfları

Müftü fetva vermeye ehil olmalıdır. Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'ye "bir kişinin fetva vermesi ne zaman helâl olur?" diye sorulduğunda "Doğrusu yanlışından çok olduğu zaman" diye cevap vermiştir.[1657]

Müftü halîm, vakur, yumuşak sözlü ve güler yüzlü olmalıdır.[1658]

Fetva isteyenler çok olduğu zaman sıraya dikkat etmeli, önce gelip soru sorana öncelik tanımalıdır. Toplumun ileri gelenleri ile diğer insanlar arasında bir ayırım yapmamalıdır.[1659]

5. Müsteftî

Müsteftî aşırı ısrarcı olmamalıdır. Ebû Bekir el-İskâf (v.336/947) şöyle anlatmıştır: "Çok uzaktan geldiğini söyleyerek fazla ısrar eden bir müsteftîye Ebû Nasr Muhammed b. Selâm şu şiirle cevap vermiştir:

"Seni geldiğin yerden biz çağırmadık,

Ve sana mezhebi de biz kapatmadık."[1660]

B. ÛŞÎ'NİN GENEL OLARAK HANEFÎ MEZHEBİNDE BENİMSENEN GÖRÜŞLERE MUHALİF BAZI GÖRÜŞLERİ

1. Teşehhüdde Şahadet Parmağını Kaldırmak

"Teşehhüdde "eşhedü en lâ ilâhe illallâh" derken şahadet parmağını kaldırmak mekruhtur. Muhtar olan budur."[1661]

[1656] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 606.
[1657] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 600.
[1658] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 606.
[1659] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 606.
[1660] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 606.
[1661] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 73.

Literatürde "el-işâre bi's-sebbâbe" veya "el-işâre bi'l-müsebbiha" olarak adlandırılan teşehhüdde "lâ ilâhe" derken sağ elin şahadet parmağının kaldırılması ve "illallâh" derken indirilmesi meselesiyle ilgili zâhirü'r-rivâye niteliği taşıyan bir görüş bulunmadığı için Hanefî mezhebi uleması arasında tartışmalar meydana gelmiş ve bununla ilgili farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazı âlimler şahadet parmağının kaldırılacağını söylemiş, bazıları ise kaldırılmaması gerektiğini ifade etmişlerdir.[1662] Parmağın kaldırılacağını iddia eden âlimlere göre Hz. Peygamber'in bunu yaptığı, ilgili hadislerin de manen mütevâtir olarak ulaştığı ve konu hakkında zâhirü'r-rivâye görüş bulunmasa bile hadislere uyulması gerektiği dile getirilmiştir. [1663] Parmağın kaldırılmayacağını ifade edenlere göre ise sünnet olanın, ellerin uyluk üzerinde bulundurulması olduğu için parmağın kaldırılmasıyla sünnetin terk edilmiş olacağı iddia edilmiştir. Ayrıca onlara göre namazda sekinet ve vakar esastır ve parmağı kaldırmak kendisine ihtiyaç duyulmayan fazla bir hareket olduğu için bu duruma aykırı bir davranıştır.[1664]

Bu tartışmalar ile birlikte âlimler parmak kaldırmanın hükmü ile ilgili farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Meselâ, Lutfullah Fâzıl el-Keydânî (v.750/1349), bunun haram olduğunu ifade etmiş[1665] ve konuyla ilgili bir risale kaleme alan Ali el-Kârî (v.1014/1605) tarafından ağır bir eleştiriye tabi tutulmuştur. Keydânî'nin bu görüşüyle manen mütevâtir derecesine ulaşan hadislere muhalefet ettiğini dile getiren Ali el-Kârî "Bu onun usul kaidelerine ve fürûun mertebelerine olan cehaletinden kaynaklanan büyük bir hata, ağır bir suçtur. Eğer kendisi ve sözlerinin tevili hakkında hüsnüzan olmasaydı bu söyledikleri sebebiyle küfrü sarih, irtidadı sahih olurdu" demiştir.[1666] Bazı eserlerde ise – *el-Fetâva's-Sirâciyye'*de olduğu gibi – parmak kaldırmanın mekruh olduğu ileri sürülmüştür.[1667] Ali el-Kârî bu görüşe sahip âlimlere konuyla ilgili hadisler

[1662] bkz. İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. 2, s, 216-218; a.mlf., "Ref'u't-tereddüd fî 'akdi'l-asâbi' 'inde't-teşehhüd", *Mecmû'atü'r-resâ'il,* Beyrut ts., (Dâru ihyâ'i't-türâsi'l-'Arabî), c. 1, s. 120-125.

[1663] Ali b. Sultân el-Kârî, *Tezyînü'l-'ibâre li-tahsîni'l-işâre* (nşr. Osman Cuma Damîriyye), Taif 1410, 68; a.mlf., *et-Tedhîn li't-Tezyîn 'alâ vechi't-tebyîn* (nşr. Osman Cuma Damîriyye), (*Tezyînü'l-'ibâre li-tahsîni'l-işâre* ile birlikte), Taif 1410, s. 81.

[1664] Alâeddin Ebû Bekir b. Mes'ûd el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi'ş-şerâ'i'* (thk. Ali Muhammed Mu'avviz, Adil Ahmed Abdülmevcut), Beyrut 1424/2003, c. 2, s. 70; Burhâneddin el-Buhârî, *el-Muhîtu'l-Burhânî*, c. 1, s. 369; Bedreddin Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*, Beyrut 1411/1990, c. 2, s. 315.

[1665] Lutfullah Fâzıl en-Nesefî el-Keydânî, *Risâle fi'l-meşrû'ât ve gayri'l-meşrû'ât ve beyâni me'ânîhâ ve ahkâmihâ*, vr. 6a.

[1666] Ali el-Kârî, *Tezyînü'l-'ibâre,* s. 66.

[1667] bkz. Ali el-Kârî, *et-Tedhîn li't-Tezyîn*, s. 76; İbn Âbidîn, "Ref'u't-tereddüd", *Mecmû'atü'r-resâ'il,* c. 1, s. 125.

ulaşmamış olabileceğini söylemiştir.[1668] Kâsânî'ye göre parmak kaldırmanın hükmü sünnettir.[1669] İbn Âbidîn ise gayrı müekked sünnet demenin daha uygun olabileceğini ifade etmiştir.[1670]

Bazı eserlerde İmam Muhammed'in, Hz. Peygamber'in teşehhüdde parmağını kaldırdığına dair bir hadisi naklettikten sonra "biz de Onun yaptığı gibi yaparız, bu Ebû Hanîfe'nin ve bizim görüşümüzdür" dediği aktarılmakta ve bunun zâhirü'r-rivâye dışında başka bir yolla geldiği belirtilmekte,[1671] bazılarında ise teşehhüdde parmağın kaldırılması üç imamın (el-eimmetü's-selâse: Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed) üzerinde ittifak ettiği bir konu olduğu ifade edilmektedir.[1672] Yapılış şekli farklı olmakla birlikte Hz. Peygamber'in teşehhüdde şahadet parmağını kaldırdığına dair pek çok rivayete rastlamak mümkündür.[1673]

Yukarıda da ifade edildiği üzere Ûşî'ye göre parmak kaldırmanın hükmü mekruhtur. *el-Fetâva's-Sirâciyye'*de bunun gerekçesi açıklanmamakla birlikte Ûşî'nin böyle bir hükmü tercih etmesinin sebebi, mezhebin kurucu imamı ve arkadaşlarından zâhirü'r-rivâye görüşün nakledilmemesi olabileceğini düşünmekteyiz.

2. Bayram Namazından Sonra Teşrîk Tekbirlerini Getirmek

"Bayram namazının ardından teşrîk tekbirleri getirilmez."[1674]

Teşrîk tekbirleri, zilhiccenin muayyen günlerinde farz namazların ardından özel lafızlarla getirilen tekbirlerdir.[1675] Bayram namazının ardından teşrîk tekbirlerinin getirilmesiyle ilgili farklı görüşler ileri sürülmüştür. Serahsî ve Kâsânî'ye göre farz bir namaz olmadığı için bayram namazından sonra tekbir getirilmez.[1676] İbn Nüceym, cuma namazı gibi bayram namazı da cemaatle kılındığı için namazın ardından Belhliler'in tekbir getirdiğini söylemektedir. Ebü'l-Leys es-Semerkandî'ye (v.373/983) göre müslümanların öteden beri yapageldikleri bir şey olduğu için bayram namazından sonra

[1668] Ali el-Kârî, *Tezyînü'l-'ibâre,* s. 68-70; a.mlf., *et-Tedhîn li't-Tezyîn*, s. 78.
[1669] Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*,c. 2, s. 70-71.
[1670] İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. 2, s, 217.
[1671] Burhâneddin el-Buhârî, *el-Muhîtu'l-Burhânî*, c. 1, s. 369; Bedreddin el-Aynî, *el-Binâye*, c. 2, s. 315.
[1672] Bedreddin el-Aynî, *el-Binâye*, c. 2, s. 315.
[1673] Bu rivayetler için bkz. Ali el-Kârî, *Tezyîni'l-'ibâre,* s. 43-60.
[1674] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 111.
[1675] Atar, "Teşrîk", *DİA,* c. 40, s. 575.
[1676] Serahsî, *el-Mebsût*, c. 2, s. 44; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i',* c. 2, s. 18.

tekbir getirilmesinin bir sakıncası yoktur, hatta müslümanların tevârüs ettiği bir işe uymak vâciptir.[1677] İbn Âbidîn (v.1252/1836) de aynı görüşe katılmakla birlikte vâcibin burada "sabit" anlamını taşıdığını ve terim anlamındaki vâcip olmadığını ifade etmektedir.[1678] Belhli fakihler tarafından benimsenen bu görüşün Hanefî çevrelerinde uygulandığı ve günümüze kadar devam ettiği görülmektedir.[1679]

3. Canlıların Resmini Yapmanın Hükmü

"Kişinin canlıların (insan veya hayvan) resmini yapması mekruhtur."[1680]

Resim ile ilgili Hz. Peygamber'den birçok hadis rivayet edilmiştir. Meselâ, evde asılı resimli bir örtüyü gören Hz. Peygamber, onu asılı olduğu yerden çıkararak "Kıyamet günü insanların en şiddetli azaba uğrayacak olanları Allah'ın yarattıklarının benzerini yapanlardır" buyurmuştur ve bunun üzerine Hz. Âişe o örtünün kumaşından yastık yapmıştır.[1681] Hz. Âişe resimli bir eşya satın alınca Hz. Peygamber, "Bu resimleri yapanlara kıyamet günü azap edilir ve onlara, "Hadi, yaptığınız şu sûretlere can verin!" denilir. İçinde resim bulunan eve melekler girmez" demiştir.[1682] Hz. Ümmü Habîbe ve Hz. Ümmü Seleme, Habeşistan'da içinde resim veya heykeller (sûretler) bulunan bir kilise gördüklerini anlatıklarında Hz. Peygamber, "Onlar içlerinden hayırlı bir kişi öldüğünde kabri üzerine mâbed inşa ederler, içine de bu sûretleri yaparlardı. İşte onlar kıyamet günü Allah katında yaratılmışların en kötüsüdür" demiştir.[1683] Resim çizmekle geçimini sağlayan bir kimseye İbn Abbas, resim çizenlerin âhirette cezalandırılacağına dair hadisi aktarmış ve eğer bu işi yapmak zorundaysa cansız şeyleri ve ağaçların resmini çizmesini tavsiye etmiştir.[1684]

Yukarıda zikredilen ve diğer bazı hadislere dayanarak çoğunluk âlimler canlıların (insan veya hayvan) resmini yapmanın haram olduğunu söylemişlerdir.[1685]

[1677] İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râ'ik,* c. 2, s. 179.
[1678] İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. 3, s. 65.
[1679] Atar, "Teşrîk", *DİA,* c. 40, s. 576.
[1680] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 334.
[1681] Buhârî, "Libâs", 91.
[1682] Buhârî, "Libâs", 92.
[1683] Buhârî, "Salât", 48; Müslim, "Mesâcid", 16.
[1684] Buhârî, "Büyû'", 104; Müslim, "Libâs", 99.
[1685] İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râ'ik,* c. 2, s. 29; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. 2, s. 416, 420; Tuncay Başoğlu, "Resim", *DİA,* İstanbul 2007, c. 34, s. 579-580.

Bazı âlimler canlıların resmini yapmanın haram olmadığını, bazıları ise birtakım şartlar çerçevesinde câiz olduğunu ileri sürmüşler ve görüşlerini dayandıkları delillerle açıklamışlardır.[1686]

Ûşî, canlıların resminin yapılmasına ilişkin görüşüne dair herhangi bir gerekçe zikretmemiştir. Bununla birlikte onun burada kastettiği tahrîmen mekruh olabilir. Çünkü mekruh mutlak olarak zikredildiğinde bazen haram bazen tahrîmen mekruh kastedilir.[1687] Hanefîler'in terminolojisindeki tahrîmen mekruh ise genellikle cumhurun haram dediklerine karşılık gelir.[1688]

4. Kişinin Kendi Câriyesiyle Evlenmesi

> *"Bu zamanda (fî hâze'z-zamân) evlâ olan kişinin kendi câriyesiyle evlenmesidir. Eğer o câriye hür olsaydı cinsel ilişki de nikah hükmü ile helâl olurdu."*[1689]

Hür insanlar gibi evlenerek çeşitli insanî ihtiyaçlarını gidermek kölenin hakkıdır ve İslâm onun bu hakkından mahrum edilmesini hoş karşılamamıştır.[1690] Kur'ân'da köle ve câriyelerin evlendirilmesi istenmiş[1691] ve hür kimselerin köle ve câriyelerle evlenmeleri de teşvik edilmiştir.[1692] Ancak kişinin kendi câriyesiyle ve kadının da kendi kölesiyle evlenmesi câiz görülmemiştir.[1693] Çünkü kölelik ve cariyelik mülkiyeti nikâh mülkiyetinden daha güçlüdür. Güçlü varken zayıfı sabit kılmanın da bir faydası yoktur. Yine nikâh mülkiyeti eşlerden her biri için diğeri üzerine bazı hakları vâcip kılar. Kölelik ise buna aykırıdır.[1694]

[1686] Geniş bilgi için bkz. "Tasvîr", *Mv.F.*, c. 12, s. 100-102; Başoğlu, "Resim", *DİA*, c. 34, s. 580.
[1687] İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. 1, s. 257.
[1688] Ferhat Koca, "Mekruh", *DİA*, İstanbul 2003, c. 28, s. 583.
[1689] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 199.
[1690] Mehmet Âkif Aydın - Muhammed Hamîdullah, "Köle", *DİA*, İstanbul 2002, c. 26; s. 241.
[1691] "İçinizden bekârları, köleleriniz ve câriyelerinizden sâlih olanları evlendiriniz. Eğer onlar yoksul iseler Allah onları lutfu ile yoksulluktan kurtaracaktır. Allah alîmdir, genişlik verendir." (en-Nûr 24/32).
[1692] "İman etmemiş müşrik kadınlarla evlenmeyiniz. Muhakkak ki mümin bir kadın köle, sizin hoşlandığınız da olsa müşrik bir hür kadından daha hayırlıdır. Kızlarınızı müşrik erkeklerle evlendirmeyiniz. Şüphe yok ki mümin bir erkek köle, hoşunuza da gitse müşrik ve hür bir erkekten daha hayırlıdır." (el-Bakara 2/221).
[1693] Ahmed b. Ebû Bekir el-Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî fi'l-fikhi'l-Hanefî* (nşr. Kâmil Muhammed Muhammed Uveyza), Beyrut 2013, s. 145; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, c. 3, s. 467; Burhâneddin el-Buhârî, *el-Muhîtu'l-Burhânî*, c. 9, s. 375; Abdullah b. Mahmûd el-Mevsılî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr* (nşr. Şu'ayb el-Arna'ût), Dimaşk 1430/2009, c. 3, s. 52; Haskefî, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, s. 181; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. 4, s. 123.
[1694] Mevsilî, *el-İhtiyâr,* c. 3, s. 52; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. 4, s. 123-124.

Konuyla ilgili Hanefî mezhebinde kabul gören görüş burada açıkladığımız gibi olmakla birlikte Sirâceddin el-Ûşî'nin farklı bir görüş benimsemesinin gerekçesinin zamanın değişmesi olduğu kendi ifadelerinden anlaşılmaktadır.

5. Cünüp Olan Delinin Ayıldıktan Sonra Gusül Alması

"Deli cünüp olur ve sonra ayılırsa gusül alması gerekmez."[1695]

el-Fetâva't-Tatarhâniyye'de de Ûşî'nin bu görüşü paylaşılmakla[1696] birlikte diğer bir yerde cünüplük halinden bahsedilmeksizin delinin ayıldıktan sonra gusül almasının vacip olması *el-Fetâva'l-'Âttâbiyye*'den tercih edilen görüş olarak aktarılmaktadır.[1697] Diğer bazı eserlerde ise yine cünüplük halinden bahsedilmeksizin delinin ayıldıktan sonra gusül almasının mendup olduğu ifade edilmektedir.[1698]

İbn Âbidîn'e göre Ûşî'nin bu görüşü cünüp olduğu sırada mükellef sayılmadığından dolayı cünüp halde müslüman olan kimsenin gusül almasının gerekmediğine dair görüşe dayanmış olabilir. Ancak esah olan ise bunun hilafıdır.[1699] Çünkü cünüp halde iken İslâm'ı kabul eden kimsenin müslüman olduktan sonra da cünüplük sıfatı devam eder, sanki müslüman olduktan sonra cünüp olmuş sayılır ve gusül alması gerekir.[1700]

C. İBADETLERDE ARAPÇA DIŞINDA BAŞKA DİLLERİN KULLANILMASIYLA İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

İbadetlerin özgün dili Arapça olmakla birlikte bir kimsenin ana diliyle ibadet edip edemeyeceği konusu özellikle Araplar dışındaki müslümanlar açısından ayrı bir önem taşıdığı için ibadetlerde Arapça dışında başka bir dilin kullanılmasıyla ilgili sınırlı

[1695] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye,* s. 32.
[1696] Enderpetî, *el-Fetâva't-Tatarhâniyye,* c. 1, s. 281.
[1697] Enderpetî, *el-Fetâva't-Tatarhâniyye,* c. 1, s. 290. *ed-Dürrü'l-muhtâr*'da delinin ayıldıktan sonra gusül almasının vacip olmasının elbisesinde meni görülmesi durumuna hamledilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Meni görülmediği durumlarda ise ayılan delinin gusül alması menduptur. bkz. Haskefî, *ed-Dürrü'l-muhtâr,* s. 28.
[1698] Meselâ bkz. İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râ'ik,* c. 1, s. 69; Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâ'ik,* c. 1, 19; *el-Fetâva'l-Hindiyye,* c. 1, s. 16.
[1699] İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr,* c. 1, s. 308. Ûşî, cünüp halde müslüman olan kişinin durumu ile ilgili iki farklı görüş aktarmaktadır. Birincisi, Şemsüleimme es-Serahsî'ye göre cünüp halde müslüman olan kişinin gusül alması vâciptir. İkincisi, İsbîcâbî'ye göre böyle bir durumda gusül alınması müstehaptır. bkz. Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye,* s. 31-32.
[1700] İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr,* c. 1, s. 307.

sayıda âlim tarafından farklı görüşler ileri sürülmüştür. Ûşî'nin konuyla ilgili görüşleri, diğer âlimlerin bu konu etrafında zikrettikleri görüşleri çerçevesinde tartışılacaktır.

1. Ezanın Farsça Okunması

"Eğer insanlar ezan olduğunu biliyorsa müezzinin ezanı Farsça okuması câizdir"[1701]

İnsanlar tarafından bilinmesi kaydıyla ezanın Farsça okunabileceğine dair görüşü Ebû Hanîfe'den Hasan b. Ziyâd nakletmiştir. İnsanlar bunun ezan olduğunu bilmiyorsa câiz olmaz. Çünkü ezan okumanın amacı, insanlara namazı duyurmaktır. Duyulan bir sesin namaza davet eden ezan olduğu anlaşılmazsa, o zaman maksat hasıl olmaz.[1702] Bazı eserlerde ise herhangi bir kayıt olmaksızın ezanın Farsça okunmasının câiz olduğu zikredilmiştir.[1703] Ebü'l-Leys es-Semerkandî, Ebû Hanîfe'ye göre Arapça'yı güzel bilen birisinin Farsça ezan okuması câiz, Ebû Yûsuf ile İmam Muhammed'e göre ise câiz olmadığını belirtmiştir.[1704] İbn Âbidîn'e göre ise insanlar tarafından ezan olduğu bilinse de bilinmese de ezan Arapça dışında başka bir dilde okunmamalıdır.[1705]

2. İftitah Tekbirinin Arapça Dışında Başka Bir Dilde Alınması

"İftitah tekbirinin Arapça dışında başka bir dildeki lafız ile alınması câizdir."[1706]

Ebû Hanîfe'ye göre iftitah tekbirinin Farsça alınması câizdir. Çünkü tekbirden maksat zikirdir ve zikrin her dil ile yapılması mümkündür. Ebû Yûsuf ile İmam Muhammed'e göre ise kişi Arapça'yı iyi telaffuz edemiyorsa câiz, iyi telaffuz edebiliyorsa câiz değildir.[1707] Bu konuda İmâmeyn'in görüşü aynı olmakla birlikte dayandıkları esasları (asl) farklıdır. Ebû Yûsuf'un görüşü, "hakkında nas (delil) bulunana riayet edilmelidir" esasına dayanmaktadır. Delil "Namazın tahrimi (başı)

[1701] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 54.
[1702] Serahsî, *el-Mebsût*, c. 1, s. 37.
[1703] Ali b. el-Hüseyn es-Suğdî, *en-Nütef fi'l-fetâvâ* (nşr. Salâheddin en-Nâhî), Beyrut 1404/1984, c. 1, s. 49.
[1704] Ebü'l-Leys es-Semerkandî, *'Uyûnü'l-mesâ'il, s.* 25.
[1705] İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. 2, s. 47, 66.
[1706] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 60.
[1707] Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *el-Asl* (nşr. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî), Beyrut 1410/1990, c. 1, s. 39; a.mlf., *el-Câmi'u's-sagîr* (nşr. Muhammed Boynukalın), İstanbul 2009, s. 67; Serahsî, *el-Mebsût*, c. 1, s. 36; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, c. 1, s. 595; Özkendî, *Fetâvâ Kâdîhan*, c. 1, s. 82.

tekbirdir"[1708] hadisidir. Tekbir ise Farsça ifade edildiği zaman yerine getirilmiş sayılmaz. İmam Muhammed'e göre belagatı ve vecizliğinden dolayı Arapça Farsça'nın delalet edemediği anlamlara delalet eder ve tekbir Farsça'ya çevrildiği zaman anlamda bozukluk meydana gelebilir. Ayrıca Arapça'nın diğer dillere göre üstünlüğü vardır. Başka bir dil ise onun yerini tutamaz. Fakat kişi Arapça'yı iyi telaffuz edemiyorsa, bu bir özür sayılır ve iftitah tekbirini Farsça alması câiz olur.[1709] İbn Âbidîn, bu konuda Ebû Hanîfe'nin görüşünün daha kuvvetli olduğunu söylemektedir.[1710]

3. Namazda Kıraatin Herhangi Bir Dil İle Yapılması

"Namazda kıraatin herhangi bir dil ile yapılması câizdir."[1711]

Ebû Hanîfe'ye göre namazda kıraatin Farsça veya başka bir dilde[1712] okunması mekruh olmakla birlikte câizdir. Ancak bu, kişinin Farsça okuduğunun, Arapça lafzın anlamı olduğunu kesin olarak bilmesi halindedir. Ebû Yûsuf ile İmam Muhammed'e göre ise Arapça'yı iyi telaffuz edemiyorsa câiz, iyi telaffuz edebiliyorsa câiz değildir. [1713] Çünkü Kur'ân mu'cizdir. Onun mu'ciz olma özelliği de nazmı ve anlamındadır. Kişi her ikisini birlikte yapmaya güç yetirebiliyorsa farzı da ikisi ile birlikte yerine getirir. Nazmını söyleyemiyorsa – rükû ve secde yapmaktan aciz olan kimsenin namazı ima ile kılması gibi – güç yetirebildiğini (anlamını) yapar.[1714] Ebû Hanîfe ise İranlılar'ın talebi üzerine Selmân el-Fârisî'nin onlara Fâtiha sûresinin Farsça'sını gönderdiğini ve Arapça'ya dilleri alışıncaya kadar onu okuduklarını delil olarak gösterir.[1715]

İbn Âbidîn'e göre namazda emredilen Kur'ân okumaktır. Kur'ân ise özel manzum Arapça lafızlarla indirilmiş, mushaflara yazılmış ve mütevâtir yollarla nakledilmiştir. Arapça olmayan sözlere Kur'ân denilmesi ise hakikat değil mecazdır. Dolayısıyla o sözlere Kur'ân denilmemesi doğrudur.[1716] Âlimler, İmâmeyn'in delili

[1708] İbn Mâce, "Tahâret", 3; Ebû Dâvûd, "Taharet", 31; Tirmizî, "Tahâret", 3.
[1709] Serahsî, *el-Mebsût*, c. 1, s. 36; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i',* c. 1, s. 595.
[1710] İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. 2, s. 184.
[1711] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 74.
[1712] Serahsî, *el-Mebsût*, c. 1, s. 234.
[1713] Serahsî, *el-Mebsût*, c. 1, s. 37; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i',* c. 1, s. 527.
[1714] Serahsî, *el-Mebsût*, c. 1, s. 37.
[1715] Serahsî, *el-Mebsût*, c. 1, s. 37.
[1716] İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. 2, s. 184.

daha kuvvetli olduğu için Ebû Hanîfe'nin onların görüşüne döndüğünü ifade etmişlerdir.[1717]

4. Cuma Hutbesinin Farsça Okunması

"Eğer hatip cuma hutbesini Farsça okursa câizdir."[1718]

Kâsânî'ye göre de cuma hutbesinin Farsça okunması câizdir.[1719] İbn Âbidîn, Ebû Hanîfe'ye göre güç yetirebildiği halde bile hutbeyi Arapça okumak şart olmadığını, Ebû Yûsuf ile İmam Muhammed'e göre ise şart olduğunu ifade etmektedir.[1720]

5. Kunut Duasının Farsça veya Başka Bir Dilde Okunması

"Kunut duasının Farsça veya herhangi bir dilde okunması câizdir."[1721]

Kunut duasının Farsça okunması ile ilgili Ebû Hanîfe ile Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed arasındaki görüş ayrılığı diğer konularda olduğu gibidir. Buna göre Arapça'yı iyi telaffuz edemeyenlerin kunut duasını Farsça okumaları İmâmeyn'e göre câiz, ancak Arapça okumaya güç yetirebildiği takdirde Farsça okuyanların namazı ise fâsiddir.[1722]

Yukarıda zikredilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere ibadetlerde Arapça dışında başka bir dilin kullanılması hususunda Ûşî, büyük ölçüde Ebû Hanîfe'nin görüşlerini esas almıştır. Ancak bazı eserlerde Ebû Hanîfe'nin namazda Arapça dışında başka bir dil ile kıraatin yerine getirileceğine dair görüşünden döndüğü belirtilmesine rağmen Ûşî'nin Ebû Hanîfe'nin ilk görüşünü tercih ettiği görülmektedir.

D. ÖRF VE ÂDET, ZAMAN VE MEKÂNIN DEĞİŞMESİYLE HÜKÜMLERİN DEĞİŞMESİNE İLİŞKİN BAZI GÖRÜŞLERİ

Ûşî'ye göre müftü, mezhebe ait bütün kitapları ezberlese de fetvasında doğruya isabet edebilmesi için önceki âlimlerin fetva yöntemlerini de öğrenmesi gerekmektedir.

[1717] İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râ'ik*, c. 1, s. 324; Haskefî, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, s. 67; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. 2, s. 184. Namazda kıraatin Farsça veya başka bir dilde yapılması hakkında Hanefî mezhebi fıkıh ve usul eserlerindeki tartışmalar, görüşler ve bunların değerlendirmesi ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Kâşif Hamdi Okur, "Temel Fıkıh Kaynaklarına Göre İbadetin Dili", *Dinî Araştırmalar*, Ocak-Nisan 1999, c. 1, sy. 3, s. 171-203.
[1718] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 105.
[1719] Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, c. 1, s. 532.
[1720] İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. 3, s. 19.
[1721] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 115.
[1722] Özkendî, *Fetâvâ Kâdîhan*, c. 1, s. 82.

Çünkü onlar pek çok meseleye kendi bölge halkının âdeti ve muamelâtına göre cevap vermişlerdir. Dolayısıyla müftü fetva verirken kendi bölge halkının dine ters düşmeyen âdetlerini, zamanının şartlarını dikkate alması gerekir.[1723]

1. Kadınların Camiye Gitmesi

> *"İmamın arkasında önce erkekler, sonra çocuklar, sonra hünsâlar,*[1724] *sonra kadınlar, sonra mürâhikalar*[1725] *yer alır. Ancak bu onların zamanına (fî zamânihim) aittir. Bizim zamanımızda (fî zamâninâ) ise kadınlar camiye gitmezler."*[1726]

Kadınların cemaatle namaz için camiye gelmesine olan yaklaşımlar çeşitli sebeplerle tarihi süreçte farklılıklar göstermiştir. Hz. Peygamber döneminde sahâbî kadınlar gerek günlük beş vakit namazlar gerekse cuma ve bayram namazları için cami veya musallâya[1727] gelmişler ve cemaate katılmışlardır.[1728] Hz. Peygamber de kadınların cemaate katılmalarını teşvik etmiş, özel halleri sebebiyle namaz kılamayacak durumda olanların ise bayram namazlarında cemaatin gerisinde durup tekbirlere iştirak etmelerini istemiştir.[1729] Takip eden dönemlerde ise gitgide kadınların namazlarını camide kılma uygulamasından rahatsızlık duyulmaya başlamış ve onlara bazı kısıtlamalar getirilmiştir. Hz. Peygamber'in bazı hadisleri[1730] ve bir takım Sahâbe uygulamalarına dayanarak, zaman ve mekânın da şartlarını göz önünde bulundurarak fakihler kadınların cemaate katılmalarını yasaklayıcı bir tutum sergilemişlerdir. Bu konuda genellikle kadınların yaşı esas alınmış ve genç kız ve kadınların namaz için camiye gitmeleri yasaklanırken yaşlıların bazı namazlara gitmesinde sakınca görülmemiştir.[1731] Bazı âlimler ise yaşlarına bakılmaksızın bütün kadınların cemaatle namaz için camiye gitmelerini

---

[1723] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye,* s. 601.

[1724] Doğuştan hem erkeklik hem de dişilik organına sahip bulunan ya da erkek veya kadın olduğu tespit edilemeyen kimse. bkz. Orhan Çeker, "Hünsa", *DİA*, İstanbul 1998, c. 18, s. 491.

[1725] Ergenlik (bulûğ) çağının alt ve üst yaş sınırları arasında bulunup henüz kendisinde tabii bulûğ belirtileri görülmeyen kızlar. bkz. Nihat Dalgın, "Mürâhik", *DİA*, İstanbul 2006, c. 32, s. 40.

[1726] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 99.

[1727] Yerleşim merkezlerinin dışında bayram, yağmur duası (istiskâ) ve cenaze namazlarının kılındığı belirli yerler. Geniş bilgi için bkz. Nebi Bozkurt, "Namazgâh", *DİA*, İstanbul 2006, c. 32, s. 357-358.

[1728] Abdullah b. Muhammed İbn Ebî Şeybe, *Kitâbu'l-Musannef fi'l-ehâdîs ve'l-âsâr* (tsh. Muhammed Abdüsselâm Şahin), Beyrut 1995, c. 1, s. 447; Buhârî, "'Îdeyn", 8; Müslim, "Salâtü'l-'îdeyn", 3.

[1729] Buhârî, "'Îdeyn", 15; Müslim, "Salâtü'l-'îdeyn", 1.

[1730] "Kadınların özel odalarında kıldıkları namaz, evlerinde kıldıklarından daha faziletlidir, evlerinde kıldıkları namaz da mescitte kıldıklarından daha faziletlidir." bkz. Ebû Dâvûd, "Salât", 53.

[1731] Burhâneddin Ali b. Ebû Bekir el-Mergînânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî* (Leknevî'nin *Müzeyyiletü'd-dirâye*'siyle birlikte), (nşr. Na'îm Eşref Nûr Ahmed), Karaçi 1417, c. 1, s. 373-374; Mevsılî, *el-İhtiyâr,* 1, s. 204-207; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râ'ik*, c. 1, s. 380.

mekruh saymışlardır.[1732] Ûşî'nin ifadesinden kadınların camiye gitmeme gerekçesinin zamanın değişmesi olduğu anlaşılmakla birlikte âlimlerin bu konuda özellikle zamanın değişmesi ve fitne unsurunu esas aldıkları görülmektedir.[1733]

2. Kur'ân Öğretimi Karşılığında Ücret Alınması

> *"Bu zamanda (fî hâze'z-zamân) öğreticinin Kur'ân öğretmesi karşılığında ücret almasında bir sakınca yoktur."*[1734]

Vaktini Kur'ân öğretimine ayırmış kimselerin bu hizmetleri karşılığında devlet hazinesinden malî yardım ve maaş almasının cevazında görüş birliği bulunmakla birlikte Kur'ân öğreten kimsenin karşı tarafla ücret anlaşması yapmasının ve ondan ücret almasının câiz olup olmadığı tartışma konusu olmuştur. Mütekaddimîn âlimlere göre böyle bir akit câiz değildir.[1735] Çünkü Kur'ân öğrenme ve öğretme faaliyeti esasen ibadet nitelikli bir davranıştır ve sırf Allah'ın rızâsını kazanma amacıyla yapılmalıdır. Müslümana özgü olan her türlü ibadet için ücretle bir kimseyi tutmak ve ücret almak geçersizdir.[1736] Ancak Belh uleması Kur'ân öğretmenlerine devlet yardımının kesilmesi veya azaltılması sebebiyle bu tür işlere ilginin zayıflamaması, din hizmetlerinin gevşememesi için ücretle Kur'ân öğretmenin istihsanen câiz olduğunu ileri sürmüşlerdir.[1737] Müteahhirrîn âlimler de bu görüşü benimsemişler ve mezhepte de bu görüş fetvaya esas olmuştur.[1738]

3. Çocuklara Ad Koyma

> *"Allah katında en sevimli isimler Abdullah ve Abdurrahmandır. Fakat bu zamanda (fî hâze'z-zamân) bunların dışında bir ad koymak evlâdır. Çünkü halk (avâm), çocuklara*

[1732] İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râ'ik*, c. 1, s. 380; Haskefî, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, s. 77.
[1733] Konuyla ilgili daha geniş bilgi için bkz. Abdulah Kahraman, "Klâsik Fıkıh Literatüründe Kadının Cemaatle İbadeti Konusundaki Yaklaşımlarda Fitne Söyleminin Rolü -Eleştirel Bir Yaklaşım-", *Marife*, Konya 2004, sy. 2, s. 59-80.
[1734] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 314.
[1735] Kudûrî, *Muhtasar*, s. 104; Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân* (thk. Muhammed es-Sâdık el-Kamhâvî), Beyrut 1412/1992, c. 2, s. 173; Serahsî, *el-Mebsût*, c. 16, s. 37.
[1736] Serahsî, *el-Mebsût*, c. 16, s. 37.
[1737] Serahsî, *el-Mebsût*, c. 16, s. 37; Özkendî, *Fetâvâ Kâdîhan*, c. 2, s. 226-227; Burhâneddin el-Buhârî, *el-Muhîtu'l-Burhânî*, c. 7, s. 479-480.
[1738] Özkendî, *Fetâvâ Kâdîhan*, c. 2, s. 227; Mergînânî, *el-Hidâye*, c. 6, s. 296-97.

seslendikleri zaman bu isimleri küçültme şeklinde (ism-i tasgîr) kullanıyorlar."[1739]

Hz. Peygamber güzel adlar edinmeyi tavsiye etmiş[1740] ve Allah katında en sevimli isimlerin Abdullah ve Abdurrahman olduğunu bildirmiştir.[1741] Ebü'l-Leys es-Semerkandî, anlamını bilmedikleri ve ayrıca bunları küçülterek (ism-i tasgîr) kullandıkları için Arap olmayanların Abdurrahman ve Abdürrahîm gibi isimleri kullanmalarını hoş karşılamamıştır.[1742] Böyle bir durumun kendi döneminde de çok yaygın olduğuna dikkat çeken İbn Âbidîn, meselâ Abdürrahîm'i Rahayyim, Abdülkerim'i Küreyyim, Abdülaziz'i Uzeyyiz, Abdülkadir'i Kuveydir şeklinde kasten ism-i tasgîr olarak kullananların küfre düşeceklerini belirtmiştir.[1743]

4. Ecîrin (İşçi) Nafakası

"Ecîrin (işçi) nafakası müstecire (işveren) ait değildir. el-Kitâb'a göre eğer böyle şart koşulursa icâre fâsid olur. Zamanımızda (fî zamâninâ) ise böyle bir şart koşmakla icârenin fâsid olmayacağı söylenmiştir."[1744]

İcâre akdi fâsid şartlarla fâsid olur. Alım satıma tesir eden her türlü bilinmezlik icâreye de tesir eder.[1745] Ecîre nafaka olarak verilecek yiyecek ve giyeceklerin miktar ve niteliği bilinmemektedir. Bu bilinmezlik, ücret olarak belirlenmeye engel olur ve tarafları anlaşmazlığa götürür.[1746] Dolayısıyla böyle bir fâsid şart koşmakla icâre de fâsid hale gelir.[1747] Ancak Ûşî, kendi zamanında böyle bir fâsid şart koşmakla icârenin fâsid hale gelmeyeceğini ifade etmektedir. Ebü'l-Leys es-Semerkandî'ye (v.373/983) göre ecîrin, müstecirin malından yiyip içmeleri âdetten olduğunu ifade eden İbn Âbidîn,

[1739] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 319.
[1740] Ebû Dâvûd, "Edeb", 61.
[1741] Müslim, "Âdâb", 1; Ebû Dâvûd, "Edeb", 61.
[1742] Burhâneddin el-Buhârî, *el-Muhîtu'l-Burhânî*, c. 5, s. 382; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. 9, s. 598.
[1743] İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, c. 9, s. 598.
[1744] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 472.
[1745] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 465.
[1746] Serahsî, *el-Mebsût*, c. 15, s. 119.
[1747] Burhâneddin el-Buhârî, *el-Muhîtu'l-Burhânî*, c. 7, s. 492; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, s. 322.

örfle sabit olan bir şeyin şart kılınmış gibi olduğunu söylemektedir. *Mecelle*'de de böyle bir durumda bölgenin örfünün dikkate alınacağı belirtilmektedir.[1748]

5. Müzâraada Süre Tayini

> *"Eğer bir kimse müddetini açıklamaksızın arazisini müzâraaya verirse, fetva, bizim bölgede (fî bilâdinâ) bir seneliğine caiz olması üzerinedir."*[1749]

Müzâraanın şartlarından biri, sürenin belirtilmesidir.[1750] Çünkü müzâraa akdi ücret karşılığı topraktan veya işçiden yararlanmak konusunda yapılır. Yararlanmanın ölçüsü ise ancak sürenin açıklanmasıyla bilinebilir.[1751] Ancak bazı âlimler süre açıklanmadan da yapılan müzâraa akdinin sahih olacağını söylemişlerdir.[1752] *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*'de İmam Muhammed'den müzâraanın süresi belirtilmeden de caiz olacağının rivayet edildiği kaydedilmekte ve Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin de bu görüşü aldığı ifade edilmektedir. İmam Muhammed'in Kûfe ve benzeri yerlerde sürenin belirlenmesini şart kılmasının sebebi ise müzâraa süresinin Kûfeliler'e göre farklı olması olarak açıklanmaktadır.[1753]

6. Bir Günlüğüne Binek Hayvanın Kiralanması

> *"Eğer hayvan sabahtan akşama kadar olmak üzere kiralanırsa, kira müddeti gün batımına kadardır. "شبان گه" (gece vakti(ne kadar)) denirse, bölgemizin örfüne (fî 'urfi diyârinâ) göre ikindiye kadardır. Bu tür işlerde bölge halkının örfüne (ilâ te'ârufi ehli'l-beled) bakılır."*[1754]

Bölge ve örf farklılığına göre değişebilen konulardan biri, "sabahtan akşama kadar" (من الغداة إلى العشي) ifadesinin kapsadığı zaman dilimidir. Serahsî, Kûfe'de müddeti sabahtan akşama kadar olmak üzere bir hayvan kiralayan kimsenin güneşin

---

[1748] bkz. *Mecelle*, md. 576.
[1749] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 535.
[1750] Kudûrî, *Muhtasar*, s. 143; Serahsî, *el-Mebsût*, c. 23, s. 19.
[1751] Serahsî, *el-Mebsût*, c. 23, s. 19.
[1752] Haskefî, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, s. 635.
[1753] Muhammed b. Muhammed el-Bezzâzî, *el-Fetâva'l-Bezzâziyye* (*el-Câmi'u'l-vecîz*), (*el-Fetâva'l-Hindiyye*'nin kenarında), Bulak 1310, c. 6, s. 89.
[1754] Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, s. 472.

batıya dönmesinden (zeval) sonra hayvanı sahibine geri vermesi gerektiğini ifade etmiştir. Çünkü güneşin batıya dönmesinden sonra akşam sayılır. Akit sona erdiğinden dolayı zeval vaktinden sonra da hayvana binmeye devam ederse gasp eden konumundadır ve tazminle yükümlü olur.[1755] Bazı âlimler ise bunun onların (Irak) örfüne göre olduğunu, kendi (Mâverâünnehir) örflerine göre ise – Ûşî'nin de ifade ettiği gibi – böyle bir akdin gün batımına kadar devam edeceğini belirtmişlerdir.[1756]

[1755] Serahsî, *el-Mebsût*, c. 15, s. 182.
[1756] Burhâneddin el-Buhârî, *el-Muhîtu'l-Burhânî*, c. 7, s. 410; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, c. 4, s. 416.

SONUÇ

Elinizdeki çalışmanın meyveleri mahiyetinde olan ve bir taraftan da tezin mahiyetini özlü bir şekilde ortaya koyan vardığımız bazı sonuçları, ilgili oldukları konu başlıkları altında şöylece özetlemek mümkündür:

1- Ûşî'nin Doğum Tarihi ve Yeri

Sirâceddin Ebû Muhammed (Ebü'l-Hasen) Ali b. Osmân b. Muhammed b. Süleymân b. Ali el-Ûşî el-Fergânî et-Teymî eş-Şehîdî el-Hanefî el-Mâtürîdî, 6/12. yüzyılda yaşamış Hanefî mezhebine mensup bir âlimdir. Kaynaklarda doğum tarihi ile ilgili bir bilgi bulunmamakla birlikte hem ilim öğrendiği hocalarının hem de kendi vefat tarihinden hareketle onun 500/1107'li yıllarda günümüzde Kırgızistan toprakları içinde bulunan Oş şehrinde dünyaya gelmiş olması muhtemeldir.

2- Ûşî'nin İlmî Seyahatleri, Hocaları ve Talebeleri

Sirâceddin el-Ûşî ilim öğrenmek için farklı ilim merkezlerine seyahat etmiş ve Ebû Abdullah Muhammed b. Süleymân el-Ûşî, Zahîreddin Ebü'l-Mehâsin Hasan b. Ali el-Mergînânî (v.522/1157), Zuhreddin Ebü'l-Kâsım Ali b. Hasan el-Bistâmî, Alâeddin Ebü'l-Mehâmid Muhammed b. Abdülhamid el-Üsmendî es-Semerkandî (v.552/1157), Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ali en-Nesefî (v.555/1160), Nâsıreddin Muhammed b. Yûsuf es-Semerkandî (v.556/1161), Ebû Sâbit Hasan b. Ali el-Pezdevî (v.557/1161) ve Seyfeddin Muhammed b. Yakûb el-Hocendî gibi dönemin meşhur âlimlerinin ders halkalarına katılmıştır. Hocaların yaşadığı yerler dikkate alındığında ve özellikle Sirâceddin el-Ûşî'nin kendi ifadelerine bakıldığında onun Semerkand, Buhara, Nesef, Mergînân, Hocend ve Bistâm gibi yerlere ilmî seyahatlerde bulunduğu anlaşılmıştır. Ûşî'den ilim öğrenmiş öğrencilerinden ise sadece Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed el-Buhârî el-Attâbî'nin (v.586/1190) ismine rastlanmıştır.

3- Ûşî'nin İlmî Kişiliği ve Eserleri

Ûşî, farklı ilim dallarıyla ilgili çeşitli eserler kaleme almış, özellikle *el-Emâlî* isimli Mâtürîdiyye akaidine dair manzum risalesiyle şöhret kazanmıştır. Onun bu eseri ilim dünyasında çok rağbet görmüş ve asırlar boyu İslâm âleminin çeşitli bölgelerinde

bulunan medreselerde okutulup ezberletile gelmiştir. Kaleme aldığı *Gurerü'l-ahbâr ve dürerü'l-eş'âr, Nisâbü'l-ahbâr li-tezkireti'l-ahyâr, Müsnedü Enes b. Mâlik* gibi eserlerinden anlaşılacağı üzere hadis ilmi ile de ilgilenen Sirâceddin el-Ûşî aynı zamanda edipliği ile de tanınmıştır. Ömrünün büyük çoğunluğunu Oş'ta geçirmiş ve kaynaklarda kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte burada kadılık görevinde de bulunmuştur.

4- Ûşî'nin Vefatı

Ûşî'nin vefatıyla ilgili bazı kaynaklarda farklı tarihler (569/1173) gösterilmekle birlikte büyük ihtimalle 575/1179'da veba hastalığından Oş şehrinde vefat etmiştir. Defnedildiği yer ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

5- *el-Fetâva's-Sirâciyye*

Kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre 569/1173 senesinde Sirâceddin Ali b. Osmân el-Ûşî tarafından Oş'ta kaleme alınan *el-Fetâva's-Sirâciyye,* Hanefî fıkhına dair bir eser olup tek ciltten ibarettir. Müellif, eserini genelde klasik fıkıh eserlerinde olduğu gibi konuları *kitâb, bâb* ve *fasıl* şeklinde üst-alt konu başlıkları altında kaleme almış ve tahâretten ferâize kadar fürûun bütün konularını işlemiş, bazı yerlerde itikadî konuların da üzerinde durmuştur. Eserin tamamı Arapça olmakla birlikte bazı yerlerde Farsça kelime ve ibarelere de rastlanır. Müellif, konuları ve meseleleri sade bir üslupla anlatmış ve genel olarak klasik fıkıh eserlerinde olduğu gibi kazuistik (meseleci) yöntemi takip etmiş, hayatta sık karşılaşılan konu ve meselelere ağırlık vermiştir. Diğer eserlerde bulunmayan pek çok nevâdir ve vâkıât meselelerini bulundurması *el-Fetâva's-Sirâciyye*'nin en belirgin özelliklerinden biridir.

6- *el-Fetâva's-Sirâciyye*'nin Kaynakları

*el-Fetâva's-Sirâciyye'*de farklı dönemlere ait olmak üzere kaynak olarak kullanılan otuzun üzerinde kitap ismine rastlanmıştır. Müellifin Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'ye ait zâhirü'r-rivâye niteliği taşıyan eserlere özel bir önem verdiği görülmekte, kaynak olarak kullanılan eserlerin telif türlerine bakıldığında ise çoğunlukla vâkıât ve nevâzil türü kitapların adı geçmektedir. Ayrıca eserlerin tamamı Hanefî mezhebi literatüründen seçilmiş olup diğer mezheplere ait eserlere

rastlanmamaktadır. Eserlerin kullanım sıklığına gelince İmam Muhammed'in *el-Câmi'u's-sagîr*'i ve *ez-Ziyâdât*'ı dışında en çok atıfta bulunulan kaynakların Ebü'l-Kâsım Nâsıreddin Muhammed b. Yûsuf es-Semerkandî'nin (v.556/1161) *el-Mültekat*'ı ve müellifini tespit edemediğimiz *el-Fetâvâ* adlı eserin olduğu görülmüştür.

Ûşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*'de meseleler ile ilgili görüşleri aktarırken eser ismini zikretmekten ziyade atıfta bulunduğu âlimlerin isimlerini vermiştir. Fıkıh ilmine vâkıf olma yönüyle tanınan Sahabîler başta olmak üzere tâbiîn fakihleri, bazı diğer mezhep imamları ve Hanefî mezhebi âlimlerinin görüşlerine temas etmiş ve onlardan nakillerde bulunmuştur. Mezhebin kurucuları olmasından dolayı Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'in isimlerine en sık rastlanmıştır. Bunların dışında müellif, en çok Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed es-Semerkandî (v.373/983), Sadrüşşehîd Ömer b. Abdülaziz el-Buhârî (v.536/1141) ve Ebû Bekir Muhammed b. Ebû Sehl Ahmed Serahsî'nin (v.483/1090) görüşlerine başvurmuştur. Kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamakla birlikte Sadrüşşehîd'in *el-Fetâva's-Sirâciyye*'de en çok ismine rastlanması, sıkça görüşlerine başvurulması ve görüşlerinin tercih edilmesi, onun Sirâceddin el-Ûşî'nin hocası olabileceğini akıllara getirmektedir. Ayrıca nispet edildikleri veya yaşadıkları yerlere bakıldığında genellikle Mâverâünnehir âlimlerinin isimlerine rastlanmıştır.

7- *el-Fetâva's-Sirâciyye*'nin Fıkıh Usulü Açısından Tahlili

Eserin hacminin küçüklüğü ve konuların kısa anlatılması sebebiyle görüşlerin delil ve gerekçelerini ortaya koymaya yönelik bir amacın bulunmadığı görülür. Bununla birlikte müellifin bazı meselelerle ilgili delil ve gerekçelere de yer verdiğine rastlanır. Gerek delillere gerekse fıkıh usulü ile ilgili diğer kavramlara yer verirken bunlarla ilgili bir açıklamada bulunmamış veya bunlara dair bir tanım zikretmemiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla ilk defa kendisinin ele aldığı meseleler ile ilgili fıkhî sonuca ulaşırken takip ettiği yönteme yönelik de bir açıklamada bulunmamıştır. *el-Fetâva's-Sirâciyye*'yi fıkıh usulü açısından tahlil etmemiz sonucunda Sirâceddin el-Ûşî'nin Hanefî usulü çerçevesinde hareket ettiği anlaşılmıştır.

8- *el-Fetâva's-Sirâciyye*'nin Nevâzil Açısından İncelenmesi

Yukarıda da belirttiğimiz üzere *el-Fetâva's-Sirâciyye*'nin en belirgin özelliklerinden biri, onun diğer eserlerde bulunmayan pek çok nevâdir ve vâkıât meselelerini bulundurmasıdır. Ûşî, eserinin kaleme alırken çoğunlukla kendinden önce kaleme alınmış fetâva türü kitaplara ağırlık vermiş ve bunlardan farklı konularla ilgili çeşitli nevâzil meselelerini aktarmıştır. Bunun yanında kendi yaşadığı dönemde ortaya çıkan nevâzil meseleleri üzerinde durmuş ve tespit edebildiğimiz kadarıyla bunlara *el-Fetâva's-Sirâciyye*'de ilk defa kendisi yer vermiştir. Bu, Sirâceddin el-Ûşî'nin döneminde insanların hayatını iyi anlayabildiğini göstermektedir. Zaten kendisinin de ifade ettiği üzere örf ve âdete göre bazı hükümlerin değişebileceğinden dolayı fetva verirken bölge halkının dine ters düşmeyen âdetleri, muâmelâtı ve zamanın şartları göz önünde bulundurulmalıdır.

9- *el-Fetâva's-Sirâciyye*'nin Hanefî Fıkıh Literatüründeki Yeri

Ûşî'nin *el-Fetâva's-Sirâciyye'*sini gerek doğrudan gerek dolaylı bir şekilde kaynak olarak kullanan çok sayıda esere rastlanmıştır. Bunların dışında bizim ulaşamadığımız yine pek çok eserin *el-Fetâva's-Sirâciyye'*den istifade etmiş olmasını düşünmemize engel teşkil edecek bir durumun olmadığını da belirtmemiz gerekir. İncelediğimiz eserlere bakıldığında Ûşî'nin eserine veya ondan nakledilen görüşlere yönelik – birkaç yer dışında – olumsuz bir eleştiriye rastlanmamış ve Ûşî'nin görüşleri, zikredilen eserlerin pek çok yerinde tercih edilen veya fetvaya esas olan görüş olarak verilmiştir. Hanefî mezhebi yanında diğer mezheplerden ise tespit edebildiğimiz kadarıyla Şâfiî mezhebine mensup iki âlimin eserlerinde (Celâleddin Abdurrahmân b. Ebû Bekir es-Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir fî kavâ'id ve fürû'i fıkhi'ş-Şâfi'iyye*; Şihâbeddin Ahmed b. Muhammed İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fetâva'l-hadîsiyye*) "insanlar ile cin ve su insanları arasındaki evlilik" meselesiyle ilgili Ûşî'nin görüşü aktarılmıştır. Fıkıh ilmine dair eserlerin dışında diğer dallara ait bazı eserlerde de *el-Fetâva's-Sirâciyye'*den nakillerin yapıldığını görmek mümkündür. Meselâ, Kemâleddin Muhammed b. Mûsâ ed-Demirî (v.808/1405) *Hayâtü'l-hayevâni'l-kübrâ*, Muhammed A'lâ b. Ali et-Tehânevî (v.1158/1745'ten sonra) *Keşşâfü ıstılâhâti'l-fünûn ve'l-'ulûm* adlı eserinde *el-Fetâva's-Sirâciyye'*ye atıfta bulunmuştur.

10- Ûşî'nin Fıkıh İlmindeki Yeri

Kaynaklarda Sirâceddin Ali b. Osmân el-Ûşî hakkında çok sınırlı bilgi bulunmaktadır. Kendisinden bahsedilen bazı eserlerde Şeyhu'l-İslâm, eş-Şeyh, el-İmâm, el-'Allâme, el-Fakîh, el-Muhakkik, el-Kâdî, İmâmü'l-Harameyn gibi sıfat ve unvanlarla anılmaktadır. Bununla birlikte Ûşî'nin ilmî dereceleri bakımından Hanefî âlimlerinin değerlendirildikleri fukaha tabakatındaki yeri ile ilgili bir bilgiye rastlanmamaktadır. Eseri *el-Fetâva's-Sirâciyye* tek ciltten ibaret küçük hacimli bir eserdir. Buna rağmen çalışmamamızın farklı yerlerinde de bilgi verdiğimiz üzere Ûşî pek çok meseleyle ilgili kendi şahsî görüşlerini dile getirmiştir. Ancak söz konusu görüşlerine ulaşmasında izlediği yöntemini açıklamamıştır.

Hem hakkında bilgi eksikliği hem de *el-Fetâva's-Sirâciyye*'nin hacminin küçüklüğünden dolayı görüşlerini genişçe ele almaması, Ûşî'nin genelde fıkıh ilmindeki özelde Hanefî mezhebindeki yerini değerlendirmemizde zorluklar oluşturduğunu ifade etmemiz gerekir. Ancak sonraki dönemlerde eserinden sıkça nakillerde bulunulması, farklı meselelerle ilgili olarak hem mezhep içinde hem de mezhep dışında görüşlerine başvurulması Ûşî'nin önemli bir âlim olduğunu ortaya koymaktadır.

*el-Fetâva's-Sirâciyye'*nin hak ettiği şöhrete ulaşamadığı da bir gerçektir. Müellifi Sirâceddin el-Ûşî de çağdaşları ve aynı zamanda ders arkadaşları olabileceğini düşündüğümüz Kâdîhan (v.592/1196) ve Burhâneddin el-Mergînânî (v.593/1197) gibi ün kazanamamıştır. Yaşadığı yerin (Oş) Buhara ve Semerkand gibi önemli ilim merkezlerinden uzakta bulunması ve eserlerini ve görüşlerini sonraki dönemlere ve nesillere aktaracak – Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed el-Buhârî el-Attâbî (v.586/1190) dışında – öğrencilerinin bilinmemesi gibi etkenlerden dolayı müellifimizin daha fazla tanınamadığı muhtemeldir. Öğrenci sayısının azlığını ise Ûşî'nin hayatını geçirdiği Oş şehrinin dönemin ilim merkezleri sayılan Buhara ve Semerkand gibi şehirlerden uzakta bulunması ve ilim seyahatlerinin daha çok bu meşhur ilim merkezlerine yapılması gibi sebeplerle açıklamak mümkündür.

KAYNAKÇA

Abakandî, Ahmed b. Ömer, ***Şerhu Bed'i'l-Emâlî***, (Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 1791).

Abdürrahim Efendi, Şeyhülislâm Menteşzâde, ***Fetâvâ-yı Abdürrahîm***, c. 1-2, İstanbul 1243.

Aktan, Hamza, "İstisnâ'", ***DİA***, İstanbul 2001, c. 23, s. 393-396.

----------, "Kazf", ***DİA***, İstanbul 2002, c. 25, s. 148-149.

Ali Haydar Efendi, ***Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*** (çev. el-Mehâmî Fehmî el-Hüseynî), c. 1-4, Beyrut 1423/2003.

Apaydın, Hacı Yunus, "Fesâd", ***DİA***, İstanbul 1995, c. 12, s. 417-421.

----------, "İctihad", ***DİA***, İstanbul 2000, c. 21, s. 432-445.

----------, "Kerhî", ***DİA***, Ankara 2002, c. 25, s. 285-287.

----------, "Sahâbî Kavli", ***DİA***, İstanbul 2008, c. 35, s. 500-504.

Aruçi, Muhammed, "Rüstüfağnî", ***DİA***, İstanbul 2008, c. 35, s. 296-297.

Aslantürk, Ayşe Hümeyra, "Nesefî, Necmeddin", ***DİA***, İstanbul 2006, c. 32, s. 571-573.

Atar, Fahrettin, "Fetva", ***DİA***, İstanbul 1995, c. 12, s. 486-496.

----------, "Kadı", ***DİA***, İstanbul 2001, c. 24, s. 66-69.

----------, "Teşrîk", ***DİA***, Ankara 2011, c. 40, s. 575-576.

----------, ***Fıkıh Usûlü***, İstanbul 2013.

----------, ***İslâm Adliye Teşkilâtı***, Ankara 1991.

Aydın, Ahmet, ***Klasik Dönemde Kadı (Hâkim) Maaşlarında İzlenen Politika ve Uygulamalar*** (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2004.

Aydın, Mehmet Âkif - Hamîdullah, Muhammed, "Köle", ***DİA***, İstanbul 2002, c. 26; s. 237-246.

Aydın, Ömer, ***Türk Kelâm Bilginleri***, İstanbul 2012.

Aydınlı, Osman, "V/XI. Yüzyılda Mâverâünnehir'de Siyasî ve Kültürel Durum", ***Uluslararası Serahsî Sempozyumu (2010: Sakarya)***, Ankara 2013, s. 49-73.

----------, ***Fethinden Sâmânîler'in Yıkılışına Kadar (93-389/711-999) Semerkant Tarihi***, İstanbul 2011.

Aynakulova, Gülnisa, ***Fergana Vadisinin Türk Kültür Tarihindeki Yeri (IX-XIII.yüzyıllar arası)***, (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004.

Aynî, Bedreddin Mahmûd b. Ahmed, ***'Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî***, c. 1-12, Beyrut ts., (İdâretü't-tıbâ'ati'l-Münîriyye).

----------, ***el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye***, c. 1-12, Beyrut 1411/1990.

Bâbertî, Muhammed b. Muhammed, ***el-İnâye fî şerhi'l-Hidâye*** (nşr. Ebû Mahrûş Amr b. Mahrûş), c. 1-6, Beyrut 2007.

Bâbür, Zâhireddin Muhammed, ***Bâbürnâme***, (Süleymaniye Ktp., Hüseyin Kazım, nr. 84).

Bağdâdî, Ganim b. Muhammed, ***Mecma'u'd-damânât fî mezhebi'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfe en-Nu'mân*** (nşr. Muhammed Ahmed Serâc-Ali Cum'a Muhammed), c. 1-2, Kahire 1420/1999.

Bağdâdî, İsmâil Paşa, ***Hediyyetü'l-'ârifîn***, c. 1-2, İstanbul 1951.

----------, ***İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn***, c. 1-2, Beyrut ts., (Dârü ihyâ'i't-türâsi'l-'Arabî).

Bardakoğlu, Ali, "Delâlet", ***DİA***, İstanbul 1994, c. 9, s. 119-122.

----------, "Delil", ***DİA***, İstanbul 1994, c. 9, s. 138-140.

----------, "Hanefî Mezhebi", ***DİA***, İstanbul 1997, c. 16, s. 1-21.

----------, "İstihsan", ***DİA***, İstanbul 2001, c. 23, s. 339-347.

Barthold, Vasilij Vladimiroviç, "Fergana", ***İA***, İstanbul 1977, c. 4, s. 558-565.

----------, ***Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*** (haz. Hakkı Dursun Yıldız), Ankara 1990.

Başoğlu, Tuncay, "Resim", ***DİA***, İstanbul 2007, c. 34, s. 579-580.

Bedir, Murteza - Koca, Ferhat, "Pezdevî, Ebü'l-Usr", ***DİA***, İstanbul 2007, c. 34, s. 264-266.

Bedir, Murteza, "ez-Ziyâdât", ***DİA***, İstanbul 2013, c. 44, s. 483-484.

----------, ***Buhara Hukuk Okulu: Vakıf Hukuku Bağlamında X-XIII. Yüzyıl Orta Asya Hanefî Hukuku Üzerine Bir İnceleme***, İstanbul 2014.

Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ, ***Fütûhü'l-büldân***, Beyrût 1407/1987.

Beyânûnî, Muhammed Ebü'l-Feth, "Hüküm", ***DİA***, İstanbul 1998, c. 18, s. 466-468.

----------, ***el-Hükmü't-teklîfî fi'ş-şerî'ati'l-İslâmiyye***, Beyrut 1390/1970.

Bezzâr, Ebû Bekir Ahmed b. Amr, ***el-Bahrü'z-zehhâr*** (thk. Mahfûzurrahmân Zeynullah, Sabrî b. Abdülhâlik eş-Şâfiî, Âdil b. Sa'd), c. 1-18, Medine 1424/2003.

Bezzâzî, Muhammed b. Muhammed, ***el-Fetâva'l-Bezzâziyye (el-Câmi'u'l-vecîz)***, (*el-Fetâva'l-Hindiyye*'nin kenarında), c. 1-6, Bulak 1310.

----------, ***Menâkıbü'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfe*** (Muvaffak b. Ahmed el-Mekkî'nin *Menâkıbü'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfe*'siyle birlikte), Haydarâbâd 1321, c. 1-2, s. 241-242.

Biçurin (İakinf), Nikita Yakovleviç, ***Sobraniye Svedeniy o Narodah, Obitavşih v Sredney Azii v Drevnie Vremena***, c. 1-3, Moskva-Leningrad 1953.

Boynukalın, Mehmet, "el-Câmi'u's-sagîr li'l-İmâm Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî, Dirâse tevsîkıyye tahlîliyye nakdiyye", ***İslâm Araştırmaları Dergisi***, 2008, sy. 20, s. 1-38.

Brockelmann, Carl, "Ûşî", *İA*, İstanbul 1986, c. 13, s. 75.

----------, ***Geschichte der Arabischen Litteratur (GAL)***, c. 1-2, Leiden 1943-1949.

----------, ***Supplementband (Suppl.)***, c. 1-3, Leiden 1937-1942.

Buhârî, Burhâneddin Mahmûd b. Ahmed, ***el-Muhîtu'l-Burhânî fi'l-fıkhi'n-Nu'mânî*** (thk. Abdülkerim Sâmî el-Hucendî), Beyrut 1424/2004.

Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî, ***Ahkâmu'l-Kur'ân*** (thk. Muhammed es-Sâdık el-Kamhâvî), c. 1-5, Beyrut 1412/1992.

Çeker, Huzeyfe, "Hanefî Mezhebinin Fıkıh Silsilesi", ***İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi***, Konya 2012, sy. 19, s. 163-201.

Çetin, Abdurrahman, "Ezân", ***DİA***, İstanbul 1995, c. 12, s. 36-38.

Çıybılov, Kencebek, "Sirâcuddîn el-Ûşî'nin Hayatı ve Kimliği", ***Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi***, Bişkek 2008, sy. 3-4, s. 119-131.

Dâvûdî, Muhammed b. Ali, ***Tabakâtü'l-müfessirîn***, c. 1-2, Beyrut ts., (Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye).

Demîrî, Kemâleddin Muhammed b. Mûsâ, ***Hayâtü'l-hayevâni'l-kübrâ*** (nşr. İbrâhim Sâlih), c. 1-4, Dimaşk 1462/2005.

Demirkan, Tuğba, ***Fetâvâ-yı Tatarhâniyye'nin Fıkıh Tarihindeki Yeri (Aile Hukuku Örneği)***, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.

Dönmez, İbrahim Kâfi, "Farz", ***DİA***, İstanbul 1995, c. 12, s. 184.

----------, "Örf", ***DİA***, İstanbul 2007, c. 34, s. 87-93.

----------, "Vâcip", ***DİA***, İstanbul 2012, c. 42, s. 410-414.

Egemberdiyev, İ., "Oş", ***Kırgızstandın Geografyası***, (ed. Ü. Asanov), Bişkek 2004, s. 541-542.

el-Fetâva'l-Hindiyye, c. 1-6, Bulak 1310.

el-Fihrisü'ş-şâmil li't-türâsi'l-Arabiyyi'l-mahtût: el-fikh ve usuluhu (nşr. Müessesetü Âli'l-beyt li'l-fikri'l-İslâmî), Amman 1421/2000.

Enderpetî, Âlim b. Alâ, ***el-Fetâva't-Tatarhâniyye*** (tertip ve cem' Şebbîr Ahmed el-Kâsimî), c. 1-20, Murâdâbâd 1431/2010.

Erdoğan, Mehmet, "Hinduvânî", *DİA*, İstanbul 1998, c. 18, s. 118.

Farfûr, Abdurrahman - Hâfiz, Muhammed Mutî', ***el-Müntekâ min mahtûtât Ma'hadi'l-Bîrûnî li'd-dirâsâti'ş-şarkiyye bi-Taşkend***, Dubai 1416/1995.

Fergânî, Hâmid Mirzâ, ***el-Fethu'r-rahmânî fî fetâva's-Seyyid Sâbit Ebi'l-Me'ânî*** (tsh. Numan Muhammed el-Taşkendî), c. 1-2, Kahire 1382/1962.

Gözübenli, Beşir, "Ezan", ***İslâm'da İnanç, İbâdet ve Günlük Yaşayış Ansklopedisi***, İstanbul 1997, c. 1, s. 518-519.

----------, "Hâkim eş-Şehîd", *DİA*, İstanbul 1997, c. 15, s. 195-196.

Günay, Hacı Mehmet, "Hanefî Mezhebinin Mezhep İçi İşleyişi: Görüşler Hiyerarşisi ve Ebû Hanîfe'nin Görüşünün Tercih Edildiği Durumlar", ***İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe ve Düşünce Sistemi (Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri)***, Bursa 2005, c. 1, s. 417-429.

----------, "Vakıf", ***DİA***, İstanbul 2012, c. 42, s. 475-479.

Habeşî, Abdullah Muhammed, ***Câmi'u'ş-şurûh ve'l-havâşî***, c. 1-3, Abudabi 1425/2004.

Hacak, Hasan, ***İslâm Hukukunda İrtifak Hakları ve İlgili Kavramların Gelişimi***, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1993.

Hâkim en-Nîsâbûrî, Muhammed b. Abdullah, ***el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*** (nşr. Mustafa Abdülkadir 'Atâ), c. 1-4, Beyrut 1422/2002.

Halîlî, Lü'ey b. Abdürrauf, ***Leâli'ü'l-mehâr fî tahrîci mesâdiri İbn Âbidîn fî hâşiyeti Reddi'l-muhtâr***, c. 1-2, Amman 1431/2010.

Hamevî, Ahmed b. Muhammed, ***Gamzü 'uyûnü'l-besâir şerhu'l-Eşbâh ve'n-Nezâ'ir***, c. 1-4, Beyrut 1405/1985.

Hamevî, Yâkût b. Abdullah, ***Mu'cemü'l-büldân***, c. 1-5, Beyrut 1977.

Hamidullah, Muhammed, "Serahsî", ***DİA***, İstanbul 2009, c. 36, s. 544-547.

Haraşî, Muhammed b. Abdullah, ***Şerhu Muhtasari Halîl***, c. 1-8, Bulak 1318.

Haskefî, Alâeddin Muhammed b. Ali, ***ed-Dürrü'l-muhtâr şerhu Tenvîri'l-ebsâr ve câmi 'i'l-bihâr*** (thk. Abdülmun'im Halîl İbrâhim), Beyrut 1423/2002.

İbn Abdülber, Yûsuf b. Abdullah en-Nemerî, ***el-İntikâ' fî fezâ'ili's-selâseti'l-eimmeti'l-fuḳahâ'*** (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Beyrut 1417/1997.

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn, ***el-'Ukûdü'd-dürriyye fî tenkîhi'l-Fetâva'l-Hâmidiyye***, c. 1-2, Beyrut 1300.

----------, "Ref'u't-tereddüd fî 'akdi'l-asâbi' 'inde't-teşehhüd", ***Mecmû'atü'r-resâ'il***, Beyrut ts., (Dârü ihyâi't-türâsi'l-'Arabî), c. 1, s. 120-135.

----------, "Şerhu Manzûmeti 'ukûdi resmi'l-müftî", ***Mecmû'atü'r-resâ'il***, Beyrut ts., (Dârü ihyâi't-türâsi'l-'Arabî), c. 1, s. 10-52.

----------, ***Minhatü'l-hâlik 'ale'l-Bahri'r-râik*** (*el-Bahru'r-râ'ik şerhu Kenzi'd-dekâ'ik*'in kenarında), c. 1-8, Beyrut ts., (Dârü'l-ma'rife).

----------, ***Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*** (nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavviz), c. 1-10, Riyad 1423/2003.

İbn Âbidînzâde, Muhammed b. Muhammed Emîn, ***Kurretu 'uyûni'l-ahyâr li-tekmileti Reddi'l-muhtâr*** (nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavviz), c. 1-3, Riyad 1423/2003.

İbn Ebî Şeybe, Abdullah b. Muhammed, ***Kitâbü'l-Musannef fi'l-ehâdîs ve'l-âsâr*** (tsh. Muhammed Abdüsselâm Şahin), c. 1-9, Beyrut 1995.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, ***Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*** (nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Abdülaziz b. Abdullah b. Bâz, Ali b. Abdülaziz eş-Şibl), c. 1-14, Riyad 2000/1421.

----------, ***Tabsîrü'l-müntebih bi-tahrîri'l-Müştebih*** (nşr. Ali Muhammed Bicavî, Muhammed Ali en-Neccâr), Beyrut 1967.

----------, ***Tehzîbü't-Tehzîb*** (nşr. İbrâhim Zeybek-Âdil Mürşid), c. 1-4, Beyrut 1416/1995.

İbn Hacer, Ahmed b. Muhammed el-Heytemî, ***el-Fetâva'l-hadîsiyye***, 1-2, Beyrut ts., (Dârü'l-ma'rife).

İbn Hallikân, Ahmed b. Muhammed, ***Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân***, (nşr. İhsân Abbâs), c. 1-8, Beyrût 1968.

İbn Havkal en-Nâsıbî, ***Kitâbü Sûreti'l-'arz***, Leiden 1939.

İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed, ***el-Mugnî*** (thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî-Abdülfettâh Muhammed el-Hulv), c. 1-15, Riyad 1999.

İbn Mâkûlâ, Ali b. Hibetullah, ***el-İkmâl fî ref'i'l-irtiyâb 'ani'l-mü'telif ve'l-muhtelif fi'l-esmâ' ve'l-künâ ve'l-elkâb*** (nşr. Abdurrahmân b. Yahyâ), c. 1-8, Kahire 1993.

İbn Mende, Muhammed b. İshak, ***Fethu'l-bâb fi'l-künâ ve'l-elkâb*** (nşr. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî), Riyad 1417/1996.

İbn Nâsıreddin, Muhammed b. Abdullah, ***el-İ'lâm bimâ vaka'a fî Müştebihi'z-Zehebî mine'l-evhâm*** (nşr. Abdürabbinnebî Muhammed), Medine 1405/1984,

----------, ***Tavzîhü'l-Müştebih fî zabti esmâ'i'r-ruvât ve ensâbihim ve elkâbihim ve künâhüm***, c. 1-10, Beyrut 1414/1993.

İbn Nukta, Muhammed b. Abdülganî, ***Tekmiletü'l-İkmâl*** (thk. Abdülkayyûm Abdürabbinnebî), c. 1-6, Mekke 1410/1989.

İbn Nüceym, Zeyneddin Zeyn b. İbrâhim, ***el-Bahru'r-râ'ik şerhu Kenzi'd-dekâ'ik***, c. 1-6, Beyrut ts., (Dârü'l-ma'rife).

----------, ***el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*** (thk. Muhammed Mutî' el-Hâfiz), Dımaşk 1426/2005.

İbn Rüşd, Muhammed b. Ahmed, ***Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid***, c. 1-4, Beyrut 1402/1982.

İbn Kutluboğa, Zeyneddin Kâsım, ***Tâcü't-terâcim fî tabakâti'l-Hanefiyye*** (thk. Muhammed Hayr Ramazân Yûsuf), Dımaşk 1413/1992.

İbnü'l-Esîr, İzzeddin Ali b. Muhammed, ***el-Kâmil fi't-târîh*** (thk. Ebü'l-Fidâ' Abdullah el-Kâdî), c. 1-11, Beyrut 1385/1965.

----------, ***el-Lübâb fî tehzîbi'l-Ensâb***, c. 1-3, Bağdad (Mektebetü'l-müsennâ).

İbnü'l-Hümâm, ***Şerhu Fethu'l-kadîr ale'l-Hidâye şerhi Bidâyeti'l-mübtedî*** (nşr. Abdürrezzâk Gâlib el-Mehdî), c. 1-10, Beyrut 1424/2003.

İbnü'l-İmâd, Abdülhay b. Ahmed, ***Şezerâtü'z-zeheb*** (nşr. Abdülkadir el-Arnaût-Mahmûd el-Arnaût), c. 1-10, Dimaşk 1406-1414/1986-1993.

İbnü'n-Nedîm, Muhammed b. İshak, ***el-Fihrist fî ahbâri'l-'ulemâ'i'l-musannifîn mine'l-kudemâ' ve'l-muhdesîn ve esmâ'i kütübihim*** (nşr. Rızâ-Teceddüd), Tahran 1391/1971.

İdrîsî, Şerîf Muhammed b. Muhammed, ***Nüzhetü'l-müştâk***, Beyrut 1989.

İltaş, Davut, "Tahâvî", ***DİA***, İstanbul 2010, c. 39, s. 385-388.

----------, "Üsmendî", ***DİA***, İstanbul 2012, c. 42, s. 388-389.

İstahrî, Ebû İshak İbrâhim b. Muhammed, ***Mesâlikü'l-memâlik***, Leiden 1927.

Kahraman, Abdullah, "Klâsik Fıkıh Literatüründe Kadının Cemaatle İbadeti Konusundaki Yaklaşımlarda Fitne Söyleminin Rolü -Eleştirel Bir Yaklaşım-", ***Marife***, Konya 2004, sy. 2, s. 59-80.

Kallek, Cengiz, "Kudûrî", ***DİA***, Ankara 2002, c. 26, s. 321-322.

Karâfî, Şehabeddin Ahmed b. İdrîs, ***ez-Zahîre*** (thk. Muhammed Haccî), c. 1-13, Beyrut 1994.

Karaman, Hayreddin, "Fıkıh", ***DİA***, İstanbul 1996, c. 13, s. 1-14.

----------, "İslâm Tarihinde Mezhep Kavgaları", ***İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri***, İstanbul 1996, c. 2, s. 336-344.

----------, ***Mukayeseli İslâm Hukuku***, c. 1-3, İstanbul 1996.

Kârî, Ali b. Sultân, ***Dav'ü'l-me'âlî fî şerhi Bed'i'l-emâlî***, (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, nr. 1791).

----------, ***el-Esmârü'l-ceniyye fî esmâi'l-Hanefiyye***, Patna, ts., (Khuda Bakhsh Oriental Library).

----------, ***et-Tedhîn li't-Tezyîn 'alâ vechi't-tebyîn*** (nşr. Osman Cuma Damîriyye), (*Tezyînü'l-'ibâre li-tahsîni'l-işâre* ile birlikte), Taif 1410.

Kariülhidaye, Siraceddin Ömer b. Ali, ***Fetâvâ Kâri'i'l-Hidâye*** (nşr. Muhammed er-Rahîl Garâyibe ve Muhammed Ali ez-Zagûl), Amman 1999.

Kâsânî, Alâeddin Ebû Bekir b. Mes'ûd, ***Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi'ş-şerâ'i'*** (thk. Ali Muhammed Mu'avviz-Adil Ahmed Abdülmevcut), c. 1-10, Beyrut 1424/2003.

Kastallânî, Ahmed b. Muhammed, ***İrşâdü's-sârî li-şerhi Sahîhi'l-Buhârî***, c.1-10, Beyrut 1305.

Kaşgârî, Mahmûd b. Hüseyin, ***Dîvânü lügâti't-Türk*** (nşr. Kilisli Muallim Rifat Bilge), İstanbul 1333.

Kâtib Çelebî, ***Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn***, c. 1-2, Beyrût ts., (Dârü ihyâ'i't-türâsi'l-'Arabî).

Kavakçı, Yusuf Ziya, ***XI. ve XII. Asırlarda Karahanlılar Devrinde Mâvarâ' al-Nahr İslâm Hukukçuları***, Ankara 1976.

Kaya, Eyüb Said, ***Hanefi Mezhebinde Nevazil Literatürünün Doğuşu ve Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin Kitâbü'n-Nevazil'i*** (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996.

----------, "Nâdirü'r-rivâye", ***DİA***, İstanbul 2006, c. 32, s. 278-280.

----------, "Nevâzil", ***DİA***, İstanbul 2007, c. 33, s. 34-35.

----------, "Zâhirü'r-rivâye", ***DİA***, İstanbul 2013, c. 44, s. 101-102.

----------, ***Mezheblerin Teşekkülünden Sonra Fıkhî İstidlal*** (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001, s. 213.

Kayapınar, Hüseyin, "Müzâraa", ***DİA***, İstanbul 2006, c. 32, s. 234-236.

Kehhâle, Ömer Rıza, ***Mu'cemü'l-müellifîn***, c. 1-4, Beyrût 1993.

Kevserî, Muhammed Zâhid, ***Bülûgu'l-emânî fî sîreti'l-İmâm Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî***, Kahire 1418/1998.

----------, ***el-Hâvî fî sîreti'l-İmâm Ebî Ca'fer et-Tahâvî***, Kahire ts., (Matba'atü'l-envâri'l-Muhammediyye).

----------, ***Hüsnü't-tekâdî fî sîreti'l-İmâm Yûsuf el-Kâdî***, Kahire 2002.

Keydânî, Lutfullah Fâzıl, ***Risâle fi'l-meşrû'ât ve gayri'l-meşrû'ât ve beyâni me'ânîhâ ve ahkâmihâ***.

Kınalızâde, Ali Efendi, ***Tabakâtü'l-fukahâ*** (nşr. Ahmed Neyle), Musul ts.

----------, ***Tabakâtü'l-Hanefiyye*** (thk. Muhyî Hilâl es-Serhân), c. 1-3, Bağdat 1426/2005.

Kırgız Sovet Ensiklopediyası, (ed. B. O. Oruzbayeva), Frunze 1979.

Kırgız Tarıhı: Ensiklopediya, (ed. A. Üsönov), Bişkek 2003.

Kitapçı, Zekeriya, "Orta Asya'nın Müslüman Araplar Tarafından Fethi", ***TÜRKLER***, Ankara 2002, c. 4, s. 271-289.

Koca, Ferhat, "el-Fetâva't-Tatarhâniyye", ***DİA***, İstanbul 1995, c. 12, s. 446-447.

----------, "Hâherzâde", ***DİA***, İstanbul 1997, c. 15, s. 135.

----------, "Hanefî Mezhebinde Ebû Hanîfe ile Ebû Yûsuf ve Muhammed Arasındaki Hukukî Görüş Farklılıkları", ***EKEV Akademi Dergisi***, Erzurum 2004, sy. 18, s. 143-160.

Köksal, A. Cüneyd – Dönmez, İbrahim Kâfi, "Usûl-i Fıkıh", ***DİA***, İstanbul 2012, c. 42, s. 201-210.

Kudûrî, Ahmed b. Ebû Bekir, ***Muhtasaru'l-Kudûrî fi'l-fıkhi'l-Hanefî***, (nşr. Kâmil Muhammed Muhammed Uveyza), Beyrut 2013.

Kureşî, Abdülkadir b. Muhammed, ***el-Cevâhirü'l-mudıyye fî tabakâti'l-Hanefiyye***, (thk. Muhammed Abdülfettâh el-Hulv), c. 1-5, Riyad 1413/1993.

Kürkçüoğlu, Kemâl Edîb, "Lâmiyye-i Kelâmiyye", ***Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi***, Ankara 1954, 3/1-2, s. 1-21.

Leknevî, Muhammed Abdülhay, ***el-Câmi'u's-sagîr ma'a şerhihi'n-Nâfi'i'l-kebîr***, Karaçi 1411/1990.

----------, ***el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*** (tsh. Muhammed Bedreddin Ebû Firâs en-Na'sanî), Beyrût ts., (Dârü'l-ma'rife).

Madelung, Wilfred, "al-Ûshî", ***Eİ²***, Leiden 2000, c. 10, s. 916.

Mahmutoğlu, Yakup, "İslâm Hukukunun Kazuistik Yapısı Üzerine", ***Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi***, Isparta 2012, sy. 1, c. 2, s. 131-151.

Makdisî, Ebû Abdullah b. Ahmed, ***Ahsenü't-tekâsim fî ma'rifeti'l-ekâlîm***, Leiden 1906.

Mergînânî, Burhâneddin Ali b. Ebû Bekir, ***el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*** (Leknevî'nin *Müzeyyiletü'd-dirâye*'siyle birlikte), (nşr. Na'îm Eşref Nûr Ahmed), c. 1-8, Karaçi 1417.

----------, ***et-Tecnîs ve'l-mezîd fi'l-fetâvâ*** (thk. Muhammed Emin Mekkî), c. 1-2, Karaçi 1424/2004.

Mert, Muhit, "Oşlu Din Âlimi Ali b. Osmân ve Bed'ü'l-Emâlî Adlı Eseri Bağlamında İtikadî Görüşleri", ***Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi***, 2005/1-2, c. 4, sy. 7-8, s. 7-32.

Mervezî, Abdullah b. Mübârek, ***Kitâbü'z-Zühd ve'r-rekâ'ik*** (nşr. Habîburrahmân A'zamî), Beyrut 1425/2004.

Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd, ***el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*** (nşr. Şu'ayb el-Arna'ût), c. 1-4, Dimaşk 1430/2009.

Meydânî, Abdülganî b. Tâlib, ***el-Lübâb fî şerhi'l-Kitâb***, c. 1-4, Beyrut ts., (el-Mektebetü'l-'ilmiyye).

Molla Hüsrev, ***Mir'âtü'l-usûl şerhu Mirkâti'l-vüsûl***, Beyrut 2011/1432.

Muhammed b. Ahmed Şirbînî, ***Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*** (nşr. Muhammed Halîl 'Îtânî), c. 1-4, Beyrut 1418/1998.

Muhammed b. Ca'fer en-Nerşâhî, ***Târîhu Buhârâ*** (trc. Emîn Abdülmecîd Bedevî-Nasrullah Mübeşşir et-Tırâzî), Kahire 1385/1965.

Musahanov, Yuldus, ***Oşî ve Emâlî Kasîdesi*** (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2001.

Nâhî, Selâhaddîn Abdüllatîf, "Suğdî", ***DİA***, İstanbul 2009, c. 37, s. 474-475.

Neccârî, Halîl b. Alâ, ***Nefîsü'r-riyâz li-i'dâmi'l-emrâz***, (Süleymaniye Ktp., Kadızade Mehmed, nr. 315).

Nefrâvî, Ahmed b. Guneym, ***el-Fevâkihü'd-devvânî 'alâ Risâleti İbn Ebî Zeyd el-Kayrevânî*** (nşr. Abdülvâris Muhammed Ali), c. 1-2, Beyrut 1418/1998.

Nesefî, Ömer b. Muhammed, ***el-Kand fî zikri 'ulemâ'i Semerkand*** (nşr. Yûsuf el-Hâdî), Tahran 1999.

Nevevî, Yahyâ b. Şeref, ***Kitâbü'l-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb li'ş-Şîrâzî*** (thk. Muhammed Necîb el-Mutî'î), c. 1-9, Riyad 1423/2003.

Okur, Kâşif Hamdi, "Temel Fıkıh Kaynaklarına Göre İbadetin Dili", ***Dinî Araştırmalar***, Ocak-Nisan 1999, c. 1, sy. 3, s. 171-203.

Özaydın, Abdülkerim, "Karahanlılar", ***DİA***, İstanbul 2001, c. 24, s. 404-412.

Özcan, Tahsin, "Nâtıfî", ***DİA***, İstanbul 2006, c. 32, s. 438-439.

Özel, Ahmet, "Asıl", ***DİA***, İstanbul 1991, c. 3, s. 473.

----------, "el-Âlemgîriyye", ***DİA***, İstanbul 1989, c. 2, s. 365-366.

----------, "Sadrüşşehid", ***DİA***, İstanbul 2008, c. 35, s. 425-427.

----------, "Semerkandî, Muhammed b. Yûsuf", ***DİA***, İstanbul 2009, c. 36, s. 479-480.

----------, ***Hanefi Fıkıh Âlimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları***, Ankara 2013.

Özen, Şükrü, "Hilâf", ***DİA***, İstanbul 1998, c. 17, s. 527-538.

----------, "Mâtürîdî", ***DİA***, Ankara 2003, c. 28, s. 146-151.

----------, ***İlm-i Hilâfın Ortaya Çıkışı ve Ebû Zeyd ed-Debûsî'nin Te'sîsü'n-nazar Adlı Eseri*** (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1988.

Özervarlı, Mehmet Sait, "el-Emâlî", ***DİA***, Ankara 1995, c. 11, s. 73-75.

Özkendî, Kâdîhan Hasan b. Mansûr, ***Fetâvâ Kâdîhan*** (thk. Sâlim Mustafa el-Bedrî), c. 1-3, Beyrut 2009.

Öztürk, Abdülvehhab, "Edebü'l-kâdî", ***DİA***, İstanbul 1994, c. 10, s. 410.

----------, "Hassâf", ***DİA***, İstanbul 1997, c. 16, s. 395.

Raûf, İmâd Abdüsselam, ***el-Âsârü'l-hattiyye fi'l-Mektebeti'l-Kâdiriyye***, Bağdat ts., (Dârü'r-risâle li't-tabâ'a).

Sâdikî, Cemil Fâik, "el-Ûşî, Ebû Muhammed Sirâcüddîn, Ali b. Osmân", ***Mevsû'atü A'lâmi'l-'ulemâ' ve'l-üdebâ'i'l-'Arab ve'l-müslimîn***, Beyrut 2004-2007, c. 2, s. 563-571.

----------, "Kitâbü Nisâbi'l-ahbâr li-tezkireti'l-ahyâr", ***Hadis Tetkikleri Dergisi***, İstanbul 2005, c. 3/1, s. 153-158.

Sadrüşşerîa es-Sânî, Ubeydullah b. Mes'ûd el-Mahbûbî, ***et-Tavzîh şerhu't-Tenkîh*** (thk. Saîd el-Ebraş), Dimaşk 1427/2006.

Safedî, Halîl b. Aybek, ***el-Vâfî bi'l-vefeyât*** (nşr. Ahmed el-Arnâ'ût-Türkî Mustafâ), c. 1-29, Beyrut 1420/2000.

Sahnûn, Abdüsselâm b. Saîd et-Tenûhî, ***el-Müdevvenetü'l-kübrâ***, c. 1-3, Kahire 1323.

Saymerî, Hüseyn b. Ali, ***Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbih***, Beyrut 1985.

Sem'ânî, Abdülkerim b. Muhammed, ***el-Ensâb*** (thk. Abdullah Ömer el-Bârûdî), c. 1-5, Beyrût 1988.

----------, ***el-Müntehab min mu'cemi şüyûh*** (thk. Muvaffak b. Abdullah), c. 1-4, Riyad 1417/1996.

----------, ***et-Tahbîr fi'l-Mu'cemi'l-kebîr*** (thk. Münîre Nâcî Sâlim), c. 1-2, Bağdat 1395/1975.

Semerkandî, Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed, ***'Uyûnü'l-mesâ'il fî fürû'i'l-Hanefiyye*** (thk. Seyyid Muhammed Mühennâ), Beyrut 1419/1998.

----------, ***en-Nevâzil***, (Süleymaniye Ktp., Hekimoğlu, nr. 418)

Semerkandî, Nâsıreddin Muhammed b. Yûsuf, ***el-Mültekat fi'l-fetâva'l-Hanefiyye*** (thk. Mahmûd Nassâr-Seyyid Yûsuf Ahmed), Beyrut 2000.

Serahsî, Muhammed b. Ebû Sehl, ***el-Mebsût***, c. 1-31, Beyrut ts., (Dâru'l-ma'rife).

Serkîs, Yûsuf Elyân, ***Mu'cemü'l-matbû'âti'l-'arabiyye ve'l-mu'arrebe***, c. 1-2, Kahire 1351/1932.

Sezgin, Fuat, ***Târîhu't-turâsi'l-'Arabî*** (çev. Mahmûd Fevzî Hicâzî), c. 1-3, Riyad 1411/1991.

Sicistânî, Yûsuf b. Ahmed, ***Münyetü'l-müftî***, (Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2477).

Suğdî, Rüknülislâm Ali b. el-Hüseyn, ***en-Nütef fi'l-fetâvâ*** (nşr. Salâheddin en-Nâhî), Beyrut 1404/1984.

Süyûtî, Celâleddin Abdurrahmân b. Ebû Bekir, ***el-Câmi'u's-sagîr fî ehâdîsi'l-beşîri'n-nezîr***, c. 1-2, Kahire ts., (el-Matba'atü'l-Meymeniyye).

----------, ***el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir fî kavâ'id ve fürû'i fıkhi'ş-Şâfi'iyye***, Beyrut 1403/1983.

----------, ***Tabakâtü'l-müfessirîn***, (thk. Ali Muhammed Ömer), Kahire 1976.

Şa'bân, Zekiyüddin, ***İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l Fıkıh)*** (çev. İbrahim Kâfi Dönmez), Ankara 2010.

Şahin, Kâmil, "Halvânî", ***DİA***, İstanbul 1997, c. 15, s. 383.

Şelebî, Şehâbeddin Ahmed b. Muhammed, ***Hâşiyetü'ş-Şelebî 'alâ Tebyîni'l-hakâ'ik*** (*Tebyîni'l-hakâ'ik*'in kenarında), c.1-6, Bulak 1313.

Şener, Abdülkadir, "Cûzcânî, Ebû Süleymân", ***DİA***, İstanbul 1993, c. 8, s. 98.

Şener, Mehmet, "İ'tikâf", ***DİA***, İstanbul 2001, c. 23, s. 457-459.

Şeybânî, Muhammed b. Hasan, ***el-Asl*** (nşr. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî), c. 1-5, Beyrut 1990/1410.

----------, ***el-Câmi'u's-sagîr*** (nşr. Muhammed Boynukalın), İstanbul 2009.

Şeyhîzâde, Abdurrahman b. Muhammed, ***Mecma'u'l-enhur fî şerhi Mülteka'l-ebhur*** (nşr. Halil İmrân el-Mansûr), c. 1-4, Beyrut 1998/1419.

Şidov, Zalim, ***Halebî'nin el-Müntehab Adlı Eserinin Tahlili ve Kaynakları (Büyû ve İcârât Bölümleri Örneği)***, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2014.

Şîrâzî, Ebû İshak İbrâhim b. Ali, ***el-Mühezzeb fî fıkhi'l-İmâm eş-Şâfi'î*** (nşr. Zekeriyyâ 'Umeyrât), c. 1-3, Beyrut 1416/1995.

----------, ***Tabakâtü'l-fukahâ'*** (nşr. İhsân Abbâs), Beyrut 1401/1981.

Taberânî, Süleymân b. Ahmed, ***el-Mu'cemü'l-kebîr*** (thk. Hamdî Abdülmecid Selefî), c. 1-25, Kahire ts., (Mektebetü İbni Teymiyye).

Taberî, Muhammed b. Cerîr, ***Târîhu't-Taberî*** (nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim), c. 1-11, Kahire 1384/1964.

Tahâvî, Ahmed b. Muhammed, ***Şerhu Me'âni'l-âsâr*** (nşr. Muhammed Zehrî en-Neccâr-Muhammed Seyyid Câdülhakk), c. 1-5, Beyrut 1414/1994.

Tahtâvî, Ahmed b. Muhammed, ***Hâşiyetü'-Tahtâvî 'alâ Merâki'l-felâh bi-İmdâdi'l-fettâh*** (nşr. Muhammed Abdülaziz el-Hâlidî), Beyrut 1418/1997.

Taş, Aydın, "Şeybânî, Muhammed b. Hasan", ***DİA***, İstanbul 2010, c. 39, s. 38-42.

Taşköprizâde, Ahmed b. Mustafa, ***Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde***, c. 1-2, Beyrût 1985.

Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Ali, ***Keşşâfü ıstılâhâti'l-fünûn ve'l-'ulûm*** (thk. Ali Dahruc), Beyrut 1996.

Temîmî, Takıyyüddîn b. Abdülkadir, ***et-Tabakâtü's-seniyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*** (thk. Abdülfettâh Muhammed Hulv), c. 1-4, Kahire 1390/1970.

Toprak, Mehmet Sait, "Ali b. Osmân el-Ûşî: Hayatı ve Eserleri", ***Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi***, İzmir 2006, sy. 23, s. 65-86.

----------, ***Hadiste Derlemecilik Devrinin Başlaması ve Ûşî'nin Nisâbü'l-ahbâr'ı*** (Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2005.

----------, "Ûşî", ***DİA***, İstanbul 2012, c. 42, s. 230-231.

Ûşî, Ali b. Osmân, ***el-Fetâva's-Sirâciyye*** (thk. Muhammed Osmân el-Bistevî), Beyrût 2011.

----------, ***Nisâbü'l-ahbâr li tezkireti'l-ahyâr***, (Süleymaniye Ktp., Laleli, nr. 1509).

Uzunpostalcı, Mustafa, "Ebû Hanîfe", ***DİA***, İstanbul 1994, c. 10, s. 131-138.

Ünal, Halit, "Attâbî, Muhammed b. Ahmed", ***DİA***, İstanbul 1991, c. 4, s. 93.

----------, "el-Asl", ***DİA***, İstanbul 1991, c. 3, s. 494-495.

Ünal, İsmail Hakkı, "Şehirlerin Faziletleriyle ilgili Uydurma Hadisler ve "Hayru'l-Büldân" Risâlesi", ***Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi***, c. 41, sy. 1, s. 67-90.

Üzüm, İlyas, "Saffâr, Ebû İshâk", ***DİA***, İstanbul 2008, c. 35, s. 462-463.

Yaltkaya, Şerafettin, "Türk Kelâmcıları-I: Osmanlılardan Evvel", ***Darülfünun İlâhiyat Fakültesi Mecmuası***, İstanbul 1930, c. 4, sy. 16, s. 1-19.

Yaman, Ahmet, "es-Siyerü'l-kebîr", ***DİA***, İstanbul 2009, c. 37, s. 327-329.

Yaşaroğlu, Kâmil, "Kirmânî, Abdurrahman b. Muhammed", ***DİA***, Ankara 2002, c. 26, s. 65.

Yavuz, Yunus Vehbi, "el-Câmi'u's-sagîr", ***DİA***, İstanbul 1993, c. 7, s. 112.

----------, "Nesefî, Ebü'l-Mu'în", ***DİA***, İstanbul 2006, c. 32, s. 568-570.

Yazıcı, İshak, "Semerkandî, Ebü'l-Leys", ***DİA***, İstanbul 2009, c. 36, s. 473-475.

Yazıcı, Nesimi, ***İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi***, Ankara 2002.

Yazıcı, Tahsin, "Fergana", ***DİA***, İstanbul 1995, c. 12, s. 375-377.

Yıldız, Kemal, "Sorumluluk", ***DİA***, İstanbul 2009, c. 37, s. 380-382.

----------, ***Câmi'u'l-Fusûleyn'in Kaynakları ve Hanefî Mezhebi Uygulamasında Tazmînât***, İstanbul 2013.

----------, ***İslâm Sorumluluk Hukuku: Akit Dışı Sorumluluk***, İstanbul 2013.

----------, ***İslâm Yargılama Hukukunda Şahitlik***, İstanbul 2005.

Yunus Akyürek, ***Fergana Bölgesinin İslâm Tarihindeki Yeri ve Önemi (VIII.-XIII. yüzıllar arası)***, (Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2008.

Zehebî, Muhammed b. Ahmed, ***el-Müştebih fî esmâ'i'r-ricâl***, Leiden 1881.

----------, ***Siyeru A'lâmi'n-nübelâ'*** ((nşr. Şuayb el-Arnaût – Hüseyin el-Esed), c. 1-25, Beyrût 1405/1985.

----------, ***Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*** (thk. Ömer Abdüsselâm Tedmîrî), c. 1-52, Beyrut 1418/1998.

Zeylaî, Fahreddin Osmân b. Ali, ***Tebyînü'l-hakâ'ik şerhu Kenzi'd-dekâ'ik***, c. 1-6, Bulak 1313.

Ziriklî, Hayreddin, ***el-A'lâm: kâmûsu terâcimi li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'arabi ve'l-musta'rabîne ve'l-müsteşrikîn*** (nşr. Züheyr Fethullah), c. 1-8, Beyrut 2002.

Zuhaylî, Vehbe, ***el-Fıkhu'l-İslâmî ve edilletuhu***, c. 1-8, Dimaşk 1409/1989.